

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
13.

Debrecen
2006

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

13.

DEBRECEN

2006

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Keresztes László
Maticsák Sándor

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

ISSN 0239-1953

Felelős kiadó: Nagy János
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 16 (A/5) ív.

A mű elektronikus változatára a Creative Commons - Attribution-NonCommercial-NoDerivs (Jelöld meg!-Ne add el!-Ne változtasd!) licenc feltételei érvényesek: a művet a felhasználó másolhatja, többszörözheti, amennyiben feltünteti a szerző nevét és a mű címét, de nem módosíthatja, nem dolgozhatja át és kereskedelmi célra sem használhatja fel.

A műre vonatkozó felhasználási feltételek részletes szövege az alábbi címen tekinthető meg:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/hu>

A tranzitivitás elméleti kérdései

Christina ARMUTLIEVA

1. A tranzitivitás morfoszintaktikai elemzése és a valenciaelmélet

Esetjelölés, igei valencia, valenciaváltozás

A tranzitivitás problematikájával mindenekelőtt a nyelvi tipológián belül, valamint az ún. *relational grammar* nyelvészeti irányzaton belül foglalkoznak. Az eset (*case*) és a valencia (*valency*) mellett a tranzitivitás (*transitivity*) a modern nyelvészet egyik legtárgyaltabb témáihoz tartozik. Az eset olyan grammatikai kategória, amelyet egy főnév vagy névmás szintaktikai vagy szemantikai funkciói határoznak meg. A valencia mindenek előtt igei tulajdonság, amely az ige összes lehetséges argumentumának számára utal, és ilyen módon összefügg az argumentum esetjelölésével. Ezekhez a fogalmakhoz képest a tranzitivitás sokkal elvontabb tulajdonság, amelyet egy adott igenek az a vonása jellemez, amely alapján az ige (vagy igéből képzett alak) képes tárgyas bővítményt felvenni. A felsorolt három fogalom szoros kapcsolatban áll egymással, és a tárgyas mondat szintaktikai alapját képezik. Ezeknek a fogalmaknak a részletes tárgyalása és elemzése messzire túlmegy a mondattanon. Egyrészt ezeknek morfológiai aspektusai vannak, másrészt szemantikai szempontból is megközelítendőek. A tranzitivitás az emberi nyelvek egyik leguniverzálisabb jellemzője, amely már az ókorban is foglalkoztatta a nyelvészeket. Az egyik legáltalánosabb és sokáig legszélesebben elterjedt definíció szerint tranzitivitás alatt azt a nyelvi jelenséget értjük, amikor az ágens a páciensre viszi át a cselekvést. Ebben a transzferben legalább két résztvevő szerepel, a tárgyas szerkezetben a cselekvést jelölő ige társaságában két névszói bővítmény jelenik meg. A tranzitivitás fogalmát tehát hagyományosan sokáig csak szintaktikailag határozták meg, a tranzitív igeeknek alanya és tárgya van szemben az intranzitív igeekkel, amelyeknek csak alanya lehet, pl. *Péter könyvet adott Máriának. Zsófi mosolyog.*

A világ nyelveiben a tárgyas, tranzitív mondat argumentumainak jelölése két fő elv alapján történik. Egyrészt a megkülönböztetés elve (principle of distinctiveness) a meghatározó, másrészt a takarékoság elve (principle of

economy) releváns (Kittilä 2005: 489). A megkülönböztetés elve szerint csak azokat az argumentumokat kell explicit módon jelölni, amelyeket nehéz lenne egymástól megkülönböztetni, mert a félreértések feltétlenül elkerülendők. A takarékoság másrésről azt követeli, hogy azokat a különbségeket, amelyek nyelven kívüli jegyek alapján vannak kifejezve, nem kell külön jelölni, a redundancia tehát elkerülendő. Ezen túl az egyértelműséget a lehetőleg legkevesebb művelet alkalmazása és a lehetőleg legegyszerűbb jelölés garantálja. Erre utal többek között a tárgyias mondat egyik argumentumának, az alanynak a kötelező jelöletlensége a legtöbb nyelvben. Az argumentum jelöletlenségét két különböző módon (diszkriminatív és rámutató nézőpontból) közelítik meg. Az egyik tehát az ún. diszkriminatív elv (*discriminatory view*), amely szerint az argumentum jelölésének legfontosabb funkciója a cselekvés kezdeményezője és tárgya közötti megkülönböztetés, más szóval annak a közlése, hogy ki mit csinál (Dixon 1994: 23). Ezt a szempontot igazolja az a tény, hogy a nominativusi-accusativusi, valamint az absolutivusi-ergativusi jelölés dominál a világ nyelveiben. Általában az intranszitiv mondatokban az egyetlen egy argumentum \emptyset morféma, ez a passzív mondatokra is jellemző, amelyekben a páciens általában nominativusban van.

Az ún. rámutatási elv (*indexing view*) hívei azt állítják, hogy nemcsak a cselekvés kezdeményezője és céltárgya közötti megkülönböztetés fontos, hanem az argumentumjelölés az argumentumok bizonyos tulajdonságainak hangsúlyozására is szolgál. Ezt a nézetet a finn tárgy accusativusi és partitivusi használatával lehet alátámasztani, pl. *luin kirjaa* 'egy könyvet olvastam' – *luin kirjan* 'elolvastam egy/a könyvet.' Ha az argumentum jelölésének egyetlen funkciója csak az ágens és a páciens megkülönböztetése volna, akkor nem lenne szükség a tárgy kettős jelölésére.

A cselekvés résztvevői közötti megkülönböztetés nemcsak nyelvi, hanem nyelven kívüli információkon is alapul. Ez azt jelenti, hogy az esetjelölésen kívül a világról szóló általános tudásunk is segíthet nekünk a cselekvés kezdeményezőjének és tárgyának meghatározásában. Evidens ténynek számít például, hogy az élőlények hajlandók a cselekvés kezdeményezésére, ezzel szemben a tárgyak tipikus páciensek. Ennek alapján könnyen kimutatható, hogy egy élőlényt és tárgyat tartalmazó tárgyias mondatban az élőlény az ágens szerepét tölti be, a tárgy pedig páciensét. Amennyiben tehát ilyen mondatról van szó, az ágens és a páciens nyelvi jelölése redundáns, mert nem közöl olyan információt, amely ne lenne egyértelmű a nyelven kívüli információk alapján.

Sok nyelvben a tranzitív mondat alanya (a szakirodalom A-val jelöli) és tárgya (O) és az intranszitiv mondat alanya (S) következetesen vannak jelölve.

A szintetikus nyelvekben egyeztetés van az alany és az ige között, a tárgy pedig accusativusban áll. Az analitikus nyelvekben a szórend a döntő, ilyenkor az alany megelőzi az állítmányt, a tárgy pedig utána áll. A névmási tárgyak ezekben a nyelvekben esetbeli különbséget mutathatnak, a balkáni nyelvekben azonban a névmási tárgy megelőzi az igét.

Az elterjedt esetjelölési módon kívül azonban számos nyelv más stratégiákat is alkalmaz. Ezekben a nyelvekben az intranszitiv mondatban bizonyos igékhez nem a hagyományosan jelöletlen alany kapcsolódik, a szakirodalom ezt a nem következetes jelölési módot nem-kanonikusnak (*non-canonical*) nevezi. Hasonlóképpen viselkedhet az alany és a tárgy a tranzitív mondatokban is bizonyos igéknél. A nominativusi-accusativusi nyelvekben például az intranszitiv mondatok alanya (S) és a tranzitív mondatok alanya (A) a legtöbb igéknél nominativusi alakú, kivéve egy kis számú ige csoportot, amelyekhez dativusi vagy genitivusi alany kapcsolódik. Az absolutivusi-ergativusi nyelvekben a tranzitív mondat alanya a legtöbb mondatban jelölt (ergativusi alakú), kivéve azokat az igéket, amelyekhez locativusi vagy dativusi rag kapcsolódik. A nem-kanonikus argumentumjelölés az alany és tárgy morfológiai és szintaktikai tulajdonságain túl az igék szemantikai jelentésétől is függ. Masayuki Onishi a *Non-canonically marked subjects and objects: Parameters and properties* című tanulmányában felteszi, hogy az ilyen igék általában belső érzéseket vagy valamilyen lélektani tapasztalatot, tetszést, érzelést fejeznek ki, akarásra, kötelezettségre, próbálkozásra utaló modális igék, vagy olyan predikátumok, amelyek birtoklást, létezést, vagy valaminek a hiányát jelentik (Onishi 2001: X). Sok nyelvben olyan igék, amelyeknek két emberre utaló argumentuma van, nem a szabályos nominativusi-accusativusi jelölést vonzanak, hanem dativusi vagy más függő esetraggal van ellátva a második argumentum, amennyiben az nem tipikus páciens, és ágensi tulajdonságokkal is bír. Ezeket az igéket Blume interakciós igéknek nevezi (*interaction verbs*) (Blume 1998: 254), ilyenek a magyarban pl. *felel, integet, gratulál, engedelmeskedik, segít*.

A nem-kanonikus argumentumjelölésnek feltételei Haspelmath szerint a Hopper és Thompson által bevezetett tranzitivitási paramétereknek a függvényei. A szabályos argumentumjelöléstől való eltérés szerinte olyan mondatokban fordul elő, amelyekben a tranzitivitás különösen alacsony vagy különösen magas (Haspelmath 2001: 56). Ha például a tárgyat magas fokú egyeditettséggel jellemzi, vagy élőlényre utal, akkor sok nyelv, akkor is ha másképpen a tárgy jelöletlen, speciális jelölést alkalmaz, amelynek célja az alanytól való egyértelmű megkülönböztetés (Haspelmath 2001: 56). Ilyen jelölési stratégia figyelhető meg a spanyolban: *ayer vi tu libro* [Sg] 'Tegnap láttam a

könyved’ – *ayer vi a tu hermana* [SgAcc] ’tegnap láttam a nővéred’ (Haspelmath 2001: 54). A nem hagyományos tárgyjelölésre nemcsak a tárgy természetete, hanem a tárgyas mondat tagadó vagy állító státusza, vagy annak az aspektusa hathat. A finn tagadó mondat partitivusi tárgyán túl az orosz példa is bebizonyítja ezt az állítást, ugyanis *az я не люблю этого города* [SgGen] ’nem szeretem ezt a várost’ mondat tárgya alakilag eltér az állító mondatbeli accusativustól.

A tranzitivitás jelenségének morfológiai elemzésénél a valenciaelmélet nyújt segítséget. Ennek alapján a tranzitivitás az igei valenciájának legfontosabb paramétere. A tárgy az alanyak, és az indirekt tárgy mellett az igeinek a legfontosabb argumentuma, Tesnière után aktánsa. Az aktánsokat még vonatnak is szoktuk nevezni. A valencia a fő szófaji kategóriákra (az igeikre, a főnevekre és a mellékevekre) jellemző, valamint bizonyos funkcionális szavakat érint (pl. a segédigéket). Azonban az igeik képezik azt a csoportot, amely a legérdekesebb és változatosabb valenciamodelleket és valenciaváltozásokat mutat. Az aktánsokon kívül az igeinek periferikus argumentumai is lehetnek, amelyek kevésbé függenek az ige természetétől. Ezeket a valenciaelméletben adjunktumokként említik, és az időről, a helyről, az okról vagy a célról adhatnak információt (Aikhenvald–Dixon 2001: 10). A következő mondatokban az aktánsok zárójelben vannak, a periferikus argumentumok pedig alá vannak húzva: *On Monday morning in the garden (John) danced around the fountain. On Monday morning in the garden (the monkey) bit (John) on the finger. On Monday morning in the garden (John) gave (Mary) (a book) for her birthday.* A periferikus argumentumok kihagyhatók, a mondat nélkülük nem lesz agrammatikus. Az aktánsok ezzel szemben nem hagyhatók ki, *John gave Mary* nem elfogadható mondat az angolban. Ugyanakkor bizonyos periferikus argumentumok szorosabb kapcsolatban állnak egy-egy igével, de nem kapcsolhatók más igékhez. Pl. *on the finger* helyhatározó csak olyan igeinek lehet az argumentuma, mint pl. *bite, hit* ’megharapja, megüti az ujján’. Olyat nem lehet mondani, hogy *the monkey saw John on the finger*.

A tranzitivitással foglalkozó tanulmányok abból az alapfeltevésekből indulnak ki, hogy a világ nyelvei két fajta univerzális mondatot ismernek: az intranszitivat és a tranzitivat. Az intranszitiv mondatnak intranszitiv predikátuma van, és egyetlen egy aktánsa van, mégpedig az intranszitiv alany. A tranzitiv mondatnak tranzitiv predikátuma van, és két argumentuma, mégpedig tranzitiv alanya és tranzitiv tárgya. Az argumentum, amely kezdeményezi a cselekvést, alanyi funkciót tölt be, a cselekvés által érintett argumentum pedig tárgyi funkcióban van. Sok nyelvben ezeken kívül még egy másik fő argumentum is megfigyelhető, amely dativusban áll, tehát részeshatározóval van je-

lölve. Ezt a bővített tárgyas mondatot a szakirodalom ditranzitívként említi, a tranzitivitás problematikájához tehát a ditranzitivitas kérdése is tartozik. Érdekességnek számít, hogy vannak olyan nyelvek, amelyekben bővített intranszitiv mondatok is léteznek, pl. a tonga, a tibeti, trumai nyelvekben, ahol ezek az intranszitiv mondatok látás, hallás, akarás vagy tetszés jelenéstűek. Sematikusan ezeknek az alapmondatoknak a leírása a következőképpen néz ki:

- (a) intranszitiv S
- (b) bővített intranszitiv S O E (extended)
- (c) tranzitiv S O
- (d) bővített tranzitiv S O E

A valencia szempontból az (a) monovalens, (b) és (d) viszont trivalens. A (d)-féle mondatoknak a predikatuma ditranzitív. A ditranzitivitas tehát a három valenciájú igékre jellemző. Mint Ulla-Maija Kulonen is említi az obijugor passzívumról szóló tanulmányában, a ditranzitív igéknek két fajtája van: egyrészt megkülönböztetjük az *ad* és a hasonlóképpen viselkedő igéket, amelyekre jellemző a recipiens, tehát dativusi vonzatúak. Másrészt a *tesz* és hasonlóképpen viselkedő igékről beszélünk, amelyek locativusi vonzatúak (Kulonen 1999: 14). Az első típus ditranzitív igéi sok általános nyelvészeti vita tárgya. Mivel az angolban nagyon világosan kimutatható a közvetett tárgy, elképzelhető, hogy ennek a szintaktikai jelenségnek az univerzális természetét főleg az angol alapján mutatták ki. Ismerős az a művelet, amelynek segítségével az indirekt tárgy direktté válik: pl. vö. *I* (alany) *gave the knife* (eredeti közvetlen tárgy) *to Francis* (eredetileg közvetett tárgy) és *I* (alany) *gave Francis* (közvetlen tárgy) *the knife* (közvetett tárgy). A hagyományos felfogás szerint azokban a nyelvekben, amelyek ismerik a passzív alakokat mint nyelvészeti kategória, a közvetlen tárgy prototípusa az az igéi argumentum, amely a passzivizáció következtében alannyá válik: pl. vö. *Die Arbeiter bauen das Haus. Das Haus wird von den Arbeitern gebaut.* Amikor azonban az előbb említett ún. dativusi műveletet, valamint a passzivizációt végrehajtjuk, a közvetett tárgy is alannyá válik, pl. vö. *Mary gave the book to John. Mary gave John the book. John was given the book by Mary.* Mint Kulonen említi, a direkt és indirekt tárgy egyformán függ a ditranzitív igétől, a dativusi műveletben egyikük sem törölhető, a két fajta tárgy között nincsen hierarchikus rend. Egyébként vannak olyan nyelvek, mint pl. a bantu nyelvek, amelyekben bizonyos igéi változások következtében nemcsak a recipiensek válhatnak tárggyá, hanem locativusi és instrumentalis bővítmények is.

A nyelvtipológia alapján az igék különböző csoportokba oszthatók be attól függően, hogy milyen mondatokban fordulnak elő. A latinban például az igék vagy csak tranzitívak, vagy csak intranszitivak lehetnek. A legtöbb

nyelvben viszont vannak olyan igék, amelyek csak intranszítív mondatokban szerepelnek. Ezen túl olyan igék is vannak, amelyek csak tranzitív jelentésűek. A harmadik csoportot viszont olyan igék képezik, amelyek hol tranzitív, hol pedig intranszítív mondatokban szerepelnek. Ezeket az igéket a szakirodalom ambitranszítívként vagy labilisként említi, pl. *follow*, *win*; *melt*. Egyébként vannak olyan nyelvek (pl. a Fidzsi-szigeteken), amelyekben az ige tranzitív vonására képzők utalnak; amennyiben a képző hiányzik, az ige intranszítívként viselkedik. Más nyelvekben az intranszítív vagy a kauzatív jelentésre prefixumok utalnak.

A tranzitivitás problematikája az igei valencián túl a valenciaváltozással is összefügg. Több nyelvben a predikátum argumentumainak száma az igeképzéstől függ. Az igeképzés tehát valenciaváltozást okozhat, vagy pedig, ha nem is változik a predikátum argumentumainak a száma, az ige szemantikai jelentése változáson mehet keresztül. Az igeképzés révén két irányban változhat az igevalencia: egyrésztől növekedhet az ige argumentumainak száma, másrésztől csökkenhet (Haspelmath–Müller-Bardey 2001: 2). A valenciaváltozás leggyakrabban az alanyt és a tárgyat érinti, a függő esetekben álló argumentumok hajlandók ellenállni ennek a folyamatnak, mivel általában nem függenek szorosan az igtől (Haspelmath–Müller-Bardey 2001: 18). Ahogyan Bybee kimutatja, az affixumok sorrendje az igei szemantikai jegyek szempontjából (Bybee 1985: 33–35). Olyan kategóriák, mint az ige aspektusa vagy a passzív volta, amelyek változtathatnak az ige jelentésén, közelebb kerülnek az igtőhöz, ezzel szemben szemantikailag kevésbé releváns kategóriák, mint a mód, vagy a szám- és személybeli egyeztetés, távolabb állnak a tőtől. Az ige belső szerkezetét nézve a valenciaváltozást okozó morfémák közel kerülnek a tőhöz, mert a cselekvés résztvevőinek számváltozása feltétlenül a cselekvés természetének a változását jelenti. Bizonyos nyelvekben a valenciát változtató elem akár az igtőn belül is található, pl a németben a *sinken* (intranszítív) 'süllyed' és *senken* (tranzitív) 'süllyeszt' igékben (Haspelmath–Müller-Bardey 2001: 17).

Az argumentumok számának csökkenése tehát kétféleképpen történhet: egyrésztől, ha a tárgyi vonzat, másrésztől ha az alanyi vonzat eltűnik. A tranzitivitás szempontjából a tárgy vagy az alany eltűnése relevánsnak számít. Itt olyan változásokra gondolunk, amilyen pl. a magyarban *az orvos szánja a beteget* – *az orvos szánakozik a betegen*. Az alany eltűnésével az ún. antikauzatív szerkezetekben találkozhatunk. Az antikauzatív szerkezetek közel állnak a passzív kategóriához, amelyben az ágensi argumentum elveszíti az alanyi pozícióját, és a tárgyból lesz alany (a szenvedő szerkezetekben az alany nem

tűnik el teljesen). Szemantikailag a következő orosz mondatok: *дверь была открыта* 'az ajtó nyitva volt' és a *дверь открылась* 'az ajtó kinyílt' összefüggenek, bár a passzív mondatban az alany csak nincs említve, szemben az antikauzatív mondattal, amelyben a cselekvés spontán mibenlétét feltételezzük és az emberi beavatkozást háttérbe szorítjuk. A magyarban a következő példát szokták adni: *Andrást három tárgyból elvágták. András három tárgyból elvágódott.*

Egy másik igei kategória, amely univerzálisnak számít, a visszaható igei csoportja. A reflexív igeikben a cselekvés résztvevőinek a száma ugyanaz marad, de mivel az alany és tárgy identikus, csak az egyik résztvevő (az alany) van kifejezve, pl. *mos* (tranzitív ige), *mosakszik*, *mosakodik* (intranszítív).

A valenciaváltozások közül, amelyeknél az argumentumok száma növekszik, feltétlenül meg kell említeni a kauzatív igeiket. A szakirodalom szerint a kauzatív igeikben a leggyakoribb a valenciaváltozás a világ nyelveiben. A kauzatív igeiknél egy új ágens jelenik meg a mondatban, nevezetesen a cselekvés okozója. Mivel a cselekvés okozója mindig az alany szerepét veszi át, így a volt ágens kénytelen valami más mondatbeli szerepet betölteni. Ha az ige intranszítív, a változás egyértelmű: a volt ágens a tárgy szerepét veszi fel, mint pl. *leül* és *leültet valakit*, *elalszik* és *elaltat valakit*. Ha az ige tranzitív, akkor a tárgy marad tárgynak a mondatban, a volt ágenshez viszont valami függő esetrag járul. A magyarban ilyenkor az instrumentalisi *-val/-vel* rag használatos: *a szabóval varrattam ruhát*. Más nyelvekben a volt ágenst dativus raggal fejezik ki, vagy pedig tárggyá válik, így a mondatnak két tárgya lesz.

2. A tranzitivitás szemantikai megközelítése

Hopper és Thompson elmélete és ennek későbbi fejlődése

Hopper és Thompson voltak azok, akik az 1980-ban megjelent *Transitivity in Grammar and Discourse* című tanulmányukban szakítottak az addigi, általuk intuitívnek minősített felfogással a tranzitivitásról, és teljesen új értelmezést adtak ennek a jelenségnek. Mint már a bevezető részben is említik, a tranzitivitásnak több komponense van, és közülük csak az egyik függ össze a tárgy jelenlétével. Ezek a komponensek befolyásolják egymást a különböző nyelvekben, ami arra utal, hogy a tranzitivitás központi tulajdonsága mindegyik nyelvnek. A tranzitivitás – intranszitivitás nem képez dichotómiát, hanem egy folytonossági skálát (kontinuumot), amelyen az összes mondat elhelyezhető a morfoszintaktikai és szemantikai jegyeik alapján (Olsen–Macfarland 1996: 1). A skála egyik végén azok a mondatok állnak, amelyeket erős tranzitivitás (*high transitivity*) jellemez, a másik végén pedig olyan mon-

datok találhatóak, amelyek gyenge tranzitivitással bírnak. Attól függően, hogy egy adott mondaton belül hogyan érvényesülnek a különböző paraméterek, Hopper és Thompson tehát magas (*high*) és alacsony (*low*) tranzitivitásról beszélnek (Hopper–Thompson 1980: 252). A tranzitivitásnak szerintük a következő tíz összetevője van: a résztvevők (*participant*), a kinézis (*kinesis*), az aspektus (*aspect*), a pontualitás (*punctuality*), az akaratlagosság (*volitionality*), az állítás (*affirmation*), a mód (*mode*), az ágensi jegyek (*agency*), a tárgy egyedítettsége (*object individuation*), valamint a tárgy ráhatottsága (*object affectedness*). (A paraméterek magyar fordítását Szilítől vettem át, 2000: 357–358.) A tranzitivitás különböző paraméterei a mondat különböző elemeit érintik. Amikor a cselekvés résztvevőiről beszélünk, világos, hogy semmilyen transfer (áthelyezés, eltolás) nem lehetséges, amennyiben nem áll rendelkezésre legalább két résztvevő. A kinézisnél említendő, hogy csak a cselekvést lehet áthelyezni, az állapotot pedig nem. Mint Hopper és Thompson említik tanulmányukban, az *I hugged Sally* 'megöleltem Sallyt' mondatban valami történt Sallyval, szemben a *I like Sally* 'szeretem Sallyt' mondattal. Ami az aspektust illeti, egyértelműnek számít, hogy a befejezett mondatokban a cselekvés teljes mértékben át van helyezve, szemben azokkal a nem befejezett állítmányú mondatokkal, amelyekben a cselekvés áthelyezése csak részben történt meg, pl. *I ate it up* 'megettem' – *I am eating it* 'eszem'. Olyan cselekvések, amelyek egy pillanat alatt lezajlanak, nagyobb hatással vannak a tárgyra, szemben a duratív cselekvésekkel, pl. *kick* 'rúg', *carry* 'visz'. Az akaratlagosságnál fontos megjegyezni, hogy a cselekvés hatékonyabb, amennyiben az ágens szándékosan végzi, pl. *I wrote your name* 'leírtam a neved', *I forgot your name* 'elfelejtettem a neved'. A mondat állító vagy tagadó mibenléte szintén hatással van a tranzitivitásra. A móddal kapcsolatosan Hopper és Thompson azt állítják, hogy a reális cselekvés sokkal hatásosabb, tehát erős tranzitivitással rendelkezik, szemben az irreális cselekvéssel. Azok az ágensek, amelyek nagyobb erővel (*potency*) bírnak, magasabb tranzitivitást képviselnek. Azokban a mondatokban, amelyekben a tárgy ráhatottsága erősebb, a tranzitivitás foka is magasabb, pl. *I drank up the milk* 'megittam a tejet', *I drank some of the milk* 'tejet ittam'. A tárgy egyedíttségénél fontos meghatározni, hogy melyik tárgy számít egyedítettnek és melyik nem. A határozott, egyes számú, emberre, vagy élőlényre utaló, konkrét és megszámlálható tárgy egyedített és erős tranzitivitással bír szemben a határozatlan, többes számú, nem élőlényre utaló, elvont és megszámlálhatatlan tárggyal, pl. vö. *Fritz drank the beer* 'Fritz megitta a sört', *Fritz drank some beer* 'Fritz sört ivott', *I bumped into Charles* 'belebotlottam Charlesba', *I bumped into the table* 'belebotlottam az asztalba'.

A felsorolt paraméterek összessége egy adott mondat tranzitív illetve intranszítív mibenlétét szó szerint pontosan határozzák meg. A számolásnál a erős tranzitivitású paramétereket összegezzük. Az eredmény 0 és 10 között lesz. Az egyszerű összeadási módszernek köszönhető, hogy például olyan mondat, amelyben alany és tárgy is megfigyelhető, néha alacsonyabb tranzitivitású lehet, mint egy másik mondat, amelyben hiányzik a tárgy, pl. vö. *Hanne likes soccer* 'Hanne szereti a futballt' (high 3,75 – két résztvevő, reális cselekvés, állító, az ágensi jegyek: 0,75); *John left* 'John elment' (high 6,75 – aktív, befejezett, punktuális, akaratlagos, állító, reális, az ágensi jegyek: 0,75). Az első mondat egyébként világosan sokkal magasabb tranzitivitással bír, mint egy olyan mondat, mint *there were no stars in the sky* 'nem voltak csillagok az égen'. Összegzésképpen mondhatjuk, hogy bár a tárgy jelenléte egy adott mondatban a tranzitivitás lényeges összetevője, a tárgy formai megjelenése még nem elég ahhoz, hogy tranzitivitásról beszéljünk. Ezt az angol *like* 'tetszik' ige is bizonyítja. Mint tudjuk, az angolban ez az ige tranzitív, ezzel szemben sok nyelvben (pl. német, bolgár, orosz) többek között a magyarban is intranszítív.

A két kutató az összes általuk megvizsgált nyelvben azt a jelenséget figyelte meg, hogy a tranzitivitás komponensei rendszeresen kapcsolatban állnak egymással, hatnak egymásra. Ezen túl arra is felhívják a figyelmet, hogy mindig, amikor legalább két paraméter jelen van egy-egy mondatban, ez a két paraméter a tranzitivitás skáláján ugyanazon az oldalon van. Ez azt jelenti, hogy egy erős tranzitivitásra utaló paraméter más, erős tranzitivitásra utaló paraméterekkel párosul egy adott nyelvben, illetve fordítva. Ez a tény a tranzitivitás hipotézisének lényege (Hopper–Thompson 1980: 255). Ezt szemléletessé lehet tenni a következő finn példával: a *Pekka kirjoitti kirjeen* 'Pekka megírta a levelet' és *Pekka kirjoitti kirjettä* 'Pekka levelet írt' mondatokban az ige az első mondatban befejezett, telikus cselekvésre utal, tehát erős tranzitivitású, a tárgy pedig teljes, tehát egyedített, tehát szintén erős tranzitivitású. A második mondatban az ige folyamatos cselekvésre utal, a tárgy pedig nem teljes, tehát gyenge tranzitivitású. A Hopper–Thompson tranzitivitási hipotézist a finn tagadó mondatok partitívusi tárgya is szemléletessé teszi (partitívusi tárgy, tagadó mondat).

Amennyiben a Hopper–Thompson tranzitivitási elmélet alapján próbáljuk megközelíteni a tárgyas szerkezetet, több probléma is felmerül. Elsősorban nem csupán szintagmákat kellene elemezni, hanem teljes mondatokat. A mondatokat három szempont alapján kell megközelíteni: szintaktikai, szemantikai és szövegpragmatikai. A tranzitivitással Hopper és Thompson után sokan foglalkoztak, a legnevesebb kutatók között Tsunoda, Olsen, Malchu-

kov nevét kell említeni, akik ugyanis továbbvitték ezt az elméletet, noha kritizálták bizonyos pontjait. Tsunoda pl. a *Remarks on transitivity* című tanulmányában felteszi, hogy ezek a paraméterek nem egyformán definiálják a mondat tranzitivitásának fokát, vannak ugyanis olyan paraméterek, amelyek relevánsabbak másokhoz képest (Tsunoda 1985: 394). Tsunoda a paramétereket több csoportba is osztja, aszerint, hogy melyik mondatrészre vonatkoznak. Az ágenshez kapcsolódó paraméterek az ágensi jegyek és az akaratlagosság, a tárgyra vonatkozó tranzitivitás komponensei pedig a tárgy egyeditettsége és ráhatottsága. Az első kettőt Tsunoda irrelevánsnak tartja a tranzitivitás szempontjából, a tárgy paramétereit pedig elsődlegesnek. A tárgy vizsgálásánál a tárgy jelölésén és megjelenési formáin túl a tárgy kihagyását is célszerű megvizsgálni. Egyébként az implicit, határozott és határozatlan tárgy elemzési módszere sok vitát váltott ki. Sokáig ezt a problémát úgy oldották meg, hogy a tárgy törléséről (*object deletion*) beszéltek. Resnik és Olsen az implicit tárgyról szóló tanulmányukban az angol implicit tárgyat a tranzitivitási folytonossági skálán helyezik el, mégpedig úgy, hogy a határozatlan tárgyat tartalmazó mondatok közelebb kerülnek a gyenge tranzitivitású mondatokhoz, a határozottak pedig az erős tranzitivitású mondatokhoz (Olsen–Resnik 1997: 1). Az ige természetéből adódó tranzitivitás paramétereinek vizsgálata az igék szemantikai jegyei alapján történő csoportosításával kezdődik. Az igecsoportokat Tsunoda hierarchikus rendbe helyezi el aszerint, hogy milyen mértékben bírnak tranzitivitással. A szemantikai csoportok a következők: *Effective action* (ráható cselekvés) >> *Perception* (észlelés, érzékelés) >> *Pursuit* (szokásra utaló cselekvés) >> *Knowledge* (mentális jelentésű igék) >> *Feeling* (érzéseket kifejező igék) >> *Relation* (viszonyokat kifejező igék).

Minél inkább lefelé haladunk a skálán, annál jobban gyengül a tranzitivitás ereje. A tranzitivitás egy másik neves kutatója Givón, aki Hopper–Thompson tíz paraméterét a tranzitív mondatok három szemantikai alapidimenziójára vezeti vissza. Ez a három alapidimenzió: az ágens, a páciens és az igei modalitás. Szerinte a prototipikus tranzitív mondat akaratlagos, kontrolláló, a cselekvést kezdeményező ágenssel jár, amely felelős az eseményért. Ezen túl a tranzitív mondat nem akaratlagos, inaktív, nem kontrolláló páciens követel, amelyen regisztrálható a cselekvés hatása. A prototipikus tranzitív mondat igéje olyan eseményre utal, amely befejezett (tehát nem duratív), szekvenciális (tagolható) és reális (tehát nem hipotetikus) (Givón 1990: 565).

A tranzitivitás mint nyelvi univerzálé Hopper és Thompson felfogása alapján egy általános pragmatikai funkcióból ered. A tranzitivitás szövegpragmatikai megnyilvánulásával kapcsolatosan Hopper és Thompson azt feltételezi,

hogy a tranzitivitási folytonossági skála, amely a cselekvés transzferének a fokozatait reprezentálja, túlhaladja a mondat határait, és a szöveg aktuális tagolására hat. A mondatokat ők két kategóriába csoportosítják: olyanok, amelyek központi szerepet töltenek be az eseményfejlődésben és olyanok, amelyek marginális, másodlagos jelentést hordoznak. Az első fajta mondatok (*foregrounded clause*) a szöveg fő szerkezetét, “csontvázát” képezik, a többi mondat (*backgrounded clause*) pedig ezt a szerkezetet bővítik, “hússal töltik fel” (Hopper–Thompson 1980: 281). Ez a felosztás emlékeztet a téma–réma fogalmára. A szöveg ismert, tematikus részét Hopper és Thompson megfigyelései szerint gyenge tranzitivitás jellemzi, szemben a mondanivaló továbbvitele szempontjából fontosnak tartott mondatokkal, amelyek erős tranzitivitással bírnak. A tranzitivitás és a diskurzus közötti összefüggés több mint három évtizeden keresztül foglalkoztatta a nyelvészeket, Hopper és Thompson pedig a szerkesztett mondatokon és az írott szövegen túl a beszélt nyelvben is kimutatták.

Irodalom

- Blume, Kerstin 1998: A contrastive analysis of interaction verbs with dative complements. In: *Linguistics* 36 (2): 253–80.
- Bybee, Joan L. 1985: *Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company (Typological Studies in Language 9).
- Dixon, R. M. W. 1994: *Ergativity*. Cambridge University Press.
- Dixon, R. M. W.–Aikhenvald, Alexandra Y. 2000: *Changing Valency. Case Studies in Transitivity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Givón, T. 1990: *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, Vol. 2. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Haspelmath, Martin 2001: Non-canonical marking of core arguments in European languages. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.), *Non-canonical marking of subjects and objects*. Philadelphia, John Benjamins Publishing Company. 53–85.
- Haspelmath, Martin–Müller-Bardey, Thomas 2001: Valence change. For HSK-Morphology. In: G. Booij–C. Lehmann–J. Mugdan (eds), *A Handbook on Inflection and Word Formation*.
- Hopper, Paul–Thompson, Sandra 1980: Transitivity in grammar and discourse. In: *Language* 56: 251–299.

- Kittilä, Seppo 2005: Optional marking of arguments. In: *Language Sciences* 27: 483–514.
- Kulonen, Ulla-Maija 1989: *The passive in Ob-Ugrian*. Finno-Ugrian Society. Helsinki.
- Olsen, Mari Broman–Macfarland, Talke 1996: *Where’s Transitivity?* Paper presented at the Seventh Annual Formal Linguistic Society of Mid-america conference, May 17–19, The Ohio State University.
- Olsen, Mari Broman–Resnik, Philip 1997: *Implicit object constructions and the (In)transitivity Continuum*.
- Onishi, Masayuki 2001: Non-canonically marked subjects and objects: Parameters and properties. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.), *Non-canonical marking of subjects and objects*. Philadelphia, John Benjamins Publishing Company. I–XI, 1–52.
- Szili Katalin 2000: *A tárgyasság a magyar nyelvben (a tárgyasság morfoszintaktikai összefüggései)*. In: *Magyar Nyelvőr* 124: 356–369.
- Tsunoda, Tasaku 1985: *Remarks on transitivity*. In: *Journal of Linguistics* 21: 385–396.

*

On the theory of transitivity

The present paper introduces different approaches to the topic of transitivity. The investigations around the term transitivity start with the assumption that every language has transitive and intransitive clauses, and that those clauses function in terms of three core grammatical categories – A, O and S. Transitivity is thus a central property of every language. In most languages there is also an extended transitive (ditransitive) construction type. The A, O, S arguments are also targets of various kinds of valency-changing derivations. Among them are passivisation, antipassivisation and causativisation. In comparison with the terms of case, case-marking, valency and valency-changing transitivity is a more abstract feature, which involves the given verb and its ability to take an object. For a long time transitivity was understood as a simple transfer of the activity from an agent to a patient. The current trend in linguistics is to focus on argument structure of the verb with the hope to see its effects in the full-blown syntax. According to Hopper and Thompson the transitivity is understood as a continuum along which all clauses may be placed based on their morphosyntactic and semantic properties. Transitivity is characterized through ten different parameters, which are universal for all languages.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

Hangutánzás a lapp madárnevekben

G. BOGÁR Edit

1. Bevezetés

A madarak egyik legjellegzetesebb tulajdonsága a hang, melyet akkor is észlelünk, amikor magát az állatot nem láthatjuk. Mindenki ismeri a kakukk vagy a bölömbika hangját, ám jóval kevesebben vannak, akik ezeknek a madaraknak a külsejét is felismerik. Nem csoda tehát, hogy minden nyelv bővelkedik hangutánzó elnevezésekben madárnevei között. Természetesen a lapp nyelvjárások (nyelvek) sem kivételek. A lapp madárneveket bemutató hosszabb tanulmány egyik legfontosabb része a hangutánzó madárnevekkel foglalkozik.

Jelen cikkemben terjedelmi okok miatt a példákhoz nem adom meg a forrásokat, csak a nyelvjárási megjelölést közlöm, de a cikk végén a bibliográfiában megadom a szóanyag összes forrását. Hasonlóképpen nem közlöm itt az etimológiák forrásait sem; ezekre csak akkor utalok, ha valahol az általánostól lényegileg eltérő eredeztetéssel találkozunk. A szavakat minden nyelvjárásból a fellelhető legegyszerűbb írásmódú alakjukban közlöm, a bonyolultabb diakritikus jelekkel írtakat csak akkor adom meg, ha más formában nem állnak rendelkezésre. A több nyelvjárásból is adatolt madárneveket a következő sorrendben közlöm: északi (lpN), déli (lpS), pitei (lpP), umei (lpU), lulei (lpL), inari (lpI), kolтта/kolai, más néven keleti (lpK); a lpK nyelvjáráson belüli tagolódást nem adom meg külön.

1.1. Források

A szójegyzék anyaga a rendelkezésre álló nyomtatott források adatai alapján állt össze. A gyűjtés során terepmunkát nem végeztem, mivel az érdemi terepmunka azt követelné, hogy minden lapp nyelvjárásterület néhány településén több anyanyelvi beszélőtől gyűjtsek anyagot, s egyeztessenem azt a nyomtatott forrásokkal, pontosítsam a jelentéseket stb. Néhány vitatott kérdésben természetesen kikértem lapp anyanyelvűek véleményét is, így az Oului Egyetem lapp szakos hallgatóinak, ill. egykori lapp lektorának, Tu-

mas Maggának, valamint a Helsinki Egyetem lapp lektorának, Irja Seurujärvi-Karinak a véleményét is. Sajnos, még így is csak az északi- és az inarilapp nyelvjárás szavaival kapcsolatban tudtam felvilágosítást kapni. A gyűjtés során felhasznált nyomtatott források általában szótárak, szójegyzékek, valamint néhány más könyv vagy cikk volt. A szójegyzék végül összesen 799 szócikkből áll, s ezeket elemeztem nyelvjárasi elterjedtségük, szerkezetük és keletkezési típusaik (etimológiájuk) szerint.

Ami az etimológiákat illeti, ezek legfontosabb forrásai az alapnyelvi eredetű szavak esetében a finnugor nyelvek különböző szótárai, ill. a Rédei Károly által szerkesztett Uralisches etymologisches Wörterbuch voltak. A jövevényszavak esetében a kifejezetten ezzel foglalkozó szócikkek mellett elsősorban a szóba jöhető átdó nyelvek etimológiai szótárai voltak segítségemre (SKES, SSA, Vasmer, Hellqvist, Torp). Néhány esetben a szóanyag forrásában is található volt utalás a kölcsönzésre, ám nem egyszer magam állapítottam meg, hogy egy-egy szó valamely környező nyelv szavának átvétele. A belső keletkezésű, ill. ismeretlen eredetű szavak etimológiái döntő többségben saját kutatásaimon alapulnak.

2. Hangutánzás a belső keletkezésű madárnevekben

A belső keletkezés három fő típusa a madárnevek esetében az összetétel, a képzés és a hangutánzás. Kevésbé jelentős, de előfordul még az elvonás, a népetimológia, az elhasonulás és az „alakváltozatnak” nevezett csoport, illetve a mesterséges névadással keletkezett szavak, melyeknek azonban mindegyike besorolható e kategóriák valamelyikébe. A hangutánzó eredetű szavak az adattárban majdnem mindig bizonytalanaként szerepelnek. Ennek okairól részletesebben l. lentebb. Ha a hangutánzást biztosnak tekintettem, úgy azt valamely forrásomból merítettem, s ez esetben erre utalok is.

2.1. Hangutánzó elemek képzett és összetett szavakban

A képzett és összetett szavak nem mellékesek a hangutánzás szempontjából sem, hiszen hangutánzó eredetű madárnevek könnyen lehetnek összetett madárnevek alaptagjai, és képző hozzáadásával a puszta hangutánzó töből is gyakran hoz létre a nyelv madárneveket.

Hangutánzó töből képzett szavaknak a hangutánzó igékből képzettektől való megkülönböztetése gyakran nehéz: a hangutánzó tó ugyanis a lappban lehet minden képző nélkül egyben igető is. Így aztán, ha volt azonos alakú igető, igékből képzettnek tekintettem a szót, ha ige nem volt kimutatható, puszta hangutánzó töből képzettnek. Gyakran minősítettem egyszerűen hangutánzónak olyan szavakat is, amelyeknek végén áll ugyan valamilyen képzőszerű elem, ám maga a képzés nem egyértelmű vagy az alapszó önmagában

ismeretlen. Így talán érthető, miért van ennyire kevés hangutánzó töből képzett szó: csupán három biztos és két bizonytalan adatot soroltam ebbe a csoportba. A két bizonytalan közül az egyikben más eredet is lehetséges: a lpN *buvvedat*, I *puvváá*, K *puvv'jǰǰ* 'Charadrius hiaticula, parti lile' Qvigstad (1893: 115) szerint lehet az ónorvég *spói*, norvég *spoe*, *spue* szavak átvétele is; a másikban pedig maga a tő kimutathatatlan: lpN *čurridak* 'egy madár'. A biztosan hangutánzó töből képzett szavak a következők: lpK *allokaj* 'Clangula hyemlais, jeges réce', lpN *čearrit* ~ *čearret* 'Sterna paradisea, sarki csér ~ Sterna, csér', lpI *čerrih* ~ *čierrih* 'Sterna, csér', lpK *čerrih* ~ *če'rriik* 'Sterna hirundo, küszvágó csér'.

Az összetételek utótagjaként szereplő hangutánzó madárnevek részletes bemutatásától itt eltekintek, mivel ezek az összetételek gyakran csupán egy-egy faj vagy alfaj mesterségesen létrehozott tudományos nevében fordulnak elő, pl. lpN *gáddebizus* 'Charadrius morinellus, havasi lile' < *gáddi* 'part' + *bizus* 'Pluvialis apricaria, aranylile', vö. finn *rantakurmitsa* 'Charadrius morinellus' (*ranta* 'part', *kurmitsa* 'lile').

Az összetett madárnevek előtagja lehet ige, melléknévi igenév vagy pusztá hangutánzó tő is. A hangutánzó tövek és az igetövek szétválasztásának problémájáról már említést tettem a képzett szavak kapcsán. A folyamatos cselekvő melléknévi igenevet megint csak nem lehet elválasztani az igetövektől, hiszen ezek Ø fokú képzőjűek, az ige pusztá tövei. Szétválasztásuk ellen szól az is, hogy ezek összetételi előtagként szemantikai funkciójukban nem válnak el egymástól: a lényeges mozzanat e csoportban a cselekvésre (mozgásra, hanghatalásra stb.) való utalás. A pusztá hangutánzó tő előtagként a következő szavakban fordul elő: lpN *čičči-čisaž*, lpI *cici-cicaš* 'Anthus pratensis, réti pityer', lpN *čičči-hapak* 'Lanius excubitor, nagy örgébics', lpN *viglačoavžžu* 'Tringa nebularia, szürke cankó', lpK *vįkła-lōDDǰǰ* 'Tringa nebularia, szürke cankó'.

Az összetételek egy speciális csoportját alkotják a tükörfordítások, melyek átmenetet képeznek a jövevényszavak és a szóösszetételek között. Ilyenekre leginkább az irodalmi nyelvvel is rendelkező, tudományos igényű nevezéktan is kialakító északi-lappban találunk példát. A szavak mintája minden esetben valamely környező nyelv összetett madárneve, amelyet elemenként lappra fordítva hozzák létre – nem egyszer mesterséges névadás útján – az új madárnevet, mely leggyakrabban a tudományos nevezéktan eleme lesz. Az összetétel előtagja általában színnev, méretre, táplálékra vagy élőhelyre utaló szó, utótagjuk pedig a lapp nyelvben általánosan elterjedt, közismert madárnev, mégpedig leggyakrabban nem species-, hanem genusnev. (Ilyen szerkezetű szavak természetesen korábban is léteztek a lappban, tehát nem

mondanak ellent a természetes keletkezési módoknak. Talán egyetlen kivétel a *deagga-* 'törpe-' kezdetű szavak tömege, ezek ugyanis egytől egyig újabb keletűek, s a norv. *dverg-*, sv. *dvärg-* 'törpe-' előtag mechanikus átvétele. Minden bizonnyal szerencsésebb lett volna a finn *pikku-* 'kis-' előtag alkalmazása ezekben a szavakban, ez ugyanis korábban már használatos volt a lappban, s jelentésében is igen közel áll a fenti szóhoz.) Az ily módon alakult összetételek alaptagja természetesen lehet hangutánzó eredetű madárnév is, pl. lpN *suotnjoviroš* 'Limicola falcinellus, sárjárom' < *suotnju* 'mocsár' + *viroš* 'Calidris, partfutó', vö. finn *suosirri* 'Calidris alpina, havasi partfutó' (*suo* 'mocsár' + *sirri* 'partfutó'). Minél újabb az első adat egy ilyen típusú szóra, annál biztosabbak lehetünk benne, hogy újabb keletű, mesterségesen létrehozott szóval van dolgunk: az utóbbi szó pl. csak Sammallahti szótárában található meg.

2.2. Hangutánzó eredetű szavak

A hangutánzó szavak többsége bizonytalanként van feltüntetve a szójegyzék etimológiai részében. A biztosnak vett etimológiák száma 5, a saját eredeztetésű és ily módon automatikusan bizonytalanok tekintettek 51. A biztosnak tekintettek soha nem saját eredeztetéseim, hanem egyéb nyelvészeti forrásokból valók, a bizonytalanok általában saját etimológiák. Ez az összesen 56 hangutánzó szó talán kevésnek tűnhet, ám ne feledjük, hogy hangutánzó tövek előfordulhatnak képzett madárnevek alaptagjaiként, összetételek komponenseiként, s az alapnyelvi eredetű szavak egy része is valamikor hangutánzó szó volt. Ha mindezeket az elemeket összeadjuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a lapp madárneveknek is legalább olyan nagy része áll közvetlen vagy közvetett kapcsolatban a hangutánzással, mint azt más nyelvekben, pl. a magyarban is láthatjuk.

A hangutánzó jelleg megállapításakor igyekeztem minél óvatosabban eljárni; ennek egyik jele, hogy még a fölöttébb nagy biztonsággal hangutánzónak minősíthető szavakat is bizonytalanok tüntettem fel, ha a szakirodalomban nem történt rá utalás. Erre az óvatosságra több okom is volt. Egyrészt, a lapp és a magyar anyanyelvű beszélő más és más módon hallja ugyanazt a madárhangot, hiszen a két nyelv fonetikai-fonológiai rendszere erősen eltér egymástól. Ezért aztán másképp fogja visszaadni is a hallott hangot a két beszélő, anyanyelvük artikulációs bázisától és az anyanyelvben már meglévő hangutánzó szavaktól függően. Sőt, továbbmegyek, még két azonos nyelvet beszélő is lehet, hogy eltérően minősíti ugyanazt a természeti hangot – gondoljunk csak a minden nyelvben nagy számban élő, gyakorlatilag azonos hangot utánzó szóra, ill. ezek alakváltozataira, pl. m. *csicsereg* ~ *csincse-*

reg ~ csicsog ~ csicserkél stb. Ehhez járul még az is, hogy a madár hangja több szakaszból áll (bizonyos madarak egyetlen másodperc alatt több tízezer különböző zenei hangot képesek kiadni!), s mindenki más és más mozzanatot ragad ki e hangtömegeből (vö. Horpácsi 1973: 451). Kiss Jenő szerint (1974: 14) ugyan a hangutánzó eredetű madárnevekben az etimon (vagyis maga az utánzó madárhang) általában világos, ám ő saját anyanyelvének madárneveit kutatva vonja le ezt a következtetést. A nem anyanyelvű kutató azonban soha nem lehet biztos abban, hogy amit ő a maga fülével esetleg hangutánzónak vél, valóban hangutánzó-e az anyanyelvi beszélők számára is.

Bizonyos kritériumok és a pusztá megsejtésnél egzaktabb módszerek természetesen vannak az idegen nyelvek hangutánzó szavainak meghatározásában is. Először is, mivel – szerencsés esetben – tudjuk, melyik madár nevében tételezünk fel hangutánzó eredetet, meghallgatható a madár hangja. S bár a nem anyanyelvi beszélő bizonyára más beszédhangokkal adná vissza a hallott hangot, mint amit az adott nyelv használ, némi támpontot azért ez is adhat: nem valószínű például, hogy egy csicsergő kismadár hangutánzó nevében kemény, harakolásszerű mássalhangzó-kapcsolatok lennének, és fordítva, egy krákogásszerű hangot hallató állatot nemigen jelölnek dallamos hangsorral. Ezzel a módszerrel persze csak a szélsőséges eseteket tudjuk kizárni. S még itt sem lehetünk egészen biztosak a dolgunkban: lehet ugyanis, hogy az adott területen élő alfajnak a miénkétől némileg eltérő hangja van. Lehet az is, hogy a másik nyelv ugyanannak a madárnak nem azt a hangját vette alapul az elnevezésben, mint várnánk, hiszen az állat hangja is változhat kortól, nemtől, évszaktól, párzási időtől stb. függően. Ha pedig nem áll rendelkezésünkre más, mint az állatok legjellegzetesebb hangjai, előfordulhatnak tévedések. Segíthet aztán a többi nyelv is, hiszen mivel a hang maga mégiscsak ugyanaz (függetlenül attól, hogy az egyes beszélők hogyan hallják), egymással semmiféle kapcsolatban nem lévő nyelvekben is létrejöhetnek ugyanazokkal a beszédhangokkal alkotott, egymáshoz hangzásban igen közel álló, ám semmiféle etimológiai kapcsolatban nem lévő szavak – gondoljunk csak a 'kakukk' jelentésű szavakra a világ számos nyelvében. Az ornitológiai leírások szintén haszonnal forgathatók, különösen ha rendelkezésre állnak több nyelven is. Ezekben ugyanis a madarak hangja általában önmagában, képzők és tőlük függetlenül létező hangutánzó szavakra történő utalás nélkül szerepel, ill. az ilyen képzett alakok vagy utalások mindig tudományos magyarázatokkal egészülnek ki. A fordításokban külön figyelmet szentelnek annak, hogy a cél nyelv hangállományának megfelelő hangutánzó szavakkal írják le az állathangot, s így több nyelv összehasonlítása útján a hangutánzás gyanúja könnyebben igazolható vagy cáfolható.

Az ornitológusoknak van egzakt módszerük is a madárhangok ábrázolására (Szőke 1962–63: 109–119), amelyben többé-kevésbé meg lehet bízni. A hangutánzó eredet kimutatására ugyanakkor még nem áll rendelkezésre ilyen egzakt módszer, így tehát továbbra is kitartok amellett, hogy az általam hangutánzónak tartott szavak bizonytalan etimológiai minősítést kapjanak. Lenne ugyan egy olyan módszer, amellyel ki lehetne zárni néhány ide sorolt szó hangutánzó eredetét: ha sikerülne minden egyes lapp nyelvjárásból megfelelő számú adatközlőt találni, akik kellően jó füllel és nyelvérzékkel rendelkeznek, le lehetne ültetni őket, hogy meghallgassák az adott madarak hangját vagy hangjait, leírni vagy kimondatni velük, amit hallottak, majd összevetni a kapott eredményt a korpuszban szereplő madárnevekkel. Ha van köztük hasonlóság, igazolódni látszik a hangutánzó eredet, ha azonban eltérések a hangsorok, akkor elvethetjük az onomatopoeitikus keletkezés lehetőségét. Ennek a módszernek is van azonban több gyenge pontja. Egyrészt, lehet, hogy az adatközlő korábbról már ismeri a meghallgatott hangot. Ekkor óhatatlanul egy általa már addig is használt hangutánzó szót fog megadni. De az is lehet, hogy szókincsében amúgy is nagy számmal vannak hangutánzó szavak, s ezért fogja ezeket előhívni a madárhang ábrázolásakor is, hiszen ha van olyan kész szó, amit megfeleltethet ennek a hangnak, nem fog arra törekedni, hogy újat találjon ki. Ha viszont mégiscsak újat talál ki, az már nem az adott nyelvi közösség hallgatólágos megállapodásán alapul, hanem csupán a saját pillanatnyi leleménye lesz. Az adatközlők direkt módszerrel történő megszólaltatása, vagyis a madár hangjának meghallgatása után a név közlése, majd rákérdezés arra, hogy hasonlít-e a név a hangra, éppen direkt mivolta által befolyásolná az adatközlőt, és esetleg hamis eredményt adna. A két módszer kombinálása viszont csak úgy lehetséges, hogy két külön csoportban ültetnénk le az adatközlőket, s egyik a másiknak kölcsönösen kontrollcsoportja lenne. Ennyi terepmunkát végezni azonban meglehetősen hosszadalmas (és költséges) lenne, s az eredmény még ekkor sem lenne biztos. Éppen ezért beértem azzal, hogy az esetleg hangutánzó eredetű szavakat összegyűjtöttem, ám a hangutánzó eredet egyértelmű és kétségtelen bizonyításáról le kellett mondanom.

Mint korábban említettem, a hangutánzónak feltüntetett szavakon kívül is több olyan madárnév van, amely valamilyen módon kapcsolatban áll a hangutánzással. A legkönnyebben azok található meg, amelyekben összetételi utótagként szerepel valamely tisztán hangutánzó eredetű madárnév, s ezt az előtag mintegy pontosítja pl. színnévvel, élőhellyel, mérettel stb. Szinte minden hangutánzó madárnév alkalmas ilyenfajta összetétel komponensének. Hangutánzó madárnevek ugyanis újabban már nemigen keletkeznek, s ha mégis, azok általában nem az egész nyelvi közösség által befogadott szavak

lesznek, hanem csupán egy szűk kör fogja használni őket. Meglehetősen kicsi az esélye annak, hogy egy ilyen jellegű, újonnan alakult szó nagyobb körben is elterjedjen, hiszen a terület állatvilága csak csekély mértékben változik, s az ott élő madarakra már van elnevezés, gyakran nem is csupán egy. A hangutánzó eredet egyik kritériumaként Gombocz (1913: 387) egyébként éppen azt jelöli meg, hogy a szó viszonylag kis területen él, valamint azt, hogy szabályos fejlődési sorba nem rendezhető nagy számú alakváltozata van, ill. hogy alapszava valamilyen indulatszó (madárnevek esetében talán inkább puszta hangutánzó tő – B. E.). Ez utóbbi kritériumhoz azonban Benkő hozzáfűzi (1954: 258), hogy az alapszó gyakran nem is él(t) önmagában, hanem utólagos elvonással jött létre, s így a végződés képzőszerű elemeinek feladata voltaképpen nem a szorosabb értelemben vett szóképzés, hanem a szónak a nyelv alaktani rendszerébe való beillesztése. Gombocz még azt is megjegyzi, hogy az igék hangutánzó jellege tovább megmarad, mint a főnevéké (1913: 389), ám véleményem szerint éppen a madárnévi kategóriánál kivételt kell tenni. A madár hangja és ezen alapuló elnevezése között ugyanis olyan szoros a kapcsolat, hogy amennyiben a beszélő számára a denotátum ismert, a hangutánzó jelleg a szó kialakulása után is bármikor könnyen felismerhető. Más a helyzet a tudományos igényű, rendszertani alapú névadásban: itt ugyanis nem elégséges a genus megnevezése, szükség van a faj, nem egyszer az alfaj pontos nevére is. Ez pedig legegyszerűbben úgy oldható meg, hogy a már meglévő, esetleg éppen hangutánzó eredetű madárneveket különféle jelzőkkel látják el; a minta lehet akár idegen nyelvi is, ekkor teljes vagy részleges tükörfordításról beszélhetünk (l. fentebb).

A biztosan hangutánzó eredetű madárnevek a következők voltak (5): lpS *aa'hä,lla* 'egy tengeri madár'; lpS *huti* 'Pluvialis apricaria, aranylile'; lpL *klivi* 'Tringa totanus, piroslábú cankó'; lpU *sjud'gaa* 'egy görbe csőrű verébfajta, ?Loxia curvirostra, keresztcsőrű'; lpK *tupij* 'Cuculus canorus, kakukk'.

A feltehetőleg, de nem biztosan hangutánzó nevek a következők voltak (51):

lpN *ákta* 'Somateria mollissima, pehelyréce', lpK *aŋD^A* 'ua'

lpN *állat ~ hálat* 'Plectrophenax nivalis, hósármány', lpL *alap tjittje* 'ua' (tjittje 'kismadár')

lpN *bižus* 'Pluvialis apricaria, aranylile', lpL *pičuj* 'ua'

lpN *buvvedat* 'Charadrius hiaticula, parti lile', lpI *puvaadduivaž* 'ua', lpK *puv'jgž* 'Charadrius hiaticula, parti lile'

lpN *cirhi* 'Calidris temmickii, Temmick-partfutó'

lpN *cizáš ~ cihci* 'Calcarius lapponicus, sarkantyús sármány', összetételek utótagjaként 'veréb, kismadár', lpS *tsijtse'ke* 'veréb', lpU *tsyytsak* 'kis

- madár, elsősorban veréb', lpL *tsihtsē* 'ua', lpI *cissááz* 'cinege', lpK *ceežzaž* 'Parus ~ Parus cinctus, cinege, lappföldi cinege'
- lpN *čagan* 'Tringa nebularia, szürke cankó'
- lpN *čielkkis* 'Cepphus grylle, fekete lumma', lpI *čielah* 'ua', lpK *čīl* 'ua'
- lpK *čierič* 'Lanius excubitor, nagy örgébics'
- lpU P *čieta* 'Parus major, széncinege'
- lpS *čievče* 'Haematopus ostralegus, csigaforogató'
- lpN *čiksa* 'Anas crecca, csörgő réce', lpI *čikša* 'ua', lpK *tšičš^{šA}* 'ua'
- lpN *čivga* 'madárfióka', lpS *čiw'gā* 'ua', U *čūk* 'ua'
- lpN *čoavžžu* ~ *čoavžu* 'Tringa, cankó', lpS *tjöövds'e* 'Gallina media, nagy sárszalonka' ~ *tjuovtje* 'Gallinago gallinago, sárszalonka', lpP L *tjåuhtjōi* ~ *tjåkju* 'Tringa, cankó' ~ *čokču* 'Tringa totanus, piroslábú cankó', lpI *čēäyžuj* 'Tringa, cankó'
- lpK *čue* 'ršš' 'Anas crecca, csörgő réce'
- lpN *čuonjá* ~ *čuonji* 'Anser, lúd ~ Anser fabalis, vetési lúd', lpI *čuá'njá* ~ *čuá'ňá* 'Anser fabalis, vetési lúd', lpK *čuānj* ~ *čuenj* 'Anser, lúd'
- lpN *duoršu* 'Anas platyrhynchos, tőkés réce', lpL *tur^ušu* 'Anas platyrhynchos, tőkés réce', lpI *tuár'šu* 'Anas platyrhynchos, tőkés réce'
- lpS *frurge* ~ *frurre* 'Tetrastes bonasia, császármadár'
- lpS *gaaggaa* 'Gavia arctica, sarki búvár'
- lpN *gaccet* 'Parus cinctus, lappföldi cinege'
- lpS *gakkekaarre* 'Gavia, búvár(madár)'
- lpN *garjá* 'Corvus corax, holló ~ Corvus corone, kormos v. dolmányos varjú', lpL *kar'jā* 'Corvus corax, holló'
- lpN *giron* 'Lagopus mutus, havasi hófajd', lpS *giērene* 'ua', lpP L *kierun* 'ua', lpI *kiārun* 'ua', lpK *kēāram* 'ua'
- lpN *goalsi* 'Mergus, bukó ~ Mergus serrator, örvös bukó ~ Mergus merganser, nagybukó', lpS *goālsie* 'Mergus merganser, nagybukó', lpU *gállsee* 'Mergus serrator, örvös bukó', lpL *kāl'sē* 'Mergus, bukó', lpI *koal'(s)si* 'Mergus, bukó', lpK *goals* 'Mergus, bukó'
- lpS *grüņg'e* 'Corvus corax, holló ~ ragadozó madár'
- lpN *guņganga* 'Pica pica, szarka'
- lpS *guttere* 'Gavia arctica, sarki búvár'
- lpN *hávda* 'Somateria mollissima, pehelyréce', lpI *havda* 'ua'
- lpK *karaka* 'Scolopax rusticola, erdei szalonka'
- lpL *kar'htji* ~ *kar'si* ~ *kar'sji* 'Corvus corax, holló'
- lpK *kīneč* ~ *kīneč-āũ^{d(A)}t* 'Somateria spectabilis, cifra pehelyréce' (*āũ^{d(A)}t* 'Somateria mollissima, pehelyréce')

- lpS *klaktje* 'egy szalonkafajta', lpU *kluddatja* 'Gallinago media, nagy sárszalonka'
- lpK *koaman* 'Lagopus lagopus, sarki hófajd'
- lpL *kuku* 'Nyctea scandiaca, hóbagoly'
- lpN *njikka* 'Cepphus grylle, fekete lumma'
- lpK *pòd'ššâl ~ pøčerk* 'Numenius, póling ~ Limosa lapponica, ksigoda'
- lpN *rivikt* 'Tringa erythropus, füstös cankó'
- lpN *rumma ~ krumma* 'Corvus corax, holló'
- lpN *runka ~ runku* 'Corvus corax, holló'
- lpN *ruoða* 'Anser erythropus, kislilik'
- lpN *ruökke* 'Alca torda, alka ~ Uria aalge, vékonycsőrű lumma ~ Fratercula arctica, lunda'
- lpS *siče* 'Fringilla coelebs, erdei pinty'
- lpI *sittnjar* 'Pica pica, szarka', lpK *citnir* 'Accipiter nisus, karvaly'
- lpU *sjud'sjòì* 'Anas acuta, nyílfarkú réce'
- lpN *skillili* 'Tringa hypoleucos, billegető cankó'
- lpN *stižža* 'Cepphus grille, fekete lumma'
- lpS *str'ikse* 'Melanitta nigra, fekete réce'
- lpI *tir(i)lihháäž* 'Calidris temminckii, Temminck-partfutó'
- lpK *tšābar* 'Larus marinus, dolmányos sirály ~ Larus argentatus, ezüstsirály'
- lpK *tūðen'šš* 'Gallinago, szalonka'
- lpN *viroš* 'Calidris, partfutó', lpK *Pirraq'ž* 'Tringa hypoleucos, billegető cankó'.

3. Hangutánzás az egyéb keletkezési típusokban

3.1. Alapnyelvi eredetű szavak

Az ősi eredetű szavak között is vannak hangutánzó eredetűek. Ezek kimutatása és különösen bizonyítása nem egyszerű feladat. Mint azt említettem, hasonló hangzású hangutánzó szavak genetikai kapcsolat nélkül is kialakulhatnak. Ha azonban a rokon nyelvek mindegyikében megtalálható az adott szó, ha szabályos hangmegfeleléseket mutat, s ha a nem rokon nyelvekben nem hangutánzó szóval jelölik a madarat, ill. az azokban szereplő szavak a madár valamely más hangját vették alapul az elnevezésben, a közös hangutánzó eredet mindenesetre valószínűsíthető (vö. Vértes 1965: 163). A szabályos hangmegfelelésekkel ugyanakkor csínján kell bánni: a hangutánzó jellegű szavak ugyanis – éppen azért, mert közvetlen a kapcsolat a név és a denotátum között – gyakran mutatnak szabálytalan hangfejlődést, a nem hangutánzó szavakétól eltérő alaki szerkezetet és jelentést (Kiss 1974: 6). Ugyanakkor éppen Kiss Jenő hívja fel a figyelmet arra, hogy az MSzFE

hangutánzó jellegűnek minősített madárneveiben a hangmegfelelés általában szabályos (uo. 19), s ez a szótárszerkesztők részéről némileg ellentmond a fenti elveknek, másrészt viszont kellő és szükséges óvatosságukat bizonyítja.

A szakirodalmi források szerint az adattárban szereplő alapnyelvi eredetű lapp madárnevek szinte mindegyike hangutánzó eredetre vezethető vissza, ami szintén az onomatopoeízisnek a madárnévalkötésben betöltött szerepének fontosságát erősíti. Az összesen 37 alapnyelvi (18 biztos és 19 bizonytalan) etimológiából 11 az uráliig, 16 a finnugorig, 4 a finn–permiig, 4 a finn–volgaiig, 2 a közfinnig és 1 a közlappig vezethető vissza. (A számadatok azért nem esnek egybe, mert vannak olyanok, melyek egy bizonyos nyelvallapotig biztosan, messzebbre csak feltételesen vezethetők vissza.) Az uráli eredetűek közül valószínűleg hangutánzó pl. a lpS, K *gáranas* 'Corvus corax, holló'; a finnugor koriak közül pl. a lpN *gádjit* 'Rissa tridactyla, csüllő ~ Larus, sirály', I *kaaijuv* 'Larus argentatus, ezüstsirály ~ Larus canus, vihar-sirály', K *kaa'jii* 'Larus, sirály ~ Larus canus, vihar-sirály ~ Larus ridibundus, dankasirály'; a finn–permiek közül a lpN *čukča* 'Tetrao urogallus, siketfajd', lpS *tjåktjaa* ~ *tjuktjie* 'ua', lpU *tjüktjee* 'ua', lpP I *čuhča* 'ua', lpK *čuučč-lâdd* ~ *tšuhhtš* 'ua'; a finn–volgaiak közül a lpN *guorga* 'Grus grus, daru', lpS *guorge* 'ua', lpU *guar'ga* 'ua', lpL *kuor'ka* 'ua', lpI *kuorga* 'ua', lpK *kuörgg* 'ua'; a közfinn koriak közül a lpN *giehka* 'Cuculus canorus, kakukk', lpS *giege* 'ua', lpU *giehka* 'ua', lpL *kiehka* 'ua', lpI *kieha* 'ua', lpK *kïökk* 'ua'; valamint az egyetlen közlapp kori szó, a lpN *fietha* 'Aythya marila, hegyi réce', lpL *vietak* 'ua', lpI *viet'tuu* 'Aythya fuligula, kontyos réce ~ Melanitta fusca, füstös réce', lpK *vie^{tr}* 'Aythya fuligula, kontyos réce'.

3.2. Jövevényszavak

A jövevényszavak között is vannak hangutánzó jellegűek. Ezek kimutatása az átadó nyelv ismeretében nem mindig nehéz, bár itt is fennáll annak a lehetősége, hogy a két nyelv egymástól függetlenül hozta létre a hangutánzó madárnevet. Ha azonban például a lapp nyelv számára idegen hangot vagy hangkapcsolatot találunk egy ilyen szóban, s ugyanez a hang vagy hangkapcsolat van meg valamelyik környező nyelvben is, nagy a kölcsönzés valószínűsége. Ugyanilyen kritérium lehet a jövevényszavakra jellemző szabályos hangmegfelelés is. A finn, illetve általában a finnségi nyelvek (karjalai, lúd) mint átadó nyelvek esetében külön gondot okozhat annak megfejtése, vajon közös alapnyelvi eredetű-e a szó, vagy valóban kölcsönzés történt. Természetesen itt is segítségünkre lehetnek a hangmegfelelési, illetve hangfejlődési szabályok, de ekkor sem szabad megfeledkezni arról, hogy a hangutánzó szavak gyakran mutatnak a szabályostól eltérő hangfejlődést, így előfordulhat,

hogy egy-egy rokon nyelvből történt kölcsönzést alapnyelvi eredetűnek vélünk, vagy éppen megfordítva, alapnyelvi eredetű szót minősítünk kölcsönzésnek. Ezt a kérdést nem is minden esetben tudjuk eldönteni, ezért az etimológiai irodalom is gyakran mindkét lehetőséget megemlíti, ill. nem mindenki ért egyet minden eredeztetéssel. Így például a fent uráli kori hangutánzó szóként bemutatott lpN *gáranas* stb. 'Corvus corax' szót Lehtiranta (1989: 46–47) kölcsönzésnek tartja a finnből.

4. Összegzés

Mint a fentiekből is látható, a hangutánzás a madárnevek minden etimológiai és szerkezeti csoportjában fellelhető valamilyen szinten. A tisztán hangutánzó eredetű szavak viszonylag alacsony száma csupán annak köszönhető, hogy amely szó végén képzőt vagy legalábbis képzőszerű elemet találtam, azt már a képzett szavak közé soroltam be, így ezzel csökkent az onomatopéitusként meghatározott madárnevek száma. A hangutánzó tövek azonban megjelennek mind összetételek utó- vagy – ritkábban – előtagjaként, képzett szavak töveiként, jövevényszavakban és alapnyelvi eredetű madárnevekben egyaránt. Ezen összes szót összeadva már a korpusz jelentős százalékaiban találkozunk hangutánzással. Ez természetes jelenség a madárnevek körében, hiszen – mint azt a bevezetőben is említettem – a madárnak egyik legfeltűnőbb tulajdonsága éppen a hangja. Ritka az a madár, amelyik soha nem ad ki hangot, annál több az olyan madár, amelyet legkönnyebben éppen a hangja alapján lehet azonosítani. A hangutánzó eredet vagy hangutánzó jelleg megállapítása azonban gyakran még anyanyelvi beszélők számára is nehézséget okoz, ezért idegen nyelvi adatok esetében csak alapos, körültekintő vizsgálat után mondhatjuk ki egy-egy szóról, hogy az hangutánzó.

Irodalom

- Benkő Loránd 1954: Egy hangfestő igecsoport. In: MNy. 50: 254–258.
- Bjorvand, Harald–Lindeman, Fredrik Otto 2000: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Novus forlag, Oslo.
- Collinder, Björn 1943: Lappisches Wörterverzeichnis aus Härjedålen. Uppsala Universitets Årsskrifts, Uppsala.
- Friis, J. A. 1887: Ordbok over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt sprogets gramatik. Christiania.
- Genetz, Arvid 1891: Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäytteitä. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Utgifna av Finska Vetenskaps-Societeten 50. Helsingfors.

- Gombocz Zoltán 1913: Hangutánzás és nyelvtörténet. In: MNy. 9: 385–391.
- Grundström, Harald 1946–54: Lulelappisches Wörterbuch. Schriften des Instituts für Mundarten und Volkskunde in Uppsala. C: 1. Uppsala.
- Halász Ignác 1885–96: Svéd-lapp nyelv I–VI. Budapest.
- Hasselbrink, Gustav 1981: Südlappisches Wörterbuch. Skrifter utgivna de-
nom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala C: 4. Uppsala.
- Hellqvist, E. 1948: Svensk etymologisk ordbok. Lund.
- Horpácsi Illés 1973: Hangutánzó madárnevek. In: MNy. 69: 451–457.
- Itkonen, Erkki 1986–89: Inarilappisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von R.
Bartens und L. Laitinen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX. Helsinki.
- Itkonen, T. I. 1958: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja I–II. Lexica Societatis
Fenno-Ugricae 15. Helsinki.
- Itkonen, T. I.–Äimä, Frans 1913–18: Sompion ja Kuolajärven lapinmurteiden
sanasto. In: JSFOu. 30/30.
- Itkonen, Terho 1980: Kantasuomen ja kantalapin yhteydet sanaston valossa.
In: CIFU–5. Pars III. Turku.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. In: JSFOu. 77/9.
- Kiss Jenő 1974: Gondolatok az onomatopoezis kutatásáról néhány finnugor
nyelvben. In: NyK 76: 3–22.
- Kiss Jenő 1984: Magyar madárnevek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKS, Helsinki.
- Korhonen, Mikko–Mosnikoff, Jouni–Sammallahti, Pekka 1973: Koltansaa-
men opas. Castrenianumin toimitteita 4. Helsinki.
- Kuruč, Rimma 1985: Saamsko-russkij slovar'. Moszkva.
- Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz I–II. Lexica Societatis Fen-
no-Ugricae 6. Helsinki.
- Lehtiranta, Juhani 1989: Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu 200.
- Lukkari, H.–Solbakk, A. 1982: Sámi lottit. Deatnu.
- Lukkari, Pekka 1974: Sami–Suoma Sadnekirji. Lapin sivistysseuran julkai-
sija. Helsinki.
- Mosnikoff, Jouni–Sammallahti, Pekka 1988: U'cc sääm–lä'ss sää'nnearjaž.
Ohcejohka.
- MSzFE = Lakó György (főszerk.) 1967–76: A magyar szókészlet finnugor
elemei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nielsen, Konrad 1932–62: Lappisk ordbok – Lapp Dictionary I–V. Instituttet
for sammenligende kulturforskning B 17. Oslo.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania.
- Qvigstad, J. K. 1902: Lappiske Fuglenavne. In: Nytt magasin for naturvi-
denskaberne 40/3–4: 267–291.

- Ravila, Paavo 1952: Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema äännesysteemissä. In: *Virittäjä* 56: 262–274.
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka–Morottaja, Matti 1983: Säämi–suoma–säämi škovlasani-kirje. Helsinki.
- Schlachter, Wolfgang 1958: Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethnographie. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 14. Helsinki.
- Schuchardt Hugó 1883: Hangutánzás és nyelvtörténet. In: *MNy.* 12: 278–280.
- SKES = Toivonen, Y. H. et al. (szerk.) 1955–78: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 12. Helsinki.
- Skjöld, Tryggve 1960: Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen. *Uppsala Universitets Årsskrift* 2, Uppsala.
- Szóke Péter 1962–63: A madárhangábrázolás egzakt módszere. In: *Aquila* 109–119.
- Toivonen, Y. H. 1953–54: Oudohkoja sanoja. In: *JSFOu.* 57/2: 1–26.
- Torp, A. 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Oslo.
- UEW = Rédei Károly (főszerk.) 1986–88: *Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vasmer, Max 1986–87: *Etimologičesij slovar’ russkogo jazyka*. Moszkva.
- Vértes Edit 1965: Hangutánzás és szószármaztatás. In: *Nyr.* 89: 157–164.
- Wiklund, K. B. 1890: *Lule-lappisches Wörterbuch*. MSFOu 1.

*

Onomatopoeia in Lappish (Saami) bird denotations

The paper deals with onomatopoeia in Lappish bird denotations. Having analysed about 800 entries from several Lappish dialects, i.e. more than 2500 data collected from printed sources, we can conclude that onomatopoeia can be observed in all types of structure and etymology. Defining onomatopoeic origin is never without difficulties but it is even more complicated in foreign languages because of the difference of the articulation and perception base of speakers of different languages. In the case of bird denotations, however, it is somehow easier since the voices of the birds can be listened to and in this way we can control our theory of onomatopoeic origin. There is only a small amount of pure onomatopoeic bird names in the database but onomatopoeic stems can be found in compounds, derivations as well as in ancient words and loanwords. The paper lists the possible onomatopoeic bird names off all Lappish dialects and gives examples of onomatopoeic elements in other etymological types.

EDIT BOGÁR

Тверские печатные памятники карельской письменности 19. столетия

Людмила Громова

Памятники карельской письменности на тверском говоре до настоящего времени являются недостаточно исследованными. Однако для понимания истоков формирования литературного карельского языка изучение печатных текстов 19. столетия представляется крайне важным.

В статье будут рассмотрены два крупных печатных произведения, написанных на толмачевском диалекте тверского говора на основе кириллицы: перевод Евангелия от Матфея – *Герранъ ми-нь Шюндю-руохтынанъ святой Иовангели Матвѣйста* (Г. Введенский–М. Золотинский 1820 = EM) и карельско-русский букварь *Родное карельское* (Толмачевская 1887 = РК).

Создание перевода Евангелия на карельском языке и языках других народов России стало возможным в результате деятельности Российского Библейского общества (РБО), действующего с 1812 года. За первое десятилетие своей работы РБО были изданы тексты Нового завета на 12 языках (Брокгауз–Ефрон 1891) в том числе на тверском говоре карельского языка.

В 1815 году под руководством ректора Санкт-Петербургской духовной Академии архимандрита Филарета (в будущем знаменитого Московского святителя) была начата работа по переводу Нового Завета на русский язык с параллельным славянским текстом. В 1816 году им была разработана концепция перевода, представленная в определении Комиссии Духовных училищ. В качестве основы перевода по настоянию Филарета рассматривался оригинальный греческий текст (Тихомиров 2006). Таким образом, первый русский перевод Нового Завета был издан уже в 1818 году в количестве десяти тысяч экземпляров (Брокгауз–Ефрон 1891).

Именно данный русский перевод, по нашему мнению, был для карельских переводчиков Г. Е. Введенского и М. А. Золотинского тем

исходным русским текстом Евангелия, о котором упоминает Г. Н. Макаров (1963) в своей статье, но не уточняет обстоятельства появления перевода, называя архимандрита Филарета только по фамилии Дроздов. Будучи священниками, окончившими Тверскую духовную семинарию, авторы карельского перевода обращались также к тексту славянской Библии, и окончательный вариант перевода, сделанный Г. Введенским, базировался на русском и славянском источниках. Этот текст был выбран РБО и издан в 1820 году в Санкт-Петербурге. Первый же вариант карельского перевода М. Золотинского, основанный на латинских источниках, был подвергнут критике Введенским, назначенным Тверской духовной Консistorией рецензентом, и вдохновил его на собственный перевод. Хотя авторство перевода отдаётся Введенскому, в процессе работы он обсуждал с Золотинским многие вопросы, что становится очевидным из их переписки (Макаров 1963).

Появление печатного карельского перевода имело большой резонанс в финно-угроведении. Через два года появилась публикация известного исследователя финно-угорских народов А. И. Шёгрена (A. Sjögren 1822), который сделал много критических замечаний. В 1832 году вышла статья знатока финских диалектов К. А. Готтлунда (C. A. Gottlund 1832), выступившего в защиту перевода и высоко оценившего работу тверских священников. Также положительную оценку дал авторитетный финский учёный А. Алквист (A. Ahlqvist 1865), создавший свой вариант транслитерации карельского перевода на латинице, в ответ на транслитерацию, опубликованную академиком Видеманом (F. E. Wiedemann 1864). Позднее финский учёный Э. Лескинен (E. Leskinen 1939) также положительно отзывается о переводе и впервые за сто лет его существования сообщает сведения о Григории Введенском как авторе перевода. Источником информации послужили воспоминания собирателя фольклора Теодора Швиндта, побывавшего в тверских карельских деревнях в 1882 году.

Российские учёные, в первую очередь, Г. Н. Макаров (1863), А. П. Баранцев (1967), В. Д. Рягоев (2003) отмечают высокий уровень перевода и достаточно эффективную систему обозначения звуков карельского языка на основе славянской азбуки кириллицы. В. Д. Рягоев, исследуя перевод Евангелия от Матфея на олонецком говоре, созданный также в 1820 году, делает вывод о том, что олонецкий перевод является сплавом людиковского наречия с ливвиковским и собственно-карельским. Ценность перевода Г. Е. Введенского, по мнению Г. Н. Макарова, состоит также в том, что его язык представляет тверской говор без влияния других диалектов.

Второй печатный памятник карельской письменности, который был опубликован в 1887 году в Москве, имеет следующее полное название: *Родное карельское. Карельско-русский букварь для легчайшаго обучения грамотѣ карельскихъ дѣтей, со статьями для первоначальнаго чтенія и краткими карельско-русскимъ и русско-карельскимъ словарями*. Данный памятник упоминался в тех или иных публикациях краеведческого характера, однако не был объектом научного лингвистического исследования.

Автором букваря была учительница начальной народной школы среди карельского населения Бежецкого уезда Анастасия Толмачевская, владеющая языком на определённом уровне. В предисловии она пишет, что учитель, знающий карельский язык, знакомый с бытом карел, сможет успешнее обучить русскому языку карельских детей. И хотя Земство старалось направлять в школы учителей, знающих карельский язык, это не всегда удавалось. Букварь А. Толмачевской является первым учебным пособием, способствующим аккультурации тверских карел, проживающих в иноязычном культурном пространстве уже более двух с половиной веков. В этом состоит большая заслуга А. Толмачевской, которая в период формирования системы народного образования России (первые школы для крестьянских детей открылись в середине 19 века) с большим пониманием отнеслась к этнокультурным проблемам обучения детей, принадлежащих к национальному меньшинству.

Теоретические основы, которыми руководствовалась А. Толмачевская, она изложила в небольшом предисловии. Автор отмечает, что букварь написан на местном карельском наречии, которое не имеет существенных различий во всей Тверской губернии. Однако современные исследователи выделяют три диалекта: толмачевский, весьегонский и дёржинский (Беляков 1946; Макаров 1963; Пунжина, 1994; Palmeos 1962). Также в предисловии автор излагает характерные особенности карельского языка, касающиеся звукового строя, некоторых грамматических особенностей и морфологии. Она справедливо указывает на близость карельского языка к финскому языку в области лексики, а также на характер ударения и отсутствие категории рода. Но в характеристике морфологии допускает и ошибочные толкования. Описывая такую особенность карельского языка, как преобладание послелогов, Толмачевская смешивает их с окончаниями существительных, приводя в качестве примера словоформу *кириккѣхъ* – *kirikköh* – в *церковь*, где *-хъ* является окончанием иллатива.

Особое внимание Толмачевская уделяет отрицательному глаголу *ei-*'нет', который, по её мнению, "часто видоизменяется, особенно при спряжении глаголов". Автор букваря не относит данное слово к глаголам, называя его отрицательным наречием и не осознавая его самостоятельность. Парадигма изменения также остаётся для автора во многом неясной, что находит отражение в текстах. Толмачевская пишет, что при создании букваря пользовалась Финской грамматикой Арвида Генетца в переводе на русский язык Майнова и Йернефельда (Гельсингфорсь 1884). В данной грамматике имеется специальный раздел *Отрицательные формы глагола*, приводится парадигма изменения, а также объясняются особенности произношения и употребления отрицательного глагола в разговорной речи.

Букварь *Родное карельское* состоит из девяти разделов. Первый раздел позволяет ознакомиться с алфавитом, звуковым строем карельского языка, правилами чтения простейших карельских слов. Во втором разделе приводится список карельских слов бытовой сферы общения, включая имена собственные. В следующих двух разделах представлены короткие предложения, а затем статьи для первоначального чтения из азбуки Л. Н. Толстого с русским оригиналом. Пятый и шестой разделы посвящены текстам духовного содержания: описанию двенадцатых праздников, ознакомлению "с начатками христианского православного учения", молитвами и заповедями. Эти тексты также даны с параллельным переводом на русский язык. Следующий раздел содержит список карельских слов по частям речи. Важной составляющей букваря является краткий карельско-русский и русско-карельский учебный словарь.

Обратимся к пятой и шестой главам, в которых приводятся молитвы и заповеди, представляющие для нас большой интерес, так как данные тексты духовного содержания, а также текст перевода Евангелия от Матфея Г. Введенского будут предметом исследования данной статьи. Что касается духовных текстов, А. Толмачевская в оглавлении даёт авторское примечание о том, что они "исправлены со старинной печатной карельской азбуки". Однако нами не обнаружено в научной литературе описания другой ранней карельской азбуки, кроме упоминания об азбуке 16. века карельского монаха Фёдора Чудинова (по воспоминаниям голландского путешественника Симон ван Салингена). Эта азбука не сохранилась до наших дней (Баранцев 1967). Известно, что во второй половине 19. века на основе русской графики были изданы *Карело-русский молитвенник для православных карелов* Е. Тихонова в 1870 году, а также *Начало христианского учения на карельском и русском языках* А.

Логиновского в 1882 году (Баранцев 1967; Ariste 1938). Исходя из хронологии, можно предположить, что этими источниками могла воспользоваться А. Толмачевская.

Сравним тексты памятников карельской письменности начала и конца 19. столетия, рассмотрев особенности передачи звуков карельского языка средствами кириллицы, а также остановимся на лексико-грамматических и синтаксических аспектах.

Передача специфических звуков карельского языка гласных переднего ряда [ä], [y], [ö] средствами кириллицы вызывает определённые затруднения, неадекватное же употребление знаков искажает звуковую оболочку слова, поэтому рассмотрим систему обозначения данных звуков в указанных текстах.

При переводе Евангелия от Матфея Г. Е. Введенский ввёл в русский алфавит дополнительные буквы, а также использовал диакритические знаки: -, ю, ö.

В абсолютном начале слова для обозначения йотированного звука [jä] употребляется буква *я*: *ятя* – *jätä*; а для обозначения нейотированного звука [ä] дополнительный знак -: *-йяльди* – *äijäldi*. Буква *я* встречается также в середине, в конце слова, в составе дифтонга *äi* для обозначения нейотированного звука: *мяне* – *mäne*, *пйивястя* – *päivästä*. В словах задней огласовки в начале и конце слова буква *я* регулярно обозначает йотированный звук [a]: *яллойлла* – *jalloilla*, *линдулоя* – *linduloja*. Регулярность употребления знаков позволяет не смешивать йотированные звуки [a], [ä] при чтении текста, однако требует лингвистической наблюдательности, что не всегда свойственно для рядового читателя. В абсолютном конце слова (в словах задней огласовки) буква *я* обозначает также смягчение согласного: *куммастя* – *kummastja*. В восходящем дифтонге автор употребляет знак -, что исключает йотированное произношение звука [ä]: *vi-ря* – *viärä*, *gi-нь* – *hiän*. Посредством буквы *а* в конце слова после твёрдого согласного авторы передают звук [ä], акцентируя внимание на твёрдости согласного *н* и характерных для твердого говора процессах палатализации: *пйивина* – *päivinä*.

Для передачи звука [y] применяется идентичная система знаков *ю* – *ю̇*, поэтому не будем подробно рассматривать этот аспект в рамках данной статьи. Заметим, что особым образом данный звук обозначается лишь в дифтонге *öy*. Полугласный [y], часто встречающийся в возвратных глаголах, передаётся буквой *в*: *пері-човь* – *periäčöy*.

Звук [ö] передаётся буквой *о* с диакритическими знаками: *тюттö* – *tyttö*, *мөвкюö* – *möykkyö*. Знак *о* употребляется для передачи данного

звука в дифтонге *õu* в возвратных глаголах, а также в существительных в форме генетива: *ятти-човъ – jättiäčõu*, *лебявонъ – lebävõn*.

На основе вышесказанного можно заключить, что в переводе Евангелия от Матфея авторы создали оригинальную и довольно последовательную систему знаков для передачи специфических гласных звуков карельского языка [ä], [y], [ö]. Очевиден тот факт, что они очень внимательно и дифференцированно отнеслись к фонетической системе карельского языка, стараясь отразить явления палатализации, характерные для толмачевского диалекта. Явление гармонии гласных, по-видимому, осталось неясным для авторов перевода, так как отражено недостаточно полно. В современном карельском языке, а именно в тверском говоре, гармония гласных прослеживается довольно последовательно: не распространяется только на вопросительные частицы и поздние заимствования.

Однако система обозначения звуков была достаточно сложной, а употребление кириллицы при чтении Евангелия способствовало подмене звуков карельского языка звуками русского языка. К сожалению, авторами не было предусмотрено написание замечаний для тех, кто будет пользоваться их переводом, что явилось препятствием в его распространении. По всей видимости, авторы адресовали своё детище носителям языка. При чтении же перевода священником, не владеющим карельским языком, происходило искажение звукового строя до неузнаваемости, и паства не понимала текста Евангелия, что и породило (с лингвистической точки зрения некомпетентное) мнение в среде духовенства о несовершенстве данного перевода в плане передачи карельских звуков кириллицей (Михайловский 1882).

Автор букваря *Родное карельское* А. Толмачевская сформулировала три правила, которые необходимо знать для правильного чтения: 1) Различение звуков [g] – [h]. Знак *г* с диакритикой, т.е. *ꝥ*, соответствующий звуку русского языка, читается твёрже, как латинский *G*. Карельский звук, похожий на русский звук [x], произносимый гортанно, обозначен буквой *ꝥ*, а особенностям его произношения внимания не уделяется. 2) Второе правило сообщает о введении в русский алфавит знака *ё*, который читается как звук [jo]. 3) Третье правило касается введения дополнительного знака *ю*. Автор сообщает, что данный звук произносится "гортанно".

Рассмотрим, каким образом А. Толмачевская передаёт карельские гласные переднего ряда [ä], [y], [ö].

Звук [ä] передаётся буквами русского алфавита *а* и *я*. Особого знака, как это было в тексте Евангелия, автор не употребляет. Буква *я* встречается во всех позициях: в абсолютном начале, середине, абсолютном конце слова, а также в дифтонгах: *ятяммя* – *jätämmä*, *лейбя мян* – *leibä miän* (РК 28). В абсолютном начале слова знак *я* обозначает йотированный звук [jä]: *яльгехь* – *jälgeh*. Звук [ä] в начале слова передаётся буквой *а*, что ведёт к значительному искажению произношения, нарушению законов фонологии, а также в данном конкретном случае вносит путаницу на уровне лексического значения: *айянь* – *äijän* – *много* (РК 21), что совпадает по звуковому составу со словом *айда* – *aida* – *забор* в форме генетива *айань* – *aijan*. В абсолютном конце слова после твёрдых согласных используется буква *а*: *тяна пiana* – *tänä piänä*, *пияшиа* – *piäššä* (РК 28). Таким образом, становится очевидным, что в текстах букваря РК звук [ä] подменяется звуком [a] в разных позициях.

Более последовательно производится передача звука [y] знаками *ю* и *ю̈*. Это обусловлено наличием дополнительного знака *ю*, что указывает на то, что автор обращает внимание на особенность произношения карельского звука. Нейотированный звук [y] передаётся дополнительным знаком *ю̈* в начале слова и в дифтонге *ю̈*: *ю̈хтехь* – *yhteh*, *ю̈лягяне* – *ylähäne*, *мю̈ё* – *myö* (РК 29). В середине и в конце слова использована буква *ю*: *тюттё* – *tyttö*, *гювянь андая* – *hyvän andaja*, *кяткиемтю* – *kätkiety* (РК 28).

Звук [ö] обозначен знаком *ё* в словах, которые встретились в текстах, в середине слова и в дифтонге *ю̈*: *Тютёиума* – *Tyttöštä*, *мюётенъ* – *myöten* (РК 29). Употребление знака *ё* не передаёт особенностей карельского звука [ö], а в позиции после гласного привносит необоснованную йотированность: *мюётен* – *myöten*.

Таким образом, сравнив систему знаков для обозначения специфических гласных карельского языка средствами кириллицы в печатных памятниках начала и конца 19. века, можно сделать вывод о том, что Г. Е. Введенский и М. А. Золотинский создали более последовательную и отвечающую фонетическим законам языка систему, нежели та, которая представлена в букваре А. Толмачевской.

Синтаксический аспект ограничим рассмотрением употребления именных атрибутивных словосочетаний в анализируемых текстах, так как порядок слов в таких словосочетаниях в карельском и русском языках является диаметрально противоположным.

В Евангелии от Матфея наблюдается адекватный порядок слов, присущий карельскому языку: *Юмаланъ Ангели* (ЕМ 1:20), *Юмаланъ Пойза*

(ЕМ 4:6), *илмань валзіё* (ЕМ 5:14), *Туятонь поять* (ЕМ 5:45), *инегми-зёнъ Поьялла* (ЕМ 9:6), *Юмалань кунинзагушь* (ЕМ 12:29), *муалойнь кунинзагатъ* (ЕМ 17:25), *пявязень новжублла* (ЕМ 20:1), *вёроттоміёнъ вангемматъ* (ЕМ 30:25), *Давидань поьялла* (ЕМ 31:9), *илмань лоппу* (ЕМ 34:14), *ливнь Туятонь армагат* (ЕМ 35:34), *Шюндюрүбхтынань пагинатъ* (ЕМ 36:75), *верень гинда* (ЕМ 37:6), *кирикёнъ левиттяя* (ЕМ 37:40), *Туатонь, и Поьянь и Пюгя-гензен нимехъ* (ЕМ 38:20).

В букваре А. Толмачевской повсеместно встречается нарушение порядка слов в подобных словосочетаниях: *шюндюндя Господинь, ваштуанда Господинь, Спуасу міронъ* (РК 21); *Яльзехъ элаутандуа Луазаринь* (РК 23); *малитту шувренъ пюгянь* (РК 31); *знуакка вёронъ* (РК 29); *малитва Господань* (РК 28). Также нами зафиксированы следующие примеры правильного построения словосочетаний: *Господинь тайваганъ новженду – Вознесение Господне* (РК 25); *Господинь мянэдя* (правильно: *мянэдя*) *Ерусалимахъ – Вхоть Господень въ Иерусалимъ* (РК 23).

В карельском языке, как и финском, на первом месте стоит атрибут, а главное слово на втором. Данные примеры иллюстрируют модель именного словосочетания, характерную для русского языка. Такая искажённая модель появилась в карельском тексте вследствие прямого пословного перевода, например: *Рысситяньдя Господинь – Крещение Господне* (РК 22); *нязи... Дууханъ Юмаланъ – увидел ... Духа Божия* (РК 22); *Элавуунъ Господинь – Воскресение Господне* (РК 24).

В текстах букваря можно встретить выражения, оформленные грамматически неверно, например, послелог употребляется на месте предлога: *Вяліянь яльзехъ шидя* (следовало бы перевести – *вяліянь жень яльзехъ или шидя яльзехъ*) – *Вскорь послъ того* (РК 20); *Яльзехъ элаутандуа Луазаринь* (следовало бы – *Луазаринь элаутаннанъ яльзехъ*) – *Посль воскресенія Лазаря* (РК 23). Кроме того, существительное с послелогом *яльзехъ – jälgeh* употребляется в генетиве. Использование отрицательного глагола *эй* также не всегда верно: *Эй эвлунъ лаишта* (следовало бы – *эвлунъ лаишта*) – *не имьли дѣтъй* (РК 14). В данном случае наблюдается избыточное употребление отрицательного глагола.

Возникает вопрос о происхождении данных текстов и их принадлежности тому или иному говору карельского языка. На наш взгляд, они представляют собственно-карельский говор. Лишь в некоторых словах наблюдаются конечные гласные, характерные для ливвиковского говора: *новженду* (РК 25); *малитту* (РК 31) но слов с подобной огласовкой очень мало. Имеется также единичный пример чередования согласных, несвойственный для толмачевского говора: *шюндюндя* (РК 21), тогда

как в толмачевском диалекте: *шюннюндя*, сравним: *Кайкіё шюннюнди?* (ЕМ 1:17).

Лексический аспект интересует нас в плане употребления заимствований из русского языка. Для сравнения рассмотрим примеры словоупотребления в исследуемых памятниках карельской письменности: ЕМ 6:10 – *Ана гювитті -човъ ними шивнъ*; РК 28 – *Анна святътиечёв ними шивнъ*; ЕМ 6:10 – *Ана туловъ шивнъ кунинзагушъ*; РК 28 – *Анна туловъ царствахъ шивнъ*. В букваре Толмачевской мы видим заимствования из русского языка: *святтиечёв* – *святится*; *царствахъ* – *царствие*, тогда как в переводе Евангелия Г. Введенского и М. Золотинского употреблена лексика, характерная для карельского языка. Слово *кунинзагуш* утрачено в современном тверском говоре и не зафиксировано в словаре А. В. Пунжиной (1994), тогда как сохранилось в других диалектах карельского языка (ККС). Заметим, что притяжательный суффикс в слове *царствахъ* употреблён неверно и переводится: *царствие* его, тогда как нужно было бы использовать форму: *царстваишь* – *царствие* *твое*.

ЕМ 37:31 – *и шуйтёттых гяненъ рыпутёттавакиши* – НЗ, 37:31 – *и повели его на распятие*; РК 29 – *Распятитту мейстя неичи* – *Распятого же за ны*. В современном словаре тверского говора (1994) не зафиксирован глагол *распяттие* – *распинать* / *распять*. В переводе ЕМ употребляется причастие *рыпутеттава* в форме транслатив – *рыпутеттавакиши*. По контексту реконструируем словосочетание – *рыпутеттавакиши рыссилля*, которое вполне соответствует значению глагола *распять*. Авторы перевода сумели передать смысл исходного текста средствами карельского языка, найдя соответствующий эквивалент. В тексте букваря РК употребляется неудачное, на наш взгляд, заимствование – *распятитту*, так как оно не является освоенным в карельском языке, и в тексте выглядит чужеродным элементом, привлекая внимание своим неблагозвучием и снижая стиль духовного произведения.

ЕМ 6:32 – *Кайкіё найдя віероттоматъ эчитяхъ* – НЗ, 6:32 – *Всего этого ищут язычники*; РК 26 – *айянь муукуа язычникомойста* – *множество гонений от язычников*. В переводе ЕМ употребляется слово *віероттоматъ*, образованное от слова *віеро* – *вера*, которое является заимствованием из древнерусского языка в период распространения христианства (Posti 1975). Данное заимствование освоено языком. Новое слово *віероттоматъ* – *безбожники* образовано традиционным для карельского языка способом – присоединением продуктивного суффикса *-ттома*, обозначающего отсутствие признака: *оннеттома* – *несчастли-*

вий. Хотя в карельском языке существует другое заимствование: *пагана* – *паганый*, т.е. язычник, однако авторы не использовали его, так как оно имеет стилистическую окрашенность, являясь бранным. Данный пример отражает стремление переводчиков ЕМ к точности перевода, сохранению высокого стиля и избеганию неоправданных заимствований.

Сравнив язык письменных печатных тверских памятников начала и конца 19. столетия: перевод Евангелия от Матфея и тексты духовного содержания букваря *Родное карельское*, можем сделать следующие выводы: ранний памятник представляет более совершенный перевод, как в плане передачи специфических звуков карельского языка посредством разработанной авторами системы знаков, дополняющих кириллицу, так и в плане употребления свойственных карельскому языку синтаксических конструкций, а также выразительности и уместности лексических единиц. Духовные тексты, помещённые в букваре *Родное карельское* в значительной мере уступают тексту Евангелия по всем параметрам. Для них характерны некорректная передача звукового строя карельского языка, объяснимая недостаточно продуманной системой знаков на основе кириллицы, прямой перевод с использованием синтаксических конструкций русского языка, большое количество неоправданных русских заимствований.

Литература

- Баранцев А. П. 1967: Из истории создания письменности для карел, вепсов и саамов. Прибалтийско-финское языкознание. Наука, Ленинград. 91–93.
- Брокгауз Ф. А.–Ефрон И. А. 1891: Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург. 6/696.
- ЕМ = Герранъ ми-нъ Шюндю-руохтынанъ святой Јовангели Матвѣйста карьаланъ кielълля. Пійтери 1820.
- Макаров Г. Н. 1963: О переводном памятнике карельского языка 20-х г. г. прошлого века. Прибалтийско-финское языкознание 39: 70–79.
- Михайловский В. 1882: Записка о карелахъ, поселившихся въ Тверской губерніи. Тверские епархиальные ведомости, № 3–6.
- НЗ = Святое Евангелие и книги Нового Завета. Москва 1995. (Репринтное издание 1862 г.)
- Пунжина А. В. 1994: Словарь карельского языка. Тверской говор. Петрозаводск.

- PK = Толмачевская, Анастасія 1887: Родное карельское. Карельско-русский букварь для легчайшаго обучения грамотѣ карельскихъ дѣтей. Издание Тверскаго Губернскаго Земства. Москва. 19–33.
- Рягов В. Д. 2003: Начин перевода Евангелия от Матфея на «олонецкое наречие» карельского языка. Прибалтийско-финское языкознание. Петрозаводск, 170–177.
- Тихомиров Б. А. 2006: К истории отечественной Библии. Российское Библейское общество, Москва.

*

- Ahlqvist, August 1865: Matteuksen Evankeliumi karjalan kielellä. Suomi II: 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ariste, Paul 1938: Lisiä karjalaisen kirjallisuuden historiaan. In: Virittäjä 42: 123–128.
- Genetz, Arvid 1880: Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Helsinki.
- Gottlund, C. A. 1832: Tiijustuksia niihen Venäjässä löytivien Karjalaisten kielestä. Ottawa eli Suomalaisia huvituksia. II osa. Tukhulmissa painettu, 226–303.
- KKM = Bubrih, D. V.–Beljakov, A. A.–Punzhina, A.V.: Karjalan kielen murrekartasto. Helsinki 1997.
- KKS = P. Virtaranta–R. Koponen (toim.), Karjalan kielen sanakirja 1–6. Suomalais-Ugrilaisen Seura, Helsinki 1968–2005.
- Leskinen, Eino 1939: Tietoja v. 1820 Tverin-Karjalan murteella ilmestyneen Matteuksen evankeliumin kääntäjästä. In: Virittäjä 43: 401–404.
- Palmeos, Paula 1962: Karjala valdaimurrak. Toim. P. Ariste. Tallinn.
- Posti, Lauri 1975: Venäläis-suomalaiset kielelliset kosketukset ja niiden tutkimuksen merkitys. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen symposiumi Petroskoissa 26.–27. 3. 1974. Castrenianumin toimitteita 13. Helsinki. 167–191.
- Schvindt, Theodor 1882: Matkamuistoja Tverin Karjalasta. Julk. S. Haltsonen. Kansantieteellinen arkisto 13: 2. Helsinki 1957.
- Sjögren, A. J. 1822: Recension. Mnemosyne IV. Turku. 141–156, 165–169.
- Wiedemann, F. J. 1864: Das Evangelium des Matthäus in süd-karelischer Mundart. Revidiert von F. J. Wiedemann. London.

Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'*?

MATICSÁK Sándor

1. Első lépésként e szó jelentését kell tisztázni, ugyanis a különféle mordvin szótárakban a szó két alapjelentése – 'halb, Hälfte' és 'Seite' – némiképp keveredve jelenik meg.

A nagy erza–orosz (ERS 467–469) szótár két külön címszót (*пель* és *пеле*) vesz fel. Előbbi jelentése 'половина' (*пель литра* 'пол-литра'), míg az utóbbié 'половина' (*пеле веле* 'половина села') és 'на стороне' (*тона пеле* 'на той стороне'). Hasonló adatokat tartalmaz a Mészáros–Sirmankina-szótár (276–278) is: *pel'* 'fél' (*pel' či* 'fél nap') és *pe'le* 'fél; oldalon' (*pe'le velle* 'a fél falu'; *tona pe'le* 'a túloldalon'). Az Erdődi–Zaicz-féle szószedet (69) csak a *pel'* címszót veszi fel, 'fele vminek, rész; oldal, irány' jelentéssel. Az ESS (117–118) adatai: *пель* 'puoli, puolikas'; *пеле* 'puoli; puolella'.

Az 1949-ben kiadott moksa–orosz szótár (MoRS 228) csak a *пяле* alakot vette fel, névszóként 'половина, пол' és 'сторона', míg névutóként 'y' jelentéssel. A nagy moksa–orosz szótár (MRS 555–556) szintén nem tünteti fel önálló címszóként a *пяль* alakot, ezt csak összetételek utótagjaként tárgyalja. A *пяле* itt is két különálló címszóként fordul elő: *пяле I* 'половина, половинка' (*пяле ши* 'полдня') és *пяле II* послелог 'y' (*улень пялот* 'я был у тебя'); 'на той стороне' (*вирть тона пяле* 'на той стороне леса').

A Finnországban kiadott moksa–finn szótár (MSS 151–152) felveszi címszóként a *пяль* (*päl'*) alakot is, 'osa, puoli' jelentésben (*vid'ä päl'* 'oikea puoli'). A *пяле* (*päl'ä*) címszó jelentése 'puoli, puolikas' (*päl'ä metra* 'puoli metriä'; de: *t'ä päl'ä* 'tällä puolella').

Paasonen kresztomátiájában (MdChr 107) két külön lexémának tekinti a vizsgált adatokat: *pel'/pel'* 'Seite', ill. *pe'le/pe'le* 'halb, Hälfte'. Nagyszótárában (MdWb 1597–1600) a *pel'/pel'* címszó alatt csak a 'сторона, Seite' jelentést találhatjuk (M *t'ä al'äs t'ä päl'än* 'dieser Mann ist von dieser Seite'), a *pe'le/pe'le* jelentése pedig 'на стороне, при, y; auf der Seite, an, bei'.

Ha mindezen adatokat kis táblázatba foglaljuk, a következő – távolról sem tiszta – képet kapjuk:

	<i>pe'l/päl'</i>	<i>pe'e/päl'ä</i>
ERS	половина	половина; на стороне
Mészáros–S.	fél	fél, oldalon
Erdődi–Zaicz	fele vminek, rész; oldal	
ESS	puoli, puolikas	puoli; puolella
MoRS		I половина; сторона; II у
MRS		I половина; II у, на той стороне
MSS	osa, puoli	puoli, puolikas
MdChr	Seite	halb, hälfte'
MdWb	сторона; Seite	на стороне, при, у; auf der Seite, an, bei

A határozószók és névutók mindkét alapjelentést hordozzák. A *pe'l/päl'əs* és M *päl'əva* a 'fél' jelentéshez kapcsolható (*пельс вачо* 'полуголодный', *пельс конязь* 'полузакрытый', *пельс чопода* 'полутёмный' ERS; *пялес коське* 'полусухой' MRS; *пялева* 'наполовину' MRS), a *pe'ev/päl'i* jelentése 'oldalra, felé' (*виренть пелев* 'в сторону леса' ERS; *модемс ялгань няли* 'пойти к другу' MRS), míg a *pe'd'e/päl'd'e* alapjelentése 'felől, oldalról' (*эрьва пельде* 'со всех сторон' ERS; *вирь пельде* 'со стороны леса' MRS).

2. A jogosan sok kritikával illetett mordvin etimológiai szótárak a következő képet mutatják: a régebbi *erza* és *moksa* etimológiai szótárak (EES 74, MES 63) a *пель/пяле* alaknak a 'половина' jelentését tüntetik fel, s összevetik a fi. *puoli*, é. *pool*, zürj. *pel*, votj. *pal*, m. *fél* szavakkal (< fgr. *pälä*); az újabb szótár (EtV 139) a *пель/пяль* címszót felvéve szintén csak a 'половина' jelentést adja meg s – fgr. *pēle* alakot rekonstruálva – a példákat kiegészíti a lpN *bealle*, lpK *nēль*, cser. *pel*, *pelə* megfelelőkkel.

Paasonen (MdChr 107) a *pe'l/pe'l* 'Seite' szót a m. *fél*, fi. *pieli*, *pielus* szavakkal veti egybe, míg a *pe'e/pe'e* 'halb, hälfte' mellett csak a m. *fél* megfelelőt tünteti fel.

Az uráli etimológiai szótár (UEW 362) szerint e szó uráli eredetű, s **pälä* alakban rekonstruálható, alapjelentése 'Halb, Hälfte; Seite' lehetett. A mai uráli nyelvekben e szó folytatói: > ?fi. *pieli* (*suupieli* 'Mundwinkel'), lpN *bälle* 'side', lpL *piellē* 'Seite; Hälfte, halb, Halbe', md. *pe'l/päl'* 'Seite', *pe'e/päl'ä* 'halb, Hälfte', cser. *pel* 'Seite', *pelə* 'halb, Hälfte', votj. *pal* 'seite; halb, Hälfte', zürj. *pel* 'Seite', osztjO. *pelək* 'Hälfte; Seite', vogTJ. *päl* 'Hälfte, Seite', m. *fél* 'halb, [...], Seite'; jur. *pe'e* 'Hälfte, Stück', jeny. *ferie* 'halb', tvg. *fealea* 'halb', szelk. *paläl* 'halb, Hälfte'. – A szó veláris változata (**pu-*

la) a finn-volgai korra vezethető vissza, vö. fi. *puoli* 'Seite; Gegend; Hälfte, Teil; halb', *puoliso* 'Gatte, Gattin', md. *pola* 'Gatte, Gattin', *polavto-/polafto-* 'cserél' (UEW 740). A mordvin és a cseremiszi egy- és kétszótagú szópár alapján maga az UEW is felteszi, hogy „Möglicherweise haben diese Wörter eine ursprüngliche Doppelform bewahrt (**pälä* 'halb, Hälfte' – **pēle* 'Seite') ...” (UEW 362).

Annak, hogy a különféle egy- és kétnyelvű, ill. etimológiai szótárakban ilyen nagyfokú keveredést tapasztalhatunk, valószínűleg nyelvtörténeti okai lehetnek. Keresztes (1986: 108–109) szerint ebben az esetben három lexémát kell elkülönítenünk: a) FV? **pälä* 'Hälfte' > lpN *bealle*, cser. *pelə*, votj. *pal*, zürj. *pel*, *pev* ~ előmd. **pälä* > ösmd. **pälə* – ez a mai md. *pele/pälä* előzménye; b) FV **pēle* 'Seite' > cser. *pel*, *wel* ~ előmd. *pēlə* > *pēl* > ösmd. *päl'* – ennek folytatása a mai md. *pel'/päl'* 'Seite'; c) FP? **pēle* > zürj. *bel'*, fi. *pieli* 'ajtófélfa' ~ előmd. *pēlə* > *pēl* > ösmd. *päl'* – ez a mai moksa *päl'* 'karó' etimológiai megfelelője.

Hasonló úton jár az SSA is (347). Feltevésük szerint három alapnyelvi szóval számolhatunk: a) PU **pälä* 'puolikas; sukulainen, toveri' > md. *pele/pälä* 'puoli [= halb]; puolikas' (?lp, cser. ?vj, zj, vog, osztj, magy és szamojéd megfelelőkkel); b) PU **pexli* 'reuna, ulkopuoli' > md. *pel'/päl'* 'puoli [= Seite]' (szamojéd, cseremiszi és talán magyar megfelelővel); c) PFU **pēli* 'pylväs' > mdM *päl'* 'seiväs, pylväs; puukiila' (~ ?magyar). A 'reuna' és a 'pylväs' jelentésű szavak korán összekeveredhettek, ezeket a fi. *pieli* szóval lehet összekapcsolni.

Korábban a SKES (537) csak két alapszót különített el: a) **pēle* > mdM *päl'* 'seiväs, pylväs, aidanselväs'; ?*pel'/päl'* 'sivu, puoli (= latus), osa'; b) **pälä* > md. *pele/pälä* 'puoli, puolisko'. Ez, mint láttuk, nem pontos, azonban egy mozzanat miatt érdemes itt időzni: megfontolásra érdemes a SKES véleménye: „[mordvan] 'sivua, puolta' merkitsävänä sana voi olla toistakin alku-perää, nim. [...] *pele/pälä* sanan loppuheittoinen variantti”.

Úgy tűnik tehát, hogy elfogadhatjuk azt a feltevést, miszerint eredetileg legalább két külön lexémáról volt szó, melyek alakilag is és szemantikailag is közel álltak egymáshoz, s ezek összekeveredtek (a jelentések egybeesésének későbbi útja 'fél > félre', 'oldal > oldalra' lehetett). Mindenesetre jó lenne, ha a mordvin szótárak megkülönböztetnék a két jelentést, s két külön címszót vennének fel.¹

¹ Hasonló szótárszerkesztési probléma merül fel a *pulo*¹ 'farok; copf, varkocs' és *pulo*² 'liget, erdőcske' kapcsán is (vö. Mészáros 1999–2000).

3. A *pel'(e)*² 'fél' a mai mordvinban egyaránt szerepelhet határozószók/névutók (erről korábban már esett szó) és igék kiindulópontjaként, valamint névszói összetételek elő- és utótagjaként. Ige alapjaként: *pel'enzams* 'elfelez, megfelel', M *päl'əptəms* 'félig kiürül'. Előtagként: *pel'eve* 'éjfél' [tkp. fél-éj], *pel'evejonks* 'észak' [tkp. éjfél-irány], *pel'gel* 'beszédhibás' [tkp. fél-nyelv], *pel'gov* 'félhold', *pel'ije* 'fél év'. Juhász Jenő (1961: 118) adatolta a M *pel'-ərve* 'a meghalt feleség anyja így nevezi az új feleséget' [tkp. fél-asszony] és *pel'ə-pola* 'házastárs' [tkp. fél-házastárs] lexémákat. – A *pel'(e)* képzett szó alapszava is lehet: *pel'ks* 'rész, részlet'.

A dolgozat szempontjából sokkal lényegesebb e szó utótagként való megjelenése (ebben a pozícióban kizárólag *pel'* alakban fordul elő). Mielőtt rátérnék a dolgozat tulajdonképpeni céljára, azaz annak megállapítására, hogy a *pel'(e)* összetételek utótagja-e, avagy már képzővé vált, még azt kell tisztázni, hogy a vizsgált szavakban melyik alapjelentéssel, a 'fél'-lel vagy az 'oldal'-lal van dolgunk. A kérdés eldöntéséhez egy rokon nyelvi jelenség lehet segítségünkre: a vogulban a *sup* 'darab, rész, fél' szó kicsinyítő képzővé válhat: *χāp* 'csónak' > *χāpsup* 'kis csónak', *mant* 'lapát' > *mantsup* 'kis lapát', *šoχri* 'kés' > *šoχrisup* 'kis kés', *tūp* 'evező' > *tūpsup* 'kis evező' – az eredeti 'fél' jelentését él még a *nańsup* 'fél kenyér' (*nań* 'kenyér'), *vájäšup* 'félharisnya' (*vájä* 'harisnya'), *šasšup* 'fél óra' (*šas* 'óra') szerkezetekben (Riese 2001: 149). Ugyancsak emellett szól a magyar *-féle* kezdődő agglutinálódása is.

A különféle mordvin nyelvtanok, kézikönyvek, a képzőkkel foglalkozó monográfiák nem mutatnak egységes képet a *pel'* státusának megítélésében. Az 1962-ben kiadott összefoglaló nyelvtan (Grammatika 1962: 54–55) sajátos álláspontra jut: a főszövegben egyértelműen összetett szavaknak tekinti a *karšemapel* 'lábbeli', *jarsamopel* 'ennivaló' stb. szerkezeteket, lábjegyzetben azonban megjegyzi, hogy mivel a lexikai egység jelentése szinte teljesen elveszett, ezek már képzőkként is felfoghatók. Az 1980-es nyelvtan (Grammatika 1980: 108–109) ezt az elemet képzőnek veszi.

Cigankin szóképzési kismonográfiájában a *pel'*-t (1981: 51) a képzők közé sorolja (ugyanígy 1983: 122; 2000: 153), más helyütt (1996: 21–22) azonban, hasonlóan a *-nal*, *-či*, *-pulo*, *-mar'*, *-al*, *-lango*, *-ne*, *-p'ra*, *-meže* elemekhez, inkább félképzőnek (полуаффикс) tekinti. Hasonló elnevezést (полусуффикс) használt korábban történeti nyelvtanában Szerebrennyikov is (1967: 70).

² Mivel az erza és moksa nyelvjárások ebben a tekintetben egyformán viselkednek, a továbbiakban elégségesnek látom csak az erza adatok idézését. Ahol szükséges, ott külön M betűvel jelzem a moksa adatokat.

A legújabb erza nyelvészeti kézikönyv (EK 46–47) a *pel'*-t, hasonlóan sok más elemhez, mint pl. *-či*, *-pulo*, *-p'ra*, *-lango*, *-mar'* stb., affixoidnak (аффикс-суд) nevezi. A moksa nyelvtan (MK 75–79) a kérdéses lexémát *bäl'* (бяль)³ alakban adja meg (pl. *ярхамбяль*, *карьсем бяль*), s a képzők kissé heterogénnek tűnő csoportjába sorolja, hasonlóan a *-ks*, *-fks*, *-kš*, *-ma/-me*, *-f*, *-lma*, *-ka*, ill. *-ši*, *-mor*, *-nal*, *-potmә* elemekhez.

Az általam készített szóvégmutatozó szójegyzékek, ill. a különféle mai mordvin szótárak anyagai alapján három tucat *pel'* elemű szót gyűjtöttem össze. Az önálló szóból képzővé vált *pel'* általában⁴ a *-mo*, *-ma* deverbális névszóképzős alakhoz kapcsolódik, vö. *mijems* 'elad' > *mijema* 'eladás' > *mijemapel'* 'áru, árucikk'. Az alábbi listában, ahol lehet, a kiindulópontul szolgáló igét adom meg:

- acamopel'* 'teríték' (*acams* 'terít');
- ad'er'amopel'* 'kaparó, vakaró szerszám' (*ad'er'ams* 'kapar, vakar');
- amol'd'amopel'* 'merítőkanál' (*amold'ams* 'merít');
- andomapel'* 'étel, táplálék; abrak' (*andoms* 'etet');
- artomapel'* 'festék' (*artoms* 'fest');
- avoldamopel'* 'seprű' (*avoldams* 'leseper; int; lendít');
- bel'amopel'* 'fehérítőanyag' (*bel'ams* 'kifehérít');
- čovordamopel'* 'keverő(eszköz)' (*čovordams* 'kever');
- jarsamopel'* 'ennivaló, étel' (*jarsams* 'eszik, étkezik');
- karksamopel'* 'öv' (*karksams* 'övez, övet köt');
- karšemapel'* 'lábbeli, cipő' (*karšems* 'lábbelit felvesz, felhúz');
- kavañamopel'* 'vendégeknek felszolgált étel-ital' (*kavañams* 'megkínál, megvendégel');
- keřsemapel'* 'vágóeszköz' (*keřsems* 'vág; vagdos');
- koršamopel'* 'kanál' (*koršams* 'hörpöl, szürcsöl');
- lambamopel'* 'édesség, desszert' (*lambamo* 'édes');
- laznomapel'* 'vágóeszköz' (*laznoms* 'hasít, vág, darabol');
- led'emapel'* 'kasza' (*ledems* 'kaszál');
- meš'epel'* 'az erza női ruha mellrészén lévő hímzés' (*meš'te* 'mell');
- mijemapel'* 'áru, árucikk' (*mijems* 'elad');
- mořamopel'* 'méreg' (*mořams* 'megmérgez');
- nalkšemapel'* 'játék, játékszer' (*nalkšems* 'játszik');

³ A szóeleji *b*- magyarázata: az összetételek utótagjának kezdő zöngétlen mássalhangzója zöngés konzonáns után kerülve zöngésül, vö. pl. *ved'gev* 'malom' < *ved'* 'víz' + *kev* 'kő'; *davolgov* 'február' < *davol* 'vihar' + *kov* 'hónap'.

⁴ Kivétel: *lambamopel'*, *meš'epel'*.

nuřtamapel 'tölcsér' (*nuřtamo* 'megtölt, beleönt');
oršamapel 'ruha, ruházat' (*oršams* 'öltözik');
palomapel 'tűzelőanyag' (*paloms* 'ég, elég');
pořemapel 'étel, harapnivaló' (*pořems* 'rág');
šed'amapel 'hangszer' (*šed'ams* 'hangszeren játszik');
šimemapel 'innivaló, ital' (*šimems* 'iszik');
targamapel 'dohány, cigaretta' (*targamo* 'dohányzik');
tulodomapel 'dugó' (*tulodoms* 'dug, bedugaszol');
uštomapel 'tűzelőanyag' (*uštoms* 'fűt, tüzel');
vad'emapel 'kenőanyag, kenőcs' (*vad'ems* 'beken');
valnomapel 'locsolókanna' (*valnoms* 'önt, locsol');
važd'amapel 'játékszer' (*važd'ams* 'megnyugtat, elcsendesít');
vatkamapel 'kaparó (szerszám)' (*vatkams* 'nyúz, hánt, hámoz');
vel'ramapel 'takaró' (*vel'rams* 'betakar, befed');
verged'emapel 'tűzgyújtó (eszköz)' (*verged'ems* 'meggyújt');
vid'emapel 'vetőmag; vetési eszköz' (*vid'ems* 'vet').

Ezt a listát a Paasonen-szótár (MdWb) néhány adatával is kiegészíthetjük:⁵

kadumapel 'örökség, hagyaték' (*kadoms* 'hagy, otthagyn');
kajamapel 'edény' (*kajams* 'önt, tölt');
lečnimapel, *leč'tema-pel* 'emléktárgy, szuvenir' (*leč'thems* 'emlékszik');
peřimapel 'tejszín a káposztaételhez' (*peřems* 'ételt tejfőllel feljavít');
rožodumapel 'olyan tárgy, aminek örülnek az emberek; valami vigasztaló dolog' (*rožodoms* 'megörül').

A mordvin szerzők (Cigankin 1981: 51; Grammatika 1980: 109) ennek a produktív képzőnek a 'vmilyen (az alapigével megnevezett) cselekvés eszköze, eredménye' jelentést tulajdonítják (amely a 'fél' jelentésből fejlődhetett ki). A legújabb erza leíró nyelvtan (EK 46) három alcsoportot különít el: házimunka, ház körüli élet (seprű, takaró, játék); szerszámok (lókaparó, tűzgyújtó eszközök, a vetés eszközei); evés-ivás, ruházkodás.

Az általam közreadott szólista a következő főbb csoportokba sorolható:

A. Eszköz, tárgy:

a) Házimunka, ház körüli munka: *ad'er'amapel*, *vatkamapel* 'kaparó, vakaró szerszám', *keř'emapel*, *laznomapel* 'vágóeszköz', *palomapel*, *uštomapel* 'tűzelőanyag', *artomapel* 'festék', *bel'amapel* 'fehérítőanyag', *avoldamapel* 'seprű', *čovordamapel* 'keverő(eszköz)', *led'emapel* 'kasza', *valno-*

⁵ Paasonen szótárában a *pel* elem kötőjellel kapcsolódik az alapszóhoz. Ebben a cikkben egységesen az egybeírás elvét követtem.

- mapel* 'locsolókanna', *veřged'emapel* 'tűzgyújtó (eszköz)', *vid'emapel* 'vetés eszköze', *vad'emapel* 'kenőanyag, kenőcs'.
- b) Étkezés: *kajamapel* 'edény', *koršamapel* 'kanál', *amol'd'amapel* 'merítőkanál', *acamapel* 'teríték', *nuřt'amapel* 'tölcsér', *tulodomapel* 'dugó'.
- c) Ruházat: *karksamapel* 'öv', *kařsemapel* 'lábbeli, cipő', *meřtepel* 'az erza női ruha mellrészén lévő hímzés', *oršamapel* 'ruha, ruházat'.
- d) Játék, hangszer: *nalksemapel* 'játék, játékszer', *sed'amapel* 'hangszer'.
- B.** Eredmény (étel, ital megnevezése): *andomapel*, *jarsamapel*, *pořemapel* 'ennivaló, étel', *kavařamapel* 'vendégeknek felszolgált étel-ital', *šimemapel* 'innivaló, ital', *lambamapel* 'édesség', *peřimapel* 'tejszín a káposzta-ételhez', *targamapel* 'dohány, cigaretta'.

4. Ahhoz, hogy egy összetétel utótagjából képző váljék, számos kritériumnak kell teljesülnie. Az agglutináció során az eredeti szó szemantikai ereje fokozatosan lecsökken, s a deszemantizációs folyamat végén, szuffixummá válva elveszíti kapcsolatát az alapszavával (pl. a md. *či* eredetileg 'nap' jelentésű szó volt, de ma már – elvont képzőként – semmiféle kapcsolatban nem áll az eredeti jelentéssel: *mazij* 'szép' > *mazijči* 'szépség'). Ez a folyamat hang- és alaktani változásokkal is együtt járhat (pl. fi. *tytär* 'lánya vki-nek' > *-tar/-tär* 'egyfajta nőnemképző'), de ez nem feltétlenül szükséges követelmény. A folyamat végén megszülető szuffixum – azáltal, hogy szemantikailag „üressé” vált – számos olyan is szóhoz kapcsolódhat, amelyhez összetételek második elemeként nem állt módjában, azaz a kombinatív készsége felerősödik, produktivitása megnő(het). (A mordvin utótagok képzővé válásának útjáról részletesebben: Maticsák 2005: 69–70.) – A példaanyagot a deszemantizáció fokozatai alapján több csoportba sorolhatjuk:

a) Az 'eszköz, szerszám' jelentésű szavakban (pl. *led'emapel* 'kasza = kaszáló eszköz', *valnomapel* 'locsolókanna = locsoló eszköz', *amol'd'amapel* 'merítőkanál = merítő eszköz', *nalksemapel* 'játék = a játszás eszköze' stb.) még nem indult meg a deszemantizáció, hiszen a konkrét tárgy jelleg még világosan megfigyelhető.

b) A ruházatkodás szemantikai csoportjába tartozó szavak talán már elindultak a deszemantizáció hosszú útján, hiszen az *oršamapel* 'ruha' már több, mint a 'ruházatkodás eszköze/tárgya', a *kařsemapel* 'cipő' már nem írható le 'lábbeli felvétele + eszköz' -ként és a *karksamapel* 'öv' sem 'derék + eszköz'.

c) Még jelentősebb lépést tettek meg a képzővé válás felé az étel- és italnevek: a *jarsamapel* 'ennivaló, étel', *šimemapel* 'innivaló, ital', *lambamapel* 'édesség' stb. lexémákban a *-pel* már képzőnek tekinthető, hiszen itt az eredeti 'fél' > 'eszköz' jelentés már nem nyilvánvaló.

A produktivitás egyik fokmérője az idegen szavakhoz való kapcsolódás képessége: a példaanyagban még csak egy orosz eredetű elemmel való kapcsolatra bukkantam rá (*bel'amopel* 'fehérítő anyag' < or. *белый* 'fehér').

5. A másik fokmérő a régebbi és az újabb szövegek vizsgálata során megfigyelhető különbség lehet. Egy korábbi írásomban (Maticsák 2005) a párhuzamos szöveghelyek – XIX. és a XX. század végi bibliafordítások – vizsgálatát végeztem el, ezzel a módszerrel próbáltam meg leírni a *či* képzővé válásának folyamatát. A *či* 'nap' > '-ság/ség' változást nyelvtörténeti adatokkal próbáltam igazolni: a Lukács-evangélium 1889-es és 1996-os érza fordításának összevetése során kiderült, hogy az újabb verzióban majdnem háromszor annyi *-či* elemű lexéma (28, ill. 10) közel kétszer annyi helyen (121 – 65) fordul elő, azaz a *či* jelentős lépéseket tett a képzősülés útján.

A *pel* az 1996-os fordításban 23 ízben fordul elő „képzőgyanús” helyzetben (*jarsamopel* 'ennivaló, étel' 10, *oršamopel* 'ruha' 9, *šimemapel* 'innivaló, ital' 3, *karšemapel* 'lábbeli, cipő' 1). Nézzük meg, a megfelelő szöveghelyeken mit találunk az 1889-es fordításban!⁶

ярсамопель 'ennivaló'

- (1) *Ойме ярсамодо покинь, киське одюжадо покинь.* 'A lélek az ételnél nagyobb, a test a ruhánál több.' // *Эдь эрямось ярсамопельде питней, ды рунгоськак оршамопельде питней.* 'Hiszen az élet az ennivalónál drágább, és a test is a ruhánál drágább.' // *A lélek több, mint az eledel, s a test több, mint a ruha.* (12:23)
- (2) *Тедэ мейле а кармань эстэдензэ ярсамо...* 'Ezután nem fogok ebből enni...' // *Эдь тедэ мейле, мон а карман ярсамопельде...* 'És ezután, nem fogok enni a húsvéti ételből...' // *Többé nem eszem ezt...* (22:16)
- (3) *Ули тесэ тынкъ меньгакъ ярсамонкъ.* 'Van itt nektek valamiféle ennivalótok?' // *Ули тынк тесэ кодамояк ярсамопель?* 'Van nektek itt valamilyen ennivalótok?' // *Van itt valami ennivalótok?* (24:41)
- (4) *Кинь ярсамксонзо улишь – истяжо теезэ.* 'Akinék ennivalója van – ugyanígy tegyen.' // *...ды се, конань ули ярсамопелезэ, кадък явсы лиянь марто.* '...és az, akinék van ennivalója, hagyja megosztani másokkal.' // *S akinék van mit ennie, ugyanígy tegyen.* (3:11)

⁶ Először az 1889-es szöveget adom közre, annak szó szerinti magyar átültetésével, ezt az 1996-os szöveg és annak magyarítása követi, majd végül a magyar változat, a Szent István Társulat fordításában.

- (5) *Ара мольмексъ тенекъ не ломатненень ярсамксонь рамамо?* 'Valóban mennünk [kell] ezeknek az embereknek ennivalót vásárolni?' // *Паряк миненек модемс ды рамамс весе неть ломантненень туртов ярсамопель?* 'Talán nekünk [kellene] menni és vásárolni az összes ember számára ennivalót?' // *El kellene mennünk, hogy ennyi népek ennivalót vegyünk.* (9:13)
- (6) *Сонъ мерсъ тензэ ярсамсъ максмодо.* 'Mondta neki enni adjanak.' // *Исус кармавтсъ максомс вельмезентень ярсамопель.* 'Jézus megparancsolta adni az életre keltnek ennivalót.' // *Ezután meghagyta, hogy adjanak neki enni.* (8:55)
- (7) *Тынь максодо тенстъ ярсамсъ.* 'Ti adjatok nekik enni.' // *Тынь тынсъ максодо тенстъ ярсамопель!* 'Ti magatok adjatok nekik ennivalót!' // *Ti adjatok nekik enni – válaszolta.* (9:13)
- (8) *Васня анокстакъ монсьтень ярсамсъ...* 'Előbb készíts nekem enni...' // *Икелеяк анокстак монень ярсамопель...* 'Előbb készíts nekem ennivalót...' // *Készíts vacsorát...* (17:8)
- (9) *Марфа Исуснэнь паро каванямонь кисъ майсесь.* 'Márta Jézus jó megvendéglése miatt sürgölődött.' // *Марта капшазь анокстасъ ярсамопель инжетненень туртов.* 'Márta sietve készítette az ennivalót a vendégek számára.' // *Márta meg sürgött-forgott, végezte a háziasszonyi teendőket.* (10:40)
- (10) *...конатань азоро путсазо весе важонзо лангсъ покшоксъ, эряви шкасто тенстъ кишень явишитсякъ.* '...akit az úr helyez minden szolga fölé vezetővé, a kellő időben nekik kenyeret osztónak.' // *...конань кудазорось апак пеле аравтовлизе весе важотненень лангс прявтокс ды кармавтоволь тензэ эрявикс шкасто явишемс сынест алтазь ярсамопеленть.* '...akit az ura félelem [kétség] nélkül helyezett minden szolga fölé vezetőül és megparancsolta neki a szükséges időben osztani nekik az ígért ennivalót.' // *...akit ura szolgálai fölé rendelt, hogy ha eljön az ideje, kiadja részüket az élelemből?* (12:42)

оршамопель 'ruha'

- (11) *Ойме ярсамодо покшъ, киське одюжадо покшъ.* 'A lélek az ételnél nagyobb, a test a ruhánál több.' // *Эдь эрямосъ ярсамопельде питней, ды рунгоськак оршамопельде питней.* 'Hiszen az élet az ennivalónál drágább, és a test is a ruhánál drágább.' // *A lélek több, mint az eledel, s a test több, mint a ruha.* (12:23)
- (12) *Озномстонзо Сонзэ шачозо лйаксъ теевсь, одюжанзо ашолгадсть да тситсердеме кармасть.* 'Imádkozása közben az arca mássá lett, a

ruhája kifehéredett és csillogni kezdett.’ // *Ознома икастонть Исусонь чамазо полавтовсь, **оршамопелензэ** теевсть кувтолдыңа ашокс.* ’Az ima idején Jézus arca megváltozott, a ruhája csillogó fehérré lett.’ // *Míg imádkozott, külseje teljesen átváltozott, ruhája fehér lett és ragyogó.* (9:29)

- (13) *...разбойникне лангстонзо **одюжанзо** нельгизь, сонсинзэ порксазь...* ’...a rablók róla a ruhát levették, őt megverték...’ // *Сынъ нельгизь сонзэ кедьстэ весеметь, мик **оршамопелензэяк**, тапсизь сонзэ...* ’Ezek [= a rablók] elvették tőle mindenét, még a ruháját is, megverték...’ // *Rablók kezébe került. Ezek kifosztották, véresre verték...* (10:30)
- (14) *Туде энгъ паро **одюжатъ** да орчинкъ сонзэ...* ’hozzátok még a jó ruhákat és öltöztessétek fel őt...’ // *Куроксто кандодо теи сехте паро **оршамопельть** ды оршавтынк сонзэ.* ’Gyorsan hozzátok a legjobb ruhákat és öltöztessétek fel őt...’ // *Хоззаток hamar a legdrágább ruhát és adjátok rá...* (15:22)
- (15) *Се ломансь **понгсть-панартъ** а орчлил, кудосо а эриль...* ’Ez az ember nadrágot-inget [= ruhát] nem öltött, házban nem élt...’ // *Сонзэ лангсо умок арасель **оршамопель**, ды эрясь сон аволь кудосо...* ’Rajta régóta nem volt ruha, és nem házban élt...’ // *Мár régóta nem hordott ruhát, nem lakott házban...* (8:27)
- (16) *Арси деряй киякъ тонть **суманеть** сайме – максыкъ тензэ панаротъ-какъ.* ’Ha kívánná valaki a te kaftánodat megkapni – add neki az ingedet is.’ // *Ланга **оршамопелень** нельгицянтень максык алга панароткак.* ’A rajtad levő ruhát elvevőnek add az alsóingedet.’ // *Annak, aki elveszi köntösöd, add oda a ruhádat is.* (6:29)
- (17) *...сонъ порфирасо да виссонсо орчазь якась...* ’Bíborba és gyolcsba öltözve járt...’ // *...оршазель прок инязор, нек питней **оршамопельсэ.*** ’...[úgy] öltözött mint egy nagy úr, nagyon drága ruhába.’ // *Бíborбан és ратулатбан járt, és mindennap nagy lakomát rendezett.* (16:19)
- (18) *Ванодо карксамонкъ карксазь улестъ, хонаренкъ курвастезь улестъ.* ’Virrasszatok a derekatokat felövezve, a lámpáitok égve legyenek.’ // *Уледе свал анокт важодеме: **оршамопеленк** ожатне улест илештязь ды толонк свал палозо.* ’Legyetek mindig készek dolgozni: a ruhátok ujjá legyen feltúrve és a tüzetek mindig égjen.’ // *Csípőtök legyen felövezve és égjen a lámpásotok.* (12:35)
- (19) *Видстэ мерянь тенкъ, сонъ озавтсынзе сынсть, а сонсь карксы перьканзо каркъсь...* ’Bizony mondom nektek: leülteti őket, és ő maga felcsatolja magára az övét...’ // *Видестэ тенк кортан: сестэ азорось сонськак ории эрьва чинь **оршамопельть**, озавтсынзе важотнень*

столь экис... 'Bizony nektek mondom: akkor az úr ő maga felveszi a hétköznapi ruháit, leülteti a szolgákat az asztalhoz...' // *Bizony mondom nektek, felövezi magát, asztalhoz ülteti őket...* (12:37)

карсемапель 'lábbeli'

(20) *Маронкъ илядо сай а котума, а кандстъ, а карьтъ-пракстатъ.* 'Magatokkal ne vigyetek se koldustarisznyát, se batyut, se bocskorokat-kapcákat.' // *Илядо сае ки лангов мезеяк: ярмакткак, кансткак, ом-бонст карсемапельтъкак.* 'Ne vigyetek az útra semmit: pénzt sem, batyut sem, másik lábbelit sem.' // *Ne vigyetek magatokkal erszényt, se tarisznyát, se sarut.* (10:4)

(21) *Кода Монъ тынкъ кучлидизь: кандстомо, котумавтомо, карь-пракстаавтомо...* 'Amikor én titeket szétküldtelek: batyu nélkül, koldustarisznya nélkül, bocskor-kapca nélkül...' // *Зярдэ мон тынк кучнидизь ярмактомо, юдмавтомо, карсемапельтеме...* 'Amikor én titeket elküldtelek pénz nélkül, tarisznya nélkül, lábbeli nélkül...' // *Amikor elküldtelek benneteket erszény, tarisznya és saru nélkül...* (22:35)

(22) *...кедэзэнзэ максодо сурксъ, пильгезэнзэ кемтъ.* '...a kezére adjatok gyűrűt, a lábára csizmát.' // *...тонгодо сурке сурозонзо ды карсемапельтъ пильгезэнзэ.* '...húzzatok gyűrűt az ujjára és lábbelit a lábára.' // *...az ujjára húzzatok gyűrűt, és a lábára sarut.* (15:22)

симеманель 'innivaló'

(23) *Сонъ Пазъ икеле покшъ ули, а карми симме а винадо, а сикерадо...* 'Ő az Úr előtt nagy lesz, nem fog inni sem bort, sem erős italt...' // *Эдъ сон карми улеме ине ломанькс Азоронть икеле, зярдояк а карми симеме винадо ды лия кеме симеманельде...* 'És ő lesz nagy ember az Úr előtt, amikor nem fog inni bort és más erős italt...' // *Mert nagy lesz az Úr előtt, bort és mámorító italt nem fog inni...* (1:15)

A párhuzamos szöveghelyek vizsgálata alapján a következő alcsoportokat különíthetjük el:

- Eredetileg képző nélküli főnév: *одюжа* 'ruha' (11–14. példa) és *сумань* 'daróckaftán' (16) ~ *оришамопель* 'ruha, ruházat'; *киши* 'kenyér' ~ *ярсамопель* 'ennivaló' (10); *кем* 'csizma' ~ *карсемапель* 'lábbeli, cipő' (22); *сикера* 'erős ital' ~ *симеманель* 'innivaló, ital' (23).
- Eredetileg összefoglaló összetétel: *понгстъ-панартъ* 'ruha' (tkp. 'nadrágok-ingek') ~ *оришамопель* (15); *карь-пракста* 'lábbeli' (tkp. 'bocskor-kapca') ~ *карсемапель* (20, 21).
- Eredetileg *-то* képzős főnév: *ярсамо* 'étel' (1–3) és *каванямо* 'megvendégelés' (9) ~ *ярсамопель* 'ennivaló'.

- d) Eredetileg *-mks* képzős főnév: *ярсамкс* 'étel' ~ *ярсампель* (4, 5).
 e) Eredetileg ige: *ярсамс* 'eszik' ~ *ярсампель* (6–8).
 f) Eredetileg más szerkezet: 17–19.

Nyilvánvaló, hogy egy szöveg vizsgálata – és egy fordító munkássága – alapján nem lehet messzire vezető következtetéseket levonni, az azonban e szűk korpuszú vizsgálatból is látszik, hogy a képzővé válás tendenciája egyértelmű, s a *pel'* „viselkedése” megegyezik a *či* grammatikalizációjával.

Irodalom

- Cigankin 1981: Д. В. Цыганкин, Словообразование в мордовских языках. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.
 Cigankin 1983: Д. В. Цыганкин, Лексикология современных мордовских языков. (Под ред. Д. В. Цыганкина.) Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.
 Cigankin 1996: Д. В. Цыганкин, Полуаффиксация как один из составных компонентов архитектоники словопроизводства в мордовских языках. In: CIFU-8/5: 18–22.
 Cigankin 2000: Д. В. Цыганкин, Суффиксальное словообразование имен существительных в диалектах эрзянского языка. In: Мордовские языки глазами ученого-лингвиста. Типография Красный Октябрь, Саранск. 142–157.
 EES = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. Мордовской книжной издательствась, Саранск 1977.
 EK = Эрзянь кель. Морфология (ред. Д. В. Цыганкин). Красный Октябрь типографиясь, Саранск 2000.
 Erdődi–Zaicz 1974: Erdődi József–Zaicz Gábor, Erza-mordvin szójegyzék. Tankönyvkiadó, Budapest.
 ERS = Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянско–русский словарь. Эрзянь–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва 1993.
 ESS = Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julk. 48, Turku 1995.
 EtV = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск 1998.
 Grammatika 1962: Грамматика мордовских языков (ред. М. Н. Коляденков–Р. А. Заводова). Мордовское книжное издательство, Саранск.
 Grammatika 1980: Грамматика мордовских языков (ред. Д. В. Цыганкин). Мордовское книжное издательство, Саранск.

- Juhász 1961: Juhász Jenő, Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette Juhász Jenő, sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztes 1986: Keresztes László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. SUA 26, Szeged.
- Maticsák 2005: Maticsák Sándor, A képzővé válás kora a mordvinban. In: Folia Uralica Debreceniensia 12: 69–86.
- MdChr = Heikki Paasonen, Mordwinische Chrestomathie. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1953².
- MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammenestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. SUS. Helsinki 1990–1996.
- MES = М. А. Келин–Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Мокшень кялень нурьхкяня этимологическяй словарь. Мордовское книжное издательство, Саранск 1981.
- Mészáros 1999–2000: Mészáros Edit, Az erza-mordvin *pulo* ~ moksa-mordvin *pula* jelentése és eredete. In: NéNy 40: 237–247.
- Mészáros–Sirmankina 2003: Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- MK = Мокшень кяль. Морфология (ред. Н. С. Алямкин). Красный Октябрь типографиясь. Саранск 2000.
- MoRS = С. Г. Потапкин–А. Л. Имяреков, Мокшанско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1949.
- MRS = Б. А. Серебrenников–А. П. Феоктистов–О. Е. Поляков, Мокшанско–русский словарь. Мокшень–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва 1998.
- MSS = Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58, Turku 1998.
- Riese 2001: Timothy Riese, Historische Nominalderivation des Wogulischen. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja (toim. Y. H. Toivonen et al). Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1978.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (toim. Erkki Itkonen–Ulla-Maija Kulonen). SKS, Helsinki 1992–2000.
- Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебrenников, Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988.

*

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest. – Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

Лукань коряс евангелия ды апостолтнень тевест, Библиянь ютавтомань институтось, Стокгольма–Хельсинки 1996.

Святое Евангеліе Господа нашего Иисуса Христа отъ Луки. На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка. Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества, Казань 1889.

*

Das mordwinische *pel'* – Suffix oder Teil eines zusammengesetzten Nomens?

Die Bedeutung des mordwinischen Wortes *pel'(e)* ist in den Wörterbüchern nicht eindeutig geklärt, einerseits bedeutet das Wort 'Hälfte', andererseits versteht man darunter 'Seite'. Der Grund dafür ist wahrscheinlich in der finnisch-ugrischen Ursprache zu suchen, wo die zwei phonologisch ähnliche Wörter (*pälä* und *pēli*) sich vermischten. Das Wort mit Bedeutung 'Hälfte' ist heute als Ausgangspunkt von Postpositionen, Adverbien und Verben und als ertses oder letztes Element eines zusammengesetzten Nomens gebraucht.

Die Wörter, die das Element *-pel'* enthalten, werden in den mordwinischen Sprachbüchern nicht eindeutig behandelt, einige Sprachwissenschaftler halten das erwähnte Element für einen Teil eines zusammengesetzten Wortes, andere dagegen für ein Halbsuffix, und es gibt Forscher, die von einem Suffix sprechen. Die Agglutination des Elementes *-pel'* hat offensichtlich begonnen: in Wörtern, dessen Bedeutung 'Instrument, Mittel' (z.B. *uštomapel'* 'Brennstoff') ist, hat die Semantisierung noch nicht begonnen; in Wörtern, die sich auf Kleidung und Kleidungsstücke beziehen (z.B. *oršamapel'* 'Kleid'), ist wahrscheinlich ein Prozess der Agglutination zu beobachten, und in Wörtern, die Speisennamen oder Getränke bedeuten (z.B. *jarsamapel'* 'Essen', *šimemapel'* 'Getränk') kann man eindeutig von einem Suffix sprechen.

Diese Behauptungen sind auch mit Hilfe von sprachgeschichtlichen Angaben zu beweisen. In der ersjanischen Übersetzung des Evangeliums nach Lukas von 1889 sind keine das Suffix *-pel'* enthaltenden Formen zu finden, in der neuen Übersetzung des Evangeliums von 1996 dagegen gibt es mehr als zwei Dutzende solche Wörter.

SÁNDOR MATICSÁK

A hantik identitásának kérdéséhez

Szofja Vlagyimirovna ONYINA

A 21. században még mindig igen aktuális kérdés az, hogyan tudja egy nép megőrizni és fejleszteni kultúráját, hagyományait. Ezt bizonyítja az oroszországi finnugor kisebbségek, köztük a hantik nemzeti identitásának mai állapota is. A hanti nyelv és kultúra enyhén szólva aggodalomra okot adó helyzetben van.

A hantik elsősorban Nyugat-Szibériában, az Ob folyó és mellékfolyói partján élnek a Hanti-Manysi Autonóm Körzet és a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet területén. E körzetek közigazgatásilag Oroszország Tyumenyi Területéhez tartoznak. A 2002-es népszámlálás szerint lélekszámuk 28 678 fő volt, ebből 13 033 férfi és 15 645 nő. Többségük vidéken lakik (18 754 fő), városban 9924 fő. A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben 17 128-an laknak, a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben 8760-an. A legkeletebbi hantik a Tomszki Területen élnek, 873-an, a legnyugatabbiak a Komi Köztársaságban 88-an. Oroszország más területein összesen 1829 ember vallja magát hantinak.

A hantik hagyományos foglalkozási ágai a rénszarvastartás, a halászat és a vadászat, amit a gyűjtögetés egészít ki. A Hanti-Manysi Autonóm Körzet területén „a hanti lakosság 40%-ának életét határozzák meg ezek a foglalkozási ágak” (Haramzin 2001: 156). A mai napig igen jelentősek ezek a területek, és ezek biztosítják a lakosság ellátását hallal és hússal. Az Oroszországban kifogott halmennyiség majdnem fele származik Északról, ahogyan a prémáruk fele is szibériai eredetű.

Ugyanakkor manapság sokat csökkent a hagyományos foglalkozási ágak, és egyben az őslakosok jelentősége. A kőolaj- és földgázkitermelő ipar súlyosan szennyezi a környezetet, és lehetetlenné teszi a hagyományos életmód folytatását. Az erdőben egyre kevesebb a vadászható vad, a folyókban a hal, csökken a legelők területe, így a rénszarvasok száma is. T. G. Haramzin szociológiai kutatásai szerint „a társadalmi-gazdasági körülmények romlása miatt romlik az életminőség, és megjelennek az olyan szociális betegségek, mint az alkoholizmus és a tuberkolózis. Az őslakosok körében elhatalmaso-

dott alkoholizmus miatt megnőtt a halandóság, sok a baleset, a gyilkosság és az öngyilkosság”. Az sem ad okot az öröme, hogy „az őslakosok között a halálesetek 50%-a a munkaképes korban történik” (Haramzin 2001: 160).

Ha a 2002-es népszámlálási adatokat összevetjük az 1989. évi adatokkal, azt látjuk, hogy a hantik száma 6157 fővel nőtt, de az anyanyelvüket beszélők száma csökkent. 1989-ben még 13.700-an beszélték az anyanyelvüket, a hantik 60,5%-a, 2002-ben pedig 13.568 fő, azaz a hanti lakosság 47%-a. 1959-ben ez az arány még 77% volt (Szanukov 1994: 11). Ma a hantik egyre gyakrabban beszélnek oroszul, akkor is, ha tudják az anyanyelvüket. 2002-ben a hantik 97,2%-a állította magáról, hogy tud oroszul. 1989-ben ez az arány még 39% volt.

Az anyanyelv használatának területei egyre szűkülnek. Ma már csak a családi-hétköznapi szférában beszélnek hantiul. Az olajbányászat miatt szűkül a hagyományos foglalkozások tere, így egyre kevesebben élnek hagyományos módon, ebből következően egyre kevesebben használják munkájukban a hanti nyelvet. Azért is egyre kevesebben élnek a hagyományos gazdálkodásból, mert egyre nehezebben lehet belőle megélni. A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben az őslakosoknak csak 27%-a, 2500 ember él ún. hanti módon. Haramzin véleménye szerint „a nem városi őslakosok körében a munkanélküliség elérte azt a kritikus szintet, ami negatívan hat a nép morális-pszichikai állapotára” (Haramzin 2001: 160).

A hanti nyelv használata vagy nem használata kapcsolatban van a társadalmi-etnikai környezettel. Míg korábban a hantik bizonyos elszigeteltségben éltek, ma már ennek nyoma sincs. Az eredetileg tisztán hanti területek soknemzetiségűvé váltak. Megsokszorozódtak az etnikailag kevert családok is.

A helyzet kialakulásához vezető okok közül érdemes néhányat felsorolni. Az 1920-as években a szovjet politika célja az volt, hogy az északi kis létszámú népek életmódja hasonlónak váljon a közép-oroszországi lakosság életmódjához, azaz a nomád életmódot váltsa fel a letelepedett életmódra. De ahogyan A. M. Szjazi hanti kutatónő jogosan megállapítja, „próbálták rábírní a hantik a letelepedésre, elfeledve azt, hogy az északi népek nem azért noma-dizálnak, mert elmaradtak, hanem mert a réntartás északi módja megkíván-ja, hogy állandó mozgásban legyenek” (Szjazi 2003: 5).

Az 1930-as évek gazdaságpolitikája ismét megváltozott, s „a folyamatos átmenet helyett mesterséges, gyakran erőszakos módon vezettek be új termelési ágazatokat. Az északi kisnépeket a szocializmus eszméinek megfelelő életformára kényszerítették. Aki ellenállt, azt megsemmisítették, a kételkedőket pedig száműzetésben és koncentrációs táborokban nevelték át” (Haramzin 2001: 67).

Az 1960-as évek elejétől kezdődött a gazdag kőolaj- és földgázlelőhelyek, valamint egyéb természeti kincsek birtokba vétele, s változás állt be a nemzetiségi politikában is. Az intenzív ipari fejlődés kiszorította az északi őslakos népeket hagyományos lakóhelyeikről. Az 1985-ben meghirdetett nyíltság (glasznosztj) jegyében kutathatóvá váltak a társadalmi-gazdasági problémák, többek között az őslakosok problémái is. A szovjethatalom utolsó éveiben fény derült a nemzetiségi politika fonásaira is (I. Mojszejev 1989).

A Szovjetunió 1991-ben történt összeomlása után a társadalmi rendszer változásával a helyzet az őslakosok szempontjából rosszabbra fordult. A gazdasági reform nem tett különbséget az egyes régiók között. A szakértők véleménye szerint „a privatizáció elérhetetlen az északi népek számára, pedig életük legfontosabb feltétele lenne a hagyományos földhasználat jogának biztosítása” (Marhinin–Udalova 1998). De a kis létszámú északi népek sem kezdetben, sem az utóbbi években semmit sem kaptak ebből. S annak ellenére, hogy az ENSZ az 1995–2005 közötti éveket az „őslakos népek évtizedének” nyilvánította, az említett időszakban csökkent az oroszországi társadalom és benne az északi népek kulturális és politikai aktivitása (I. Kurikov 1995: 12).

Én magam a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet Suriskari járásából, a Szinja folyó vidékéről származom. A Szinja az Ob baloldali mellékfolyója az északi sarkkör közelében. Az itt élő hantik szerencséjére ez a vidék nem rejt ásványi kincseket, ezért a hagyományos településrendszer nem vált az ipari fejlődés áldozatává. A folyó mentén megmaradt az etnikailag majdnem egynemű hanti lakosság, s a központi faluban, Ovgortban is többségben vannak a hantik. A színjai hantik között a nyelvhasználat és az identitás szempontjából a következő csoportokat lehet elkülöníteni.

1. Tökéletesen beszélnek anyanyelvükön mind a felnőttek, mind a gyerekek. Ezek elsősorban azok, akik a hagyományos falvakban élnek, kizárólag hagyományos foglalkozásokat űznek, halászáttal, vadászattal, gyűjtögetéssel (bogyószedéssel) foglalkoznak. Ide kell sorolni azokat a hantikot is, akik réntartással foglalkoznak, vannak saját rénjeik, melyeket együtt tartanak az állami tulajdonú rénekkal. Ők nem a falvakban laknak, hanem az Urál előhegyeiben nomadizálnak majdnem az egész naptári év során. Ebben az alcsoportban a kommunikáció kizárólag hantiul folyik, mind a hétköznapokban, mind a munka során. Ezért mind a felnőttek, mind a gyerekek tökéletesen bírják a nyelvet. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az emberek általában nem tanultak semmilyen szakmát, középfokú végzettségű is csak ritkán akad közöttük, de ettől függetlenül kiváló réntartók vagy halászok. Ezek az emberek ki-

zárólag hagyományos módon élnek. Betartják népük szokásait. Máig is a hagyományos közlekedési eszközöket (csónak, szán) használják. Mind a felnőttek, mind a gyerekek a hagyományos ruhát és lábbelit használják. Máig maguk készítik munkaeszközeiket, ruháikat, járműveiket, ráadásul a régi technológiával (például a szánt szög nélkül ácsolják), bár lehetőség szerint vásárolt eszközöket is használnak, például edényeket és ruhaneműt.

Gyermekeik a tanév idején (szeptembertől májusig) a központi községben, Ovgortban, bentlakásos iskolában tanulnak, és csak a nyári szünetben (június, július, augusztus) és a téli szünetben (7–10 napig) lehetnek együtt a szüleikkel. A többi időt a gyerekek a szüleiktől távol töltik. A szülők pedig a gyermekeik nélkül élnek és dolgoznak. Ezért sok szülő lehetőségei szerint igyekszik beköltözni a községbe annak érdekében, hogy közelebb legyen a gyermekeihez.

Az internátusban a gyermekek elhelyezése a következőképpen van megszervezve: a gyerekek csoportokra vannak osztva úgy, hogy egy csoportban az azonos családnévű, tehát egy faluból származó gyerekek vannak. Például az 1. számú csoportban a Taliginok, a 2. számúban a Longortovok, a 3. számúban a Kurtjamovok és így tovább. Néha, ha kevés gyerek van, akkor a rokonság szerint gyűjtik össze őket, azaz azok kerülnek egy csoportba, akik közeli rokonok. A csoportokban hivatásos nevelők dolgoznak, akik tudnak hantiul, ezért a gyerekeknek lehetőségük van használni az anyanyelvüket. Ezen kívül a szabadidejük is meg van szervezve. Ezekben a csoportokban a gyerekek szabadon kommunikálnak, hol hantiul, hol oroszul. Szabadidejükben lehetőségük van hanti népművészeti tárgyakat készíteni. Az étrendjükben gyakran van hagyományos hanti étel: főtt, sült vagy nyers hal, fagyos hús, vagy nyers rénszarvashús.

2. Hantiul jól tudó szülők és anyanyelvüket gyengén beszélő gyermekeik. Ez a színjai hantiknak az a része, akik a központi községben, Ovgortban élnek. A szülőknek középfokú vagy felsőfokú végzettségük van, olyan intézményeknél dolgoznak, mint pl. óvoda, iskola, halfeldolgozó üzem, ahol a kommunikáció kizárólag a minden nemzetiségnek érthető nyelven, oroszul folyik. Manapság a nagyobb településeken élő hantik közül a 25–30 évnél idősebbek tudnak az anyanyelvükön beszélni. A nyelvet csak az otthoni környezetben használják, egymás között, vagy ha olyan idősebb emberekkel beszélnek, akik nem tudnak oroszul. A fiatalok, a 25–30 évnél fiatalabbak csak oroszul beszélnek. Értik a hanti nyelvet, reagálnak rá, de mindig oroszul válaszolnak, még akkor is, ha a szüleik hantiul fordulnak hozzájuk.

A közelmúltban az idős hantik többsége beköltözött a faluba. Ők jól tudnak hantiul és nem beszélnek, de értenek oroszul. Megértik, amit oroszul beszélő unokájuk mond, de a többségük hantiul válaszol, csak néhányan oroszul.

Meg kell jegyezni, hogy az ovgorti gyermekek otthon laknak a szüleikkel, otthonról járnak iskolába, tehát nem internátusban laknak, mint az első alcsoportba tartozó gyermekek.

Az ovgorti hantik nem maguk készítik a munkaeszközeiket, és közülük csak igen kevesen járnak népviseletben. A nők körében előfordulhat, hogy hanti ruhában járnak, hanti módra kötnek kendőt, és hordják a téli posztó- vagy rénszarvasbőr bundát, de a lábbelijük mindig bolti áru. A ruhájukat nem maguk varrják, hanem vásárolják, vagy cserélik olyan asszonyoktól, akik még foglalkoznak a hagyományos kézművességgel. Egy rénszarvasbőr bunda például egy motorbiciklit vagy motorcsónakot érhet a cserekereskedelemben.

3. Hantiul tudó szülők és a nyelvet nem tudó gyermekeik. Ez azoknak a hantiknak a csoportja, akik városban élnek, 25–30 évnél idősebbek, középfokú vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Olyan, nem hagyományos munkát végeznek, ami korábban az északi népek számára pszichológiailag megterhelő volt. Az oktatás, a kultúra, a művészet terén helyezkednek el, az egészségügyben, a kereskedelemben, a szolgáltatóiparban vagy a közszférában. A halászat és a vadászat elveszítette számukra a vonzerejét. A gyermekeik a szülőkkel laknak, és nem kerülnek az internátusnak a közelébe sem.

A városi lakosság pozitívan viszonyul a vegyes házasságokhoz. Haramzin szerint „aggodalomra ad okot az a tény, hogy a városi megkérdezettek 60%-a szerint nincs jelentősége annak, hogy milyen nemzetiségű a házastárs”.

Ebben a csoportban attól függetlenül, hogy mindkét szülő, vagy csak az egyik tud hantiul, a hanti nyelvű kommunikáció egyáltalán nincs jelen. Ennek megfelelően a gyermekek sem tanulják meg anyanyelvüket. A hanti nyelv ritkán kerül elő, esetleg az idősebb nemzedék jelenlétében, és azokkal, akik tudnak hantiul. A mindennapi életben gyakorlatilag nem jelenik meg a hanti nyelv. Még aki tudja is az anyanyelvét, az is oroszul beszél és gondolkodik.

Ezek az emberek egyáltalán nem hordanak hanti ruhát, bár a nőknek fontos, hogy legyen hanti népviseletük. A ruha varrásával vagy kézművességgel egyáltalán nem foglalkoznak, a ruhát és a hanti tárgyakat vásárolják, vagy ajándékba kapják, és a lakás díszeként használják.

A fentebb felsorolt tények meghatározzák az etnikai identitástudat alakulását. A hantik identitástudata olyan változásokon ment keresztül, ami megrendítette az egyensúlyt. Ma a hantik fiatalabb nemzedéke egyszerűen nem akar hanti lenni. Az óvodás gyerek azt mondja: „én nem vagyok hanti, én orosz vagyok”. A fiatalok közül egyre többen akarnak hasonlítani a többségi nemzethez.

Itt szólni kell arról a tendenciáról is, hogy manapság az a 40–45–50 éves vagy idősebb nemzedék, amely birtokában van a hagyományos gazdálkodás és kultúra minden fortélyának, az új viszonyok között nem tudja átadni gyermekeinek ismereteit. A múltban a felhalmozódott tapasztalatok, ismeretek, hagyományok átadása természetes módon a hétköznapi életben, a közösen végzett munka folyamatában történt meg. A mai fiatalság, aki idejének nagy részét orosz nyelvű környezetben tölti a bentlakásos iskolában, elszakadt népének életmódjától, hagyományaitól. Ebből következően egyre kevésbé tud hantiul, és élesen érzékeli a hagyományos életmód kilátástalanságát. Ez a rénpásztor, halász, vadász szakma presztízsének csökkenéséhez vezetett.

A fiatal nemzedék körében tapasztalható a hagyományos foglalkozásokkal szembeni ellenszenv. Amikor egy hanti egyenrangú akar lenni a nagy népekkel, például az oroszokkal, ez azoknak a körében ingerültséget kelt. A hantik pedig, különösen a vidékről a városba került fiatalok ügyetlennek érzik magukat, zavarban vannak az oroszok között. Szégyellnek népviseletben járni és az anyanyelvükön beszélni.

A hagyományos életmódú hantik hétköznapijaiban és családi életében még él a nyelv, de egyre kevésbé jelenik meg a társadalmi életben, azaz a szóbeli hagyományok, a folklór és a vallás területén. A hantik körében gyakorlatilag megszűntek a közösségi ünnepek, egyre kevesebb népszokást és rítust őriznek. A helyi értelmiség egyedül a Kazim folyó völgyében tudta feltámasztani a medveünnep hagyományát, ahol ritka kivételként jelen van a versmondás, ének, tánc, pantomim és a hangszeres zene. A többi északi csoportnál (a serkali, színjai, suriskari, obdorszki hantiknál), valamint a keletiekénél (szurguti, vahi) mindez azonban szinte teljesen feledésbe merült. Bizonyos szokások megőrződtek, mint például a gyermek születésével, a házasságkötéssel és a temetéssel kapcsolatos szokások, és törekvés van a nemzeti ünnepek újjászervezésére is.

Érthető okokból – elsősorban az irodalmi nyelv hiánya miatt – máig nincs megoldva az anyanyelvű irodalom, tudomány, nincs hagyománya a hanti nyelv használatának a munkahelyen, vagy a személyes levelezésben. A hanti nem vált a nyilvános fellépések nyelvévé, és nem születik társadalmi-politikai irodalom hanti nyelven. Igaz, hogy 1957-től megjelenik a *Hanti Jaszang*

[Ханты Ясаӧ] című újság (kazimi nyelvjárásban) és néhány éve a *Luh awt* [Лух авт] is (suriskari nyelvjárásban). Van hanti nyelvű rádió- és televízióadás, de aránya igen kicsi, hetente csak tíz perc. 1950 és 2000 között nem volt olyan tudományos konferencia, amely a hanti nyelvvel foglalkozott volna. Igaz, 1992-ben az észti Jaan Tõnisson intézet és a magyarok részvételével Ljantor községben szerveztek egy tudományos-gyakorlati konferenciát „A hantik és a manysik túlélésének útjai” címmel.

Nincs olyan óvoda, általános vagy középiskola, sem felsőoktatási intézmény, ahol az oktatás nyelve a hanti lenne. Ahol jelen van az iskolában, ott sem órarendi tárgyként, hanem csak fakultatív tárgyként tanulják, azaz a gyerekek dönthetik el, hogy járnak-e az órára. Eszerint, minél kevesebb a gyerekek, annál kevesebb a hanti nyelvet tanuló csoport, s ennek megfelelően csökken a tanár megterhelése – és a fizetése is. Mindez annak ellenére van így, hogy az oroszországi iskolákban figyelembe kell venni a nemzetiségi-regionális sajátosságokat. Ennek keretében lehet oktatni anyanyelvet, helytörténetet, néprajzot, gyermekirodalmat, kézművességet. Az is igaz, hogy ezeknek a tárgyaknak a tantervbe való felvétele nem kötelező. Az iskolák maguk dönthetik el, hogy milyen mennyiségben és minőségben veszik bele a helyi elemeket az oktatásba, vagy hogy egyáltalán beleveszik-e. Így a szintjai hanti őslakosokról szóló ismeretek is lehetnek részei az oktatásnak, de nem feltétlenül.

Az úgynevezett nemzetiségi iskolákban a nyelven kívül lehet az illető nép kultúráját, történelmét, népművészetét tanítani, de minden oroszul folyik. Szerintem a nemzetiségi iskolákban anyanyelven kellene folytania az oktatásnak.

A szakemberek véleménye szerint „az anyanyelv és az etnikus azonosság-tudat csak olyan körülmények között születik újjá, ha a gyermek kezdetől fogva mindent az anyanyelvén tanul. Ideális esetben ennek az óvodától az egyetemig kellene tartania, azaz az anyanyelvű felsőoktatásra is szükség van” (Szanukov 1994: 13). Így válik az anyanyelv „hatalmas nevelővé”, a hiánya pedig romboló hatást vált ki a tanuló gondolkodásában. A veszélyeztetett népek kultúráját, köztük például a hantikét is, a nagy civilizációk kultúrájával egy szinten kellene tanítani, és akkor az összehasonlítással fel lehet tárni e civilizációk közös vonásait. Saját tapasztalatból mondom, hogy ezzel a módszerrel elértem, hogy tanítványaim néhány hónap alatt ráébredtek népük kulturális teljesítményére, és a félénk, zavart főiskolások felegyenesedtek, büszke, öntudatos diákokká váltak.

A közeljövőben megjelenhet **a negyedik csoport is, ahol sem a szülők, sem a gyermekek nem tudnak hantiul**. Hogy ez ne így történjen, feltétlenül intézkedni kell.

Csak a társadalmi-gazdasági viszonyok gyökeres megváltoztatásával és a nyelv státusának a fentebb vázolt megerősítésével lehet eljutni ahhoz, hogy az anyanyelv megjelenjék az intézményes oktatásban, a szépirodalomban, a művészetben, a tudományban és a személyes levelezésben. Az egyik legfontosabb tényező a nép kulturális felemelkedése. Ez viszont nem független a többi körülménytől, végső soron a szociális-gazdasági körülményektől. A nyelvi helyzet kétségtelenül függ a nyelvet beszélő nép lélekszámától, a lakosság elhelyezkedésétől és az államformától. A hantiknak az autonóm körzetekben nincs lehetőségük nyelvüket az államnyelv szintjére emelni, eltérően más, nagyobb finnugor nyelvekétől, melyeknek saját államuk van. De szükséges, hogy az őslakosok a róluk elnevezett autonóm körzetekben támogatásban részesüljenek nyelvi és kulturális téren, hiszen ők, mivel olyan jelentéktelen töredékét képezik a lakosságnak, képtelenek saját maguk biztosítani társadalmi és kulturális fejlődésük feltételeit.

Irodalom

- Haramzin 2001: Т. Г. Харамзин, Экономика традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера (по материалам социологических исследований). Москва.
- Kurikov 1995: В. М. Куриков, Социально-экономические основы ареалов малочисленных народов Севера. УпО РАН, Екатеринбург.
- Marhinin–Udalova 1998: В. Б. Мархинин–И. В. Удалова, Этносоциальные процессы в Сибири. Тематический сборник, вып. 2. Издательство Институт философии и права СО РАН, Новосибирск.
- Mojszejev 1989: Р. С. Моисеев, Социально-экономические проблемы развития народностей Севера. Петропавловск-Камчатский.
- Пути выживания народов ханты и манси. Ханты-Мансийск 1993.
- Szanukov 1994: К. Сануков, Финно-угры и финно-угроведение: новые горизонты. Финно-угроведение 1994/1.
- Szjazi 2003: А. М. Сязи, Узоры северного сияния. Финно-угорские народы. Артвид, Салехард–Русская коллекция, Санкт-Петербург.

Die sprachliche und kulturelle Identität der Synja-Chanten

Die Synja-Chanten lassen sich in drei Gruppen einteilen: 1. die Bewohner der traditionell strukturierten Dörfer entlang der Synja; 2. die Bewohner von Ovgort, dem zentralen Dorf der Synja-Chanten; 3. ehemals an der Synja wohnhafte Chanten mit höherer Bildung.

Am stärksten ist das sprachliche und kulturelle Identitätsbewusstsein bei den Rentierhaltern ausgeprägt, die zur ersten Gruppe zählen. Sie bilden die Elite der Volksgruppe. Jede generation spricht Chantisch, die materielle und geistige Kultur wird bei ihnen aktiv gepflegt. Die anderen Bewohner entlang der Synja leben vom Fischfang und von der Jagd. Sie kennen zwar ihre Sprache und Traditionen, pflegen sie aber nicht.

Die Bevölkerung von Ovgort ist gemischt, weshalb auch innerhalb chantischer Familien Russisch die Alltagssprache darstellt. Sogar jene, die ansonsten ihre Traditionen pflegen (z.B. das Tragen chantischer Tracht) wechseln ihre Sprache.

Das Identitätsbewusstsein der Chanten, die in Städten leben, ist kaum ausgeprägt: nicht nur, dass sie sich ihrer Muttersprache nicht mehr bedienen, sie schämen sich sogar, Chanten zu sein.

Zur Stärkung des Identitätsbewusstseins trägt das Schulsystem bei: nach meiner Erfahrung bekennen sich jene chantischen Fachhochschulstudenten sehr viel mutiger zu ihrer Nationalität, die einen ethnographischen Kurs besucht haben und sich so der Werte ihrer Kultur bewusst geworden sind.

SOFIA VLADIMIROVNA ONINA

Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban II. (Birtokos szerkezetek)

Dennica PENEVA

1. Bevezetés

Egy tanulmányomban (Peneva 2005) foglalkoztam már a kongruenciával a különféle jelzős szerkezetekben. Jelen dolgozatomban ezt a munkát kívánom folytatni azzal, hogy igyekszem összefoglalni és bemutatni a kongruenciát a birtokviszony kifejezéseiben ugyanezekben a nyelvekben: a magyar, a finn, az észt és a lapp (számi) nyelvben.

A birtoklás az emberiség egyik alapvető tapasztalata. Két entitásnak: a birtokosnak és a birtoknak a kapcsolatát testesíti meg. E kapcsolat olyan sokoldalú lehet, hogy bármely két entitás közötti kapcsolatot könnyen birtoklásnak gondolnánk. Ez azonban nem így van, mivel a birtokviszony aszimmetrikus és általában nem lehet felcserélni a két referens szerepet anélkül, hogy a jelentés valamiképpen meg ne változna. A birtoklás önmagában egy eseménytípus, amit minden ember valamilyen formában megél, nyelvi eszközök segítségével ki tud fejezni, tehát közös emberi tapasztalat.

A birtokviszony lehet explicit, amikor mind a birtokos, mind a birtokszó megneveztetik, pl. *Péternek háza van, (Péternek a) háza ~ az ő háza*, vagy implicit, amikor vagy a birtokos, vagy a birtok csak a szövegkörnyezetből derül ki, pl. *szőrös (állat), hosszú szőrű (állat)* (vö. Honti 2004).

A címben felsorolt nyelvekben a következő, birtoklást kifejező szerkezeteket találhatjuk: a birtokos jelzős szerkezeteket, a habitív szerkezeteket és a predikáló birtokos szerkezeteket. A finnugor nyelvekben tehát három szerkezet típus szolgál a birtoklási viszonyok kifejezésére. Az egyik a birtokos szerkezet ('valaki[nek a] valamije'), a másik az ún. habitív vagy *habeo*-szerkezet ('valakinek van valamije'), a harmadik pedig a predikatív szerkezet ('valami valakié').

2. Birtokos jelzős szerkezetek

A birtokos jelzős szerkezet a két alkotó elemnek az összetartozását fejezi ki. A birtokos jelző szófaja mindig főnév vagy főnévi névmás; pl. *a gyerek babája, az én dolgom*. A birtokos jelzős szintagmában a jelző és az alaptag viszonya fordított: a birtokos jelző ugyanis progresszíve hat a jelzett szó morfológiájára, a többi jelzőfajta (minőségi, kijelölő, számjelző) pedig az alaptag (jelzett szó) elé vetve regresszíve van alárendelve a jelzett szó morfológiai struktúrájának (vö. Peneva 2005: 88).

2.1. Magyar. A magyarban a birtokos jelző vagy nominativusi vagy dativusi alakú. A két variáns általában egyenértékű: pl.: *Péter kalapja* [’Péter’-NomSg ’kalap’-Px3Sg] ~ *Péternek a kalapja* [’Péter’-DatSg ’kalap’-Px3Sg].

Bereczkire hivatkozva Honti „izafet” terminussal nevezi meg a birtokos jelzős szerkezetek fenti formáját, tehát azt a szerkezetet, amelyben a birtokos jelző nem személyes névmás, hanem főnév, amely után a birtokszó személyjelet kap, pl. *a ház teteje, a háznak a teteje* (Honti 2005: 452).

A szoros birtokos jelzős szerkezetben, ahol a birtokos jelző megelőzi a birtokszót, s ez nem kap külön hangsúlyt, ma a számbeli inkongruencia érvényesül, ha a birtokos jelző többes szám 3. személyű. Ha a birtokos jelző többes számú főnév, a birtokszón egyes szám 3. személyű személyjel utal rá: *az emberek háza* [’ember’-NomPl ’ház’-Px3Sg] vagy: *az embereknek a háza* [’ember’-DatPl ’ház’-Px3Sg].

A birtokos személyragok a személyes névmások jelöletlen genitivusával együtt birtokos jelzős szerkezetet alkotnak. A jelzett szóhoz mindig a megfelelő személyű birtokos személyrag járul: *A(z én) lakásom új. A(z ő) lakása új. A(z ő) lakásuk új.* Ha viszont a birtokost nem főnév, hanem személyes névmás jelöli, akkor az előzőkhöz képest fordított az inkongruencia: *az ő házuk* [’ő’-NomSg ’ház’-Px3Pl]; és nem: *Az *ők lakásuk új.* – A bemutatott számbeli inkongruencia mindenekelőtt a redundancia elkerülésére való törekvésből fakad: a szoros birtokos szerkezetben fölösleges a birtokos többségét kétszeresen megjelölni.

Lotz János (idézi Rác 1991: 43) így nyilatkozik arról, hogy miért jelentkezik kétféle formában az inkongruencia: „A névmási szerkezeteknél (tehát az *ő házuk* féléknél) a személyragos alak az alapalak és a névmási jelző a hozzáadott, nem szükségszerű elem. A *k* elem tehát a nem kötelező helyzetben nem ismétlődik meg. A főnévi szerkezeteknél (*az emberek háza* típusban) a birtokos száma mindenképpen megjelölendő, itt meg a birtokszón válik fölöslegessé a *k* morféma megismétlődése.”

2.2. Finn. A finn nyelvben a magyarhoz hasonlóan a birtokos személyét személyragok jelölik a birtokszón. Az egyes és a többes szám 3. személy ragja azonos. A finnben, akárcsak a magyarban, egyes és többes szám 3. személyben a számbeli inkongruencia érvényesül.

<i>minun kirjani</i>	'én'-GenSg 'könyv'-Px1Sg		<i>az ő könyve</i>	'ő'-NomSg 'könyv'-Px3Sg
<i>sinun kirjasi</i>	'te'-GenSg 'könyv'-Px2Sg			
<i>hänen kirjansa</i>	'ő'-GenSg 'könyv'-Px3Sg			
<i>meidän kirjamme</i>	'mi'-GenPl 'könyv'-Px1Pl		<i>az ő könyvük</i>	'ő'-NomSg 'könyv'-Px3Pl
<i>teidän kirjanne</i>	'ti'-GenPl 'könyv'-Px2Pl			
<i>heidän kirjansa</i>	'ők'-GenPl 'könyv'-Px3Sg			

A személyes névmások genitívusának használata csak a 3. személyben kötelező, anélkül ugyanis az alakok teljesen egybeesnének. Nem használatos az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag azokban a szerkezetekben, amelyekben a birtokos nem személyes névmás, pl. *sedän lapsi* ['nagybácsi'-GenSg 'gyerek'-NomSg]. A birtokviszonyt a finnben tehát külön esetrag, a genitívus fejezi ki, s minthogy ennek van ragja, nincs szükség arra, hogy a birtokon kitegyék a 3. személyű birtokos személyragot.

Érdekes módon alakult a birtokos szerkezet újabban a beszélt nyelvben. Az irodalmi *minun kirjani* és *kirjani* mellett a beszélt nyelvben megtalálhatók megfelelő birtokos személyrag nélküli *minun/mun kirja* variánsok. A *hänen kirjansa* és a *heidän kirjansa* mellett a beszélt nyelvben használják a nem egyeztetett típusokat is: *hänen kirja* ~ *sen kirja*, *heidän kirja* ~ *niiden kirja*. Az 1970-es és az 1990-es években végzett kutatások alapján megállapítható, hogy a *mun kirja* vált a leggyakrabban használt birtokos kifejezéssé, aránya a 70-es évekbeli 32,1%-ról húsz év alatt 66,7%-ra nőtt (ISK 1242).

A finnben a két toldalékfajta, a birtokos személyrag és az esetrag fordított sorrendben kapcsolódik, mint a magyarban. A finnben a birtokos személyrag követi az esetragot: *kirja|ssa|ni - könyv|em|ben*.

A finn nyelvben sokszor nincs különbség a birtok egyes és többes száma (egy és több birtok) között: *serkkuni* 'unokatestvérem, unokatestvéreim'. Bizonyos esetekben csak a jelzős vagy predikatív szerkezetekből derül ki a különbség: *pieni serkkuni* 'kis unokatestvérem' – *pienet serkkuni* 'kis unokatestvéreim'; *serkkuni asuu maalla* 'az unokatestvérem vidéken lakik' – *serkkuni asuvat maalla* 'az unokatestvéreim vidéken lagnak'.

2.3. Észt. A genitivus a mondatban birtokos jelző, pl. *poisi raamat* 'a fiú könyve' (Erelt 1993: 120–121). Az észti nyelvben nincsen birtokos személyragozás. A személynévmási birtokos genitivusban van, a birtok pedig Sg/Pl nominativusban, attól függően, hogy hány birtokról van szó: *minu raamat* 'az én könyvem' – *minu raamatud* 'az én könyveim'. A birtokos jelzős szerkezetben a birtokos és a cselekvő személyének egyezése esetén a birtokviszonyt az *oma* névmás fejezi ki. Ha a birtokos névmás nem kap hangsúlyt a mondatban, akkor nominativusban áll: *Tõnu tõotab oma aias*. 'Tõnu a kertjében dolgozik.' Az *oma* névmást viszont egyeztetjük a jelzett szóval, ha a névmás hangsúlyos: *Tõnu tõotab omas aias*. 'Tõnu a saját kertjében dolgozik.' (Vö. Erelt 1993: 204–205; 2003: 47; Kippasto–Nagy 2002: 191.)

2.4. Lapp. A birtokos kifejezésére a lapp nyelvben is van külön eset, a genitivus, de – a finnhez hasonlóan – a birtokviszony a birtokot jelentő szón jelöletlen, s a birtokos jele – a birtokos személyjel – a birtokszóhoz járul.

1) Ha a birtokos jelző főnév (főnévi szerepben használt melléknév) vagy névmás, akkor ezek genitivusban állnak, pl.: *čeazi dállu* ['nagybácsi'-GenSg 'ház'-NomSg] 'a nagybácsi háza', *mu dállu* ['én'-GenSg 'ház'-NomSg] 'az én házam'. A birtokos jelző esete tehát a genitivus, amely elsősorban a birtokviszony jelölésére szolgál, ha a birtokos főnév, a birtokviszony a birtokszón jelöletlen (Nielsen 1979: 311; Lakó 1986: 129).

Ha viszont a birtokos személyes névmás, akkor két eset lehetséges (Nielsen 1979: 364; Lakó 1986: 129):

a) Ha a birtokos alanya a mondatnak, akkor a birtokviszony – a személyes névmás genitivusán kívül, vagy ilyen genitivus nélkül – a birtokszón van jelölve, mégpedig birtokos személyragokkal, amelyek a birtokszóhoz járulva a birtokos személyét és számát is jelölik:

<i>Aila</i>	<i>gopmirdasttii</i>	<i>oaivvis</i>	<i>ja</i>	<i>luittii</i>	<i>sin</i>	<i>sisa</i> .
'Aila'	'lehajt'	'fej'	'és'	'enged'	'ők'	'be'
-NomSg	-PrtVx3Sg	-AccSg-Px3Sg		-PrtVx3Sg	-Acc	

Aila lehajtotta a fejét és beengedte őket (Paltto 1981: 52) – alany 'Aila' = birtokos.

<i>Nuorat</i>	<i>nulle</i>	<i>gápmiideaset</i>	<i>feaskarii</i>	<i>buriid</i>	<i>dábiid</i>	<i>mealdi</i> .
'fiatal'	'levet'	'cipő'	'előszoba'	'jó'	'szokás'	'szerint'
-NomPl	-PrtVx3Pl	-AccPl-Px3Pl	-IllSg	-GenPl	-GenPl	

A fiatalok levetették cipőjüket az előszobában jó szokások szerint (Paltto 1981: 52) – alany 'fiatalok' = birtokos.

<u>Si</u>	<i>vrde</i>	<i>diibmabeali</i>	<i>ja</i>	<i>háleštedje</i>	<i>dan</i>	<i>botta</i>
'ők'	'vár'	'félóra'	'és'	'beszélget'	'az'	'idő'
-NomPl	-PrtVx3Pl	-AccSg		-PrtVx3Pl	-AccSg	-AccSg

<i>sámesearvviset</i>	<i>ulbmila</i>	<i>birra.</i>
'számi társaság'	'cél'	'-ról, felől'
-Px3Pl	-GenSg	

Ők vártak egy fél órát és beszélgettek addig társaságuk céljáról (Paltto 1981: 52) – alany 'ők' = birtokos.

<u>Nuorat</u>	<i>vuodđudeamen</i>	<i>guvloseaset</i>	<i>sámesearvvi.</i>
'fiatal'	'alapít'	'vidék'	'számi társaság'
-NomPl	-ActEss	-IllSg-Px3Pl	-AccSg

A fiatalok alapítani akartak vidékükön egy társaságot (Paltto 1981: 50) – alany 'fiatalok' = birtokos.

b) Ha a birtokos nem (logikai) alanya a mondatnak, akkor a birtokviszony a birtokszón jelöletlen:

<u>Ovla</u>	<i>ásai</i>	<i>Goarggot-gili</i>	<i>ravddas</i>		
'Ovla'	'lakik'	'Goarggot-falu'	'szél'		
-NomSg	-PrtVx3Sg	-GenSg	-LocSg		
<i>ja</i>	<u><i>nuorat</i></u>	<i>ožžo</i>	<i>garvvašit</i>	<i>čakčastánžžiid</i>	
'és'	'fiatal'	'kap'	'kerülget'	'ősz'-'sár, tócsa'	
	-NomPl	-PrtVx3Pl	-Inf	-AccPl	
<i>ovdalgo</i>	<i>besse</i>	<u><i>su</i></u>	<i>čappa</i>	<u><i>dálu</i></u>	<i>lusa.</i>
'mielőtt'	'eljut'	'ő'	'szép'	'ház'	'-hoz'
	-PrtVx3Pl	-GenSg	-NomSg	-GenSg	

Ovla Goarggot-falu szélén lakott és a fiatalok kerülgethették az őszi tócsákat, amíg eljutottak az ő [Ovla] szép házáig (Paltto 1981: 52) – alany 'fiatalok' ≠ birtokos 'Ovla'.

<i>Don</i>	<i>váldat</i>	<i>(du)</i>	<i>gusat.</i>
'te'	'elvesz'-PrsVx2Sg	'te'-GenSg	'tehén'-Acc-GenSgPx2Sg

Elveszed a tehenedet.

<i>Mon</i>	<i>gohčun</i>	<i>du</i>	<i>váldit</i>	<i>(du)</i>	<i>gusat.</i>
'én'	'kér'	'te'	'elvesz'	'te'	'tehén'
	-PrsVx1Sg	-Acc-GenSg	-Inf	-GenSg	-Acc-GenSgPx2Sg

Megkérlek, hogy vedd el a tehenedet (Nielsen 1979: 117).

2) Ha a beszélő a birtokviszonyt nyomatékosan akarja kifejezni, akkor a személyes névmás genitivusa helyett, avagy közvetlenül azután a megfelelő visszaható névmás genitivusát használja. Ilyenkor a birtokszóhoz nem járul birtokos személyrag, pl.:

<i>Don</i>	<i>váldat</i>	<i>(du)</i>	<i>jiežat</i>	<i>gusa.</i>
'te'	'elvesz'	'te'	'saját'	'tehén'
	-PrsVx2Sg	-GenSg	-GenSgPx2Sg	-Acc-GenSg

'(Te) elveszed a (te) saját tehenedet' (Nielsen 1979: 117; Lakó 1986: 129). Ez a jelenség hasonlít az észti megoldáshoz (ld. fent).

3. *Habeo*-szerkezet

A legtöbb finnugor nyelvben, így az általam vizsgáltakban sincs meg az indoeurópai nyelvekben általánosan használt *habeo*-ige. A birtoklás, birtokviszony a létigével fejezhető ki.

3.1. Magyar. A birtokos (tkp. logikai vagy szemantikai alany) dativus-genitivusban áll: *-nak/-nek* ragot kap, a birtokszón pedig megjelenik a birtokos személyére utaló birtokos személyjel. A 'valakinek van/nincs valamije' szerkezetben a lényeg maga a birtoklás ténye: *Péternek van gyereke*, ill. egyúttal új információt is adhatunk erről a birtokban lévő dologról: *Péternek új autója van*. Ezekben a mondatokban a logikai alany (birtokos) és a grammatikai alany (birtok) nem egyezik meg. A személyes névmások dativusi alakjának használata csak hangsúlyos helyzetben kötelező, egyébként csupán a birtokos személyrag utal a birtokos személyére.

A létige használatán túl a birtokszóhoz járul a birtokos személyének megfelelő birtokos személyrag. A többes szám 3. személyben egyes szám 3. személyű birtokos személyrag is előfordul, ha a birtokos főnév, nem pedig személyes névmás: *A fiúknak szerencsésük ~ szerencséje* volt. Az egyes szám használata minden bizonnyal az egyszerű birtokos jelzős szerkezet (*a fiúk szerencséje*) analógiájára keletkezett. Az udvarias megszólítás (önözés, magázás) névmásai részben főnévi birtokosként, részben névmási birtokosként ingadozó konstrukciókat eredményeztek (vö. Keresztes 1999: 130).

A magyarban a létige állítmányként egyezik a birtokszó számával: *Van egy nagyon kedves barátom. Nagyon jó barátaim vannak. Nincs egy barátom sem. Nincsenek jó barátaim.*

A *van* ige és származékai használatosak a különböző igeidőkben és módokban, valamint a tagadásban is: *Volt egy macskám. Bárcsak lenne egy macskám! Nem lesz sok pénzem. Ha sok pénzem lenne/lett volna ...* stb.

Vessük egybe a Px3Sg/Pl alakok használatát a *habeo*-szerkezetekben és a megfelelő birtokos szerkezetekben!

<i>habeo</i> -szerkezet	birtokos szerkezet
<i>Neki új lakása van.</i> 'ő'-DatSg Kop 'lakás'-Px3Sg <i>A tanárnak új lakása van.</i> 'tanár'-DatSg Kop 'lakás'-Px3Sg <i>Önnek/Magának új lakása van.</i> 'Ön/Maga'-DatSg 'lakás'-Px3Sg	<i>az ő lakása</i> = Px3Sg <i>a tanár lakása</i> = Px3Sg <i>az Ön/Maga lakása</i> = Px3Sg
<i>Nekik új lakásuk van.</i> 'ők'-DatPl Kop 'lakás'-Px3Pl <i>Önöknek/Maguknak új lakásuk ~ lakása van.</i> 'Ön/Maga'-DatPl Kop 'lakás'-Px3Pl~Sg <i>A tanároknak új lakásuk ~ lakása van.</i> 'tanár'-DatPl Kop 'lakás'-Px3Pl~Pl	<i>az ő lakásuk</i> = Px3Pl <i>az Önök/Maguk lakása</i> csak Px3Sg! <i>a tanárok lakása</i> csak Px3Sg!

3.2. Finn. A finnben, akárcsak a magyarban, nincs birtoklást kifejező ige, helyette a létige szolgál a birtoklás kifejezésére. A finnben a létige mindig egyes szám 3. személyben áll (több birtok esetén is), a birtokos pedig adessivusban. A birtok vagy nominativusban vagy partitivusban van, így ez a felszíni szerkezet alanya (Vilkuna 1996: 155–158). Minthogy a finnben általában nem használatos a birtokos személyrag ebben a szerkezetben, a személyes névmások nem hagyhatók el, mint a magyarban.

finn	magyar
<i>Minulla on uusi auto.</i> 'én'-AdessSg KopSg 'autó'-NomSg <i>Opiskelijalla on siniset silmät.</i> 'diák'-AdessSg KopSg 'szem'-NomPl	<i>(Nekem) új autóm van.</i> 'én'-DatSg KopSg 'autó'-Px1Sg <i>A diáknak kék szeme(i) van(nak).</i> 'diák'-DatSg KopSg/Pl 'szem'-Px3Sg/Pl
<i>Meillä on suomalaisia kirjoja.</i> 'mi'-AdessPl KopSg 'könyv'-PartPl <i>Opiskelijalla ei ole tarpeeksi rahaa.</i> 'diák'-AdessSg KopSgNeg 'pénz'-PartSg	<i>(Nekünk) vannak finn könyveink.</i> 'mi'-DatPl KopPl 'könyv'-Px1Pl <i>A diáknak nincs elég pénze.</i> 'diák'-DatSg KopNegSg 'pénz'-Px3Sg
<i>Opiskelijoilla ei ole kalliita vaatteita.</i> 'diák'-AdessPl KopSgNeg 'ruha'-PartPl	<i>A diákoknak nincsenek drága.</i> 'ruhái(k)'. 'diák'-DatPl KopNegPl 'ruha'-Px3Sg/Pl

Noha a nyelvtanok szerkezetileg analóg szerkezetnek írják le, látható, hogy a finn és a magyar *habeo*-szerkezetek egyetlen közös vonása a létige használata, a finnben ez is csak egyes számban állhat, a magyarban viszont számban egyezik a birtokkal. További különbségek: a finnben a birtokos adessivus, a magyarban dativus-genitivus; a finnben a birtokhoz nem járul birtokos személyrag, a magyarban pedig kötelező. A finnben – a magyar szerkezethez hasonlóan, ritkán – előfordul birtokos személyrag, pl. *Elsalla-kin on omat vikansa* 'Elzának is megvannak a maga hibái'; *Eihän Anna-täti ihan yksin ole, onhan hänellä sentään koiransa* 'Azért Anna néni nincs egészen egyedül, hiszen ott van neki a kutyája'. A birtokszón levő személyragot úgy lehet felfogni, hogy az alany helyén levő adessivusi birtokosra vonatkozik (*Elsan ~ hänen vikansa, Anna-tädin ~ hänen koiransa*) (vö. Vilkuna 1996: 158). A magyarban ilyenkor hangsúlyos a kopula (*megvan, ott van*).

3.3. Ész. Az ész. az ész. akárcsak a magyarban és a finnben, a létige szolgál a birtoklás kifejezésére. A létige a birtok számától függetlenül mindig egyes szám 3. személyben áll, a birtok pedig a finnhez hasonlóan adessivusban: *meil on uusi ettevoitteid* (PartPl) 'új vállalkozásaink vannak' (Erelt 1993: 62; Kippasto–Nagy 2002: 234). A birtok nominativusban vagy partitivusban áll az alanyra vonatkozó szabályok szerint:

<i>Mul on raamat.</i> Nekem van könyvem. 'én'-AdessSg Kop 'könyv'-NomSg	<i>Mul ei ole raamatut.</i> Nincs könyvem. 'én'-AdessSg Kop 'könyv'-PartSg
<i>Mul on raamatuid.</i> Nekem vannak könyveim. 'én'-AdessSg Kop 'könyv'-NomPl	<i>Mul ei ole raamatuid.</i> Nincsenek könyveim. 'én'-AdessSg KopNeg 'könyv'-PartPl
<i>Meil on raamat.</i> Nekünk van könyvünk. 'mi'-AdessPl Kop 'könyv'-NomSg	<i>Meil ei ole raamatut.</i> Nincs könyvünk. 'mi'-AdessPl KopNeg 'könyv'-PartSg
<i>Meil on raamatuid.</i> Nekünk könyveink vannak. 'mi'-AdessPl Kop 'könyv'-NomPl	<i>Meil ei ole raamatuid.</i> Nincsenek könyveink. 'mi'-AdessPl KopNeg 'könyv'-PartPl

Minthogy az ész. nem maradt meg az uráli birtokos személyragozás, a birtok természetesen ragtalan: *Peetril ei ole suvilat* 'Péternek nincs nyaralója' (-PartSg).

3.4. Lapp. A lapp is a létigét használja a birtoklás kifejezésére, a birtokos locativusban, a birtok nominativusban áll. Több birtok esetén a NomPl alakú birtokszóval – a finnel ellentétben – egyezik a létige: *Lásses lea čáppa dállu*

'Larsnak szép háza van'; *dan olbmás leddje golbma bártni* 'a férfinak három rénje volt' (Nielsen 1979: 335).

<i>Sus</i>	<u><i>leddje</i></u>	<i>čáhppes</i>	<u><i>vuovttat</i></u> ,	<i>ruškes</i>	<u><i>čalmmit</i></u>
'ő'	'van'	'sötét'	'hajsza'	'barna'	'szem'
-LocSg	-PrtVx3Pl	-NomSg	-NomPl		-NomPl
<i>ja</i>	<i>nu</i>	<i>unnan</i>	<u><i>boaggejuolggit</i></u> .		
'és'	'olyan'	'kicsi'	'görbe'+ 'láb'-NomPl		

Neki sötét hajszaíai voltak, barna szemei és olyan kicsi görbe lábai (Paltto 1981: 49).

4. Predikáló birtokos szerkezet

A birtokos predikatív szerkezetekben állítmányi névszóként is állhat. Ilyenkor a birtokoson megjelenő toldalék anaforikusan utal vissza a birtokra.

4.1. Magyar. A magyarban különleges morfológiai lehetőség van a birtok kifejezésére. A leggyakoribb az *-é* (többes számban *-éi*) birtokjel; ez az alak a tulajdonképpen formailag hiányzó, igazi genitívus helyét foglalta el. Ez a toldalék nem azonos sem a birtokos jelzővel (attributive genitive), sem a birtokos személyranggal (possessive suffix), mert legtöbbször nem jelzői, hanem predikáló szerepben (non-attributive possessive suffix) áll (vö. Keresztes 1999: 128–129). Birtokviszonyban a tulajdonra utalunk az *-é* birtokjellel: a predikátum ekkor azt fejezi ki, hogy valami/valaki valakié, valakinek a tulajdona. Az *-é* birtokjeles szó ugyanúgy viselkedik, mint amikor a melléknévi jelző állítmányi névszói funkciót lát el.

Az új lakás a tanáré. 'lakás'-NomSg 'tanár'-nonAttrPxSg
Az új ruhák a tanáré(i). 'lakás'-NomPl 'tanár'-nonAttrPxSg/Pl

A birtokjel általában egyezik a birtok számával: ha a birtokszó többes számban áll, a birtokjelhez is a *i* többesjel kapcsolódik. A kongruencia a köznyelvben csak a birtokos névmásokban következetes. A kongruencia a főnévtövekben nem feltétlen. Következetes viszont a névmások esetében:

Az új lakás a mienk. 'lakás'-NomSg 'mi'-nonAttrPxSg-Px1Pl
Az új ruhák a mieink. 'ruha'-NomPl 'mi'-nonAttrPxPl-Px1Pl

A magyarban a *habeo*-szerkezet, a birtokos jelző és a birtokjeles állítmányi névszó egymásba transzformálható; példa egyes számra: *A diáknak új szótára van.* → *A diák(nak a) szótára új.* → *Az új szótár a diáké;* többes számra: *A diákoknak új szótárai vannak.* → *A diákok(nak a) szótárai újak.* → *Az új szótárak a diákoké(i).* A teljes paradigma táblázat formájában megtalálható (Keresztes 1999: 130).

4.2. Finn. A többi vizsgált nyelvben – így a finnben is – a magyaréhoz hasonló toldalék(ok) nincs(enek). Helyettük predikatív szerkezetekben a genitívus használatos. A többi birtokos szerkezethez hasonlóan a birtok többes számának kifejezésére nincs mód. A birtokos számát változatlan genitívusi forma fejezi ki (vö. Vilkuna 1996: 189; ISK 913):

Uusi auto on minun ~ opettajan. Az új autó az enyém ~ a tanaré.

'autó'-NomSg KopSg 'én'-GenSg ~ 'tanár'-GenSg

Sanakirjat ovat meidän ~ opiskelijoiden. A szótárak a mieink ~ a diákoké(i).

'szótár'-NomPl KopPl 'mi'-GenPl ~ 'diák'-GenPl

4.3. Észt. Az *oma* névmás névszói állítmányként vagy az összetett állítmány névszói részeként is jelölhet birtokviszonyt, helyettesítve ezzel a birtokszót, amit nem kell így újra megismételni. A birtokos névmás olyan számban és esetben áll, amilyenben a birtokszó állna. A birtokos genitívusban van és megelőzi a birtokos névmást. Az észt birtokos névmást ebben a funkciójában magyarrá birtokjeles formával fordítjuk (Kippasto–Nagy 2002: 191): *Kelle oma see kott on? ~ Kelle kott see on?* Kié az a táska? ~ Kinek a táskája az? *Minu oma.* ~ *Minu kott.* Az enyém. ~ Az én táskám.

Uus korter on õpetaja oma. Az új lakás a tanaré.

'lakás'-NomSg KopSg 'tanár'-GenSg 'saját'-NomSg [egy birtokos – egy birtok]

Uued korterid on õpetajate omad. Az új lakások a tanárokéi.

'lakás'-NomPl KopSg 'tanár'-GenPl 'saját'-NomPl [több birtokos – több birtok]

Uued korterid on õpetaja omad. Az új lakások a tanaréi.

'lakás'-NomPl KopSg 'tanár'-GenSg 'saját'-NomPl [egy birtokos – több birtok]

Uus auto on minu oma. Az új autó az enyém.

'autó'-NomSg KopSg 'én'-GenSg 'saját'-NomSg [egy birtokos – egy birtok]

Uued autod on minu omad. Az új autók az enyéim/enyémeik.

'autó'-NomPl KopSg 'én'-GenSg 'saját'-NomPl [egy birtokos – több birtok]

Az észtben tehát körülírással, a 'saját' szó használatával lehet megoldani a birtok kongruenciájának kérdését az állítmányi névszóval kapcsolatban. Megjegyzem: ilyen és más körülírás szükség esetén a finnben is megvan.

4.4. Lapp. A genitívus állítmányi névszó szerepére a lappban is bőven van példa (vö. Nielsen 1979: 311; Lakó 1986: 120, 132):

Dat lea áhčī. Ez az apá(m)é. 'ez'-NomSg KopSg 'apa'-GenSg

Dat lea mu. Ez az enyém. 'ez'-NomSg Kop 'én'-GenSg

A lappban is használatosak hangsúlyos helyzetben a 'saját' szó alakjai:

Dat lea jiežaset. Ez az övék (sajátjuk, maguké).

'ez'-NomSg Kop 'saját'-GenSgPx3Pl

5. Összegzés

	a) Birtokos jelzős szerk.		b) <i>Habeo</i> -szerkezet		
	birtokos	birtok	birtokos	kopula	birtok
magyar	Nom/Dat	Px3Sg	Dat	Sg/Pl	Px
finn	Gen	Nom	Adess	Sg	Nom/Part
észt	Gen	Nom	Adess	Sg	Nom/Part
lapp	Gen	Nom	Loc	Sg/Pl	Nom

c) Predikáló birtokos szerkezet

	birtok	kopula	birtokos
magyar	NomSg/Pl	Sg/Pl	-é/-éi (jel)
finn	NomSg/Pl	Sg	GenSg/Pl
észt	NomSg/Pl	Sg	GenSg/Pl+oma(d)
lapp	NomSg/Pl	Sg/Pl	GenSg/Pl

6. Végezetül **néhány következtetés** vonható le a birtokos szerkezetek történetére a vizsgált nyelvekben.

a) A magyarhoz hasonló jelölt („izafet”) birtokos szerkezetnek (*a tanár könyve*), ha esetleg lett volna is ilyen a korai közfinnben, ma már nincs nyoma az utódnyelvekben (pl. finn, észt, lapp) (fi. *opettajan kirja*, é. *õpetaja raamat*, lp. *oahpaheaddji girji*). A mordvinban még ma is általános a személyraggal jelölt birtokos, bár a birtokon jelentkező birtokos személyragok mellett az abszolút ragozás határozott formái is egyre gyakoribbak (Keresztes László szóbeli közlése alapján).

b) A névmási birtokos szerkezetekben a személyragok (m. *könyvem*, fi. *kirjani*) használata fokozatosan szorul háttérbe: az észtben eltűntek a birtokos személyragok (*minu raamat*), a finn köznyelvben (*mun kirja*), de főként a lappban (*mu girji*) is háttérbe szorult. A jelenség okának az a) pontbeli szerkezetek analógiáját gyaníthatjuk. A birtokos személyragok használata ma még gyakrabban megvan az esetragos formákban (fi. *kirjassani* ’könyvemben’, lp. *goađistan* ’sátramban’).

c) A finnségi nyelvekben és a lappban a *habeo*-szerkezetek birtokszava általában jelöletlen. (A magyarhoz hasonló személyragozás a mordvinban általános.)

d) A predikáló birtokos szerkezetben általánosan a kongruencia nélküli genitivus használatos (fi. *kota on sedän* 'a sátor a nagybácsié', *kirja on minun/mun* 'a könyv az enyém', lp. *goahti lea čeazi* 'a sátor a nagybácsié', *girji lea mu* 'a könyv az enyém'). Mindössze a magyarban találkozunk egy anaforikus birtokjellel (non-attributive possessive suffix/genitive: *-é*, pl. *a könyv a tanáré*), amely igen nagy mértékben kongruál a birtokszóval.

Irodalom

- Bartos Huba 2000: Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 678–699.
- Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné 1991: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Erelt, Mati (toim.) 1993: *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn.
- Erelt, Mati (toim.) 2003: *Estonian Language*. Estonian Academy Publishers, Tallinn.
- Hakulinen, Auli (päätoim.) et al. 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950, Helsinki. [= ISK]
- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hegedűs Rita 2005: *Magyar nyelvtan*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Honti László 2004: *Uráli birtokos szerkezetek*. Akadémiai székfoglaló előadás. <http://www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000302.pdf>
- Honti László 2005: *A magyar habitív és izafetszerkezetek történeti háttéréről*. In: *MNy* 101: 449–454.
- Jaakola, Minna 2004: *Suomen genetiivi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 995, Helsinki.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1972: *Genetiivin funktioista*. In: *Sananjalka* 14: 27–35.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1984: *On the Possessive Constructions in Finno-Ugric*. In: *NyK* 86: 118–123.
- Keresztes László 1999: *A Practical Hungarian Grammar (revised third edition)*. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Keszler Borbála–Lengyel Klára 2002: *Kis magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 219–221.
- Kippasto, Anu–Nagy Judit 2002: *Észt nyelvkönyv (2. kiadás)*. Bíbor Kiadó, Miskolc.

- É. Kiss Katalin 1998: Mondattan. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest. 17–184.
- Langacker, Ronald W. 1995: Possession and possessive constructions. In: J. R. Taylor–R. E. Maclaury (eds), *Language and Cognitive Construal of the World*. Clarendon Press, Oxford. 51–79.
- Lakó György 1986: *Chrestomathia Lapponica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nielsen, Konrad 1979: *Lærebok i lappisk (samisk) 1. Grammatikk (2. opplag)*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Universitetsforlaget, Oslo.
- Paltto, Kirsti 1981: *Gielddaolmmat*. In: Risten. *Sámi Čuvgehussearvvi doaimmahusat* 43, Helsinki. 48–83.
- Peneva, Dennica 2005: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észten és a lappban I. (Attributív szerkezetek). In: *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 87–102.
- Rácz Endre 1977: *Az egyeztetés főbb kérdései a magyar nyelvben*. MNyTK 149. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Rácz Endre 1991: *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji OS, Kárášjohka.
- Szabolcsi Anna 1992: *A birtokos szerkezetek és az egzisztenciális mondat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Taylor, John R. 1989: Possessive genitives. In: *English Linguistics* 27: 663–686.
- Vilkuna, Maria 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Edita, Helsinki.

*

Types of agreement in Hungarian, Finnish, Estonian and Lapp (Saami) II. (Possessive constructions)

Possession seems to be one of the central concepts of human cognition. It embodies a relation between two entities, called possessor and possessed.

All types of attributes (qualifiers, determiners and numerals) are subjected to the morphological structure of the basic member in front of them (the qualified word) regressively. The relation between of a possessive attribute and the basic member is reversed in the syntagm: i.e., the possessive attribute influences the morphology of the qualified word progressively.

The aim of this paper is to outline briefly the ways of expressing possession in Hungarian, Finnish, Estonian and Lapp and to examine the agree-

ment mechanism between the possessor and the possessed. I have focused my attention on the possessive structures where the possessed is preceded by a genitive attribute, the *habeo*-construction and the predicative possessive structure.

1) There are no traces of similarity with Hungarian marked ('izafet') possessive constructions (*a tanár könyve* 'teacher's book') in related languages (e.g. Finnish *opettajan kirja*, Estonian *õpetaja raamat*, Saami/Lapp *oahpaheaddji girji*) even though such a construction might have existed in the early Proto-Finnic language.

2) Possessive suffixes (e.g. Hungarian *könyvem*, Finnish *kirjani* 'my book') have gradually lost their importance in possessive pronoun constructions, e.g. possessive suffixes have disappeared in Estonian (*minu raamat*), Finnish is also facing changes in possessive marking. Although the possessive suffixes strictly belong to standard written Finnish, modern colloquial Finnish does not use them and some varieties almost totally ignore them (*mun kirja*), but it is mainly in Lapp that they have totally lost their significance (*mu girji*). At present the use of possessive suffixes mainly occurs after case endings (fi. *kirjassani* 'in my book', lp. *goadīstan* 'in my tent').

3) In Finnic languages and in Lapp, the possessed in *habeo*-constructions is generally unmarked.

4) In predicative possessive constructions generally, the genitive occurs (Finnish *kota on sedän* 'the tent belongs to my uncle' or 'the tent is my uncle's'). Only in Hungarian do we find a non-attributive possessive suffix/genitive *-é-*, e.g. *a könyv a tanáré* 'the book belongs to the teacher', which to a great extent agrees with the possessed in the construction.

The present paper does not aim to be full and exhaustive study. It briefly outlines the present-day situation in Hungarian, Finnish, Estonian and Saami/Lapp languages.

A further analysis is needed in order to throw more light on the interdependencies between the changes leading to reduction or complete loss of possessive marking in Finnic and Saami/Lapp languages. A thorough and contrastive examination of these questions will be the subject matter of further research.

DENNICIA PENEVA

Pápay József kéziratos északi osztják nyelvtana

RUSVAI Julianna

Pápay Józsefnek (1873–1931) a Tiszántúli Református Egyházkerület és Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött hagyatékában található egyetemi előadásaihoz, szemináriumaihoz használt jegyzetei, többek között *Az északi osztják nyelv* címet viselő köteg (R 1681/XVII/1–223 számon). Feltehetőleg ezek a jegyzetek alkothatták az osztjákórák anyagát, hiszen Pápay már debreceni tevékenységének első félévében (1908-ban) a Református Kollégium akadémiai tagozatán is tanított osztjákat. Majd 1914-től haláláig, 1931-ig az egyetemen a magyar és finnugor nyelvészet professzoraként a finn nyelv rendszeres oktatása mellett viszonylag ritkábban az osztjákat is előadta. A fentebb említett jegyzet egy részét, a *Szójegyzéket* már korábban közöltem (Rusvai 2004: 113–126). Ebben a munkában a nyelvtani feljegyzéseket ismertetem.

„Szándékomban van ugyancsak itt egy kis nyelvtani vázlatot is adni, amely nagy vonásokban e két nyelvjárás [= obdorszki és berjózovi] főbb sajátosságait fogja föltüntetni, s a szövegek olvasásához, helyes értelmezéséhez támasztékot nyújt” – olvashatjuk az *Északi osztják nyelvtanulmányok* első közleményében (Pápay 1906: 347). A debreceni akadémia 1911–12-es tanévének beszámolója szerint pedig az *Északi-osztják nyelvtanulmányok* II. kötetéből már tíz nyomtatott ív elkészült (Ferenczy 1912: 51). Feltehetően Pápaytól származhat az információ. Az itt tárgyalt kézirat anyaga tehát nyilvánvalóan nemcsak az egyetemi oktatás céljait szolgálhatta, hanem a fentebb említett, tervbe vett munkák előkészületeinek is tekinthető. Sajnos, életében egyik tervezett munka sem jelent meg, hiába sürgették tudóstársai a mielőbbi publikálást. Melich János a *Nyelvtudományi Közlemények* szerkesztőjeként 1921. február 12-én így tájékoztatta Pápayt: „Osztják nyelvtanod ügyében lépj érintkezésbe Szinnyeivel. A Nyközl. első füzeté (46. évf. 1. f.) ugyanis körülbelül júniusra megjelenik. Két értekezés lesz benne; az egyik Töled, a másik Zoltántól. A Te értekezésedből (*Osztják nyelvtan*) külön lenyomatot készíthetünk, s ennek költségét a Bizottság fizeti. A költségeket most állítot-

tam össze s jelenttem be a főtítkár úrnak” (uo). A terv nem válhatott valóra Pápay késlekedése miatt, hiszen Melich október 12-én ismét kénytelen ismét megsürgetni az osztják nyelvtant, szerette volna mielőbb kiadatni: „*Mit csinál az osztják nyelvtan?*” (R 1670/IV). Majd hónapokkal később, 1922. július 30-án ezt írta: „Összel szedésbe adom a NyK. következő füzetét, amelybe osztják nyelvtanod is szánva van. A kéziratot légy szives legkésőbb szeptember 15-ig elküldeni” (uo). Yrjö Wichmann is szerette volna megjelentetni Pápay *Északi-osztják nyelvtanát*, illetve az ebből készülő német változatot: „Huomaan kirjeestäsi m. m. että olet saanut valmiiksi pohjois-ostjakin kielioopin. Tämä kiinnittää erikoisesti mieltäni, koska mielestäni olisi tärkeätä, että se ilmestyisi niin pian kuin mahdollista. Kuinka laaja se on? Käsittääkö se ainoastaan johto- ja muoto-oppi, vai kuuluuko siihen muutakin (äänneoppi? lauseoppi)? Mielestäni ei olisi ehkä mahdotonta saada sitä täällä (Suom.-ugr. Seuran toimituksessa) painetuksi, jos se ei olisi kovin laaja. Tietysti sen siinä tapauksessa täytyisi ilmestyä saksaksi. Tämä on kokonaan minun yksityinen ajatukseni. Mutta saatuaani sinulta vastaukset kysymyksiini, voisin mahdollisesti ruveta asiasta puhumaan Suom.-ugr. Seurassa” [Leveledből egyebek közt úgy láttam, hogy elkészültél az északi osztják nyelvtannal. Ez azért érdekel engem különösen, mert szerintem fontos lenne, hogy mihelyst lehetséges, megjelenjen. Milyen terjedelmű? Csupán alaktant tartalmaz, vagy más is beletartozik (hangtan? mondatan)? Szerintem talán nem lenne lehetetlen itt (a Finnugor Társaság kiadásában) publikálni, ha nem lenne túlságosan terjedelmes. Természetesen ebben az esetben németül kellene megjelenie. Ez teljes egészében az én egyéni elképzelésem. Ha választ kapnék tőled a kérdéseimre, lehetőleg igyekeznék a dologról a Finnugor Társaságban beszélni] – írta Wichmann 1925. május 31-én (R 1670/VI). Azonban a biztatók ellenére sem készült el a nyomdakész változat. Az anyagi nehézségek, a hétköznapi teendők nyomasztó terhe mellett talán a Karjalainentől kapott bírálat is gátolhatta Pápayt abban, hogy elsiesse a nyelvtan kiadását. Tudóstársai így írt: „Es wäre sehr zu hoffen, dass Pápay Gelegenheit fände seine aufzeichnungen zu kontrollieren, bevor er an die ausarbeitung einer grammatik und eines wörterbuches der nördlichen ostjakischen dialekte geht” (Karjalainen 1906: 27–28). A szűkszavú megjegyzésből nem derül ki, vajon Karjalainen az ellenőrzésnek milyen módjára gondolt, azt viszont tudjuk, hogy Pápaynak szibériai kutatóútjáról (1898–1899) való hazaérkezése után már nem adódott többé lehetősége feljegyzéseit ismételten anyanyelvi adatközlővel ellenőrizni. Talán ez is magyarázat arra, hogy évtizedekig csiszolgatta nyomtásra szánt műveit.

Munkácsi *A vogul nyelvjárások* című munkáját föltehetően már az expedíció előtt gondosan tanulmányozta Pápay, s útjára is magával vitte. A Vogulka folyó felső folyásánál beszélt osztják nyelvjárás leírását e tanulmány alapján készítette el. Nyelvmestere segítségével – aki vogulul és osztjákul is egyaránt jól beszélt – osztjákra írta át a vogul példákat. Ezek a nyelvtani feljegyzések a *Bibliotheca Pápayensis* VIII. köteteként (1998) láttak napvilágot. E munka és a kézirat nyelvtan több helyén is találunk teljesen egyező példaanyagot (pl. az igeragozás, birtokos ragozás, határozók stb.). Föltételezem, hogy a szerző forrásként használta föl a korábban keletkezett dolgozatát, amely inkább példatárnak tekinthető, míg a kézirat nyelvtan magyarázó sorokat, a szabályszerűségek megfogalmazását is tartalmazza.

A jegyzet tehát valószínűleg hosszú évek munkáját tükrözi. Az elkészült részek gazdag osztják nyelvi anyaggal támasztják alá a szerző megállapításait. Helyenként nemcsak északi, hanem keleti és déli példákat is találunk. A Paasonentől idézett déli osztják adatok azt bizonyítják, hogy még a szótár (Paasonen–Donner 1926) megjelenése után is munkálkodott a mű megírásán a szerző. Pápay több helyen is utal az adott témához tartozó szakirodalomra. Úttörő jelentőségű lehetett volna ez a mű, az első tudományos szempontok szerint megírt osztják nyelvtan és egyetemi tankönyv. Sajnos torzóban maradt. Így Steinitzé lett az érdem, amikor 1942-ben Stockholmban jelentette – elsősorban egyetemi segédanyagnak szánt – kresztomátiáját (*Ostjakische Chrestomathie mit grammatikalischen Abriss und Wörterverzeichnis*). Erre maga a szerző is hivatkozik a mű 2. kiadásának előszavában: „Das Ostjakische oder Chantische ist die einzige finnisch-ugrische Sprache, für deren Universitätsunterricht es bisher keine Hilfsmittel gab. Auch die sonstigen Hilfsmittel für das Studium des Ostjakischen waren bis in die letzte Zeit mehr oder weniger ungenügend, so dass das Ostjakische die bisher am wenigsten erforschte finn.-ugr. Sprache ist” (Steinitz 1950: 5).

Pápay kéziratában az áthúzások, javítgatások, beszúrások, ill. a háromnégy változat miatt legtöbbször lehetetlen megállapítani, melyik volt a szerző végleges elképzelése, illetve melyik variáció készült el utoljára. A fennmaradt anyag szerint a következő témákat dolgozta ki (a fejezetek címe nagyrészt Pápaytól származik, ahol ilyet nem találtam, magam adtam összefoglaló nevet az adott résznek): 1. Az osztjások lakhelye, életmódjuk; 2. Kutatásuk története; 3. Az északi osztják nyelv hangrendszere; 4. Az esetrendszer és használata; 5. Névmások; 6. Határozószók; 7. Birtokos ragozás; 8. Számnevek; 9. Határozók; 10. Igeragozás; 11. Ige- és névszóképzés. Összehasonlításképpen a *Bibliotheca Pápayensis* (1998) már említett VIII. kötete a következő részekből áll: 1. Névmások; 2. Határozók; 3. Igeragozás; 4. Kedveskedő kép-

zős igék; 5. Igenevek; 6. Változó tövű igék; 7. Birtokos ragozás. Ebből is látható, hogy a hagyatékban őrzött kézirat részletesebb, több témakört ölel fel.)

A könyvtári számok sorrendjéből nem tudunk teljes biztonsággal arra következtetni, hogyan, milyen sorrendben képzelte el Pápay nyelvtana elrendezését. A következőkben a számok az előbb megadott témaköröket jelölik.

1. A szerző munkája elején ismerteti az osztjások lakhelyét, lélekszámukat: „Az osztjások Északnyugat-Szibériában a tobolszki és a tomszki kormányzóságban laknak. A hatalmas Ob-folyam mentén húzódnak észak felé, elfoglalják ennek nagyobb és kisebb mellékfolyóit is. Nyugatról a vogulokkal és a zürjénekkal szomszédosak, észak és kelet felé a nomád szamojédekkel határosak.” Megjegyzi, hogy „A déli osztjások nagyobbrészt meg vannak keresztelve, azonban még ott is a legtöbben ragaszkodnak ősi pogányságukhoz”. Ezután rátér a nyelvjárások felsorolására. A *Zur ostjakischen Dialektkunde* (Karjalainen 1902: 77) megállapítására hivatkozva az északi nyelvjárás-csoporthoz sorolja az obdorszkit, a berjzovit és a kondinszkit az Ob mellett, a délihez az irtisit és a kondait, a keletihez pedig a szurgutit, a vachjugánit és a felső-obit vagy vaszjugánit. A nyelvjárásokat megkülönböztető hangrendszerbeli eltérésekkel foglalkozik a következőkben. Leglényegesebb különbségként az északi csoport *l*, *ʌ* hangjával szembeállítja a déli csoport *t* és *D* hangját. Megemlíti még a keleti nyelvjárás-csoportra jellemző paradigmikus magánhangzó-változást. Évtizedekkel később Steinitz (1950: 8–12) már sokkal bőségebb nyelvi anyag ismerete alapján több nyelvjárást különböztetett meg. Az északihoz sorolta az obdorszkit, a berjzovóit (amelyhez több kisebb nyelvváltozat tartozik), a kazimit és a serkálit. A déli nyelvjárás-hoz a nizjamit, amelyet korábban kondinszkinak vagy atliminak is neveztek, valamint a keusit és az irtisit, amely szintén több nyelvváltozatot foglal magában: az alsó- és felső demjankait és a kondait. A keleti nyelvjárás-csoportot alkotja a szalimi, a szurguti (tremjugani és jugani), illetve a vachi-vaszjugani. Steinitz az osztályozás rendezőelvének a morfológiai tulajdonságokat tartotta, és csak másodlagos jelentőséget tulajdonított a hangtani különbségeknek. A ma használatos nyelvjárási felosztások is az ő rendszerezését veszik alapul.

2. Igen értékes része a jegyzetnek az osztjások kutatását taglaló néhány oldal (5–14). A ma közkézen forgó finnugrisztikai tankönyvekben, ismeretterjesztő művekben, illetve osztják nyelvi tankönyvekben érthető módon elsősorban a tudományos igénnyel megírt tanulmányokról esik szó. Pápaynak és elődeinek azonban nem volt más lehetőségük, csak azok a feljegyzések álltak rendelkezésükre, amelyeket nem nyelvész szakemberek gyűjtöttek utazásaik során. Mivel kutatónk maga is átélte, milyen nehéz egy nyelvet hiá-

nyos ismeretekkel, szövegek ismerete nélkül kutatni, így ő nyilvánvalóan jobban fölismerte a ma már részben túlhaladottnak vagy szakszerűtlennek tartott gyűjtők értékeit. Ezzel magyarázható ez a viszonylagos részletesség az osztjákokról szóló forrásokról, leírásokról. Pápay Witsent nevezi meg elsőnek, aki 1705-ben megjelent művében, az északi és keleti Tatárország leírásában megemlíti az osztjákat. Strahlenberg 1730-ból való munkájában több osztják szót (testrészneveket és számneveket) találunk. Messerschmidt 1725–26-ban tett utazásairól szóló tudósításokat Klaproth használta föl *Asia polyglotta* (Párizs 1830) c. művében. Nyelvi és történeti szempontból is kiemeli a jegyzetíró J. E. Fischer *Sibirische Geschichte* (1768) című könyvét, valamint kéziratot szótárát, amely 300 osztják szót is tartalmaz. Ezt közölte Schlözer *Allgemeine nordische Geschichte* (1771) című munkájában, s a későbbiekben ezt a forrást sokszor fölhasználták a nyelvhasznító munkálatokban. Pallas társa, Zujev ázsiai utazása során eljut az obi osztjákokhoz is. Katalin cárnő megbízásából készítette nagy szótárát Pallas. Gyarmathi *Affinitásában* Fischer és Pallas szójegyzékét tudta fölhasználni. Így jut el Pápay az első tudományos ismertetések, valamint Castrén, Reguly, Ahlqvist, Patkanov méltatásáig (7–14). Elismeréssel ír tudóstársáról, barátjáról, akivel egy időben kezdtek a kutatást Szibériában: „Karjalainen 1898-tól 1902-ig négy esztendő telt az osztjákok között, s rendkívül becses anyagot gyűjtött... Több mint 20 helységben kellett tartózkodnia, hogy a legfontosabb nyelvjárásokról pontos képet kaphasson... Nagybecsű szótári anyagának és szöveggyűjtésének kiadásában sajnos, megakadályozta korai halála” (12). Pápay mindenütt pontos adatokat szerepeltet a kutatásokat feldolgozó tanulmányok lelohelyéről is.

E bevezetőnek szánt rész mégsem maradt teljességgel kéziratban, hiszen *A finnugor népek és nyelvek ismertetése* című munkájában (A magyar nyelv-tudomány kézikönyve I/4. 1922) szinte mondatról mondatra föllelhetők az osztjákok történelméről, lakóhelyéről kutatásokról szóló részletek (Pápay 1922: 45–47, 48–52). Ebben a műben azonban igen tömören nyilatkozik az osztják nyelv szerkezetéről.

3. Az északi osztják nyelvtenban a következőkben a hangrendszer ismertetésére kerül sor. A hangtani rész is négy változatban készült el. Ezek közül minden valószínűség szerint a 31. lapon kezdődő lehet a legutolsó. Ugyanis itt már az *Északi osztják nyelvtanulmányok* önálló, 1910-es kiadására hivatkozik a szerző, míg a többiben ugyanezen anyag – korábbi keletű – Nyelvtudományi Közlemények-beli megjelenésére utal.

Pápay megjegyzi, hogy a hangok átírásában a FUF hangjelöléséhez alkalmazkodott. Mint ismeretes, hangjelölési módját Karjalainen bírálta. Válaszul Pápay közölte, hogy a FUF megindulásakor az *Osztják Népköltési Gyűj-*

temény több íve már elhagyta a sajtót, így ezen már nem tud változtatni (l. ONGy. 77–81). Pápay lejegyzési és átírási módjával Vértés Edit is tüzetesen foglalkozott (1991: 41–60). Megállapítja, hogy a gyűjtő az *Északi osztják nyelvtanulmányok* című művében a mássalhangzók közlésmódjában már követi a FUF javaslatát. A magánhangzók túl részletező jelölésmódja bizonyítja, hogy „Pápay feltétlenül jól ismerte Karjalainen és Paasonen valamennyi cikkét” (i. m. 56). Ezt a megállapítást bizonyítják a két nyelvész munkáira utaló bejegyzések ebben a dolgozatban is. Steinitz (1976: 63) az *Északi osztják medvénekek* című posztumusz művel kapcsolatban kifejti, hogy az *a* és *ā* hangok jelölésére Pápay összesen tíz különféle jelet használt. Ennyi minőségi és mennyiségi változat érzékelése egyszerűen lehetetlen, és nem is létezhetett az osztjákban. Steinitz utal arra, hogy Karjalainen kritikája kedvezőtlenül hatott Pápay későbbi munkájára, és nem jelentett igazi segítséget. Hiszen a magyar tudós az íróasztalánál igyekezett „tökéletesíteni”, azaz a kor követelményének megfelelően számtalan diakritikus jellel ellátni szövegeit, ezeket azonban gyakran tévesen értelmezte és teljesen következtlenül alkalmazta (Steinitz uo).

Az *Osztják népköltési gyűjteménnyel* kapcsolatban Pápay felsorolja azoknak a dolgozatoknak a szerzőjét és címét (Kara Ferenc, Klemm Antal, Sarkadi Nagy János, Schütz József tanulmányait), amelyekhez az ő gyűjtése (pontosabban az ONGy és az ÉONy) szolgáltatott anyagot.

Ebben a fejezetben ismerteti a szerző a magánhangzók és mássalhangzók rendszerét, a hangok jelölését, az időtartamra és a hangsúlyra vonatkozó megjegyzéseit. Karjalainen *Zur ostjakischen Lautgeschichte* (1904) című munkájára hivatkozva Pápay három eltérő magánhangzó-sorozat meglétéről ír: 1. Fogó hangsúllyal ejtett magánhangzók (*ā, è, ò, ù, ì*). A teljes képzésű magánhangzók időtartamában három fokozatot különböztetett meg. 2. Gyengén redukált magánhangzók (illabiális palatális: *ā, ε, e, i*; veláris labiális: *o, u*). 3. Erősen redukált magánhangzók (*ə, ɪ*; ezek labiális változata: *â, î*; könnyen redukált *a*-féle hangok: *ɒ, ɔ*). Steinitz (1950: 13) – már a fonológia ismereteivel felvértezve – teljesen önkényesnek tartja a gyengén és erősen redukált hangok közötti különbségtételt. Itt utal arra is, hogy a rövid hangokat nyílt szótagokban kissé hosszabban ejtik, és ezt a jelenséget Karjalainennel ellentétben Ahlqvist és Pápay észrevette, de nem tettek különbséget a teljes hangok hosszúsága és a rövid hangok csekély megnyúlása között: „...sie haben irrümlich die geringe Dehnung als wirkliche Länge aufgefaßt, obgleich die vollen langen Vokale in offener Silbe viel länger sind” (uo. 13–14).

Pápay a következő magánhangzócsoportokat állapította meg az ajakműködés és a nyelv vízszintes mozgása szerint: illabiális (a kéziratban *ajakmű-*

ködés nélkül) palatális: *á, ε, e, i*; illabiális veláris: *a, i*. Labiális (a kéziratban *ajakműködéssel*) veláris: *o, u*. A félhangzókat (*semivocalisokat*) így jelöli: *i, u*.

A mássalhangzókat a következőképp csoportosította Pápay:

„I. Labiálisok

p, b, β (félzöngés spiráns),

II. Dentálisok

t, d, s, z, š, ž (*š, ž* csak a kazymi nyelvjárásban), laterális *l*, nasális *n*, dentipalatális *t', d', l', n'*. A dentipalatális spiránsokat az obdorszki nyelvjárásban a nyelv elejének erős domborításával ejtik, jelzése *ś, ź*, a kazymiban *s', z'*.

III. Palatálisok

mediopalatális *k, g*, spiráns *χ, γ*, nazális *η*, posztpalatális *ḳ, g̣*, spiráns *χ̣, γ̣*, affrikáták *ts, tś, tś', dź, dź', dź'*.”

A *˘* jellel Pápay a mássalhangzók közötti zöngétlen átmenetet jelöli, ha a zöngés mássalhangzó előtt vagy után zöngétlen elő- vagy utórész szerepel.

Pápay szerint az északi nyelvjárásban tehát voltak zöngés zárhangok, és ezek jelölésére valamennyi változatban használja a *b, d, g* betűket. Bár Karjalainen is alkalmazta az északi nyelvjárásokban a zöngés mássalhangzók jelét, de a finn tudós a felszínen feljegyzett *b, d, g* betűket később zöngétlen médiákkal helyettesítette (Vértes 1991: 44, 46).

Steinitz szerint Pápay nem tudta világosan elkülöníteni az *s*-hangokat: „Reguly ist in der Bezeichnung von *s* und *s'* sehr zuverlässig, während Pápay *s e h r* [kiemelés Steinitztől] oft diese beiden Laute miteinander und mit *š* verwechselt” (Steinitz 1976: 72).

Pápay a berjozovói és a kazimi jelzőket egymás szinonimáiként használja. Ez érthető, hiszen Pápay jól ismerte az obdorszki nyelvjárást, és volt alkalma Obdorszktól délre haladva más északi nyelvjárások néhány sajátosságát is megfigyelni. Ezek beható tanulmányozására azonban nem volt elegendő ideje, így arra sem volt alkalma, hogy az obdorszkin kívüli az egyéb északi dialektusokat egymástól pontosan elkülönítse. Erre a munkára majd csak évtizedek múltán Steinitz vállalkozhatott – az északi nyelvjárás-terület alapos megismerése után. Tehát Pápay munkájában a „berjozovói (kazymi)” megjegyzés az obdorszkitól eltérő északi osztják nyelvi sajátosságot vezet be: „A berjozovói (kazymi) dialektusban az *l*-nek megfelelően többnyire *l* (= zöngétlen spiráns) a *b, d, g* zöngés explozívák helyett pedig zöngétlen médiákat (*B, D, G*) találunk” (35). Továbbá: „Egyébként az obdorszki nyelvjárás két magánhangzó v. nazális + vokális közti *d*-jének a kazymi nyelvjárásban *t* a megfelelője. O. *mundi* 'az imént' K. [= kazimi] *mònti*” (37). A berjozovói nyelvjárásban egyéb zöngés mássalhangzók zöngétlenedésre való hajlamát (pl. *m*

> *p*, *n* > *t*, *r* > *R*; *lt* > *L*, *rt* > *R* stb.) más gyűjtések is bizonyítják, erre Honti is utalt (1984: 28–29).

4. A névszói esetrendszer ismertetésében a *-nà* rag használatára tizenhárom fajta határozót sorol föl. Ezek a következők: a) superessivus *χὰδὰμ ἰογὰν ὑῤῥὰτὰνὰ ὀλ* 'a házam a folyó partján van'; b) inessivus *χὺλ ἰῥῆ'νκὰ ὀλ* 'a hal a vízben van (v. él)'; c) időhatározó (temporalis) *τῶι πῶρὰινα ἰῥῥῥῥῥ* 'tavasz idején (tavasszal érkezett meg)'; d) állapothatározói szerkezet (essivus) *ἄδὰλνὰ ὀλ* 'magában él'; e) instrumentalis (eszközhatározó) *ἰῥῥῥῥῥὰ ἰῥῥῥῥῥὰ* 'nyíllal lövetett meg'; f) módhatározó (modalis) *σὶ σὶρῥὰ ὑῥῥὰ* 'ezen módon csináld!'; g) tárgyhatározó *μὰ νῶηὲν ῥὰννὰ μῶλῆμ* 'én neked kenyeret adok' (tk. én téged kenyérral adlak); h) anyaghatározó *χὰββὰλ χὺλνὰ τῆλῖῖ ὑῥῥῥῥῥῥ* 'a csónakját telefogta hallal'; i) illativus *ἰῥῥῥῥῥὰ πῖδῥῥ* 'a vízbe esett'; j) allativus *ἰῥῥῥῥῥὰ χῶηῥῥῥ* 'a fára kúszott'; k) dativus *σῶμνα ἄντ μῶστῖ ἰῥῥῥῥῥ ἡ σῦμῶν* 'szívnek nem tetsző beszédet hoztunk'. Az ilyen dativusok az osztjában meglehetősen ritkák. l) ablativus *ἄῥῥῥῥῥὰ σῆη'κλὰ* 'atyjától veretik'; m) terminativus *ἰῥῥῥῥῥῥῥὰ* 'fa magasságyira'. A g) pontban bemutatott *tárgyhatározó* Schmidt Éva (1978: 16) elnevezése szerint „értelmi tárgy olyan cselekvő és szenvedő szerkezetekben, melyek részeshatározója acc. Obj.-ként van kifejezve.” Az esetragokban szegény északi nyelvjárásokra egyébként jellemző, hogy egy-egy esetrag sok funkciót lát el. Bár Karjalainennek igen hézagosa az obdorszki területről való nyelvtani feljegyzései, hagyatékában a *-na* ötfajta használatára (locativus, lativus, temporalis, modalis, instrumentalis) találhatók példák (Karjalainen–Vértes 1964: 331). Nyikolajeva (1995: 82–83) a mai obdorszki nyelvterületen tizenkét funkció kifejezésére közöl példákat. A toldalék kapcsolódásának hangtani szabályait is bemutatja Pápay.

Az *-à* lativusragra csupán néhány példát közöl, azok is többnyire névutók, illetve határozószók: *pèl*à felé, *kud*à közé, *χῶῥ*à -hoz, *kèu*à kővé. Ez utóbbi példában translativusi szerepet tölt be (vö. Honti 1984: 62).

Majd az *-i* translativusi végződés funkcióinak bemutatására kerül sor: *put tῆλῖῖ κὰῦῥῥῥῥῥὰ* 'a fazekat tele főzték'. Ezzel kapcsolatban Pápay ezt írja: Megjegyzendő, hogy a rag *-i*-s alakja többnyire megkettőzteti az előtte álló mássalhangzót; ami arra mutat, hogy az *-i* előtt a rag eredeti alakjában kimutatható *γ* lappang, amit az is bizonyít, hogy az *-i* rag helyett, ha mássalhangzók után járul, gyakran *-j*- hangot találunk. A translativus ragja az északi és déli nyelvjárásokban – az obdorszki kivételével – eltűnt. A legújabb, Nyikolajeva által összeállított obdorszki nyelvtanok (1995: 83, 1999: 13) is igazolják a rag továbbélését, illetve az előtte lévő mássalhangzók asszimilációját.

5. A névmásokról szóló fejezetben a személyes, mutató, kérdő, visszaható és határozatlan névmásokat sorolja föl, bemutatva lehetséges toldalékolt változataikat is. Az adatokat összevetve a már említett *Bibliotheca Pápayensia* VIII. kötetével (1998: 4), megállapíthatjuk, hogy még a példamondatok is azonosak, pl. *χοι ἰῶχτας?* 'ki jött?'; *χοι μῆτᾶσι?* 'ki szegődik bérbe?'. Csupán a hangjelölés különbözik: a kéziratban *ḡ* helyett *ḡ̇* jelet találunk. Itt a szerző elkülöníti az obdorszkira és a berjozovóira jellemző kérdő névmásokat: obd. *molà* 'mi, micsoda', *sit molà* 'ez micsoda', berj. *muḡ-kēm* 'mennyi, hány', *muḡ-ārāt* 'mennyi', *muḡ-χorbi* 'milyen'.

Mint ismeretes, a Vogulka felső folyásáról származott Pápaynak az az adatközlője, kinek segítségével átírta Munkácsi *Vogul nyelvjárások* című művének északi-vogul részét (BibIPáp VIII). Az előbb közölt adatokkal összevetve nyilvánvaló, hogy az ott beszélt nyelvváltozat berjozovóira jellemző vonásokat mutat; legalábbis ami a kérdő névmásokat illeti.

A birtokos névmásokra vonatkozóan Pápay a következőket jegyezte meg: „Az önálló birtokos névmások (*enyém, tied, stb.*) a személynévmások és az *vt* 'holmi, valami, mi' jelentésű szó birtokosragos alakjainak összetételéből keletkeznek. Pl. *tām χāt χοι χāt?* 'Ez a ház ki háza?', *mā χādām* vagy *mā vtēm* (*màvtēm*) az enyém, *ηρητᾶν* [tiéd], *lōuatl* [övé]”. Az újabb obdorszki nyelvtenban nem található utalás ennek a formának a továbbélésére (Nyikolajeva 1995: 96–97).

6. A határozószókról szóló rész is sokban egyezik a két dolgozatban, mindkét helyen külön foglalkozik Pápay a névmási eredetűekkel.

7. A birtokos ragozás végződéseit részletesen mutatja be a szerző. A változások bemutatására példákat sorol fel. Gazdag példanyaggal szemlélteti Pápay a birtokosi végzések és az esetragok kapcsolódási módjait.

8. A számnevekről szóló részben találjuk ezt a feljegyzést:

„Érdekes a számolás 91-től 99-ig:

91	<i>sàtti-ḡdì ḡrtḡḡḡ vndàm</i>
92	<i>sàtti-ḡdì ḡḡḡḡ vndàm</i>
93	<i>sàtti-ḡdì lābət vndàm</i>
94	<i>sàtti-ḡdì χūt vndàm</i>
95	<i>sàtti-ḡdì uèt vndàm</i>
96	<i>sàtti-ḡdì ḡḡl vndàm</i>
97	<i>sàtti-ḡdì χōləm vndàm</i>
98	<i>sàtti-ḡdì kātḡn vndàm</i>
99	<i>sàtti-ḡdì it vndàm</i> (R 1681/XVII 94)”.

Ehhez hasonló adatot a számnév ilyen egyedülállóan érdekes képzésére Roszljakov és Bartenyev feljegyzéseiben találunk: „RB *sattj jidi jert'-joŋ andam* 91; *sattj jidi katn andam* 98” (Honti 1982: 36/293). E szerkezet jellemzője, hogy az egyesek hiányával nevezi meg a 90 és 100 közötti számneveket: a ’százzá lenni kilenc nincs’, illetve ’százzá lenni kettő nincs’. Úgy tűnik, a napjainkban beszélt obdorszki nyelvjárásban nem maradt fenn ez a ritka számnévi szóalkotási mód, legalábbis nem találunk erre vonatkozó utalást a legutóbbi obdorszki nyelvtenban (Nyikolajeva 1995). Az összetett számnevek képzésében a *pa*, *pä* kötőszavak és a *pela* névutó vesznek részt. A Szob folyó mentén lejegyzett adat: *järsət pa χuləm* (93); poluji variáns: *jirsat pä χoləm* (93) (vö. Nyikolajeva 1995: 90).

A számnevek sora után ismerteti Pápay a sorszámnevek, határozatlan számnevek és számhatározók képzését is (ilyen témájú rész a BiblPáp VIII. kötetében nem található): „Az elosztást a tőszámnevek megkettőzésével és a *-nà* raggal fejezik ki: *kàtnà-kàtnà* ketten-ketten... A törtszámokat is sorszámnevekkel fejezik ki az ilyen kifejezésekben: *kimət pēlək* ’másfél’.” A *pelək* szó használata a törtszámnevek képzésében az egész osztják nyelvterületen használatos volt; a mai obdorszki nyelvjárás leírásában azonban más elemekkel fejezik ki (vö. Nyikolajeva 1995: 92).

9. A határozók felosztása (hely-, idő-, mód-, állapothatározó; valamint névmási eredetűek és egyéb névszói töből keletkezettek) és a szemléltetésül szolgáló példák is követik a *Bibliotheca Pápayensis* VIII. kötetében közölt rendszerét, tehát végső soron Munkácsi felfogását.

10. Az igeragozási rendszer leírása következik. Igen tanulságos a tárgyas ragozásról lejegyzett megfigyelés: „Minthogy eddigelé az osztják tárgyas igeragozásból mindössze csak egy-két adat volt ismeretes, talán nem végezek fölös munkát, ha a rendelkezésemre álló anyag alapján közzéteszem az északi-osztják tárgyas igeragozás teljes paradigmáját. Közlöm egyúttal az alanyi igeragozás és a birtokos ragozás paradigmáit is, hogy összevetés után megállapíthassuk az eltéréseket és az egyezéseket.” Ugyanitt a tárgyas ragozású sorban két-két alak szerepel egymás mellett egyes szám első és második személyben: *səŋkləm* v. *səŋkləm*, illetve *səŋklən* v. *səŋklən*. Ehhez a következő magyarázatot fűzi a szerző: „Ha az alanyi és tárgyas ragozást összevetjük egymással, legott föltűnik, hogy csak a Sing. 1. 2. személy egyezik, a többi lényegesen különbözik egymástól.” Az említett (egyes szám első és második személyű igealakokban) az északi osztják nyelvjárásban a későbbi feljegyzések szerint a redukált magánhangzós az alanyi ragozású, a teljes képzésű magánhangzós a tárgyas ragozású. Pápay közlése ezzel nem egyezik. Ennek több oka is lehetséges: 1. Ingadozást tapasztalt a tárgyas ragozás

használatában. 2. Nem mindig érzékelt a két hang közötti különbséget. (Mint korábban már említettem, ez utóbbi véleményt képviselte Karjalainen is bírálatában (1906: 26), majd később Steinitz is: „Pápay selbst verwechselt sehr oft den reduzierten Vokal *ə* und *e*... Da der Unterschied zwischen diesen beiden Phonemen in der ost. Morphologie eine grosse Rolle spielt – so unterscheiden sich z. B. die Personalsuffixe der subjektiven und objektiven Konjugation meistens nur bezüglich dieser Vokale... – hat dieser Fehler Pápay's viele Missverständnisse hervorgerufen; s. z. B. bezüglich der Suffixe *-en* und *-ən*” (Steinitz 1976: 70–71). Pápay egyébként egy 1913-ban megjelent, az osztják tárgyas ragozásról szóló tanulmányában is ugyanilyen módon, ugyanezeket a példákat közölte (297–298); az alanyi és tárgyas ragozás keveredésével magyarázta a párhuzamos igealakok létezését: „Neben den formen *səŋkləm*, *səŋklən* der subjektiven konjugation finden wir in der objektiven auch die formen: *səŋkləm*, *səŋklèn*; diese formen sind die ursprüngliche, später aber vermischten sich die formen der beiden konjugation miteinander” (uo. 300). Steinitz (1980: 77) kifejti, hogy az első helyen szereplő alakok – az ő adatközlőitől származó adatok szerint is – tévesek. Egyébként Pápay szövegeiben is általában az *-em*, *-en* végződés fordul elő (uo). Véleményem szerint feltétlenül azzal is kell számolnunk, hogy Pápayt befolyásolhatta saját anyanyelvének igeragozási rendszere. Nem foglalkozott az osztják tárgyas ragozás használati szabályaival, feltehetően ő a magyar igeragozás szabályait vette alapul; tehát ahol a magyar nyelvérzéknek megfelelően a várt tárgyas ragozás helyett alanyi ragozású alakot talált, azt úgy értelmezte, hogy keveredés történhetett, ezzel ellentétben a német anyanyelvű Steinitzet és a finn Karjalainent nem zavarta anyanyelvének igeragozási rendszere. Steinitz a tárgyas ragozásról írt tanulmányában (1980: 77) utal arra, hogy Pápay helytelenül jelölte különbözőképp a tárgyas igeragokat és a birtokos személyjeleket: „Pápay o.c. 301, gibt für O. *səŋkl-əm* 'ich schlage (ihn)', aber *səm-em* 'Auge'. Selbstverständlich besteht keinerlei Unterschied zwischen den beiden Suffixen, die letztere Form hat Pápay – irrümlich – Karjalainens Kaz. Formen »nachgebildet«!”

A német osztjakológus is megerősítette egyébként Pápay megfigyelését, miszerint az obdorszki nyelvjárásnak van egy különlegessége: a kettős tárgyra utaló külön szuffixum. Bár Pápay archaizmusnak vélte, Steinitz gyűjtése idején is használatos volt a mindennapi nyelvben (uo. 78), ugyanitt azt is megjegyzi, hogy ez azonos a kettős birtokra utaló morfémával. A legújabb kutatások szerint ma is létezik még ez a szuffixum (Nyikolajeva 1995: 138–141). Steinitz Pápaynak az *-l-* präsensmorféma keletkezésére vonatkozó feltevésével is egyetért: „Offenbar ist der heutige „Präsensstamm” auf *-l-*, wie

dies Pápay richtig vermutete, ursprünglich eine Partizipialbildung mittels eine Suffixes *-li (-la)*, was Übereinstimmung des »Bindevokals« der beiden Suffixsysteme erklärt”. Tehát az obdorszki nyelvjárásban is teljesen megegyeznek a tárgyas igeragozási morfémák a birtokos személyjelezéssel (uo). Ugyanitt megjegyzi: „*-la* ist nicht, wie Pápay meinte, ein ursprüngliches Verbalsuffix, sondern ein Nominalsuffix; in Kaz. kommt es als denominales Nominalsuffix vor” (uo. 78).

Steinitz egyébként nagyon fontosnak tartotta, hogy eljusson Obdorszkba, és megismerje a Pápay és Karjalainen által gyűjtött nyelvjárást. Naplójába ezt jegyezte be 1935. szeptember 22-én Berjozovóban: „Wenn ein Flugzeug kommt, flieg ich nach *Obdorsk*. Hier ist nur ein Kursant aus dem nördlichen Dialekt, mit dem ich jeden Tag arbeite, aber seine Sprache unterscheidet sich sehr von dem eigentlichen nördlichen ostjakischen Dialekt, dem *Obdorsker*, von dem Pápay viel gesammelt hat. Um seine Aufzeichnungen kontrollieren zu können, ist es für mich sehr wichtig, dorthin zu kommen. Ich denke, dort etwa sechs Tage zu arbeiten, es gibt dort auch verschiedene Schulen und Kurse. Die Kontrolle der Aufzeichnungen von Pápay und Karjalainen ist überhaupt unentbehrlich” (1980: 424).

11. A következőkben a szóalkotás módjait ismerteti Pápay: „A *-t*, *-d* képzőnek ugyanazon alakban a legkülönbélebb funkciói vannak; a nomen verbale mindenféle árnyalatait jelölheti, lehet infinitivus-, melléknévi igenév-, elvont főnévképző is.” A főnévi igenevek képzői a jegyzet szerint: *-tā*, *-dā*, *-dī*. A példák között a harmadik morfémára csak egyet találunk. Tehát a Pápay által megismert nyelvterületen ez ritkábban fordult elő. Napjainkban a *-ti* végződés a szobi, a *-ta* a poluji nyelvjárási területen használatos (Nyikolajeva 1995: 142). A kézirat szerzője kiemeli, hogy „az infinitivus lativusi raggal ellátott nomen deverbale”. A kijelentés igazolására a következő példákat hozza: „*uāi-χul uèldā mōnās* ’halászni-vadászni ment’; *āmβlāl χušlōlī i-χpldā nāuērlōt* ’az ebeit uszította, azok egy halálíg iramodtak’. ... Az eredeti határozói értelemnek teljes elhomályosulását mutatja az infinitivusnak alanyul való használata: *uèldā māsī* ’meg kell ölni.’” A melléknévi igenév képzője Pápay adatai szerint a *-ti* vagy *-di* morféma: *īōγōl uèrdī iēm iux* = új csinálásra alkalmas fa = újcsináló fa. A továbbiakban a szerző megjegyzi: „Itt is a melléknévi igenév célt fejez ki, fölfoghatjuk infinitivusnak is, jelzőnek is. ... A *t*-képzős igenév személyragozott alakjai főként az énekek nyelvében rendszeren igei funkciókat végeznek, vagyis kétségtelenül az igenév szerepel ige gyanánt, pl. *mā mōndām* ’megyek’, tkp. ’menésem’. Továbbá: Az *-m* a múlt idejű melléknévi igenév képzője. Ez az igenév gyakran fölveszi a locativusi *-n* ragot, az ilyen participiális szerkezetnek a jelenléte teljesen olyan,

mint a magy. *-va, -ve* képzős igenévé, ... pl.: *àmβat iərmàn òllət* 'az ebek kötve vannak'. Az igenevek verbum finitumként való használata az északi nyelvjárássok jellemzője (Honti 1984: 58).

Ezután osztják szövegek (161–185) és szójegyzék (186–197) következik egyetlen tisztázatban, fordítás nélkül. Majd (198–216) olyan osztják szövegek olvashatók, amelyek mellett megtalálható magyar fordításuk is. Valamennyi változatlan formában az Akadémia kéziratárába is bekerült, így a Bibliotheca Pápayensis (1988–1998) kötetében is föllelhető a következő helyeken:

1.	<i>Kalteszről</i>	199.	BiblPáp VIII.	112–113.
2.	<i>Női hószám: „Kis ház”</i>	200–201.	BiblPáp VI.	62–63.
3.	<i>Gyermek születik</i>	202–203.	BiblPáp VI.	24–25.
4.	<i>Az újszülött elajánlása</i>	204–205.	BiblPáp VI.	26.
5.	<i>A kis ház</i>	206–210.	BiblPáp VI.	119–121.
6.	<i>Jegyzetek idéző igékhez</i>	214–216.	BiblPáp VI.	42–46.

A jegyzetek azt bizonyítják, hogy Pápay az osztják nyelvvel együtt a nép hiedelemvilágát, szokásait is megismertette hallgatóival. Elsősorban a nők életére vonatkozó osztják kifejezések szerepelnek magyar fordításukkal együtt a következő néhány lapon (217–220). Az utolsó oldalakon pedig osztják nevek olvashatók. Nyelvrokonaink névhasználata érdekes terület volt Pápay számára. A debreceni kéziratok hagyatékban másutt is szerepelnek osztják férfi- és női nevek (R 1673 7. füzet, R 1674 1. köteg), sőt tisztázatban, tehát nyomdakész állapotúnak ítélve egy változatban az Akadémia kéziratárába is elkerült, s 1995-ben megjelent a *Bibliotheca Pápayensia* VI. (1995: 214–217) kötetében.

Az előadások jegyzetei alapján rokonszenves előadásmód tükröződik. Pápay nemcsak a rokon nyelv rendszerét, hangtanát, alaktanát ismertette meg hallgatóival, nem csupán nyelvészetet oktatott, hanem arra is törekedett, hogy a nyelvet beszélők hitét, szokásait, mindennapjait is közelebb hozza tanítványaihoz.

Irodalom

- BiblPáp VI. = Bibliotheca Pápayensis VI. Pápay József osztják hagyatéka. Népélet és egyebek. Közzéteszi Vértes Edit. Debrecen 1995.
- BiblPáp VIII. = Bibliotheca Pápayensis VIII. Pápay József osztják hagyatéka. Osztják nyelvtani feljegyzések. Közzéteszi Vértes Edit. Debrecen 1998.
- Ferenczy 1912: Ferenczy Gyula, A Debreceni Református Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve. 1911/1912. Debrecen.
- Honti 1982: Honti László, Nordostjakisches Wörterverzeichnis. *Studia Uralo-Altaica* 16. Szeged.
- Honti 1984: Honti László, *Chrestomathia Ostiacica*. Budapest.
- Karjalainen 1902: K. F. Karjalainen, Zur ostjakischen Dialektkunde. In: *FUFA* 2: 77–78.
- Karjalainen 1904: K. F. Karjalainen, Zur ostjakischen Lautgeschichte. Helsinki.
- Karjalainen 1906: K. F. Karjalainen, Literatur über das ostjakische und die ostjaken. In: *FUFA* 6: 1–32.
- Karjalainen–Vértes 1964: K. F. Karjalainen–E. Vértes, Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten von Karjalainen. Helsinki. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia*. MSFOu 128.
- Kara 1911–1912: Kara Ferenc, Északi-osztják határozók. In: *NyK* 41: 1–43; 145–181.
- Klemm 1912: Klemm Antal, A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi osztják és a votják nyelvben. In: *A pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1911–12-iki tanévre*. 219–284.
- Nyikolajeva 1995: Ирина Николаева, Обдорский диалект хантыйского языка. *Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica*, Heft 15. Hamburg.
- Nyikolajeva 1999: Irina Nikolaeva, Ostyak. *Languages of the World/Materials* 305. München.
- Paasonen 1926: Heikki Paasonen, Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Zusammengestellt, neu transkribiert und herausgegeben von Kai Donner. Helsinki.
- Pápay 1905: Pápay József, Osztják népköltési gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medveénekek. Reguly Antal hagyatéka és saját gyűjtése alapján közzéteszi Pápay József. Budapest–Berlin.
- Pápay 1906: Pápay József, Északi-osztják nyelvtanulmányok I. In: *NyK* 36: 345–398.

- Pápay 1913: Pápay József, Über die objektiv-Konjugation im nordostjakschen. In: FUF 13: 296–303.
- Pápay 1922: Pápay József, A magyar nyelvhasználat története. A magyar nyelvstudomány kézikönyve I/3. A Magyar Nyelvstudományi Társaság Kiadványai. Budapest.
- Pápay József kéziratok debreceni hagyatéka. A Tiszántúli Református Egyházkerület és Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának kéziratára (a hagyatékok száma: R 1670–1692).
- Rusvai 2004: Rusvai Julianna, Pápay József északi osztják szójegyzéke. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 113–126.
- Sarkadi 1913: Sarkadi János, Az északi osztják nyelv igeneves szerkezetei. In: NyK 42: 250–287; 427–467.
- Schütz 1910–1911: Schütz József, Az északi-osztják szóképzés. In: NyK 40: 1–75.
- Schmidt 1978: Schmidt Éva, Északi osztják nyelvtani jegyzet (serkáli nyelvjárás). Kézirat. Debrecen.
- Steinitz 1950: Wolfgang Steinitz, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Leipzig.
- Steinitz 1976: Wolfgang Steinitz, Exkurs über die Transkription des Ostjakschen in A. Regulys Aufzeichnungen. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten 2. Teil/OA II: 62–74. Tartu–Stockholm.
- Steinitz 1980: Wolfgang Steinitz, Die objektive Konjugation des Ostjakschen. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten 4. Teil/OA IV: 72–91.
- Vértes 1991: Vértes Edit, Pápay József osztják följegyzési és átírási módja. In: NyK 92: 41–60.

*

Northern Ostyak grammar of József Pápay

József Pápay (1873–1931) took part in Jenő Zichy's third Asian expedition between 1897 and 1899. He managed to decode the Ostyak chant of heroes recorded by Regulys Antal in the winter of 1844. He also collected a very rich linguistic and ethnographic material on the scene as well. After his death, the Hungarian Academy of Sciences purchased his remaining works to be published. The material considered less valuable was transported into the library of the Debrecen Calvinist College due to the wish of the Pápay family.

The outlines of Pápay's university lessons are especially valuable concerning the Ostyak language (under the number of R 1681/XVII.), as he was the leading scholar in the language and culture of the northern Ostyaks in the turn of the 19th and 20th century. The many times revised, reedited version of this work can be found in the Debrecen archive. These papers contain many examples and give an opportunity for comparison with Ostyak grammar of later times, and the observation of the changes in the Obdorskian dialect.

The notes mentioned at this point were obviously not created with the sole purpose of serving the goals of university teaching, but it was also the pre-work of a book to be published. The outline reflects long years of work. The prepared parts support the ideas of the author by means of rich Ostyak linguistic material. This work could have been a pioneer, as it could have been the first scientifically written Ostyak grammar university textbook. However, the grammar was never completed.

According to the outlines of the lectures, a very sympathetic way of presentation emerges. Pápay did not only want to present his students the structure, phonetics, morphology of the relative language, he did not only teach linguistics, he also tried to get his students to know the religion, customs, and the everyday life of the people speaking the language.

Pápay's Ostyak grammar book could have proven to be a pioneer in his era, this is why it is worthwhile to examine the outline of the planned grammar book. It was the – sometimes too deep – precision of the author that prevented this work from being completed.

JULIANNA RUSVAI

A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai

SÁROSI Andrea

1. Bevezetés. Ez a tanulmány egy általam tervezett nagyobb munka egyik részletének kidolgozása. Dolgozatom tárgya a Szent Márk evangélium északi vogul nyelvű fordításának nyelvészeti vizsgálata. A bibliarészlet 2000-ben jelent meg külföldi támogatással, a Bibliafordító Intézet (Institute for Bible Translation [Suomen Pipliaseura], Helsinki/Stockholm) gondozásában. Fordítója a vogul anyanyelvű V. Sz. Ivanova.

Az északi nyelvjárás egyike a még élő vogul nyelvjárásoknak, és ezen alapul a vogul irodalmi nyelv is, így ebből a szempontból meglehetősen jó annak az esélye, hogy a fordítás viszonylag széles körben elterjedjen.

Felvetődhet az a kérdés, hogy milyen olvasóközönség számára készült a fordítás, hiszen nem egyértelmű, hogy a vogul nyelvet beszélők mindannyian tudnak anyanyelvükön írni-olvasni, illetve az írni-olvasni tudó vogulok közül sokan jobban ismerik az orosz nyelvet, mint anyanyelvüket. Valószínűsíthető, hogy a hittérítés gondolata fontos szerepet játszott ebben az esetben, valamint az irodalmi nyelv fejlesztése szintén egyike lehetett a fordító által kitűzött céloknak. Köztudott ugyanis, hogy a mai irodalmi nyelvek többségére nagy hatással voltak a bibliafordítások.

Munkám során a bibliai szövegekörnyezetbe tartozó szavakkal és kifejezésekkel foglalkozom abból a célból, hogy feltárjam az evangéliumfordításban megnyilvánuló nyelvújítási törekvéseket, módszereket. A dolgozatom elején áttekintem a vogul írásbeliség történetét: röviden szólok a régi kéziratos szövegekről, az első nyomtatott szövegekről, a szovjet kor tankönyveiről, illetőleg az utóbbi évtizedben megjelent vogul nyelvű bibliai könyvekről. Ezt követően az általam kiválasztott nyelvi anyag bemutatása következik: a 'bűn' fogalomkörének elemzésére teszek kísérletet.

2. A vogul írásbeliség történeti áttekintése. Az Oroszországban élő kisebb finnugor népek írásbeliségének kialakulása és problémái jól ismertek. A finnugor nyelvek többségének nincs régi nyelvemléke, melynek segítségével

– a belső rekonstrukció által – fel lehetne vázolni egy-egy nyelv távolabbi múltját. A vogul nyelv írásbelisége csupán másfél évszázadra megy vissza, így történetének legfeljebb csak a közelmúltjába tudunk visszatekinteni. A vogul nép az ismeretlenség homályából főleg a XVIII. századi expedícióknak köszönhetően került ki, amelyek során a tudós gyűjtők és kutatók szójegyzékeket készítettek.

2.1. Szójegyzékek. Az első írásos feljegyzések főképpen vogul személynevek voltak, amelyek elszórtan találhatóak a XVI–XVII. századi orosz krónikákban. Az első kéziratos vogul szójegyzék – amely 41 szót tartalmaz – 1725-ből való, Messerschmidtől származik. Ugyancsak említésre méltó a Gulya János által közreadott, 1736-ból származó szójegyzék (Gulya 1958).

A vogul nyelv iránti érdeklődés a XVIII. században kezdődött. Különböző nemzetiségű és nyelvű kutatók közöltek szójegyzékeket helyszíni gyűjtésük eredményeként. A svéd Strahlenberg 25 vogul szót tett közzé, Fischer orosz akadémikus mintegy 300 szóból álló anyagot gyűjtött össze, P. S. Pallas orosz természettudós pedig már több száz szót jelentetett meg (Kálmán 1976: 14; Keresztes 2004: 74).

2.2. Szövegek. Az első – vallásos jellegű – nyomtatott szövegek a XIX. század közepén jelentek meg. Központi kezdeményezésre megkezdődött a Biblia részleteinek, főként az Újszövetségnek a fordítása; a hitoktatás céljaira pedig katekizmusok készültek.

Máté evangéliuma 1868-ban (vagy 1869-ben? Vö. NyK 9: 127) jelent meg Londonban, cirill betűvel. A cirill ábécé a legtöbb kis finnugor nyelv leírására nehezen használható, de mivel nem volt más lehetőség, az írástudó szerzetesek csak erre támaszkodhattak. Az evangélium fordítói a Popov szerzetes testvérek („Gergely és György”) voltak. Ugyanezt a művet latin betűs átírásban Hunfalvy Pál tette közzé a Nyelvtudományi Közlemények 9. számában (Hunfalvy 1872).

A. Schiefner és F. J. Wiedemann tudomást szerzett arról, hogy Márk evangéliumának vogul fordítása megtalálható a Pétervári Akadémián. Ez nem az eredeti, az ugyanis – melyet A. J. Sjögren másolt le 1855 előtt – a Szentpétervári zsinat könyvtárában van. Tehát az akadémiai kézirat Sjögren másolata, ezt másolta le később Schiefner és Wiedemann, akik elhozták Pestre közlésre Hunfalvynak. Márk evangéliumát 1873-ban tették közzé Pesten a Nyelvtudományi Közlemények 10. számában (vö. Hunfalvy 1873). Ezt követte a két vogul nyelvű evangélium újabb kiadása Helsinkiben (Ahlqvist 1882, vö. Wichmann 1894: VI). A fordításokat ugyanő adta közre latin betűs átírásban 1894-ben a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 7. számában. Ahlqvist átírása eltér Hunfalvyétól, ugyanis a finn tudósnak alkalmá volt a

helyszínen gyűjteni a kondai voguloktól, így Popovék cirill betűs szövegét élő nyelvi kiejtéssel tudta szembesíteni. A fordítások azt sugallják, hogy abban az időben a kondai nyelvjárás sokkal meghatározóbb volt, mint manapság, ezért Popovék fordításait tarthatjuk a vogul irodalmi nyelv első szárnypróbálgatásainak.

Az említett kiadványok nagyrészt ismeretlenek maradtak az akkor még szinte teljesen írástudatlan vogul anyanyelvűek előtt, akik ráadásul az ortodox kényszerkeresztelések áldozatai voltak, ám továbbra is ősi pogány hitvilágukban éltek, helyi isteneiket és nemzetségfőiket tisztelték. Mindemellett a szibériai medve kultusz hagyománya is jelentős volt – rendkívüli erejére jellemző, hogy minden tiltó törekvés ellenére a mai napig fennmaradt (Keresztes 2004: 75). – A XIX. század közepén központi rendeletre egyre több vallásos szöveg készült Oroszországban: bibliai történetek, katekizmusok, újabb evangélium-kiadványok jelentek meg, de vogul nyelvűek tudomásunk szerint nem voltak közöttük.

2.3. A szovjet kor tankönyvei. Az 1917-es októberi fordulat után a vogul nép teljesen el lett zárva a kutatóktól. A két világháború között egyedül W. Steinitz berlini nyelvtudóst engedték terepre. Szerencsére a szovjet-orosz nyelvészek és néprajzkutatók eljutottak vogul földre: többek között V. I. Csernyecov és A. Ny. Balangyin járt e területen.

A nemzetiségi politika 1917 után elvileg hozzájárult a kisebb népek nyelvének és kultúrájának a fennmaradásához. A kulturális forradalom legfontosabb színpada az iskola lett. Az iskolaszervezés azonban gyakorlati akadályokba ütközött. A szubjektív tényezők mellett objektív hiányosságok is mutatkoztak: a nemzeti nyelven íródott tankönyvek és az anyanyelvi tanítók hiánya. Az anyanyelvi iskolák felállítása tehát szükségessé tette a magasabb színvonalú oktatáshoz elengedhetetlen irodalmi nyelv kialakítását. Tanárokat az 1920/30-as évek fordulójától a Leningrádi Herzen Intézetben képezték; s ezzel együtt megkezdődött a tankönyvek kiadása is.

A vogul tankönyvek az északi (szoszvai) nyelvjárásban íródtak, de ezek a délebbi területeken élő voguloknál a két nyelvjárás csoport nagy eltérései miatt oktatási célokra alkalmatlanoknak bizonyultak. Minden kiadás bőségesen el volt látva képekkel, és ami ezeket a könyveket – Munkácsi szerint – a tudományos kutatás számára is becsesté teszi, az a hozzájuk tartozó orosz fordítás, mely tulajdonképpen az orosz anyanyelvű tanítók segítségével készült. (A vogul tankönyvek listáját lásd Munkácsi 1935: 27–32.)

Az újabb tankönyveket, szótárakat, szójegyzékeket, illetve szépirodalmi művek jegyzékét tartalmazza K. Sal Éva összeállítása (1957). A kiadvá-

nyoknak az általános műveltség terjesztésén túl az is célja volt, hogy segítsék a nemzeti jellegű, lehetőleg széles körű tudományos irodalom fejlődését.

2.4. Vogul nyelvű bibliai könyvek (új kiadványok). Az utóbbi évtizedben megélénkült a kisebb finnugor nyelvekkel kapcsolatos szöveg- és szótárkiadás. 1996-ban jelent meg *Jézus élete* vogul nyelven, 2000-ben az általam vizsgált *Márk evangéliuma*, majd 2004-ben *Bibliai történetek* címmel egy újabb kiadvány látott napvilágot (Csepregi 2005). Az újabb kis irodalmi nyelvi szótárak azonban nem tartalmazzák a hitélet terminológiáját. Nem csoda, hogy a modern bibliafordítások készítői igen nehéz helyzetben voltak, amikor tervbe vették a gyermekeknek szánt bibliai történetek fordítását. Azoknak a vogul gyerekeknek, akik a tajgában még nem tudnak oroszul, mert csak az iskolában kezdenek tanulni, nem lehet hitet terjeszteni orosz terminológiával. Ennek megfelelően a fordítók maximálisan törekedtek arra, hogy a bibliai fogalmakra, eseményekre és a bibliai helyekre vogul nyelvű terminológiát alkossanak (Keresztes 2004: 75). Emiatt (is) a legújabb fordítások jóval kevesebb orosz eredetű elemet tartalmaznak, mint a XIX. századiak. Ilyen például a kutatásom tárgyát képező Szent Márk evangéliumának új, északi vogul nyelvű próbafordítása is.

3. A Márk evangélium terminológiájának elemzése. Kutatásom első részében a biblikus szókinccset szemantikai kritériumok szerint csoportosítottam. Ehhez a felosztáshoz Keresztes László rendszerét vettem alapul (vö. Keresztes 2002: 195–196). Ennek megfelelően összegyűjtöttem a legfontosabb bibliai szakszavakat: a Szentírást és részeit (biblia, evangélium); a Szentháromsággal kapcsolatos kifejezéseket (Isten, Atya, Fiú, Messiás, Úr, Főpap, Szentlélek); a mitológiai lények megnevezéseit (angyal, ördög, sátán, gonosz szellem); vallási és civil személyeket (próféta, pap, apostol, felebarát, orvos, bölcs, szent); a bibliai helyeket (pl. templom); a mesterségek megnevezéseit (pásztor, ács, magvető, vámszedő, halász); a növények és az állatok neveit, a Vogulföldön őshonosakat és nem őshonosakat egyaránt (gabona, tövis, mustármag, fügefafa, szőlő; bárány, sáska, teve, galamb); betegségeket (lepra, bénulás); elvont fogalmakat, eseményeket, cselekvéseket (csoda, bűn, vétkezik, kísért, megáld, áldoz, keresztel, magasztal, feltámad) stb.

Munkám további részében azt mutatom be részletesebben, hogy a bűnnel kapcsolatos elvont fogalmakat miként fejezik ki a vizsgált evangéliumfordításban, azaz milyen megoldási módokat követ a fordító. A vizsgálatba más nyelvek bevonása is szükséges, tudniillik a modern bibliafordítások bizonyos mintákhoz igazodnak. Ilyen kiinduló nyelv a latin, valamint az orosz – az oroszországi fordítók biztosan ez utóbbit veszik mintául.

A szócikkek az alábbiak szerint épülnek fel. Címzőként a vizsgált szavak magyar nyelvben használatos alakját adom meg. A vizsgált fordításrészletek vogul (vg), orosz (or), latin (lat) és magyar (m) megfelelőjét a dolgozat végén megadott források alapján közlöm.

'bűnös'

vg Тав пōт атнэ хумыт ос карекыя̆ хōтпат ёт манрыг тэг-айи?

or как это Он ест и пьет с мытарями и грешниками?

lat quare cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit magister vester

m Mi dolog, hogy a vámszedőkkel és a bűnösökkel eszik és iszik? (Mk 2,16)

A vogul *карекыя̆* 'bűnös' belső keletkezésű szó, a *карек* 'bűn' (< or. *грех*) melléknévképzős származéka. Ez kiegészült a *хōтна* 'valaki, személy' jelentésű elemmel (*карекыя̆ хōтна*); a vogul nyelvben ugyanis a melléknév önmagában nem fejez ki személyt, ezért a cselekvést végrehajtó személyek kifejezésére a melléknév után az említett *хōтна* szó áll. Nem lehet tudni, hogy végbemegy-e a közeljövőben olyan változás, mint többek között a magyarban, ahol a melléknév (pl. *bűnös*) vagy a folyamatos melléknévi igenév (pl. *tanító*) önmagában is kifejezi a cselekvő személyt.

'bűnt megbocsát'

vg Йѳус к̄асаластэ: м̄ахум Тавѳн агтэгыт ос агмыя̆ хум нупыл л̄авыс: Пыгкве! Ная̆ кареканын хот-ѳрувлахтэгыт.

or Иисус, видя веру их, говорит расслабленному: чадо! Прощаются тебе грехи твои.

lat cum vidisset autem Iesus fidem illorum ait paralytico fili dimittuntur tibi peccata

m Jézus pedig azoknak hitét látván, monda a gutaütöttnek: Fiam, megbocsáttattak néked a te bűneid. (Mk 2,5)

A vogulban a bűnbocsánat kifejezése körülírással történik: *кареканын хот-ѳрувлахтэгыт* 'bűnt elfelejtik'.

'bűnt megbán'

vg Иерусалим ѳсныл, Юдея м̄аныл с̄ав м̄ахум тав палтэ ёхтысыт. Кареканыл вуськасан ос Тōрум л-льт суснэ м̄ахум Иоан Иордан -т витыл пѳрнал пинсанэ.

or И выходили к нему вся страна Иудейская и Иерусалимляне; и крестились от него все в реке Иордане, исповедуя грехи свои.

lat et egrediebatur ad illum omnis Iudaeae regio et Hierosolymitae universi
 et baptizabantur ab illo in Iordane flumine confitentes peccata sua
 m És kiméne hozzá Júdeának egész tartománya és a Jeruzsálembeliek is, és
 megkeresztelkedének mindnyájan ő általa a Jordán vizében, bűneikről
 vallást tévén. (Mk 1,5)

A bűn megbánását, a bűnbánatot a *кареканьл вуськаси* a 'bűnt elvet, el-
 dob' szókapcsolattal adja vissza a vogul fordító.

'(bűnből) megtér'

vg Пора та ёхтыс, Тõрум õлнэ хõн-мā ляпат! Нāн кареканын хультуп-
 тэн ос Ёмас Л-ххали агтэн!

or исполнилось время и приблизилось Царствие Божие: покайтесь и
 веруйте в Евангелие.

lat impletum est tempus et adpropinquavit regnum Dei paenitemini et
 credite evangelio

m Bétölt az idő, és elközelített az Istennek országa; térjete meg, és higy-
 gyetek az evangéliumban. (Mk 1,15)

A megtérés folyamatának konkrét képi kifejezésével találkozunk a fordí-
 tásrészletben: *кареканьн хультупти* 'bűnt elhagy', azaz a bűnt mint valami
 negatív tárgyat elhagyják.

Összességében láthatjuk tehát, hogy a vogul fordító a bűnnel kapcsolatos
 fogalmak kifejezésére következetesen a *карек* orosz jövevényszót használja
 (< *грех* 'bűn'). A bűnbocsánat kifejezésére a vogul az 'elfelejt', a bűn meg-
 bánására az 'eldob', a bűnből megtérésre pedig az 'elhagy' igét használja.

Az elvégzett terminológiai vizsgálat eredményeként tehát megfogalmaz-
 ható, hogy a fordítás során nem kerülhető el bizonyos orosz szakszavak átvé-
 tele, nem küszöbölhető ki az orosz nyelvű bibliafordítás – mint forrásnyelv –
 hatása; a szóképzés és a saját szavakkal történő körülírások azonban egyértel-
 műen azt igazolják, hogy a fordító tudatosan törekszik a neologizmusokra.

Irodalom

- Balangyin–Vahruseva 1958: А. Н. Баландин–М. П. Вахрушева, Мансийско–русский словарь. Учпедгиз, Ленинград.
- Csepregi 2005: Csepregi Márta, Bibliafordító Intézet Helsinkiben. In: *Finnugor Világ* X/1: 23–27.
- Gulya 1958: Gulya János, Egy 1736-ból származó manysi nyelvemlék. In: *NyK* 60: 41–45.
- Kálmán 1976: Kálmán Béla, *Chrestomathia Vogulica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes 2002: Keresztes László, Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translation. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), *Finn-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22–24, 2001. Studia Fenno-Ugrica Groningana 2. Maastricht 2002.* 192–196.
- Keresztes 2004: Keresztes László, Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Munkácsi 1935: Munkácsi Bernát, Vogul tankönyvek. In: *Nyr* 64: 27–32.
- Munkácsi–Kálmán 1986: Munkácsi Bernát–Kálmán Béla, *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rombangyjejeva–Kuzakova 1982: Е. И. Ромбандеева–Е. А. Кузакова, Словарь мансийско–русский и русско–мансийский. Просвещение, Ленинград.
- K. Sal 1957: K. Sal Éva, Manysi és chanti nyelvű kiadványok. In: *NyK* 59: 226–230.
- Widmer 2004: Widmer Anna, „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” – Az új suriskári osztják bibliafordításról. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–139.

Felhasznált biblia- és evangéliumfordítások

- Ahlqvist 1882: August Ahlqvist, *Матїиунэл и Маркнэл Елпынг Евангелиу Маньсынгыш. Гельсингфорсь*.
- Ahlqvist 1894: August Ahlqvist's *Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik*. Aus dem Nachlasse des Verfassers herausgegeben von Yrjö Wichmann. – *Das Evangelium Matthæi. Matpīnel Jelpjñ Jomas-ŋaqil. – Das Evangelium Marci. Marknel Jelpjñ Lattjlp*. In: *MSFOu* 7: 5–80, 81–125.

- Hunfalvy 1872: Hunfalvy Pál, A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Máté evangéliuma. A' tobolszki kormányzóságbeli kondai vogulok nyelvére. Fordította Popov G. (A' Bonaparte Lucian költségén 1869-ben eszközölt Londoni kiadásnak jogos utánnomata.) Matpinel jälpen jomas l'achel. Hoffmann és Molnár, Pest. In: NyK 9: 127–194.
- Hunfalvy 1873: Hunfalvy Pál, A' kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). Marknül jälpin latilp. Hoffmann és Molnár, Pest. In: NyK 10: 207–257.
- Марк хум хансум Ёмас Л-ххал. The Gospel according to Mark in Mansi language. [Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.
- Новый Завет (printed by: The Bible League). South Holland, USA [sine anno].
- Szent Biblia (fordította Károli Gáspár). Budapest 2001.
- Vulgata. Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest [sine anno].
- Wichmann, Yrjö 1894: Vorwort. MSFOu 7: V–XIII.

*

Terminological innovation in the Vogul Gospel translation according to Mark

In this paper I examine the terminology of the new Vogul Gospel translation according to Mark. In my research I have collected some words, phrases and expressions from the Bible terminology of the new translation and tried to determine the ways the translator used them. I have analysed the equivalents of 'sinner', 'forgive (the sin)', 'repent (the sin)' and 'convert (from the sin)'.

We can say that the translator used a loan word from Russian: *карек* (< *грех* 'sin'). She used the Vogul *кареканьин хот-ёрувлахтэгыт* ('forget the sin') for the 'forgive', *кареканьин вуськаси* ('throw the sin') for the 'repent' and *кареканьин хультупти* ('leave the sin') for the 'convert'. In sum, borrowing from Russian is unavoidable, but the translator strives for neologism.

ANDREA SÁROSI

A hanti újságírás nyelvéről

SIPOS Mária

0. Az alábbi írásban a mai suriskári hanti irodalmi nyelven megjelenő *Luh Avat* [Лух ават] című újságban tekintem át a hagyományos életformához nem kapcsolható, vagyis a városi élet és az iparosodás jelenségeinek, fogalmainak, intézményeinek és szereplőinek megnevezésére szolgáló szavakat és szó szerkezeteket, ami egyben azt is jelenti, hogy jelen írás a főnevek vizsgálatára szorítkozik –, azzal a céllal, hogy a szóban forgó irodalmi nyelv állapotára következtessék.¹ Ennek érdekében a következő kérdésekre keresem a választ: (a) Milyen összefüggés fedezhető fel a hanti nyelv helyzete és az újságnyelv szó- és kifejezéskincs között? (b) Hogyan kell elképzelnünk a hanti nyelvben az orosz jövevényszavak dömpingjét? Mennyiben igazolódnak a szókincs eloroszosodásáról szóló drámai kijelentések? (c) A ma használatos kifejezésmódok különböznek-e a hantira hagyományosan jellemző eljárásoktól? (d) Megfigyelhető-e bizonyos normák rögzülése a tárgyalt újságnyelvben? – Mindemellett az anyaggyűjtés során számos, a szótárakban eddig nem szereplő szó és szókapcsolat halmozódott fel.

Weinreichnek (1957) és Comrie-nak (1981) a Szovjetunió népeinek nyelvi helyzetéről tett megállapításai részben ma is érvényesek, illetve beigazolódtak. E népek úgynevezett irodalmi nyelve(i) sokkal inkább tekintendők az írásbeliség nyelvének, hiszen sajnos nem alakul ki, illetve nem fejlődik folyamatosan a környező nyelvjárással által elfogadott köznyelv, nem írnak eredeti műveket, nem adnak ki tudományos ismeretterjesztő írásokat, nem fordítanak idegenből szépirodalmat stb. (Comrie 1981: 25). Irodalmi nyelv helyett írásbeliséget említ Tyerjoskin is (1966: 320–321). Noha az irodalmi

¹ Az innováció terminus használatát azért kerülöm, mert az esetek többségében nem tudjuk megállapítani, mikorra tehető a szó vagy szó szerkezet létrejötte és meghonosodása. Néhány esetben kiderülhet, hogy amit újabb metaforának gondolnánk, arra meglepően régi adatunk is van. A hapax legomenonoktól való elkülönítésükre ugyancsak nincsenek eszközeink.

nyelvek kérdése a finnugrisztikai kutatásokban általában nem szerepelt előkelő helyen, nem gondolta ezt másként a hazai osztyjakológia sem. Apró, de sokatmondó jelzés az egyetemi oktatásban használatos tankönyvben is az egyik szemelvény fölött szereplő idézőjeles „irodalmi nyelv” megjelölés (Honti 1984: 184). Az irodalmi nyelvvel összefüggésben, illetve a nyelvújítás eszközeinek feltérképezése és tipizálása végett folyik egy projekt keretében a bibliafordítások nyelvének kutatása a Debreceni Egyetem irányításával.

A hanti irodalmi nyelvek esélyeit latolgatja Comrie és Weinreich számos megállapításával összhangban Schmidt Éva a szűk szakma előtt is ismeretlenül maradt korai munkájában (Schmidt 1973).² Konkrét nyelvi-dialektológiai kritériumok szerint igen lényeges megfigyeléseket fogalmaz meg az általa vizsgált északi osztyják nyelvterület lehetséges irodalmi nyelveiről, az obdorszkiról, a kazimiról, a suriskáriról és a közép-obiról. „Valóban, ha elfogadjuk az irodalmi nyelv kritériumának azt, hogy használatának szabályai részletesen le legyenek fektetve, a nyelvközösségre kötelező érvényűek legyenek és hogy megfelelő mennyiségű és minőségű publikációja legyen, úgy az osztyjakoknak egyetlen irodalmi nyelvük van: a kazimi. Némi jóindulattal funkcionáló irodalmi nyelvnek tekinthetjük a suriskárit is, mert bár szabályai meglehetősen kidolgozatlanok, igen színvonalas irodalma és rendszeres rádióadása van” (Schmidt 1973: 35–36). Amikor személyes tapasztalataira támaszkodva összefoglalta azokat a hangzásbeli sajátosságokat, amelyek egy-egy nyelvjárás elfogadását pozitívan vagy negatívan befolyásolják más dialektusú beszélők számára, akkor a suriskári nyelvjárás esélyeit látta igen jónak. A kazimiban ugyanis olyan hangok vannak (ti. az északi nyelvjárások *l*-jének spirantikus változata és a hosszú *u*-nak megfelelő tethető magánhangzó), amelyeket nemcsak nehezen tudnak megtanulni más nyelvjárásúak, hanem „kifejezetten csúnyának is tartják” (Schmidt 1973: 32). Bő három évtizeddel ezelőtt úgy ítélte meg, hogy a kazimi és a suriskári irodalmi nyelvek párhuzamosan funkcionálnak addig „míg el nem dől, hogy melyiké az elsőbbség” (Schmidt 1973: 36).

Schmidt Éva példaszerű áttekintése után, amely az 1917 utáni újításokra irányult, mintegy három évtizeddel később Widmer Anna vizsgálta (2004) a Márk evangéliumának suriskári hanti fordításában fellelhető neologizmusokat. A két munkában mindenképpen közös, hogy részben vagy egészben for-

² Schmidt Éva 1973-ban írta meg szakdolgozatát, bírálója Lakó György volt, valamint Kálmán Bélától is található bejegyzések. A mű váratlanul került elő a 2006. év elején, és a 2007. év elejére jelenteti meg a Nyelvtudományi Intézet a Schmidt Éva Könyvtár második köteteként.

dításirodalmat kutattak, míg a Luh Avat cikkeinek kisebb része származik orosz eredetiből, vagyis bátrabban lehet következtetni a hanti írásbeliség jelenkori viszonyaira.

A Luh Avat című újság a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet hanti nyelvű lapja. Szerkesztősége 5–10 fő, spektruma nem kimondottan széles: külpolitikai hírek nem jelennek meg benne, a címdoldalon általában az országos politika és közélet helyi vonatkozásairól van szó (pl. választások), továbbá a különféle ünnepekről emlékeznek meg. A belső oldalakon a helyi problémák kapnak teret (a víz tisztasága, halászat, lakásgondok), valamint a kiemelt alkalmakhoz (tanévkezdés, nőnap, az egészségügy napja) kötődő interjúk. Az utolsó (4.) oldalt többnyire mesék, egyéb folklór és a hagyományos életmódot bemutató képek, képriportok töltik ki.

Elsősorban suriskári nyelvjárású írások olvashatók benne, de a tagadhatatlanul jobb helyzetben levő kazimi hatása egyértelműen érzékelhető (a lap egyes számainak címében például külső nyomásra – mivel az „úgy helyes”³ – megtalálható az a nazális elem, amely a suriskári szabályai szerint zárt szótagban nem lehetne jelen, de a cikkek szövegében is számos szó írásmódja kazimias). A szövegekben általában is keveredve jelenik meg több nyelvjárás.⁴ Ami a helyesírást illeti, a hangjelölés számos ponton eltér a kazimi szokásoktól, nem mondható következetesnek, és nem jelölik a magánhangzók hosszúságát sem. Ebben a vizsgálatban a lap 210–234. (részben a 137.) számait néztem át.

1. Az orosz átvételek és hanti megfelelőik

Az orosz jövevényszavaknak megvan a maguk sajátos története az oroszországi kisebbségek nyelveiben. 1917 után kezdetben a modernizáció, de különösen a kommunista ideológia és propaganda, valamint az alsóbb osztályok tananyagának szókincsét a kis nyelvek elkezdtek saját jellemző eljárásaikkal létrehozni. Mivel ezek a szövegek és a bennük szereplő innovációk felsőbb szándék hatására jöttek létre, a hantiban például általában nem váltak a nyelv organikus részévé. Schmidt Éva is meglehetősen szkepszissel nyilatkozott ezekről (1973: 27). Később, pontosabban a negyvenes évektől ezzel szemben kifejezetten az orosz szavak átvételét szorgalmazták, sőt, elrendelték ezek orosz módon való kiejtését is (Weinreich 1953: 51). Különösen azokban a nyelvekben, amelyek beszélői korábban nem vagy csak alig kerültek kapcsolatban a nyugati típusú technikával, az orosz átvételek hatal-

³ A szerkesztőség szóbeli közlése ott jártunkkor 2005 júliusában.

⁴ Szofja Onyina hanti lektor szóban megerősítette. Segítségét ez úton is köszönöm.

mas arányban jelentek meg (Comrie 1981: 34). Napjainkban az orosz elemek tömeges jelenléte már nem valamilyen hivatalos kényszernek tulajdonítható, sokkal inkább annak, hogy a hantik a legeslegidősebbek kivételével mind igen jól beszélnek a többségi nyelvet (általában sokkal jobban, mint eredeti anyanyelvüket).

A hanti szókincs ezen belső fejlődésű új elemeinek az orosz jövevényszavaktól teljesen függetlenül történő tárgyalása nem célszerű.⁵ Egyrészt az újságcikkekben orosz eredetű és a hanti elemek egyaránt előfordulnak, melyek aránya és megoszlása a hanti nyelvhasználati színtereire enged következtetni. Másrészt viszont az igen gyakori „vegyes” szerkezetekben az orosz eredetű és a hanti szavak szintaktikailag változatos módon kapcsolódnak össze. A gyakorlatban azonban még e három természetesen adódó csoportba is reménytelen vállalkozás lenne besorolásuk, mert nem kevés megnevezés minősítése volna problematikus. Az említettekre lásd az alábbi példákat:

(a) A finnugor nyelvek kutatóit nem éri váratlanul, hogy a tudományos, a kulturális és társadalmi élet szereplőinek megnevezése általában orosz átvételekkel történik, mint pl. a 'közgazdász', 'jogász', 'pszichológus', 'geológus', 'olajmunkás', 'gázipari dolgozó', 'mérnök' stb. oroszul szerepel: *экономист, юрист, психолог, геолог, нефтяник, газовик, инженер*.

Hasonló a helyzet a közigazgatás, politika, pénzügy, távközlés, posta és a kultúra területén, pl. 'párt', 'távirat', 'munkakönyv', 'nyugdíjalap', 'helytörténeti múzeum': *партия, телеграмма, трудовой книжка, пенсионный фонд, краеведческий музей*. Nemzetközi szavak orosz közvetítéssel ugyanígy átkerülhetnek hanti szövegekbe ('verseny', 'koncert', 'találkozó' stb.): *конкурс, концерт, митинг*.

(b) Az orosz jövevényszavak dömpingje ellenére a városi életről szóló cikkekben mégis szép számmal vannak újabb tárgyakat és fogalmakat jelölő hanti szavak és szerkezetek:

улты хот = lakó + ház 'lakóház' (233);

йик манты тур = víz + menő + cső 'vízvezeték' (233);

газ манты тур = gáz + menő + cső 'gázvezeték' (233);

новитут = fehér + tűz 'áram, elektromosság' (232);

⁵ Ez nem egyszerűen valamiféle purista-idealista szemléletet elkerülendő van így, bár ismert jelenség a szakirodalomban, hogy amikor felszaporodnak a többségi nyelvből átvett szavak a kisebbségi nyelvben, akkor a beszélők esetleg nem tartják többé érdemesnek a többségi nyelv szavait a saját nyelvük mondatfűzési szabályaival kevert nyelvvel vesződni (Comrie 1981: 35), tehát igenis kihat a nyelvváltási hajlandóságra.

ан лэхитты мутра = edény + mosó + eszköz/megoldás 'mosogatógép' (218);
нусаё на тут мостаты мутра = füst + és + tűz + jelző + eszköz 'füst-és tűzjelző berendezés' (137);
новитут маты ун хошан = áram + adó + nagy + tartály 'áramfejlesztő' (232);
новитут картыкел = fehér + tűz + vas + kötél 'villanyvezeték' (232).

A közlekedés témakörében a régebbi évtizedekből is ismert és minden bizonnyal meghonosodott szavak és szerkezetek is vannak (pl. 'motorcsónak', 'repülőgép', 'vasút'):

тутаяёхон = tüzes + csónak 'gőzhajó' (225);
яёханса 'járat' (220);
тохлаёхон = szárnyas + csónak 'repülő' (220);
карты юш = vas + út 'vasút' (226);
тутаяё ухал = tüzes + szán 'motorosszán' (210).

Az ipar és a kereskedelem fogalmai korlátozottabb mennyiségben jelennek meg hanti nyelven: *хул номалты хом* = hal + fagyasztó + ház 'hűtőház' (232).

A megnevezések legnagyobb tömege azonban nem kizárólag hanti elemekből épül fel, hanem régebben vagy újabban átvett orosz eredetű szavak is jócskán szerepelnek bennük (vegyes témakörök):

хулсавом = hal + üzem 'halüzem' (210);
нёхи лешатты комбинат = hús + készítő + kombinát 'húskombinát' (226);
летот верты завод = étel + készítő + üzem 'élelmiszerüzem' (229);
летот верты цех = étel + készítő + részleg (229);
ох сохантыты касса = pénz + fizető + kassza 'pénztár' (215);
бензин понты таха = benzin + tevő + hely 'benzinkút' (215);
Окружной центр национальных культур нэмти хом 'körzeti nemzeti-ségi kulturális centrum (or.) nevű ház (h.)' (220);
девяносто второй пенсин 'kilencvenkettes (or.) benzin (or. eredetű h.)' (225);
пятисят первый тална 'ötvenegy (or.) telén (h.)' (225).

Ugyanakkor e témakörök szakszerűbb és részletekbe menő tárgyalásakor, esetleg az intézmények magasabb szintjeinek vagy belső felépítéseinek, működésének említésekor már orosz kifejezések használata jellemző. Tehát például az iskola témakörében számos hanti szót és szókapcsolatot is találunk, pl. *ашкула* 'iskola' (220); *няврам уталтаты таха / хом* 'gyerek + tanuló /

tanító + hely / ház' (231); *ашкула сох* 'iskolai egyenruha'⁶ (234). Az olyan fogalmak, mint pl. 'vizsga', 'szeminárium', 'felvételi vizsga' viszont jellemzően oroszul szerepelnek: *экзамен* (230); *семинар* (231); *вступительный экзамен* (222).

A helyi intézmények neve sem fordul elő hanti nyelven: *оленеvodческий техникум* 'réntartó középiskola' (221); *Салехардский медучилища* 'szalehardi egészségügyi főiskola' (234); *Ямалский полярный агроэкономический институт* 'Jamali sarkvidéki mezőgazdasági főiskola' (221).

Ugyanígy az egészségügyben:

ун леккар хот = nagy + orvos + ház 'kórház' (219);

пульница 'kórház' (220);

пеяк леккар = fog + orvos 'fogorvos' (233);

няврам сема питты хот = gyerek + szemre + jövő + ház 'szülőotthon' (234);

вулы леккар = rénszarvas + orvos 'állatorvos' (229);

de: *район больница* 'körzeti kórház' (234).

A közéleti témájú cikkekben is találni hanti fejleményeket:

потап 'beszéd' (219);

мойланса ясая = ajándék szó / beszéd 'köszöntő' (215);

турсий (hang) = torok + zaj 'szavazat' (224);

пирасты таха = választó + hely 'szavazóhelyiség' (212);

пириты нэпекат понты кеша улты ларасят = választó + lapok(at) + tevés + -ért levő + szekrény 'szavazóurna' (220);

нэпек эсалты пора = papír + leengedő + idő 'választás(ok)' (212).

Ugyanakkor a titulusok, szervezetek említésekor az orosz szavak használatosak:

депутат лот = képviselő (or.) + hely (h.) 'képviselei hely' (213);

округэв мет вун куся = körzet (or.) -ünk (h.) legnagyobb (h.) vezetője (h.) 'kormányzó' (213);

округ губернатор ланкар ху = körzet (or.) + kormányzó (or.) + munkatárs (h.) + férfi (h.) 'a kormányzó munkatársa/helyettese' (231);

жилищный управленияйн куся улты нэ = lakásügyi (or.) + hivatal (or.) + vezetőjeként (h.) + levő (h.) + nő (h.) 'a lakásügyi hivatal vezetője' (216);

госдумайна улты депутат = Állami Duma (or.) -ban (h.) + levő (h.) + küldött (or.) 'küldött az Állami Dumában' (213);

агитационный нэпекшук = agitációs (or.) + papír (h.) + darab (h.) 'szórolap' (222);

⁶ Bár létezik emellett az orosz eredetű *форма* is.

депутат нүрәнса = képviselő (or.) + választás (h.) 'képviseleválasztás' (220);

общественно политической нүрәнса = társadalmi-politikai (or.) + munka (h.) 'társadalmi-politikai munka' (220);

избирательный комиссияйн кусяя улты нэ = választási (or.) + bizottság (or.) + -ban (h.) vezetőként (h.) + levő (h.) + nő (h.) 'a választási bizottság vezető(nő)je' (220).

A hanti a családban, a nem formális szituációkban, illetve elsősorban vidéken van jelen, de ezeken kívül is elevenek, illetve mozgósíthatók a hanti sajtósági szóteremtő módjai az orosz megnevezések elsőprő fölénye ellenére is. Annak, hogy a hivatalos ügyek intézésekor, munkavállaláskor stb. a hanti soha nem volt használatos, következménye van a szókincs bővülésére nézve is, amint a vizsgált szövegek is mutatják, hiszen a pozíciók, bizottságok, hivatalok pontos megnevezésére sem régen, sem újabban nem jöttek létre belső keletkezésű hanti elemek. Az átvett orosz terminusok viszont igeneves szerkezetek tagjaiként jelennek meg,⁷ vagyis ez az adaptálás egyik módja.

2. A belső keletkezésű szavak és szerkezetek jellemző fajtái

Jól ismert sajtósága a hanti szókincs bővülésének – esetünkben a főnevekre leszűkítve –, hogy a szóképzéssel szemben jóval nagyobb szerephez jutnak az igeneves szószerkezetek (Schmidt 1978: 40).⁸ Ez a megállapítás a vizsgált szövegekben is igazolódik: a legnagyobb csoportot az igeneves szerkezetek teszik ki, messze felülmúlva a képzéssel vagy jelentésbővítéssel alkotott új lexémákat.

⁷ Az újságcikkekben körvonalazódó témakörök nem felelhetnek meg a szociolingvisztikai kutatásokban alkalmazott ún. *nyelvhasználati szinterek*nek. Egyrészt azért nem, mert ez utóbbiak nem állandó kategóriák: a releváns szinterek száma is és típusa is változik közösségenként, a kutatók is változatos számú szintérrel dolgoznak (Bartha 1999: 91–93). Másrészt pedig a szinte minden kutatásban megtalálható család és vallás például meg sem jelenik az újságokban. Nem utolsósorban pedig azért, mert ezek nem hozhatók összefüggésbe a kijelölt témával, az eredetileg réntartó vagy erdei, halász-vadász-gyűjtögető életmódot folytató hantik – eltűnőfélben lévő – nyelvében megjelenő városias élet, iparosodás, technizálódás szókincsével. Legfeljebb óvatos következtetéseket lehet levonni arra nézve, milyen szituációkban, milyen határok között jelenik/jelent meg a hanti nyelv.

⁸ „Az aktív (valószínűleg: produktív, S. M.) névszóképzők száma viszonylag csekély, újabban képzés helyett sok esetben inkább körülíró jelzős szerkezeteket használnak” (Schmidt 1978: 40).

2.1. Az igeneves szerkezetek

2.1.1. Az obi-ugor, illetve osztják igeneves szerkezetek felépítésével többen foglalkoztak (pl. Schmidt 1973, Csepregi 2005, Keresztes 2004, Widmer 2004). Legfontosabb sajátosságuk, hogy önmagukban, elliptikusan nem fejezhetik ki a cselekvőt, a cselekvés helyét stb. ezért a szerkezet jobb oldalán mindig 'személy', 'férfi', 'nő' stb., illetőleg a 'hely', 'ház' stb. alaptag használatos. Ezeket bővítik az igenevek, amelyeknek ugyancsak lehetnek bővítőménéyei.

Az alábbi felsorolás az egyszerűbbtől a bonyolultabbig, a folyamatos melléknévi igenév + valamilyen személyre utaló alaptag szótól a tárgyi bővítőmennyel ellátott, továbbá módhatározói szerepben álló határozói igenévvel bővített stb. szerkezetekig halad.

лутасты хоят = vásárló + személy 'vásárló' (215);⁹

тутхуратты хоят = tűz + oltó + személy 'tűzoltó' (217);¹⁰

радио хулатты хоят = rádió + hallgató + személy '(rádió)hallgató' (227);

потар ханинты хоят = beszéd/cikk + író + személy 'újságíró' (225);

спорт хося рунитты нэ = sport + -nál + dolgozó + nő '(?)sportszakértő, (vsz.) riporter' (215);

радио хося рунитты хоят = rádió + -nál + dolgozó + személy 'rádiós' (227);

потар хашман рунитты хоят = cikk + írva + dolgozó + személy 'újságíró' (225);¹¹

милициятна рунитты хоят = rendőrségeken + dolgozó + személy 'rendőr' (233);

Избирательный комиссияйн кусяя улты нэ = választási (or.) + bizottság (or.) -ban (h.) vezetőként + levő + nő 'a választási bizottság vezető(nő)je' (220);

нявремат уталтаты тахаятна рунитты хоят = gyerekek + tanító + helyeken + dolgozó + személy 'pedagógus, tanár' (231);

Округ милица хося мет вун кусяя рунитты понам ху = körzet (or.) + rendőrség + -nél + legnagyobb + vezetőként + dolgozni + helyezett + férfi 'a körzeti rendőrség parancsnoka' (212).

⁹ Nem tartozik a vizsgált szóanyaghoz, de a hagyományos kifejezések közül az ugyanilyen szerkezetű *велослаты хоят* = vadászó + személy 'vadász' is előfordult a cikkekben.

¹⁰ Valamint: *хул велты ху* = hal + fogó + férfi 'halász', ld. az előző lábjegyzetet.

¹¹ Valamint: *вулы шавиман рунитты хоят* = rén + őrizve + dolgozó + személy 'rénpásztor' ld. az előző két lábjegyzetet.

Nincsenek meg az eszközeink ahhoz az önmagában véve sem egyszerű feladathoz, hogy meghúzzuk a határvonalat a lexikalizálódott szerkezetek és az alkalmi, körülírásnak tekintendő, illetve más nyelvekben is csak hosszabb szerkezettel kifejezhető megnevezések között. Annyi biztos, hogy a lista elején szereplő rövidebb szerkezetekhez hasonlók igen jellemzőek a hagyományos hanti nyelvre, a hosszabbakra a folklórban akad példa.

2.1.2. A képzőszerű szavak között az igeneves szerkezetek jellemző alaptagjaiként Sauer (1967: 211–218) az *уку* 'férfi', *нэ* 'nő', *ом* 'dolog, tárgy', *таха* 'hely' szavakat sorolja fel. A fenti szerkezetekben, amelyek mind emberre vonatkoznak, a 'személy' jelentésű *хоят* elsöprő főlényel a leggyakrabban, ennél jóval ritkább a *нэ* és a *ху*. Nem személyre utaló kifejezésekben a *вер* 'dolog, munka', a *хот* 'ház' és a *таха* 'hely' jelenik meg gyakran az újságcikkek szövegében:

тынасты вер = árul, eladó + dolog 'eladás' (215);

на ёх нуруты вер = más(ik) + emberek + választó + dolog 'tisztújítás, választás' (215);

яхты вер = járó + dolog 'kirándulás, túra' (137);

поталтыты хот = fagyasztó + ház 'hűtőház' (232);

потар верты хот = beszéd + csináló + ház 'ülésterem, tanácsterem' (212);

каш верты хот = jókedv, vidámság + csináló + ház 'szórakozóhely' (217);

пирасты таха = választó + hely 'szavazóhelyiség' (212);

хоятат рунатайна маты таха = embereket + munkával + adó + hely 'munkaügyi központ' (233);

няврэмат уталматы таха = gyerekek + tanító + hely 'iskola' (231);

мув шув каниты таха = föld + köd + kereső + hely 'gázlelőhely' (215);

бензин понты таха = benzin + tevő + hely 'benzinkút' (215).

Azt, hogy ennek a különbségnek a háttérében nyelvjárási eltérések vagy inkább nyelvi változások állnak-e, csak részletesebb vizsgálat állapíthatná meg. Widmer (2004: 132) eredményeivel szemben – aki azonban egészen más jellegű szöveget kutatott – az *ом* 'dolog, tárgy' és a *вер* 'dolog, munka' jelentésű szavak ritkábban bukkantak fel a vizsgált szövegekben. Ennek oka azonban sejthető: az evangélium szövegében jóval magasabb az elvont fogalmak aránya, mint a rövidhírekben, interjúkban, beszámolókbán, köszöntőkben.

2.2. Jelzős szerkezet, ill. összetett szó. Erre a szóalkotási módra csekély példa van az újságcikkek szövegében. Ide sorolható a földgáz és a kőolaj hanti elnevezése: *мув шув* = föld + pára 'kőd' (215); *мув үүк* = föld + víz 'kőolaj' (215).

2.3. Szóképzés. Amint az korábban is ismert volt, ez az eljárás a mai hantira kevésbé jellemző: *яӕханса* 'járat (közlekedésben)' (220); *пуранса* 'választás(ok)' (222); *касанса* 'verseny' (231); *ӕһманса* 'játék'¹² (231).

2.4. Metaforizáció. A feldolgozott szövegekben mindössze néhány példa akadt erre: *лонас* '1. lábaskamra, tároló; 2. hasáb (újságban)' (217); *мурсуу* '1. hang (tkp. torok + hang); 2. szavazat' (224).

Jól elkülöníthető a ténylegesen a hantiban végbement metaforizációtól az oroszról tükörfordítással átvett többedik jelentés. Számos nyelvben (pl. angol, finn, német stb.) ismert a 'hang' jelentésű szó 'szavazat' jelentése. Mivel ez az oroszra is igaz, inkább az valószínű, hogy a hantiban ettől nem függetlenül jött létre.

3. A Luh Avat című lap szövegeinek legszembevetőbb vonása az, hogy a vizsgált megnevezések különböző változatokban fordulnak elő – ez jelen esetben nem interdiálektális megfelelésekre utal. Az azonos jelentésű párok vagy triplettek különféle eredetűek vagy megformálásúak. Mivel az alábbi felsorolásban az azonos jelentésű, de alakilag különböző szerkezetek sokfélegének bemutatása a cél, ezért egy-egy példa több helyen is előfordul:

(a) Két hanti igeneves szerkezet csak alaptagjában tér el: *няврам уталтаты хот* = gyerek + tanító + ház 'iskola' (221); *няврам уталтаты таха* = gyerek + tanító + hely 'iskola' (231).

(b) Az igeneves szerkezetek megformálása is más: *потар ханинты хоят* 'újságíró' (225); *потар хаиман рунитты хоят* 'újságíró' (225).

(c) A hanti igeneves szerkezet mellett régebben átvett, tehát a hanti fonémarendszerhez adaptált orosz eredetű jövevényszó is létezik: *няврам уталтаты хот / таха* (221) – *аикула* (220) 'iskola'.¹³

(d) A hanti szerkezet és a hangtanilag adaptált, valószínűleg régebbi orosz átvétel mellett létezik újabb, vagy egyszerűen orosz helyesírású átvétel is:

ун леккар хот (219) – *тульница* (225) – *больница* (234) 'kórház';
нэпек (212) – *киника* (224) – *книга* (232) 'könyv';
мув шув (215) – *хась* (215) – *газ* (220) 'gáz'.

¹² Ismét Szofja Onyina nyelvóráira hivatkozva, arányuk mindazonáltal az itt tapasztaltaknál nagyobbak tűnik.

¹³ Ugyancsak a hagyományos élethez tartozó szókincs része: *хул велты ху* – *рунак* (234) 'halász'.

(e) A hanti szerkezet és a feltehetőleg újabban átvett, orosz helyesírású jövevényszó egyaránt előfordul:

ванманса хот = látvány + ház (218) – *музей* (222) 'múzeum';

мойманса нэпек = ajándék + papír (215) – *грамота* (234) 'oklevél';

ашкула сох = iskola + bőr (234) – *форма* (230) 'iskolai egyenruha, formaruha';

ханиам хор = rajzolt + kép (213) – *рисунка* (212) 'rajz';

потар ханиты хоят = cikk + író + személy (225) – *потар хашман*

рупитты хоят = cikk + írva + dolgozó + személy (225) – *журналист* (230) 'újságíró'.

(f) Az orosz eredetű szavak ortográfiája körül is tapasztalható bizonytalanság: *сакон* (233) – *закон* (216) 'törvény'; *савом* (232) – *завод* (230) 'üzem'; *окрук* (137) – *округ* (213) 'körzet'. Ismert jelenség, hogy amikor egy kisebbségi nyelv beszélőinek nagy része jól beszél a többségi (esetünkben az orosz) nyelvet, vagyis nem idegen a többségi nyelv fonémarendszere, akkor sokkal kevésbé működik a hanghelyettesítés az átvett szavakban, mint a kevésbé kiterjedt kétnyelvűség idején – ugyanezt állapítja meg Várnai a nganaszan jövevényszavak esetében (2001: 330). Emellett még arra is gondolnunk kell, hogy az átadó nyelv helyesírási szabályai stabilak, ezért a szavak leírt képe is inkább az orosz kiejtéshez közelít.

(g) Másfajta bizonytalanságra utalnak azok az esetek, amelyekben a hanti szó vagy szerkezet jelentését zárójelbe tett orosz magyarázattal teszik egyértelművé. Ilyenkor arról is szó lehet, hogy a cikk írója tisztában volt azzal, hogy az általa használt (vagy éppen létrehozott) szó vagy szerkezet esetleg (már) nem ismert minden olvasó számára, esetleg régies a hangzása és elméletileg arról is, hogy a hanti szó több jelentése között pontosít az orosz ekvivalens:

карты (*копейка*) = vas 'fémpénz, kopejka' (225);

ох шавиты нэпек (*сберегательная книжка*) = pénz + őrző + papír 'takarékbetétkönyv' (217);

новитут маты ун хосан (*дизель-генератор*) = fehér + tűz + adó + nagy + tartály 'dízelgenerátor, áramfejlesztő' (232).

(h) Sajátos esete a rögzítetlen normákra valló tripleteknek, hogy bizonyos intézménynevek is három verzióban jelennek meg egyetlen szerkesztőség írásain belül is. Az Északi Népek Intézetét is többféleképpen említik:

Герцен нэмпи институт = Herzen + nevű + intézet (231);

Герцен опрась нэм тайты институт = Herzen + tulajdonnevet + birtokló + intézet (234);

Овс мир институт (Хон Петра Вов) = északi + nép + intézet (cár + Péter + város)¹⁴ (220).

Összefoglalás

A Luh Avat című újság szókincsének bizonyos jellemzőit összefüggésbe lehet hozni a hanti nyelv mai helyzetével. Amint várható is volt, azok a témakörök, amelyekben az orosz eredetű megnevezések dominálnak, jellemzően olyan nyelvhasználati színterekhez tartoznak, amelyekben a hanti soha nem funkcionált (politika, közigazgatás, munkavállalás), és nem meglepő az sem, hogy a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozások nevei között elenyésző a hanti eredetűek száma. A technizálódás kifejezéskincsében jó néhány belső keletkezésű hanti megnevezés is fellelhető, bár ezek egy részéről tudható, hogy e nyelv archaikusabb, inkább az idősebbek által használt változatához tartozik. Ez nyilván összefüggésben van a lap célközönségével, akik a cikkek témájából ítélve feltehetőleg a vidéken lakó idősebb, esetleg középkorú hantik, de következhet részben az újságírók nyelvvédő-nyelvőrző szándékaiból is. Azok a kölcsönszavak, amelyekben az írásmód arra utal, hogy fonológiaiilag beépültek az átvevő nyelvbe, a tapasztalatok szerint általában ugyancsak archaikusabbnak hatnak.

Orosz jövevényszavak kétségtelenül nagy számban vannak a mai szövegekben, de legalább ilyen fontos, hogy általában a hantira jellemző igeneves szerkezetbe helyezve adaptálják. Így tehát a hagyományos szóalkotási módok ma is meghatározzák a hanti szövegeket. A változatok közötti stíluskülönbségekről részletekbe menő vizsgálatok nélkül azonban nem lehet nyilatkozni, csak sejtéseink lehetnek, hogy egy-egy választás mögött milyen kommunikációs stratégia van.

Ez utóbbi ellenére mégis gyanítható, hogy ezen újságírási gyakorlat mögött még implicit normák sincsenek. A dialektális sokféleség, amint az köztudott, a nyelvjárásilag erősen tagolt nyelvekben az irodalmi nyelv létrejöttének egyik lényeges gátja. Itt azonban más jellegű változatok tömege tanúsodik az írásbeliség kiforrotlanságáról. Nem is annyira a variációk nagy száma, mint inkább sok fajtája utal erre. A hangjelölési és más helyesírási következtelenségről (pl. egybe- és különírás) nem beszélve is úgy tűnik, hogy az azonos jelentésű, hasonló felépítésű hanti szerkezetek és a hanghelyettesítést jelző vagy arra nem utaló helyesírási orosz átvételek egyaránt szerepel-

¹⁴ Ebben az esetben nem mondhatjuk, hogy három változatban él, csak annyit lehet megállapítani, hogy három különböző cikkben három eltérő formában jelent meg egy-egy alkalommal.

hetnek a szövegekben. Olyan központi jelentőségű vagy gyakori fogalmaknak, mint például a kórház, iskola, gáz vagy újságíró három-négy változata is számtalanszor előfordul. Amint a stiláris különbségekről mondottakból kiderül, a hanti nyelvről sem feltételezzük, hogy minden fogalomnak szigorúan egy megnevezése lehet. Mégsem látszik körvonalazódni olyan tendencia, hogy az újságcikkekben eldőlné, melyik a leggyakoribb fogalmak semleges megnevezése.

A sokféleség másik oka minden bizonnyal a hanti nyelv sajátos szóteremtő mechanizmusában keresendő. Ez a pontosan meghatározható szabályok szerint működő, ugyanakkor kétségtelenül rugalmas technika könnyedén képes megnevezni a változások előidézte fogalmakat és a korábban ismeretlen tárgyakat. Ám éppen e körülíró eljárásból adódó variabilitás teremthet egyenértékű, de nem feltétlenül állandó vagy maradandó szerkezeteket. A változatok stílusminősítéséhez szükséges az anyanyelvi kompetencia. Ezt esetleg érdemes lenne más, hasonló szóanyaggal bővített korpuszon elvégezni.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999: A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Comrie, Bernard 1981: *The Languages of the Soviet Union*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Csepregi Márta, Tahi utótagú szerkezetek az osztják nyelvben. In: CIFU-10 Joskar-Ola, megjelenés alatt.
- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási módszerek és törekvések a Márk evangélium új vogul fordításában. In: FUD 11: 73–86.
- Sauer, Gert 1967: *Die Nominalbildung im Ostjakischen*. Akademie Verlag, Berlin.
- Schmidt Éva 1973: A nyelvfejlődés és nyelvújítás tükröződése a közép-obi és a kazimi osztják irodalmi nyelvben (szakdolgozat). Kézirat.
- Schmidt Éva 1978: *Északi osztják nyelvtani jegyzetek*. Serkáli nyelvjárás. Kézirat, Debrecen.
- Tyerjoskin 1966: Н. И. Терешкин, Хантыйский язык. In: Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки. Наука, Москва. 319–342.
- Várnai Zsuzsa 2001: Még egyszer a nganaszan nyelv orosz jövevényszavairól. Néprajz és Nyelvtudomány XLI/2: 319–344.

- Weinreich, Uriel 1953: The Russification of Soviet Minority Languages. In: Problems of Communism 1953/2: 46–57.
- Widmer Anna 2004: Az új suriskári bibliafordításról. In: FUD 11: 127–140.

*

On the language of a Khanty newspaper

In this paper I deal with the language of Luh Avat written mainly in the Shuryshkary dialect of Northern Khanty. It seems to be devoted mainly to the middle aged rural Khanty-speaking inhabitants of the Yamal-Nenets Autonomous District. The goal of this study is to enumerate the characteristic features of the vocabulary of urban life, modern technology and industrialization.

The results of my investigations are as follows: as it is well known and often emphasised, the number and proportion of Russian loanwords are undoubtedly high, especially in the articles on administration, politics, social life, higher education, etc., where Khanty was never used.

The majority of these loanwords appear with Russian spelling – proving apparently that, because of either the extent of bilingualism among the Khanty, or their perfect Russian language competence, recent loans are pronounced without modifying the original phonetic form of the word. Nevertheless, these loanwords are often adapted by putting them into a *-ti* participle construction, which is very characteristic of the traditional Khanty language.

Besides the above mentioned (phonetically and/or syntactically) adapted Russian loans, the journalists show a preference for using the periphrastic *-ti* participle syntactic groups consisting of Khanty elements. These old constructions generally belong to an archaic stylistic layer. It is impossible to tell without a native speaker competence whether they are the results of a conscious preservative strategy, or not.

The most striking feature of these texts is the lack of crystallized norms or a standard. Besides the existence of dialectal variants and orthographic uncertainties, the denominations of numerous concepts seem to lack a standard form, and appear in many variants, i.e. adapted loanwords, loans with Russian spelling, loans in *-ti* participle construction, earlier *-ti* participle syntactic groups of Khanty elements – and different kinds of combinations of the previously mentioned cases.

The Shuryshkary dialect was said to be a potential base for a literary language, or to be more precise, the language of literacy, by Éva Schmidt some 35 years ago. On the basis of the language of journalism, literacy is working without both explicit and implicit norms nowadays.

MÁRIA SIPOS

na η jotn ōlne nomt siməm ōhši
'szívemnek veled való gondolata van'

**A testrésznevek szerepe az érzelmek nyelvi
kifejezésében a manysiban**

SIPŐCZ Katalin

Írásomban az érzelmek nyelvi kifejeződését vizsgálom a manysi nyelvben. Ezen belül is olyan kifejezések képezik vizsgálatom tárgyát, melyekben valamely testrésznév szerepel, témám tehát a testrésznevek konceptualizálódásának és az emóciók nyelvi megnyilvánulásának kapcsolata.

1. Az érzelmek nyelvi vizsgálata

Az érzelmek kutatásának egyik lehetséges aspektusa ezek nyelvi megjelenésének vizsgálata. Ez voltaképpen a nyelvészet, a pszichológia és a megismeréstudomány határterülete, és az utóbbi időben a kognitív nyelvészeti kutatások egyik kedvelt kérdésköre.

Az ÉKSz szerint az érzelem „az a lelki jelenség, amelyben a környező világ jelenségeihez és önmagunkhoz való viszonyunk tükröződik”. Az emóciók nyelvi kifejezésével több tanulmányában is foglalkozó Wierzbicka szerint az érzelem az érzetek egy alfaja, mely egyszerre fizikai, testi érzet és kognitív folyamat (Wierzbicka 1999: 2–5). Érzelem esetén a fizikai érzetnek kapcsolódnia kell valamilyen gondolat(ok)hoz (pl. szomorúság, izgalom). A „puszta” fizikai érzetek (pl. éhség) pedig csak valamilyen testi érzéshez kapcsolódnak. Könnyen szemlélteti az érzetnek és érzelemnek ezt a különbségét a *fáj a szívem* kifejezés számos nyelvben lehetséges kétféle olvasata: (1) 'fizikailag fáj a szívem valamilyen fiziológiai okból'; (2) 'szomorú vagyok, aggódom valamilyen lelki gond miatt'.

Az érzelmek nyelvi kifejeződésének vizsgálatában az egyik legalapvetőbb probléma, hogy olyan jelenségek megnevezéséről van szó, melyek nem láthatók, nem mérhetők, paraméterekbe semmilyen módon nem foglalhatók. Ez

az alapvető probléma sokszorosan vonatkozik az olyan kontrasztív jellegű kutatásokra, melyekben több nyelv érzelmi szókincsét vetik egybe: egzaktan nem határozható meg, hogy voltaképpen azonos jelenségek nyelvi vetületét hasonlítjuk-e össze a különféle nyelvekben.

Ezt a nehézséget kiküszöbölhetjük, ha vizsgálatunk tárgyául olyan nyelvi vonást választunk, mely kutatásunkban az összehasonlítások alapjául szolgáló stabil pillér lehet. Ilyen jelenség például a **metafora** (vö. az érzelmek kifejeződésének a kognitív metafora-elmélet keretében végzett vizsgálatait, pl. Kövecses 2000), vagy az érzelmek és a **testrésznevek** összekapcsolódása (vö. Kövecses 2000; Enfield–Wierzbicka 2002).

2. Az érzelmek nyelvi kifejezése és a testrészek kapcsolata

Minden nyelv emocionális szókészletében jelentős szerepet játszik az emberi test és annak részei: ha bánkódunk, akkor *fáj a szívünk*, ha valamire vágyódunk, akkor *epelkedünk valami után*; vö. még: angol *lose heart*, *take heart*, *out of heart* (< *heart* 'szív'), *gut feeling* (< *gut* 'bél, belső'), orosz *cepдue болит*, *cepдue разрывается*, *cepдue радуется* (< *cepдue* 'szív'), finn *sydän-suru* 'szívfájdalom, szomorúság', *olla sydämmissään* 'haragszik' tkp. „szívében van” (< *sydän* 'szív'), *sapekas* 'mérges' (< *sappi* 'epe'). Azt látjuk tehát, hogy érzéseinket valamilyen módon egy-egy testrészünkhez kapcsoljuk, azokat testünkbe vetítve láttatjuk. Ennek voltaképpen több oka is van: (1) összefügg az emberi nyelv általános emberközpontú és testközpontú jellegével, továbbá (2) kapcsolatban van az érzelmek fiziológiai vonatkozásaival, valamint (3) történeti, kulturális szempontok is befolyásolhatják:

(1) Az emberi nyelv antropocentrikus és antropomorf jellege szókészletünk több területén is érvényesül, gondoljunk például a téri kifejezések vagy akár a tárgyrésznevek jelentős részének testrésznévi eredetére (vö. Sipőcz 2005: 412–414). Az „**embodiment**” („megtestesülés”) fogalma és jelensége, mely a kognitív tudományok egyik központi terminusává vált, voltaképpen azt fejezi ki, hogy a világ kognitív megismerésében az emberi test kiemelkedő szerepet játszik. Más megközelítésben – továbbra is a kognitív nyelvészet keretein belül – azt látjuk, hogy bizonyos absztrakt fogalmakkal kapcsolatban (ilyen például a TÉR, IDŐ, GONDOLKODÁS, és ilyen az ÉRZELEM is) az emberi gondolkodás korlátozott, és csak a már ismert, konkrét dolgokkal összefüggésben tud értelmezni, és ez a konkrét dolog sok esetben éppen testi valónk. A kognitív metaforaelmélet ún. fogalmi metaforái tulajdonképpen így keletkeznek, áthatják az emberi gondolkodást és nyelvhasználatot. E metaforaelmélet keretében számos kutatás irányult az érzelmi szókészlet metaforikus jellegére, és mutatta ki, hogy az ezen a területen megnyilvánuló

nagyfokú univerzalitás alapja részben éppen az emberi test és az emberi fiziológiai folyamatok (vö. Kövecses 1998).

(2) Az érzelmek fizikai érzetekhez kapcsolódnak: ha aggódunk, fájhat, összeszorulhat a gyomrunk, ha dühösek vagyunk, szívünk kalapál, pulzusunk szaporább lesz, felmegy a vérnyomásunk, elvörösödünk, ha idegesek vagyunk, akkor a torkunkban érzünk valami görcsöt, ha félünk, mellkasunk elszorul, elakad a lélegzetünk stb. Logikusan feltételezhetjük, hogy ezek a fiziológiai reakciók, miképpen az emberi test működése általában, univerzálisak. (Kutatások is megerősítik, hogy például a düh egyforma testi reakciókat vált ki eltérő népeknél, vö. Kövecses 2005: 178; Levenson et al. 1992.) Mindez alapot szolgáltat ahhoz, hogy egyes érzelmek adott testrészekhez kötődjenek. Mégis azt tapasztaljuk, hogy különféle nyelvekben többé-kevésbé azonos érzelmek „helye” más-más testrészekben van (pl. SZOMORÚSÁG: szív, gyomor, MÉREG: epe, szív, vér), vagy – akár egy nyelven belül is – a hasonló/azonos érzelmek több testrészt is „érintenek” (pl. epe: BÁNAT, VÁGYÓDÁS (magyar), MÉREG (finn), BÁTORSÁG kínai [vö. Ning Yu 350]). Ez nem meglepő, hisz a fenti felsorolás is mutatta, hogy egy-egy érzelem több testi folyamatot is kiválthat, és ezáltal eltérő konceptualizálódás mehet végbe egyes nyelvekben. Továbbá az is tény, hogy bizonyos érzelmek kifejezése esetében „fiziológiailag” nem is tudjuk megindokolni, hogy miért éppen az adott testrészhez kapcsolja azt a nyelv (például bátorság, irigység – epe).

(3) Több tanulmány is utal rá, hogy az érzelmek testrésznévi alapú konceptualizálódását kulturális, spirituális és népi gyógyászati tradíciók is alakítják. A kutatások szerint például a kínaiában és az európai nyelvekben a szív szerepe eltér az emóciók kifejezésében. Míg az európai nyelvekben világosan elkülönül egymástól a szív mint az érzelmek középpontja, valamint az agy/fej mint az értelem „helye”, a kínaiában mindkét funkciót a szív birtokolja. Az európai felfogás alapvetően a felvilágosodás kori racionalizmusban gyökerezik, a kínai jelenség összhangban van az ősi kínai filozófiával és tradicionális orvoslással, melyek a szívet tartották a gondolkodás és az érzések helyének (vö. Ning Yu 2002, 2005). A türkménben például a májban lokalizálódik számos érzelem, összefüggésben azzal a régi felfogással, amely a májat tartotta az élet központi szervének (Esenova 2005).

3. A vogul nyelv emocionális kifejezései

Írásom további részében a manysi nyelv emocionális kifejezéseit vizsgálom a folklórszövegek, valamint szótári gyűjtés alapján. A folklórszövegek nagyobb része Munkácsi (VNGy) és Kannisto (WV) gyűjtései, tehát kb. egy

évszázada kerültek lejegyzésre, kisebb részben pedig újabb, a 20. század második feléből származó szövegek, vö. Kálmán (WT).

A nyelvi anyag gyűjtése során csak azokat az emocionális kifejezéseket vettem figyelembe, amelyekben valamilyen testrésznév szerepelt. Az adatok tartalmaztak külső és belső testrészneveket is, de belső testrésznevek gyakrabban fordultak elő. Általános jelenség, hogy az érzelmek nyelvi megformálásában a belső testrészneveknek van nagyobb szerepük. Ennek ellenére előfordulnak külső testrészek elnevezései is, ezek a kifejezések azonban más típusúak. A külső testrészneveken alapulók többnyire metonimikusak, azaz az érzellemmel együtt járó, látható testi hatás fejezi ki magát az érzelmet, vö. *megorrol, felhúzza az orrát* 'HARAG', *kidülleszt a mellét* 'BÜSZKESÉG', *elkerekedik a szeme* 'CSODÁLKOZÁS', *nyakas* 'MAKACSSÁG'. Ezzel szemben a belső testrészneveken alapulók alapvetően metaforikusak, még ha az adott testrészhez kapcsolódó fiziológiai hatások egyes esetben észlelhetők is, gondoljunk például a gyakran szaporább szívveréssel járó IZGALOM kifejezésére szolgáló *összeszorul a szívem* esetére (vö. még: Ning Yu 2002).

A vizsgált manysi szövegekben emocionális szerepet az alábbi testrésznevek kaptak: *sim* 'szív', *kakr* 'kebel, bendő, has, méh', *mājt* 'máj', *nomt* 'elme, ész, gondolat' (ezek elemzését ld. 3.1), külső testrésznévként pedig többször is előfordult a *kāt* 'kéz' és a *lāyəl* 'láb':

- (1) *ša'itēm kātēl, ša'itēm la'ilēl qāyā-pālt ti minēs*
'örvendő kézzel, örvendő lábbal ment im ángyához' (VNGy IV: 293)
- (2) *...ša'nim aryān ti taxēs; kātēm ti marēmawēs, la'ilēm ti marēmawēs*
'anyám már túlságosan szigorú, kezem is rosszul érzi magát, lábam is rosszul érzi magát' (VNGy IV: 8)

Az iménti példákban a végtagok tehát mind az öröm, mind pedig a rossz érzet viselői, a kifejezések metonimikus jellege nyilvánvaló. A kéz és a láb együtt szereplése kapcsán nem feledkezhetünk meg a manysi folklór egyik legjellemzőbb formái jegyéről, a paralelizmusról. E kifejezések is tipikus paralel szerkezetek, így könnyen lehetséges, hogy az adott érzelmek, valamint a kéz és a láb összekapcsolódását voltaképpen az énekek nyelvezete alakította ki, tehát kifejezetten a folklórszövegekre jellemző kifejezésmóddal állunk szemben. (Hasonló jelenség a 'szív' és a 'máj' gyakori együtt szereplése is, erről bővebben ld. 3.1.)

3.1. A szív és az elme kettőssége

Az európai nyelvekben az érzelmek nyelvi megformálása egyértelmű szívközpontúságot mutat, ez egyrészt megnyilvánul abban, hogy a legalapvetőbb érzelmeink a szívhez kapcsolódnak, másrészt pedig abban, hogy a szív egyszerre többféle érzélem helye is, míg más testrészekhez többnyire csak egy-egy emóció kötődik. A szív mint az érzelmek központja tehát megglehetősen általános jelenség, de korántsem univerzális. Az ausztrónéz tsou nyelvben például a *koyu* 'fűl' játszik ilyen központi szerepet az érzelmi kifejezésekben (Huang 2002), de több nyelvben is megfigyelhető a máj prioritása, vagy akár a gyomor, a has vagy a belek kitüntetett szerepe az emberi érzelmek nyelvi „elhelyezésében”.

A nyugat-európai kultúrkörhöz tartozó nyelvekben megfigyelhető az a fajta dualizmus, mely az érzelmeket a szívhez kapcsolja, a gondolkodást pedig a fejhez. Ezt sem tarthatjuk univerzálisnak, mivel számos nyelvben nyoma sincs ennek a megosztottságnak, és a kutatások szerint a nyugat-európai nyelvekben sem volt mindig így. Az indoeurópai alapnyelvben például még a szív egyaránt lehetett az érzések és a gondolkodás helye, majd az ókori görög filozófia és orvostudomány (elsősorban az ún. négy testnedv elméletével), később a kereszténység (főképpen a test és lélek kettősségével) hozott változást a nyugat-európai gondolkodásban. A 17. században pedig a racionalizmus indította el az érzelmek és gondolatok szétválását, amely ma is tükröződik az ún. nyugati kultúrkör emocionális nyelvezetében (vö. Wierzbicka 1992: 44–47; Sharifian et al.). Ezzel szemben például a kínaiában a szív mint a legfőbb emberi szerv nem csak az érzelmek, hanem a gondolkodás helye is, és e felfogás gyökerei a tradicionális kínai orvoslásban és az ősi kínai filozófiában található (Ning Yu 2005). Hasonló felfogással találkozunk a türkménben, és más keleti kultúrák esetén is (Esenova 2005).

A *sim* 'szív' szerepe

A manysi folklórszövegekben a *sim* 'szív' világosan központi szerepet játszik az érzelmek kifejezésében. A *sim* a manysiban nem csupán a szívet jelölheti, hanem általánosabb 'valaminek a közepe' jelentésével összhangban az ember középső részét, a szív mellett a gyomort is megnevezheti. Ily módon ehhez a szervhez számos érzélem mellett az éhség fizikai érzete is kapcsolódik, vö.

(3) *am siməm ētilaŋke patwes*
'éhezni kezdtem' (WT 146)

(4) *sim-tal'ëχ nəsĩñ pūl χotël kinsilēm?*
'szív csúcsára való ízletes falatot honnan keressek?' (VNGy IV: 131)

(5) *nājēr sēmētän nār mūsti, ton tēi', āji.*

'A fejedelem, ami szívének tetszik, azt eszik, iszik.' (VNGy IV: 377)

Az érzelmek közül a *sim* a SZERETET, SZERELEM, BOLDOGSÁG, BÁTORSÁG, FÁJDALOM, MÉREG, HARAG, DÜH, CSODÁLKOZÁS kifejezésében játszik szerepet. Az alábbi példák esetében a szív pozitív érzelmek – TETSZÉS, SZERETET, SZERELEM – hordozója:

(6) *šimné jērnē ākw' jēri*

'szívnek tesző ének' (VNGy IV: 114)

(7) *simémné ti patsén*

'beléd szerettem' tkp. 'szívembe jutottál' (VNGy IV: 66)

(8) *siməm kinsi janiγsuh*

'a szívem nagy boldogságot keres' (WT 114)

(9) *siməmt rāti šāγt*

'szívemben dobog az öröm' (WT 126)

A BÁTORSÁG, MERÉSZSÉG helye is a *sim*:

(10) *pāil-pāηk šimēñ khum Tōma, šōt uj nāmēñ khum Tōma*

'A falu feje, bátor (tkp. szíves) férfi Tóma, száz állatról (= száz medvét ölt) neves férfi Tóma.' (VNGy III: 480)

Szintén a pozitív érzelmek kifejezései közé sorolandó az alábbi példa, melyben a *sim* a LELKES, SZORGALMAS tevékenység kifejezője (vö. magyar *szívesen csinál valamit*):

(11) *tāηkər... kənsγu seməηäγpəl jəmts*

'die Maus... begann auch eifrig zu jagen' (WV III: 107)

A következő adat a MEGLEPŐDÉS, CSODÁLKOZÁS és az ezzel összefüggő MEGIJEDÉS kifejezését szemlélteti:

(12) *sim χūñ ōhšew, χot ta roχtsuw*

'szívünk (vala)hogyan van, úgy megijedtünk' (WT 50)

A *sim* nem csupán pozitív, hanem számos más nyelvhez hasonlóan negatív érzelmekkel is rendelkezik: idetartozik a LELKI FÁJDALOM kifejeződése, valamint a MÉREG, HARAG és DÜH.

- (13) *simēñ nē simēm sarγuñkw' pats, simēñ nē simēm kvossuñkw' patwēs*
'szívvel való nőnek szívem sajogni kezdett, szívvel való nőnek
szívem égni kezdett' (VNGy IV: 75)
- (14) ...*kantiñ nqmt ta ta visēm. simēm joli pālnē nāñk-jiw vortiñ sol' ta*
pēlχatīlēs
'...haragos gondolatát viszem. Szívem alá mint vörös fenyőfából való
kemény ék, úgy fűródott be' (VNGy III: 445)
- (15) *simiñ χumitān jol voškāsawēs*
'Dühös embere a földhöz csapta.' (VNGy IV: 173)

A *sim* igeképzős származékai is a felsorolt érzelmek konceptualizálódását mutatják:

- LU *jel-šimi* 'elcsodálkozik, megdöbben'
N *simeji, simejaxti* 'mer, merészel'
N *simiti, simitaxti* 'fenyeget'
N *simti, LM šimti, T sēmti* 'haragszik'
LM *šimtaxti, K sēmtaxti* 'megharagszik' (WW 546–547).

A melléknévképzős származékok a népköltési gyűjtéseken alapuló szótár szerint egyaránt lehetnek pozitív és negatív értékűek. Ez összhangban van a fent ismertetettekkel, ahol is láthattuk, hogy a szív számos érzelm konceptualizálódásában játszik szerepet. Ennek érdekes következménye, hogy akár ugyanaz a derivátum is ellentétes jelentést hordozhat, a konkrét értelem ebben az esetben a kontextus függvénye. A mai nyelvhasználatot tükröző manyisi–orosz szótár (Balangyin–Vahruseva) már csupán a pozitív jelentéseket szerepelteti, vö. N *simiñ, LM šimēñ ~ šimiñ, LU P šimiñ, K sēmēñ, T šomēñ ~ šomiñ* 'dühös, haragos; bátor' (WW); *сымыя* 'сердечный'; *сымы-жысь* 'прилежный, трудолюбивый; страдательно' (Balangyin–Vahruseva 115).

A *sim* fosztóképzős származéka egyaránt kifejezhet ROSSZ SZÁNDÉKot és KEGYETLENSÉGet, valamint az alapszónak a MÉREGhez és DÜHHöz való kapcsolódásából következően BÉKÉSSÉGet, vö. LM *šimtal* 'békés, jámbor' (WW 547); *сымтал-маймтал* 'жестокий, бессердечный' (= „szívtelen-májtalan”) (Balangyin–Vahruseva 115).

A folklórszövegekben a *sim* szóval hasonló szerepben, de lényegesen ritkábban szerepel a testnek szintén a legbelsejét jelölő *kakr ~ kaχēr* 'kebel, bendő, has, méh; érzelm, düh, vágy'. Gyakran paralel szerkesztésben a *sim* párjaként áll, egyaránt hordozhat pozitív és negatív érzelmeket, vö.

(16) *simēmnē ti patsēn, kaḡrēmnē ti patsēn*
 'beléd szerettem' tkp. 'szívembe jutottál, keblembe jutottál'
 (VNGy IV: 66)

(17) *Numi Tārēm jāyēmnē ušmēñ **kakr-lāḡēl** tārātawāsēm*
 'Numi Tórem atyám haragos kebel zugával (= haraggal) teremtett engem' (VNGy III: 531)

A 'máj' jelentésű *mājt* emocionális kifejezésekben önállóan nem szerepel, csak a *sim* szóval együtt, paralel szerkezetekben fordul elő:

(18) *simēn raḡwtal l'ūl' lātiñ, **majtēn** raḡwtal l'ūl' lātiñ*
 'szívbe nem fogadható (= fájdalmat okozó) csúnya beszéd, májba nem fogadható (= fájdalmat okozó) csúnya beszéd' (VNGy III: 504)

A *nomt* 'ész, elme, gondolat' szerepe

A folklórszövegek alapján úgy tűnik, hogy a manysiban nem érvényesül a nyugati kultúrkör nyelveire jellemző szív és elme kettőssége, az érzelmek és a gondolkodás szétválása. Az elme nem csupán a gondolatoknak, hanem a szívhez hasonlóan az érzelmeknek is fontos helye a manysi nyelvben.

A legáltalánosabban ebben a szerepben előforduló lexéma a *nomt* 'elme, ész, okosság, gondolat, vágy'. A forrásokban talált adatok nem adnak egyértelmű választ arra, hogy a gondolatok fizikailag hol találhatóak a manysik felfogásában, a *nomt* szónak az emocionális kifejezésekben játszott szerepe alapján nem zárhatjuk ki ennek a szívben való lokalizálását. Az alábbi adatokban a *nomt* egyértelműen az észbeli képességgel áll kapcsolatban:

(19) *añ **nqmtēl** ḡaḡštawēn!*
 'Most megtanítanak ésszel (gondolkozni)!' (VNGy IV: 55)

(20) *nañ vārmēl'i' **nqmtiñ** ḡum*
 'te igen okos ember vagy' (VNGy IV: 333)

Az érzelmi állapothoz kapcsolódó kifejezésekben a *nomt* a *sim*-hez hasonlóan hordozhat pozitív és negatív érzelmeket. A TETSZÉS, SZERETET, SZERELEM kifejezésére meglehetősen általános a *nomt-Px pati* 'megtetszik, megszeret' = „valaki gondolatába esik” szintagma, vö.

(21) *amki **nqmtēm** patēm ḡamēs jur t ḡāntsēm*
 'Megtaláltam azt a jó társam, aki nekem tetszik' (VNGy IV: 61)

Az alábbi példák a SZERETET, VÁGYAKOZÁS érzéséhez kapcsolódnak:

- (22) *ta χumən nomt^m patəs*
 'jener Mann gefiel mir' (WV V: 264)
- (23) *am na η nūpəl n **nomt^m** ōli*
 'Ich will zu dir' (WV II: 102)
- (24) *akw' pāl **nqmtēm** tūwl'è kwoss āli, ... saw Ās-χumim mōt pāl*
***nqmtēmtəl** χūl'uñkwè sāl'*
 'Ha fél vágyam arrafelé is van, ... sok obi férfiúmat másik fél
 vágyammal itt hagyni sajnálom.' (VNGy IV: 77)

A *nomt* a *sim*-hez hasonlóan szerepet játszik a LELKI FÁJDALOM, SAJNÁLKOZÁS kifejezésében:

- (25) *ām-māsēm āl **namsēn**, úχāil seím-khorù sówēn!*
 'Én miattam ne bánkódjál (tkp. 'ne gondolkodjál'),
 teljesen sovány leszel! (VNGy IV: 366)
- (26) ***nqmtēm** χul'ilālēm, ti tārātālslēm*
 'megsajnáltam (tkp. 'gondolatom felbukkant'), és elbocsátottam'
 (VNGy II: 187)

Meglehetősen általános a *nomt* a BOSSZÚSÁG, DÜH, MÉREG, HARAG kifejezésére, ebben az esetben 'mérges, rossz' jelentésű jelzőt kap:

- (27) *piγ **nomtē** l'ūl'iy ta iēmtabS*
 'Der Sohn... wurde nun verdriesslich' (WV III: 31)
- (28) *lawiñ **nqmtēmtəl** nalu kwoss tārmate 'im*
 'dühösen amint lefelé szököm' (VNGy III: 467)
- (29) *nuriñ **nqmtēm** ta nūs'ilālēm*
 'bosszúálló elmém ím megnyugodott' (VNGy II: 196)

Miképpen fentebb már utaltam rá, az adatok alapján nem állíthatjuk, hogy a manysik felfogásában a *nomt* a fejbén/agyban helyezkedne el, miképpen például a magyar vagy általában a nyugati kultúrkör felfogásában. A lexémának az emóciók kifejezésében játszott szerepe nagy hasonlóságot mutat a szív szerepkörével. Ezt megerősíti talán az a körülmény is, hogy a *nomt* párja lehet a szív jelentésű *kakr* lexémának paralel szerkezetben, vö.

- (30) *maltip vōt jamēs nqmtél, tawānt vōt ja kaxrél*
 'mint langyos szél, jó gondolattal (tkp. 'lélekkel'), mint csendes szellő, jó gondolattal ('szívvel')' (VNGy III: 511)

Az alábbi metaforák pedig egyértelműen a szívhez lokalizálják a gondolatot:

- (31) ...*kantiñ nqmt ta ta visém. simém joli pālné nāñk-jiw vortiñ sol' ta pēlχatilés*
 '...haragos gondolatát viszem. Szívem alá mint vörös fenyőfából való kemény ék, úgy fűrődött be' (VNGy III: 445)
- (32) *naηjotn ōlne nomt siməm ōñsi*
 'a szívem rád gondol' tkp. 'a szívemnek veled levő gondolata van' (WT 150)

4. Összegzés

(1) A manysi folklórszövegek alapján megállapítható, hogy az érzelmek kifejezésében a manysi nyelvben is fontos szerepet játszanak a testrészek.

(2) A feldolgozott források alapján elmondható, hogy az érzelmek kifejezésében sok más nyelvhez hasonlóan a manysiban is központi szerep jut a szívet jelölő testrésznévnek.

(3) A manysi emocionális kifejezések alapján úgy tűnik, hogy a manysi gondolkodásban nincs meg az a dualizmus, mely az érzelmeket a szívhez, a gondolkodást pedig a fejhez kapcsolja. A kínaival és más keleti nyelvekkel ellentétben azonban a manysiban a szívről nem állíthatjuk, hogy az érzelmek és a gondolatok központja is. Nyelvileg két lexéma hordozza ezt a szerepet: a 'szív' jelentésű *sim* (ritkábban *kakr*) az érzelmeket fejezi ki, a *nomt* 'elme, ész, okosság, gondolat, vágy' pedig a gondolatokat. De a nyugati nyelvek dualizmusával ellentétesen a *nomt* a gondolatok mellett az érzelmeknek is fontos helye, azaz a gondolkodáson kívül a *sim* emocionális funkcióival is rendelkezik. Ebből a szempontból a manysi nyelv alapvető eltérést mutat közeli rokon nyelvétől, a magyartól.

(4) A *nomt* mint gondolatok és érzelmek helye a folklórszövegek alapján a testben biztonságga nem lokalizálható, a nyelvi adatok bizonyos mértékig arra engednek következtetni, hogy a *nomt* helye a szív.

Irodalom

- Balangyin–Vahruseva 1958: А. Н. Баландин–М. П. Вахрушева, Мансийско–русский словарь. Учпедгиз, Ленинград.
- Enfield N. J.–Wierzbicka A. 2002: The Body in Description of Emotion. *Cross-Linguistic Studies. Pragmatic & Cognition* 10: 1/2. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- Esenova, Orazgozel: Body-part terms and emotion in the English and Turkmen languages. <http://klio.umcs.lublin.pl/~linguist/nisl/abst/ese.pdf>
- ÉKSz = Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Huang, Shuanfan 2002: Tsou is different: A cognitive perspective on language. *Emotion and Body*. In: *Cognitive Linguistics* 13.2: 167–186.
- Kövecses Zoltán 1998: A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba–Győri Miklós (szerk.), *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2000: *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- Kövecses Zoltán 2005: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.
- Levenson, R. W.–Ekman, P.–Heider, K.–Friesen, W. V. 1992: Emotion and autonomic nervous system activity in the Minangkabau of West Sumatra. In: *Journal of Personality and Social Psychology* 6: 972–988.
- Ning Yu 2002: Body and Emotion: Body parts in Chinese expression of emotion. In: Enfield–Wierzbicka 2002: 341–365.
- Ning Yu 2005: Where does the heart go? A study of the ontology of xin in Chinese. <http://iacl-isell.ling.sinica.edu.tw/Abstracts/O26.pdf>
- Sharifian, F.–Dirven, R.–Ning, Y.: Looking for the mind inside the body: Conceptualizations of 'heart' and other internal body organs across languages and cultures. <http://www.geocities.com/fsharifian/heart>
- Sipőcz Katalin 2005: Spatial Orientation and Grammaticalization. In: *Acta Linguistica Hungarica* 52: 411–425.
- VNGy = Munkácsi Bernát 1892–1921: *Vogul Népköltési Gyűjtemény I–IV*. MTA, Budapest.
- Wierzbicka, Anna 1992: *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford University Press, New York.
- Wierzbicka, Anna 1999: *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press, Cambridge.

WT = Kálmán Béla 1976: Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Budapest.

WV = Kannisto, Artturi-(bearb.) Liimola, Matti 1951–1963: Wogulische Volksdichtung. MSFOu 101. 109. 111. 114. 116. 134. Helsinki.

WW = Munkácsi Bernát–Kálmán Béla 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.

*

On the body-part names in phrases expressing emotions in Mansi

This paper discusses internal body-part names of Mansi that participate in conceptualization processes expressing emotions. The linguistic data are drawn from Mansi folklore texts and from dictionaries. As in Indo-European languages, the word for heart *sim* plays a central role in the representation of different emotions and feelings [as the main seat of emotion]. Other body-part terms appearing in emotional expressions are *nomt* 'thought, mind' [as the seat of both emotion and reason] and *kakr* 'breast, heart, stomach, womb', *mājt* 'liver' [as the seat of emotion].

KATALIN SIPŐCZ

Szinonímia és / vagy funkciómegoszlás a *-(V)s* és az *-(j)Ű* képzős melléknevek között

A birtokos melléknévi összetételek szemantikai vizsgálata*

H. VARGA Márta

0. A 'valamivel való ellátottság' jelentés kifejezésére két ősi eredetű képzőnk alkalmas: az *-(V)s* képző és az *-(j)Ű* szerkezetes melléknévképző. Az *-(V)s* és az *-(j)Ű* melléknévképzők szoros kapcsolatára a leíró és történeti nyelvtanok is felhívják a figyelmet, de a két szinonim képző jelentéseinek elkülönítésére, használati szabályuk megfogalmazására általában nem adnak útmutatásokat, nem nyújtanak biztos fogódzókat.

1. Az *-(V)s* és az *-(j)Ű* képző használatának szabályszerűségére a birtoklás tényéből kiindulva Denis Creissels mutatott rá először (1975). Creissels az „inaliénable” („elidegeníthetetlen”, „szerves” [Kálmán 1983: 194], „át nem ruházható” [Pete 1998: 56, 60] vagy „inherens” [Laczkó 2000: 647]) birtokviszony kifejezőjének az *-(j)Ű* melléknévképzőt (*kékszemű lány*), míg a lazább kapcsolatú, „aliénable” („elidegeníthető”, „szervetlen”, „átruházható” vagy „nem inherens”) birtokviszony kifejezésére az *-(V)s* melléknévképzőt tartja alkalmasnak (*kalapos hölgy*). Arra is felhívja a figyelmet, hogy a javasolt szembenállást nem kétpólusú, hanem fokozatos rendszernek kell tekinteni, amelyben a két végletet, a tisztán elidegeníthetetlen összetartozást kifejező *-(j)Ű* képzős melléknevek, illetve a tisztán elidegeníthető összetartozást kifejező *-(V)s* képzős származékok képviselik, míg a kettő között különböző átmeneti, az egyikhez vagy a másikhoz közelebb álló jelentésű melléknevek találhatóak. Ez pedig azt jelenti, hogy az elidegeníthetlenség kiterjeszthető bizonyos járulékos viszonyokra is, olyan dolgokra, amelyek valójában elide-

* Elhangzott a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.).

geníthetők, de hozzátartoznak az alapszóval jelölt személyhez vagy tárgyhoz. A képzés alapfeltétele tehát az, hogy a jelzővel megnevezett dolog vagy tulajdonság „inherens jegye” (Laczkó: i. m. 647), elidegeníthetetlen vagy elidegeníthetetlennek tekintett része vagy tulajdonsága legyen a jelzett szóval megnevezett dolognak, személynek stb. A *-(j)Ű* formáns használata tehát akkor is lehetséges, „ha az elidegeníthetlenség nem áll fenn, de az alapszóval jelölt dolog (*kalap, kabát*) hozzátartozik a szerkezet alaptagjával (*lány, férfi*) jelölt dologhoz, személyhez: *virágos kalapú lány, pöttyös kabátú férfi*” (Kiefer 2003: 193).

A fenti szemantikai általánosítások csupán alapvető tendenciákat igyekeznek kijelölni, így természetes, hogy előfordulnak ingadozások és átfedések: a két képző használatára, illetve az *-(V)s* és az *-(j)Ű* képzős melléknevek jelentésének elkülönítésére nem mindig kapunk kielégítő magyarázatot. Révaynak a Creissels-féle szabállyal kapcsolatban megfogalmazott fenntartásai valójában jogosak, ti. „A birtok elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen voltával sok esetet nem tudunk magyarázni. Ha igaz lenne az, hogy a *fekete szakállas ember* jelzős szerkezet azért létezhet a *fekete szakállú* mellett, mert a szakáll akár el is távolítható, akkor a *fekete hajú lány* mellett is meg kellene lenni a *fekete hajas lány* jelzős szerkezetnek is. De az elidegeníthetőség segítségével az *eszes gyerek ~ jóeszű gyerek* szinonim jelzős szerkezet is gondot okozna, vajon melyik fejezi ki inkább a szerves vagy szervetlen összetartozást” (2001: 89). Mindez persze Creissels érdeméből nem von le semmit, még akkor sem, ha az általa kidolgozott rendszer néhol valóban kiegészítésekre vagy magyarázatra szorul.

2. Révay – az általa felsorakoztatott *-(V)s* és *-(j)Ű* képzős párhuzamos származékok (pl. *mocsaras [vidék] ~ fortyogó mocsarú [vidék]*, *családós [ember] ~ népes családú [ember]*, *gerinces [állat] ~ egyenes gerincű [állat]* stb.) többé-kevésbé azonosnak tűnő jelentései alapján – arra a következtetésre jut, hogy „az általánosabb jelentésű *-s* melléknévképző laza birtokviszonyt, valamihez való tartozást fejez ki (*családós ember* = az embernek családja van, *mocsaras vidék* = a vidéken mocsár van), míg az *-ú/-ű* képzős szerkezettel a birtok jellemző tulajdonságára, számszerű jellemzőjére (*fekete hajú lány* = a lány haja fekete, *hétfejű sárkány* = a sárkánynak hét feje van) utalunk” (Révay: i. m. 90).

Révay említett példái ugyan feljogosíthatnak a fenti következtetés levonására, de megállapítása semmiképp nem mondható általános érvényűnek, ugyanis más *-(V)s* és *-(j)Ű* képzős párhuzamos származékok szemantikai vizsgálata nem igazol még „többé-kevésbé” azonos jelentést sem, hiszen a

két képzővel azonos alapszóból megalkotott derivátumok jelentései olykor meglehetősen eltávolodnak egymástól, vö. pl. *bőrös ~ színes bőrű, szándékos ~ jószándékú, termetes ~ magas termetű, kétoldalas ~ kétoldalú* (minderről részletesebben az 5. pontban lesz szó).

Creissels is, Révay is hangsúlyozzák a két képző használata közötti szembevetendő szintaktikai eltérést: míg az *-(V)s* képzős melléknév egymagában, melléknévi bővítmény nélkül is használható, az *-(j)Ű* képzős csak melléknévi vagy számnévi jelzővel együtt képes determinálni a főnévi alaptagot: az **arcú, *fejű, *színű* stb. típusú képződmények agrammatikusak, mert szintaktikailag hiányosak. Az *-(j)Ű* képző valójában csak kötelező melléknévi vagy számnévi bővítménnyel rendelkező (jelzős) szintagmához vagy összetett főnévhez járulva képes szintaktikailag teljes értékű mellékneveket létrehozni: *piros arcú, hétfejű, narancsszínű*. Bázisa tehát sohasem pusztán, egyszerű főnév, hanem vagy jelzős szintagma vagy összetett főnév.

Kenesei (1997: 110) arra a szintaktikai eltérésre hívja fel a figyelmet, hogy az *-(j)Ű* képzős kifejezésekben lehetnek univerzális kvantorok (pl. *minden irányú vizsgálat*), az *-(V)s* képzősökben ellenben nem (pl. **minden oldalas könyv*), csak abban az esetben, ha a kvantor lexikalizálódik (pl. *minden napos veszekedés, mindenórás fiatalasszony*).

Úgy tűnik, Schirm megállapítása („a birtokos melléknévi szerkezetek *-ú/-ű, -jű/-jű* képzős formáinál a melléknevet ki lehet egészíteni egy módosító elemmel, mégpedig határozóval. Például: *jó termésű föld → rendkívül / nagyon / igen jó termésű föld*. Az *-s* képzős kifejezéseknél ez a módosítás azonban általában nem lehetséges: *piros fodros szoknya → *nagyon / igen / rendkívül piros fodros szoknya*” [2005: 164]) nemigen állja meg a helyét, ugyanis pl. a *nagyon fodros szoknya, a nagyon taknyos orr, az igen csipás szem, a rendkívül mocsaras vidék* a mindennapi nyelvhasználatban szokásos fordulatok.

3. A képzés szemantikai korlátait keresve fentebb már utaltam rá (ld. 1. pont), hogy az *-(j)Ű* képzős derivátumot tartalmazó jelzős szerkezetek olyan „rész – egész” viszonyt implikálnak, amelyben a „rész” (dolog vagy tulajdonság) szükségszerűen, szervesen tartozik hozzá az egészhez. A „rész – egész” kapcsolat olyan szoros, hogy az elidegeníthetetlen(nek tekintett) jegynek a leválasztása az „egész” megszűnését vagy csonkulását eredményezi. A továbbiakban elsősorban ezeknek az ún. „inherens” (elidegeníthetetlen, szerves, át nem ruházható) részek megnevezésének a vizsgálatát tekintem célnak, és az összegyűjtött *-(j)Ű* képzős melléknevek alapján arra a kérdésre keresem a választ, hogy a magyar nyelvben vajon milyen típusú „rész – egész” viszonyban fejeződik ki az elidegeníthetlenség.

4. A feladat elvégzéséhez nagy mennyiségű *-(j)Ű* képzős birtokos melléknévi összetételre volt szükségem. A vizsgálandó korpuszt „A magyar nyelv szóvégmutato szótára” (Papp 1969) AT elrendezésű szólistája alapján állítottam össze. Szemantikai vizsgálódásaimat 504 *-(j)Ű* képzős származékon végeztem el. A Végyszótárban talált *-(j)Ű* képzős szavakat a következő típusú „rész – egész” viszonyokat jelölő szemantikai csoportokba rendeztem el: 1. „test – testrész”, 2. „ember – az ember tulajdonságai”, 3. „tartalom – forma”, 4. „tárgy – a tárgy anyaga”, 5. „tárgy/jelenség – az általa keltett érzet (szín, szag, íz, hang, tapintás)”.

4.1. „Test – testrész” reláció

4.1.1. Az elidegeníthetetlen rész: külső testrész.

A páros testrészek egyikének hiányára a *fél-* előtaggal utalunk, ezzel különítve el a megnevezett személyeket, állatokat az ép, a páros testrész mindkét darabjával rendelkező (nem egyedített) képviselőiktől, pl. *félfülű, félkezű, fél-szarvú, félszemű*. Analógiás használata a nem páros testrészneveket jelentő szavak előtagjaként is előfordulhat ’fogyatékos’ jelentésben, pl. *féleszű, félkegyelmű*.

A (külső) testrészt jelentő szavak *-(j)Ű* képzős változatai gyakran átvitt értelműek: valamilyen belső tulajdonságra utalnak, pl. *bőkezű* ’aki bőven ad(akozik), osztogat valamit’; *botfülű* ’rossz zenei hallással rendelkező’; *jó-képű* ’csinos’, *keményfejű* ’konok, makacs, buta ember’, *keménykezű* ’szigorú’, *kutyafejű tatár* ’ijesztő, kegyetlen’, *kutyafülű* ’haszontalan, semmirekellő (gyerek)’, *nagyképű* ’fölnyenesen fontoskodó ember’, *repedtsarkú* ’szajha’, *röntgenszemű* ’rejtett dolgokat is észrevevő’, *szabadszájú* ’illetlen beszédű’, *szűkmarkú* ’fösvény, fukar’, *üresfejű* ’szellemileg tartalmatlan, buta, de rendszerint öntelt ember’, *véresszájú* ’uszító’. A példák egy részében a testrésze való konkrét vonatkozás a jelentésváltozás ellenére is érvényben van (*bőkezű, botfülű, kutyafejű, röntgenszemű, szabadszájú, üresfejű* stb.), más példákban viszont szinte teljesen megszűnik (*kutyafülű, nagyképű*).

4.1.2. Az elidegeníthetetlen rész: belső szerv, testrész, pl. *bél* (*farkas-, káka-, nagybelű*); *ész* (*híg-, láng-, tyúkeszű*); *idegzet* (*kötélidegzetű*); *lélek* (*fondor-, galamb-, jó-, kalmár-, kufár-, láng-, mimóza-, nagy-, róka-, szolgálkű*); *máj* (*rosszmájú*); *szív* (*arany-, galamb-, kemény-, kő-, lágy-, meleg-, nyílt-, nyúl-, oroszlán-, szőrös-, vajszívű*); *velő* (*hígvelejű*); *vér* (*bő-, forró-, hal-, heves-, hideg-, jó-, kék-, könnyű-, nagy-, sűrűvérű*). Ezek a többnyire hasonlítást is kifejező jelzős összetételek, illetve szerkezetek szinte kivétel nélkül belső tulajdonságokra, személyiségjegyekre utalnak. Gyakran negatív

értelműek, tehát a különböző rossz tulajdonságok, emberi gyengék, jellemhibák képszerű megnevezésére szolgálnak, pl. *fondorlelkű* 'ravasz, alatomos', *halvérű* 'szenvtelen, egykedvű', *hígvelejű* 'gyengeelméjű, bolond', *kőszívű* 'rideg, szívtelen', *rosszmájú* 'rosszindulatúan gúnyos, fölényes, csúfondáros', *tyúkeszű* 'csekély értelmi képességű és feledékeny'. Ugyanahhoz a főnévi alaptaghoz (pl. *lélek*, *szív*, *vér*) gyakran meglehetősen sok módosító értelmű előtag kapcsolódhat, így nagyon finom distinkciók érzékeltetésére alkalmasak. Az *arany szívű*, *galamb szívű*, *lágyszívű*, *melegszívű*, *vajszívű* melléknevek jelentése 'jóságos', de a különböző előtagok a 'jóság' jelentés más és más összetevőit nyomatékosítják, pl. *arany szívű* 'jóságos és jószívű'; *galamb szívű* 'jóságos és szelíd'; *lágyszívű* 'jóságos és könnyen ellágyuló'; *melegszívű* 'jóságos, és sok szeretet/ragaszkodás/együttérzés van benne'; *vajszívű* 'jóságos és érzékeny, gyengéd, hamar ellágyuló'.

4.2. Az „ember és tulajdonságai” reláció

A) Az elidegeníthetetlen rész olyan elvont fogalom, amely külső jegyekre, tulajdonságokra utal, pl. *fellépés* (*kemény fellépésű*), *mosoly* (*kedves mosolyú*), *mozgás* (*gyors mozgású*), *tekintet* (*szúrós tekintetű*).

B) Az elidegeníthetetlen rész olyan elvont fogalom, amely belső tulajdonságokra utal, személyiségjegyeket minősít, pl. *akarat* (*jó-, rossz akaratú*), *beszéd* (*bőbeszédű, üres beszédű*), *erkölcs* (*könnyű erkölcsű*), *erő* (*bivaly-, nagyerejű*), *érzés* (*jó érzésű*), *étvágy* (*farkas-, jóétvágyú*), *harag* (*hirtelen haragú*), *humor* (*fanyar humorú*), *indulat* (*jó-, rosszindulatú*), *jellem* (*nemes jellemű*), *kedély* (*vígkedélyű*), *kedv* (*haragos kedvű, jó-, rossz kedvű*), *képesség* (*jó képességű*), *szándék* (*jó, rossz szándékú*), *szellem* (*jó szellemű*), *természet* (*hirtelen természetű*).

C) Az elidegeníthetetlen rész a személyek azonosítását teszi lehetővé, pl. *állampolgárság* (*magyar állampolgárságú*), *anyanyelv* (*magyar anyanyelvű*), *végzettség* (*alsófokú, felsőfokú, középfokú végzettség*), *kor* (*kiskorú, felnőtt korú*), *nem* (*hím-, nőnemű*), *nemzetiség* (*magyar nemzetiségű*), *származás* (*munkás-, népi, parasztszármazású*).

4.3. A „tartalom és forma” reláció

A) Az elidegeníthetetlen rész külső formára utal, pl. *ág*: *két-, öt-, sokágú*; *alak*: *henger alakú, kör alakú*; *forma*: *gomba formájú*; *halmazállapot*: *gáz halmazállapotú*; *külső*: *rossz külsejű*; *megjelenés*: *jó megjelenésű*; *szabás*: *emberszabású, harangszabású*; *szög*: *derék-, három-, sokszögű*; *tag*: *két-, többtagú*.

B) A mértékegységet tartalmazó szerkezetekben csak akkor jelenik meg az (-j)Ú képző, ha a mennyiség, a mérték nem konkrétan, hanem általánosan

jut kifejezésre, pl. *embermagasságú, nagy űrtartalmú, nagy súlyú, apró természetű, fal-, karvastagságú, nádszálvékonyosságú*. (Ezzel ellentétben a konkrét mértékegységet tartalmazó kifejezésekben az *-(V)s* képzőt használjuk, pl. *öt-kilós csomag, kétemeletes ház*.)

C) Az elidegeníthetetlen rész mértéket, fontosságot jelent, valamilyen hierarchiában elfoglalt helyre utal, pl. *döntő fontosságú, elsőrendű, jómódú, kis termelékenységű, nagyarányú, nagy értékű, nagy jelentőségű, nagy mértékű, teljhatalmú*.

A felsorolt példák között találunk olyan *-(j)Ú* képzős utótagokat, amelyek képzőszerűen viselkednek: *-fokú, -rangú, -rendű, -rétű* (ilyenek még: *-nemű, -szerű*). Ezeket a szóelemeket sajátos átmenetiség jellemzi ugyan, de a velük létrehozott szavakat talán mégiscsak az összetételek között érdemes számon tartani.

4.4. „Tárgy és anyaga” reláció

Az elidegeníthetetlen rész vagy anyagnévi jelzője az eszköznek, tárgynak (pl. *acélhegyű, fanyelű, gyöngyház nyelvű, nádfedelű, papírhéjú, páncélburkolatú, rézhegyű*), vagy alkotórésze (‘van benne, tartalmaz’ jelentésben), pl. *arzén tartalmú, fehérje tartalmú, vas tartalmú*.

4.5. A „tárgy/jelenség – érzet (szín/szag/íz/hang/tapintás)” reláció

Az elidegeníthetetlen rész utalhat:

- fényre, színre, pl. *opál-, selyemfényű; búzavirág színű, csont-, hamu-, három-, föld-, meggy-, méz-, se-, tégl-, terep-, testszínű;*
- szagra, illatra, pl. *doh-, füst-, könyv-, papír-, verejtékszagú; fenyő-, virágillatú;*
- ízre, pl. *bor-, jó-, könyv-, méz-, papír-, rosszízű;*
- hangra, pl. *csengő-, mély-, nagy-, sok-, tréfás hangú;*
- tapintásra, pl. *jó, kellemes, rossz tapintású*.

Ezekben a jelzős szerkezetekben a meghatározó tag lehet főnév, melléknév vagy számnév. Főnévi meghatározó tag esetén a szerkezet metaforikus jelentésű (‘a főnév tulajdonságaihoz [színéhez, szagához, ízéhez stb.] hasonló tulajdonságokat felmutató’), pl. *csontszínű, füstszagú, könyvízü* stb. Magukból a *szín/szag/illat/íz/hang* főnevekből *-(V)s* képzővel is képezhetők származékok: *színes, szagos, illatos, ízes, hangos*. Ezekben az esetekben a képzett forma sűrítést fejez ki, tudniillik a képzett szó nem egyszerűen összege az alapszó és a képző jelentésének: *hangos* ≠ *hanggal rendelkező*, *szagos* ≠ *szaggal rendelkező* stb.; jelentése inkább ‘nagy hanggal, erős szaggal stb. rendelkező’, tehát a jelzővel egyeditett *-(j)Ú* képzős *nagyhangú, erős szagú* stb. melléknevek jelentésével mutat rokonságot.

5. Szinonímia és funkciómegoszlás a birtokos melléknévi összetételek körében

Az empirikus adatok azt mutatják, hogy az $-(V)s$ és az $-(j)Ú$ képző szóképzési jelentései részben érintkeznek egymással (szinonim vagy kváziszinonim jelentésűek), részben elkülönülnek egymástól (funkciómegoszlás).

Szóképzési szinonímia esetén az azonos alapszóból azonos funkciójú képzőkkel létrehozott, de formailag különböző derivátumok jelzőként azonos szerkezetben fordulhatnak elő, azaz lényeges jelentésváltozás nélkül felcserélhetők, pl. *bőrkötéses* ~ *bőrkötésű* (könyv), *egykaros* ~ *egykarú* (emelő) (vö. még *erős* ~ *nagy erejű*, *eredményes* ~ *jó eredményű*, *eszes* ~ *jóeszű*, *haragos* ~ *hirtelen haragú*, *kedélyes* ~ *vígkedélyű*, *szíves* ~ *jószívű*, *púpos* ~ *egypúpú* stb.). A szóképzési szinonímia azonban nem jelent okvetlenül felcserélhetőséget (vö. pl. *szíves* 'barátságos, jóindulatú, szívélyes' ~ *jószívű* 'szívesen segít másokon'), illetve a szinonímia gyakran csak a rendszer szintjén létezik, a norma szintjén nem mindig valósul meg. Ennek az a magyarázata, hogy a képzett alakok megszilárdult lexikai egységek, amelyeket a normatív nyelvhasználat kizárólagosnak fogad el. A rendszer szintjén például az **édes túrójú palacsinta*, **fortyogó mocsarú vidék* alakok nyelvtanilag kifogástalanok ugyan, a nyelvhasználatban azonban mégsem realizálódnak.

A szóképzési kvázi-szinonímia eseteivel is találkozunk, pl. *családos* ~ *népes családú*, *kalapos* ~ *divatos kalapú*, *zakós* ~ *lila zakójú*, *szakállas* ~ *fekete szakállú*. A *népes családú*, *a divatos kalapú*, *a lila zakójú*, *a fekete szakállú* szerkezetek is – $-(V)s$ képzős párjaikhoz hasonlóan – 'vmivel rendelkezik' jelentésűek, de – $-(V)s$ képzős párjaiktól eltérően – nemcsak a birtoklás tényét, mozzanatát, hanem a birtok egyedítését, minősítését is kifejezésre juttatják.

A két szinonim képző között olykor markáns különbség mutatható ki. Fentebb említettem már, hogy a testrésznevekkel kapcsolatban általános az $-(j)Ú$ képző használata, hiszen a testrészek a szerkezet alanyául szolgáló birtokos argumentumnak inherens jegyére, elidegeníthetetlen tulajdonságára utalnak, pl. *kék szemű lány*, *hosszú hajú fiú*. Testrésznévhez azonban $-(V)s$ képző is járulhat, ha az összetett melléknévben megnevezett testrésznek a jelzett főnév nem birtokosa (Grétsy–Kovalovszky 1985: 485), pl. a *jobblábas cipő* jelentése nem 'jobb lábbal bíró', hanem 'jobb lábra való', ahogy a *négykezes zongoradarab* szerkezet esetében sem a birtoklás ténye áll fenn, hanem egy jellemző tulajdonság megléte. Előfordulhat, hogy képzési szabályuk hatóköre oly mértékben különbözik egymástól, hogy bizonyos szavakhoz vagy csak az $-(j)Ú$, vagy csak az $-(V)s$ képző járulhat. Csak $-(j)Ú$ képzővel használatosak pl. azok a melléknévek, amelyek személyek azonosítását lehe-

tővé tevő sajátosságokra utalnak, vö. *magyar állampolgárságú / nemzetiségű / anyanyelvű*. Ilyenek pl. a 'köznévi vagy tulajdonnévi alapszóra jellemző, annak tulajdonságaihoz hasonló' jelentésű melléknevek (pl. *asszonyos, acélos, érces, petőfies*) vagy 'az alapszóban megnevezett intézményhez, szervezethez vagy csoporthoz tartozó' jelentés (pl. *kft-s, fideszes, internetes*) egyértelműen kizárható az *-(j)Ű* képzési jelentései közül). Az azonos alapszóból létrehozott derivátumok jelentése olykor meglehetősen eltávolodhat egymástól, pl. *szándékos ~ jószándékú (akció, kijelentés), kétoldalas ~ kétoldalú (szerződés), szellemes ~ haladó szellemű, hajas ~ barna hajú, természetes ~ magas termetű, bőrös ~ színes bőrű, nyelves ~ magyar nyelvű, falas ~ fehér falú, torkos ~ jótorkú, hagyományos ~ nagy hagyományú, ügyes ~ együgyű* stb.

6. Összegzés

Vizsgálódásaim során arra az eredményre jutottam, hogy a két képző használatában legszembetűnőbb talán a szintaktikai különbözőség, tudniillik az *-(j)Ű* képző csak jelzős szintagmaéhoz vagy összetett főnévhez járulva képes szintaktikailag teljes értékű melléknevet létrehozni, míg az *-(V)s* képzős derivátumok alapszava lehet egyszerű főnév is.

Az *-(V)s* és az *-(j)Ű* formánsok szóképzési jelentései egy általános és tágabb jelentésazonosságon belül differenciáltak (poliszém elemek), ezért az elemzések egyik tanulságaként mindenekelőtt azt érdemes kiemelnünk, hogy a két szuffixum szinonimitásáról általában nem, csak egyes jelentéseik szinonimitásáról beszélhetünk.

Irodalom

- Creissels, Denis 1975: Note sur la distinction aliénable–inaliénable dans l'expression de la possession en hongrois. In: *Études Finno-Ougriennes* 12: 151–167.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1985: *Nyelvművelő kézikönyv II. 1–zs.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kálmán Béla 1983: A szerves és szervesetlen kapcsolat egyik nyelvi kifejezése az ugor nyelvekben. In: Bereczki Gábor–Domokos Péter (szerk.), *Urálisztikai tanulmányok (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére)*. ELTE, Budapest. 193–205.
- Kenesei István 1997: A szintagma alapú képzésekről. In: *NyK* 95: 101–118.

- Kiefer Ferenc (szerk.) 2003: A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laczkó Tibor 2000: Zárójelezési paradoxonok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 619–651.
- Papp Ferenc (szerk.) 1969: A magyar nyelv szóvégmutato szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pete István 1998: Синтаксис русского языка. Том II. Семантика и прагматика синтаксических единиц. SZTE Szláv Tanszék, Szeged.
- Révay Valéria 2001: A magyar -s és az -ú/-ű melléknévképző és finnugor megfelelői. In: CIFU-9/6: 88–95.
- Schirm Anita 2005: Az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen birtoklási kifejezőmódjairól. Nyelvtudomány I. Új folyam (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Linguistica XLII). 155–169.

A magyar nyelv eredete*

KERESZTES László – CSÚCS Sándor

1. Keletkezéselméletek: az ősrobbanástól a magyar nyelvig

Mítosz. A Biblia volt az egyetlen mérvadó forrás a polgári és ipari forradalom korszakáig. A bibliai teremtéskönyvek írják le részletesen a világ születését, az első emberpár teremtését, majd a további történetekből kiderülnek az emberi populációk kialakulásának részletei is: a vízözön legendájából kissejlik az emberi nem csaknem totális pusztulása, majd Noénak és családjának megmenekülése. Tényként kezelték a bábeli nyelvzavart, amely magyarázatát adta a nyelvek sokféleségének. A Noé-legenda lett az alapja a sémi, hámi és egyéb nyelvcsaládok kialakulásának. Noé fiai lehettek az ismert népek és nyelvek ősatyjai: Sém a sémi, Hám a hámi, Jáfet pedig a többi nyelvcsoporthoz tartozott. Ez utóbbit főként a legismertebb és legelterjedtebb nyelvcsalád, az indoeurópai elődjének tartották. A többi, kevésbé ismert nyelvet természetesen Jáfet utódai örökölték. Ebből következik, hogy minden valamire való nép ilyen bibliai eredettel kapott „polgárjogot” a történelem színpadán, közöttük a magyar (és a finn) is. Különösen előnyösnek tűnt a magyarokat az indoírani szkítákon, valamint a történelem kódéből előtűnt hunokon keresztül ehhez az ághoz kapcsolni. A magyar nép és nyelv eredetmítosza ilyenképpen természetes szálakkal kapcsolódott ehhez a sémához.

Tudomány. A világ keletkezésének bibliai modellje a geocentrikus világkép összeomlásával és a heliocentrikus világkép bizonyossá válásával már a 16. században megrendült. A 20. században azután Einstein relativitáselmélete, a kvantumelmélet, az asztrofizika kialakította a táguló világegyetem evolucionarista hipotézisét, amely végül ma már az ősrobbanás elméletében csúcsosodott ki. Megjegyezzük, hogy a modern asztrofizika „big bang” hipotézise és a bibliai „legyen világosság” megfogalmazás között filozófiailag/teológiailag már elenyészik a különbség. A herakleitoszi *panta rhei* vargábe-

* Fő vonalaiban elhangzott a hasonló című szimpózium vitaindítójaként a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.).

túkkal a 19. század elejére eljutott a hegeli spirálig. Ezek a forradalmi hipotézisek nem lehettek hatás nélkül az ember és a nyelvek eredetének magyarázatára: a 19. században fellépett Darwin, aki a fajok eredetének magyarázatára megalkotta evolúciós elméletét. Ennek, valamint a polgári és az ipari forradalomnak a következtében a figyelem egyre inkább a társadalmi tudatformák, köztük a nyelvek keletkezésének és fejlődésének irányába fordult.

Tanulság. A társadalomtudományok önálló tárgy és módszer birtokában fejlődésnek indultak, ennek megfelelően a nyelvtudomány is önálló státuszt követelt meg. A nyelvtudomány is olyan diszciplína, amely tárgyát nem veszi változatlanak, eredményeit pedig – a többi tudományághoz hasonlóan – az újabb döntő argumentumok felbukkanásával revideálhatónak tartja. Minden tudományban vannak cáfolhatatlan eredmények, amelyeket el kell fogadni: ilyen például az anyag- és energia-megmaradás elve, a biológiai sejtelhalás, a heliocentrikus hipotézis. Noha ez utóbbi ellentmond a látszatnak, soha nem fog megdőlni. Ezeket, a tudományszakok kétségbevonhatatlan eredményeit tartalmazzák az iskolai tankönyvek, és minden tanult embernek illik elfogadni akkor is, ha matematikai bizonyítását csak a szakemberek képesek elvégezni. A nyelvtudományban – noha a látszat itt sem segít – ilyen a magyar nyelv finnugor/uráli származásának tétele. A szakemberek, s hozzájuk kellene sorolnunk a magyar és történelem szakos tanárokat is, ennek a származásnak a bizonyítását tanulják, és – legalábbis tanulmányaik során – elfogadhatónak is tartják. Az alaptétel megdönthetetlen. A finnugor/uráli nyelvek összetartozásának, szétválásának, önálló fejlődésének részleteiben a szakemberek természetesen folytatnak vitákat.

2. A magyar nép és nyelv. A fentiekből kiderül, hogy a magyarságra és a magyar nyelvre természetesen hiába keresnénk konkrét utalást a Bibliában. Legkorábbi forrásaink, Anonymus és Kézai írásai, gestái természetesen részletesen foglalkoznak a magyarság történetével, származásával, az ún. eredetmondákkal. Ezek a történeti források döntően hatottak a magyarság önazonosság-tudatának formálódására.

Közhelynek számít, hogy a gestairó Anonymus, aki az ismeretlen, ún. ősgestára támaszkodott, és a szkítiai (szittyai) származást hirdette, megjegyezte, hogy a magyar folklórban (jokulátorok csacska énekei és meséi) más elképzelések is vannak. A Szcítia tkp. helynév, amelynek „első királya Magóg volt, a Jafet fia, és az a nemzet Magóg királyról nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király... Hosszú idő múlva pedig ugyanezen Magóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja...” Szkítia a távoli délorosz sztyeppét jelöli,

ahol a ősiráni (indoeurópai) népek: kimmeriek, szkíták, szarmaták (később alánok) nomadizáltak. Anonymus így a magyar nép keleti származását tényként közli. Noha bőségesen közöl helynév-etimológiákat, a nyelv hovatarthatóságával nem tud mit kezdeni.

Kézai veti fel legmarkánsabban, hogy a magyarok a hunok leszármazottai. Mégpedig olyanformán, hogy Jafet unokájának, Nimródnak (ez kitaláció!) a leszármazottai a hunokkal együtt. Kálti Márk visszatér a Jáfet–Magóg genealógiához (vö. Nagy Károly 2003: 39). Magógot Magorra cseréli, így máris megkapjuk az ismert képletet. Az Anonymus utáni krónikákban hangsúlyozott „hun–magyar rokonság (vagy azonosság) hite meggyökeresedett, és a csírázó nemzeti tudat alappillére lett” (vö. Nagy Károly 2003: 41). A nyugati források a magyarokról (hungarusok) mindenesetre azt tartották, hogy a hunok tértek vissza Közép-Európába.

A magyarok keleti származásának tudata, s az a gondolat, hogy az ősi szállásterületeken (Magna Hungaria) maradtak magyarok, készítette Julíanust, Gerhardust és társait a híres expedíciójukra a Volga-vidékre. Jóval később, a hun legendák hatására alakították ki a székelyek Csaba-motívumát.

3. A nyelvhasználat kezdetei. A nyelvek lényegi megismerését a nyelvhasználat kezdetei jelentették a 17. században. Ez kezdetben a nyelvek és rendszerek egybevetését jelentette. Kezdetben főleg a héber, majd szanszkrit, görög, latin nyelvekre irányultak a kutatások, ezután új nyelvek felfedezésére, leírására, többnyelvű szótárak publikálására, összevető grammatikák megjelentetésére került sor. Például Szenczi Molnár, Martin Fogelius munkásságára (17. sz.), Leibniz (18. sz.) koordinátori szerepére kell gondolnunk. „A nyelvhasználat tudományának második, igazi forradalma, pontosabban: forradalomsorozata azonban a XVIII. század végétől, de inkább a XIX. század első harmadától, Humboldt fellépésétől keltezhető” (vö. Hegedűs 2003: 35). Kitűnő összefoglalást találunk arra nézve, mit gondolt a külföld nyelvünkről és származásunkról Hegedűs monográfiájában; a hunok, szkíták, törökök, tatárok, perzsák nyelvvel, sőt a szlávval és a némettel is rokonították (vö. Hegedűs 2003: 67–87).

A tudományos összehasonlító nyelvészet magyar úttörőinek, Sajnovicsnak (*Demonstratio* 1770) és Gyarmathinak (*Affinitas* 1799) munkássága közismert. A finnugor/uráli nyelvrokonságot már ők bizonyították. Ez a felfedezés erősen megosztotta és a mai napig megosztja a magyarországi közvéleményt.

Jegyezzük meg, hogy az összehasonlító módszer három alpillére, a nyelvrokonság bizonyításának három közismert kritériuma a következő: a) közös alapszókincs, amelynek tagjai szabályszerűen felelnek meg egymásnak;

b) a nyelvtani rendszer egyezései, nagyjából hasonló hangmegfelelések alapján; c) közös tipológiai vonások. Az összehasonlítás kezdeteiből kinőtt tudományos elmélet és módszer kifinomulásával bizonyítást nyert a finnugor nyelvcsalád összetartozása. Ugyanezzel az eljárással bizonyították kétséget kizáróan az indoeurópai nyelvcsalád, továbbá a török nyelvek összetartozását. Mindazok a nyelvek, amelyek együttesen nem mutatnak fel rendszerszerűen szabályszerű megfeleléseket, nem tarthatók rokonnak.

4. A nyelvrokonság reflexiói az irodalomban

A tudományos viták nem hagyták hidegen a felvilágosodás és reformkor jeles képviselőit sem. A nemzetté válás és függetlenség eszméje szilárd azonosságtudat kimunkálását kívánta meg. Noha Sajnovics kutatásainak volt pozitív visszhangja is (Dugonics András karél témájú regénykísérletei, Révai Miklós), nagyrészt azonban a visszautasítás lett osztályrésze (Bessenyei, Kazinczy, Kalmár György, Beregszászi Nagy, Horváth István stb.). Az irodalmi élet személyiségeit inkább vonzották a dicső elődök: szkíták, hunok, törökök.

Herder hatására felértékelődött a népköltészet jelentősége, a (népi) eposz szerepe a kis népek azonosságtudatában és nemzetté válásában. Vörösmarty eposza, Arany János hun trilógiája a 19. század termékei. Ugyanezek az eszmék motiválták a finneket (Kalevala) és az észteket (Kalevipoeg). Ennek a kornak az utóregzéseiént értékelhetjük a 20. századi finnugor eposzkreációkat (lapp, mordvin, komi-zürjén). Valódi népi epikus hősköteményeket az osztjakoktól és a voguloktól jegyeztek föl a 19. század végén. A költők és írók tehát a hun legendák bűvöletében éltek. Művészszívük joga volt! Senki-nek sem jutott eszébe elmarasztalni Arany Jánost vagy Ady Endrét azért, mert nem lettek a finnugor nyelvrokonság hívei... (Vö. Voigt 1997: 153.)

5. Nyelvészkedők és tévelygő nyelvészek

Török. A 19. század második felére a tudományos körökben Hunfalvy és Budenz hatására elfogadott lett a finnugor rokonság. A század végén lobbant fel a vita: hogy a magyar mégis a törökkel rokon? Az „ugor–török” háború a finnugorok győzelmével ért véget. Vámbéry Ármin fejtejtett a finnugristák érvei előtt. A magyar–török szóegyezések nem a két nyelv rokonságából adódnak, hanem a honfoglalás előtti átvételek, tehát jövevényelemek.

A tudományos vita után is akadnak olyanok, akik inkább a török–magyar nyelvrokonságot vallják, nem törődve azzal, hogy a szóegyezések kétséget kizáróan átvétel következményei. Fő érvük a rovásírás. Tény, hogy Székelyföldön sokáig használtak régi, türk eredetű rovásjeleket. A rovásírás az eurázsiai sztyeppén széles körben el volt terjedve, de a szakemberek ennek 7–11

változatát különböztetik meg. Az írásmód közössége nem bizonyítéka a nyelvrokonságnak. Abból a tényből, hogy mind a franciák, mind a magyarok és finnek latin betűkkel írnak, még nem következik nyelvrokonság, legfeljebb az azonos, európai keresztény kultúrához tartozás állapítható meg belőle. Hasonló a helyzet a rovásírással is!

Altaji. Ma már tudománytörténeti kuriózumnak számít az ún. urál–altaji ősrökonság hipotézise (Castrén, Ramstedt). Ezt manapság elvetik, mert nem rekonstruálható az altaji alapnyelv (a török, mongol és mandzsú-tunguz közös őse). Az uráli és az altaji nyelvek egyezései elsősorban tipológiaiak. Ez pedig önmagában nem elegendő a nyelvcsalád összetartozásának bizonyítására. Ennek a 19. századi hipotézisnek vadhajtása az uráli–koreai, s főként az uráli–japán nyelvrokonság.

Hun. A hun nép nyelvét nem ismerjük, nincsenek írott emlékei, csak néhány személynév ismeretes, így minden eddigi próbálkozás nyelvi hovatarozásuk megállapítására hiábavalónak bizonyult. A hun minden bizonnyal egyes nyelvű sztyeppe-i nép lehetett, s nem lehetetlen, hogy közöttük voltak magyar csoportok is. Ez azonban nem bizonyítható. Más kérdés, hogy a honfoglaló magyarságnak lehetett nem történeti tényeken alapuló hun származástudata (Berta Árpád szíves közlése).

Avar. Róluk már többet tudunk: altaji nyelven beszélő, Belső-Ázsiából származó népcsoport, amely nyugati irányú vándorlás után a Kr. u. 6. században elfoglalta Kelet- és Közép-Európa egy részét. Az egyik avar kagánnak Pannónia volt a központi területe. Az avarok – a hunokhoz hasonlóan – multinacionális és több nyelvű birodalmat alkottak, magukba olvasztva a helyi gepidákat és szlávokat is. Az ún. kettős honfoglalás hipotézisét nem mindenki fogadja el. Az viszont lehetséges, hogy avar nyelvű népcsoportok megélhették a honfoglalást is (Berta Árpád szíves közlése).

Sumer. Széles körben közkedvelt hipotézis a sumer–magyar rokonságé. A dilettáns „sumerológusok” arcátlanul kihasználják az ékírásnak azt a sajátosságát, hogy a különböző korok forrásainak olvasatát nem lehet mindig pontosan megadni, ezért – sokszor a források félreértésével, sőt szándékos félremagyarázásával – könnyen találnak a két nyelvben hasonló szavakat. Ezek között az „egyezések” között nem mutathatók ki hangmegfelelési tendenciák, a nyelvtani rendszer sem közös. Mindössze típusbeli egyezések észlelhetők az első két fő bizonyítási kritérium nélkül. Ugyanezt állapíthatjuk meg az egyiptomi hieroglifák „magyar olvasatairól” is.

Egyéb képtelen elképzelések. A kezdeti próbálkozások a héber, szanszkrit, görög, sőt a latin rokonítására – noha művelt, képzett emberek vállalkozásai voltak –, az összehasonlító módszer hiányában eleve kudarcra voltak

ítélve. Alig van a világon olyan nyelv Amerikától Óceániáig, amelyet ne hoztak volna összefüggésbe a magyarral (indián nyelvek, ujjur stb.). Nyilvánvaló, hogy a paprikás csirke receptje, a szőlőlugasok kötözési módszerei vagy a háztetők dőlésszöge, esetleg a búbos kemence formája alapján a nyelvek összefüggése, rokonsága képtelen állítás. Képtelenség, hogy minden nyelv őse a magyar lenne (az Édenkertben is ezt beszélték), vagy hogy a magyarok világegyetükben a Kárpát-medencében laktak volna (mindenki tőlük tanulta meg az artikulált beszédet). Hasonló agyrem az is, hogy a magyar nyelvet a Marson tervezték, és az úrból juttatták el egy *mu* nevű szigetre, amely ma már nincs meg, mert elsüllyedt az óceánban. Így bukkan fel az ókori Atlantisz legendája a magyar nyelv eredetével kapcsolatban.

6. A finnugor nyelvrokonság ellenzői és ellenérzésük okai

Kik azok, akik leginkább kétségbe vonják a finnugor rokonságot? Mindegyik azok, akik nem tudják vagy nem akarják tudomásul venni a két fogalom, a nyelvrokonság és a néprokonság közti alapvető különbséget; azok, akik nem látják be, hogy a nyelv (is) változik; továbbá azok, akik nem hiszik, hogy a nyelvészet is tanulandó szakma, így elhiszik magukról, hogy kompetensek a kérdésben azon az alapon, hogy tudnak egy vagy több nyelvet.

- Ilyenek a sok idegen nyelvet ismerők, álszakmai indítással (a madár szépen tud énekelni, de ettől még nem ornitológus);
- a külföldön, főleg a tengerentúl élő értelmiségi magyarok és hatásukra már a hazaiak is (mérnökök, orvosok, fizikusok), politikai indítással;
- a fantáziáló, álmodozó művészek (szobrászok, építészek, művészettörténészek), érzelmi indítással;
- a megélhetési politikusok, szenzációhajhászás céljából (vö. a finnugor elmélet Habsburg-propaganda vagy a Szovjetunióból jött be a szocialista brigádmozgalommal);
- és sajnos újabban már a fentiek ösztönzésére történő, sőt magyar szakos tanárok is, és *horribile dictu* már képzett nyelvészek is!

A kétkedésnek vagy tagadásnak lehetnek emocionális okai, közrejátszhat politikai hovatartozás, feltűnési viselkedés, a szaknyelvészeti képzettség részleges vagy teljes hiánya, de sokaknál egyszerűen mások befolyása és/vagy saját korlátoltságuk játszik szerepet.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a finnugor nyelvrokonság ellenreakciói azokban a korszakokban erősödtek és erősödnek föl, amikor a magyarság identitástudata meggyengül vagy válságba jut. Az erdélyi magyar értelmiség nyilvánvalóan a dáko-román hipotézis ellensúlyozására menekül a tagadásba és az irrealitásba. Erre a kérdésre történészek adhatnak választ.

7. Összefoglalás. Az immáron több mint kétszáz éve bizonyított finnugor rokonságot eddig ellenérvekkel nem cáfolták, tehát nem dőlt meg. A finnugor/uráli nyelvcsaládba sorolt nyelveken kívül egyetlen nyelvet sem sikerült a nyelvcsaláddal rokonítani. Ha sikerült volna bizonyítani a sumérról, japánról, törökről vagy etruszkról, hogy megfelelnek a nyelvrokonság kritériumainak, akkor a fenti nyelvek nem szigetnyelvek, hanem ténylegesen rokon nyelveink lennének.

Nem érv, hogy a hírek szerint állítólag mind a japán, mind a török iskolai tananyagban a magyart nyelvrokonnak tartják. Evidens, hogy ha valamelyik állítás igaz is lenne, a másik mindenképpen hamis. És fordítva!

A nyelvrokonság ténye tehát összességében bizonyított. Viták természetesen számos részletkérdésben vannak a szakemberek között. Ilyenek például az alapnyelv egységének kérdése, rekonstrukciójának részletei, az őshaza helyének meghatározása, a vándorlások irányai és kronológiája, Ezekre a vitás kérdésekre lassan-lassan fény derülhetne, ha lényeges új adatok bukkannának fel. Régészeti leletek kerülhetnek napvilágra. Érdekes adalékokkal szolgálhatnak a humán- és populációgenetikai kutatások is. Sok érdekes részletkérdésre világíthatnak rá a tipológiai, az általános nyelvészeti és a nyelvi kontaktusokra irányuló vizsgálatok.

Vitát váltott ki az ún. családfa-modell is. Véleményünk szerint nem áll szöges ellentétben egymással a fa és a hullám modell, mert a két modell az uráli nyelvek sematikus ábrázolásának két különböző dimenziója: a fa (bokor/fésű) modell oldalnézetben, míg a hullám modell felülnézetben mutatja be az összefüggéseket. A fa modell a diakrón, a hullám modell inkább a szinkrón, areális összefüggéseket mutatja be szemléletesebben. A fa lehet sudár törzsű lombos fa, de lehet a debreceni ördögcérna (liciumfa) módjára összekuszálódó bokorféle. A hullámok is összekuszálódhatnak gombolyaggá.

Ami a preuráli kérdéseket illeti, ezeket a fa gyökérzetéhez hasonlítanánk. Nyelvcsaládfánk ágain gubbasztva – és várva, hogy mikor dől ki – úgy-ahogy még kirajzolódnak a törzs körvonalai, a gyökerek beláthatatlan szövevénye azonban kifürkészhetetlen. Az erre vonatkozó elképzelések minden másnál hipotetikusabbak, a gyökerek összefüggéseit csak spekulatív úton lehet vázolni, ám bizonyításuk és cáfolatuk szinte lehetetlen.

Mindennek ellenére a finnugor nyelvrokonság nem hit, nem szimpátia kérdése, és nem is politikai rendszer függvénye, hanem tudományosan bizonyított tény, amelyet bizonyítása után nem is kíséreltek meg tudományos ellenérvekkel cáfolni. Engel Pál ezért fogalmazott így: „A tudomány ott végződik, ahol a magyar nyelv finnugor eredetét elkezdik kétségbe vonni. Ami ezen túl van, az a szellemi és a politikai alvilág” (idézi Nagy Károly 2003: 22).

A magyar nyelvnek, és ezzel együtt a magyar népnek az őstörténete nem keverhető össze tehát az uráli/finnugor vagy az ugor nyelvek és népek őstörténetével. Egy nép őstörténetének fontos és stabil része (de nem egésze) nyelvének története. A nyelv történetén kívül tehát az őstörténeti kutatásoknak figyelembe kell venniük a nép anyagi és szellemi kultúrájának kialakulását is, más szóval az egész szociális vagy szociokulturális szférát kell kutatni.

A finnugor eredetű magyar nyelv folyamatos megőrződését két és fél ezer éven át az tette lehetővé, hogy „az eredeti magyar etnikum mindig alapvetően töretlen folytonosságban élt, és ezt a nyelvet mindig számottevő mennyiségű, alapjaiban önálló történeti: gazdasági, kulturális, társadalmi létű népi tömegek vitték tovább” (Benkő 1997: 167). A magyar nyelv története azt tanúsítja, hogy a magyarságnak a zöme hosszú, önálló őstörténete folyamán sohasem jutott nyelvi katasztrófába. Nincs reális alapja a magyar–török két-nyelvűség teóriájának (uo.). Noha személy- és törzsneveink török eredetűek, ebből nem lehet következtetni az Árpád-nemzetség etnikai származására, ez csupán a felső rétegben érvényesülő részleges török személynévi divathatást jelez (Benkő 1997: 169). Egy népnévből nem következik egyértelműen nyelvi hovatartozása! (Vö. mordvin, orosz, számi, ujjur stb.) A honfoglaló magyarság nyelvének Kárpát-medencei nyelvi szubsztrátuma a szlávon kívül számottevő jelleggel nemigen rajzolódik ki (Benkő 1997: 172). Az a finnugor nyelvi forrás, amely a különváláskor és a vándorlások kezdetén néhány cseppel megindult, az idők folyamán szépen patakká, majd folyóvá duzzadt, mígnem jelenlegi helyét elérve hatalmas tóvá szélesedett: jelenleg Európa 15. legnagyobb nyelve. Ennek a folyamannak a forrásig való visszakövetése a magyar nép egy részének biztos történelmét jelenti. Futása közben e folyóba számos patak és folyó torkollott, az idegen hatások azonban a szókincset kivéve más tekintetben, pl. a nyelvtani szerkesztés tekintetében alapvetően nem változtatták meg nyelvünket.

Bár a visszapillantó tükör torz és kusza képet mutat, nem kell megijednünk attól, hogy a teljes valóság talán sohasem ismerhető meg tisztán. Optimistán kell előre tekintenünk, mert nincs szégyellnivalónk. „Halszagú” finnugor rokonaink egy része (finnek, lappok) már több mint egy évtizede tagja az EU-nak, az észtek pedig velünk együtt léptek be. Nem kell tehát attól félnünk, hogy „szerényebb” keleti származásunk miatt leszünk az Unióban másodrangú állampolgárok. Nem a múltunk meghamisításával vagy megmásításával kell megszépítenünk származásunkat. Nem érdemes önazonossági tudatunkat mesevilágba andalítani. Nem szabad elfelejtenünk, hogy finnugor nyelvünk két és félezer éve átsegítette őseinket a vándorlások rögzös útjain, és talán ez az egyetlen és legősibb örökségünk, amely híven mutatja, kik vol-

tunk, kikkel találkoztunk az úton, mit tanultunk az idegenektől. Inkább csodálkozzunk azon, hogy anyanyelvünk fennmaradt a Kárpát-medencében is, nyilván azért, mert életképes, használható kommunikációs eszköznek bizonyult minden időben, és mindig képes volt megújulva felnőni feladataihoz. A mostoha történelmi körülmények között is megmaradhattunk magyar anyanyelvűnek, és nem jutottunk az egyesek által irigyelt „dicsőbb” népek sorsára, akik korábban ugyanitt szinte nyomtalanul elenyésztek. Magyar nyelvünk fennmaradása nélkül ma már talán azt sem tudnák Európa népei, ki is volt és hogyan is nevezte magát a nyugati forrásokban fel-felbukkanó és a hunokkal azonosított *hungarus* nép (vö. Keresztes 2003: 122–124).

Mennél távolabb megyünk vissza a múltba, annál több megoldatlan vagy megoldhatatlan kérdésbe ütközünk. Paradox dolog, hogy mennél kevesebb adat áll rendelkezésünkre, annál bátrabb megállapításokat tehetünk. A jelenkor történelmének is számos vitatott kérdése van, noha korunknak csaknem minden pillanata valamilyen formában (jegyzőkönyvek, dokumentumok, magnó-, újabban videoszalagok stb.) dokumentálva van. A közeljövő feladata lesz a régmúlt hagyatékát előítéletek nélkül ismét részekre bontani, elemezni, értékelni, átértékelni, s ennek alapján komplex módon, ismét több tudományág összehangolt tevékenységével új szintézist teremteni.

Le kell szögeznünk, hogy a nyelvrokonság nem egyenlő a nép rokonságával. (A magyarságot vándorlása során és a Kárpát-medencében is számos idegen hatás érte. A cigány lakosság jelenleg már finnugor nyelven beszél, és ha a népességszaporulat trendje így folytatódik, a nyelvcseré révén a cigány lakosság fogja tovább örökíteni a magyar nyelvet.) A nyelv tudatforma és szociális jelenség: a gondolkodás és a gondolatközlés eszköze, tehát logikai és kommunikatív funkciót lát el. A nyelv az emberi nem univerzális tulajdonsága. Minden egészséges gyermek el tudja sajátítani azt a nyelvet (vagy azokat a nyelveket), amely szociális környezetében maradéktalanul ellátja alapvető funkcióit. A nyelvi környezettől függ tehát, hogy melyik nyelvet sajátítja el. A nyelvben természetesen tükröződnek az anyagi kultúra tárgyai és a szellemi kultúra jelenségei. Az irány: a nyelvből lehet visszakövetkeztetni a kultúra jelenségeire és változásaira, az anyagi és szellemi kultúra tehát visszahat a nyelvre. Fordítva nem: a régészeti leletek például nem vallanak nyelvi hovatartozásról. A génekből sem lehet következtetni a nyelvre; a gének csak a nyelvelsajátítás univerzális képességét biztosítják, s legfeljebb azt, hogy az egyén nyelvzseni lesz avagy nehezen boldogul a kifejezésekkel. Ugyanígy nincs összhangban egy személynek vagy népnek a neve a nyelvvel. Egy Wagner nevű magyar ember talán egy szót sem tud németül, és egy Kovács nevű ember etnikai és nyelvi hovatartozására sem lehet egyértelműen következtetni. És nem tud magyarul a Nepálban élő magyar csoport sem!

Irodalom

- Benkő Loránd 1997: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik. In: Kovács László és Veszprémy László (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 163–176.
- Fodor István (főszerk.) 2000: *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fogelberg, Paul (toim.) 1999: *Pohjan poluilla*. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen tiedeseura, Helsinki.
- Grünthal, Riho (toim.) 2002: *Ennen, muinoin*. Miten menneisyyttämme tutkitaan. *Tietolipas 180*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hajdú Péter–Domokos Péter 1978: *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hegedűs József 2003: *Hiedelem és valóság*. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti László 2000: *Az uráli/finnugor „ősnyelv”-ről*. Hipotézisek és téveszmék az uráli nyelvtudományban. *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián*. Budapest.
- Janhunen, Juha 1991: *Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology spanning the millennia of linguistic evolution*. CIFU–9/I. *Oritiones plenariae*. (Red. A. Nurk–T. Palu–T. Seilenthal). Tartu. 59–76.
- Keresztes László 2001: *Comments on the plenary presentation „Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology spanning the millennia of linguistic evolution” by Juha Janhunen*. CIFU–9/VI. *Dissertationes sectionum: Linguistica III*. (Red. T. Seilenthal). Tartu. 448–451.
- Keresztes László 2001a: *Wo sind die ungarische Verwandten geblieben?* (Ism.: Paul Fogelberg [toim.]: *Pohjan poluilla*.) In: *FUF 56*: 448–456.
- Keresztes László 2003: *A magyar nyelv eredetkérdései*. (Eredmények és kihívások a finnugrisztikában.) In: *Folia Uralica Debreceniensia 10*: 107–126.
- Nagy Károly 2003: *Őshazakeresőink nyomában*. Magyar Könyvklub [Szekszárd].
- Pusztay János: *Az „ugor–török háború” után*. Magvető, Budapest.
- Rédei Károly 2003: *Őstörténetünk kérdései*. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. 2., bővített kiadás. Magyar őstörténeti könyvtár 18. Balassi Kiadó, Budapest.
- Róna-Tas András 1978: *A nyelvrokonság*. Gondolat, Budapest.
- Voigt Vilmos 1997: *Irodalom és nép Északon*. A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része. Universitas Kiadó, Budapest.

Viszonyunk az alternatív nyelvrokonításhoz

CSÚCS Sándor

Világosan érzékelhető, hogy az utóbbi években (nagyjából a rendszerváltás óta) új erőre kaptak az alternatív (vagyis a finnugor nyelvrokonítást tagadó) elméletek. Évről évre egyre több, ezeket az elméleteket propagáló könyv, újságcikk és más írás jelenik meg, és az alternatív elméletek hívei többet szerepelnek a rádióban és a tévében is.

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy az alternatív elméletek elkötelezett híveit lehetetlen meggyőzni tévedésükről. Lehetetlen, annak ellenére, hogy ezek az elméletek többnyire egymással sem egyeztethetők össze. Ők hisznek, mert hinni akarnak az elméletükben, és hitüket semmiféle tény vagy bizonyíték nem ingatja meg. Ezért számomra reménytelen és bizonyos fokig felesleges fáradozásnak tűnik a számtalan alternatív elmélet részletekbe menő cáfolata.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy közömbösen menjünk el a téves nézetek mellett.¹ Éppen ellenkezőleg, fokoznunk kell a finnugor nyelvrokonítás eszméjének propagálását. Úgyis mondhatnám, hogy defenzívából offenzívába kell átmennünk. Erre számos, eddig kellően ki nem használt lehetőség kínálkozik. Mindenekelőtt az egyetemi hallgatókat kellene jobban felkészíteni, közülük is elsősorban a magyar és történelem szakosokat, hiszen éppen közöttük van számos híve az alternatív elméleteknek. Fokozni kellene az internetes ismeretterjesztést, próbálkozni kellene a Mindentudás Egyetemével, és sikerrel kecsegtet az együttműködés a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal. A legfontosabb azonban az lenne, hogy eljussunk az iskolákba, a diákok és a tanárok közé. Erre is van egy-két pozitív példa, de ha valahol, úgy itt az erőfeszítések megsokszorozására lenne szükség.

Felvilágosító tevékenységünk pozitív előjelű legyen. Vagyis elsősorban ne azt mutassuk meg, hogy miért tévesek az alternatív elméletek (bár a leg-

¹ Ezért is üdvözlendő, hogy kiváló tudósok is foglalkoztak és foglalkoznak a téves nyelvrokonítási elméletek cáfolatával, l. pl. Honti 2004; Rédei 1998.

gyakoribb tévedésekre és módszertani hibákra újra és újra rá kell mutatni), hanem azt, hogy milyen nyomós érvek támogatják a finnugor nyelvrokonság elméletét. Úgy gondolom, ez az egyetlen esélyünk arra, hogy a társadalom érdeklődő, de a témával eddig nem, vagy felületesen foglalkozó része („...azt hallottam a tévében, rádióban...”, „...azt olvastam az újságban/Interneten...”, „...valaki mondta, hogy...”) megfelelő véleményt alakítson ki erről a kérdéstről.

A továbbiakban két kérdéssel kívánok részletesebben foglalkozni: 1) Milyen választ adhatunk az alternatívok oldaláról leggyakrabban felmerülő téves állításokra, illetve módszertani problémákra?² 2) A finnugor nyelvrokonságot bizonyító és a művelt nagyközönségnek szánt könyv tervezete.

A finnugor nyelvrokonság elméletével szemben talán leggyakrabban hangoztatott érv, hogy tudományon kívüli motiváción alapul. Így például Végh Alpár Sándor (2004) cikkéből úgy tűnik, hogy a szepességi szász Hunfalvy Pál és a német származású Budenz József alkotta meg és „véste kőbe”, „oszt-rák hátszéllel” a magyar nyelv finnugor eredetét. A számomra némiképp rejtélyes „oszt-rák hátszél” kifejezés gondolom, azt jelenti „oszt-rák (Habsburg) kormányzati ösztönzésre vagy támogatással”. Erre azonban soha senki semmilyen bizonyítékot nem szolgáltatott. Sőt, Hunfalvy a trónfosztó debreceni országgyűlés jegyzőjeként részt vett a szabadságharcban, s emiatt bujdosnia is kellett. Tehát Habsburg-szimpátiával éppen nem vádolható.

Budenzcel kapcsolatban (ő 1858-ban érkezett Magyarországra) azt kérdezi a szerző: „Nem különös, hogy Budenznek épp ekkor támad kedve Magyarországra jönni, hogy tisztázza a mi nyelvi viszonyainkat?” Ez azonban egyáltalán nem különös. Budenz, aki a hessen-kasseli választófejedelemben született (tehát nem volt Habsburg-alattvaló), 1858-ban fejezte be egyetemi tanulmányait Göttingenben és ekkor védte meg doktori értekezését. Budenz már egyetemi tanulmányai alatt érdeklődött a magyar nyelv iránt. Összebarátkozott a Göttingenben tanuló magyar diákokkal, köztük Nagy Lajos unitárius teológussal. Az ő segítségével utazott Magyarországra, hogy magyar tudását gyarapítsa. És itt is maradt élete végéig. Először a székesfehérvári cisztercita gimnáziumban volt „póttanár”, majd 1860-tól Pesten élt. Ebben az időben Budenz szorgalmasan tanulmányozta a török nyelveket és még azon a véleményen volt, hogy a magyar közelebb áll a török nyelvekhez, mint a finnugorokhoz. Ezt mutatja akadémiai székfoglalójának címe is: „Török-magyar nyelvhasználat és hasonlító magyar–altaji hangtanról”. Csak több éves alapos kutatás eredményeként 1867-re jutott arra a meggyőződésre,

² Előadásomnak ez a része két korábbi írásomon (Csúcs 2004, 2006) alapul.

hogy a magyar–finnugor egyezések az ősrökség bizonyítékai, míg a magyar–török egyezések későbbi érintkezés eredményei. Érdekes, hogy ebben az időben még Vámbérynak is az volt a véleménye: „hogya a török–tatár nyelvekkel rokonság csak második fokú és hogy a magyar első fokon csak a finnugor nyelvekkel, még pedig a vogul nyelvvel áll legközelebbi rokonságban.”

Vagyis a magyar nyelv finnugor eredetét valló elmélet nem előre kitervelt manipuláció eredménye. Annál kevésbé, mert ezt az elméletet nem Hunfalvy és Budenz találta ki. Nyelvünk finnugor rokonságát tudományos módszerekkel a magyar nemesi családból származó jezsuita szerzetes, matematikus és csillagász Sajnovics János és egy erdélyi orvos, Gyarmathi Sámuel bizonyította be 1770-ben, illetve 1799-ben megjelent művében. Aligha valószínű, hogy őket is „osztrák hátszél” hajtotta volna. Mint ahogy a fiatalon meghalt Reguly Antalt sem, aki az 1840-es évek elején a magyarok közül elsőként járt az oroszországi finnugor népek között, hogy anyagot gyűjtsön a finnugor nyelvrokonság bizonyítására.

A Budenz–Vámbéry vitában nem azért győzött Budenz, „mert agresszíven vitázott, és bécsi egyetértéssel finnugor tanszéket alapított az egyetemen”, hanem mert neki volt igaza. Erről bárki meggyőződhet, aki végigolvassa a vita anyagát. Azt gondolom, hogy Vámbéry személyes okokból lett a magyar–török rokonság szenvedélyes hirdetője. Ő sokáig baráti viszonyban volt Budenzcel, de megsértődött Budenznek egy bírálata miatt, amelyben az szemére vetette, hogy pontatlanul idézi, illetve részben meghamisítja a török adatokat. Végül soron ez a sértődöttség okozhatta, hogy Vámbéry a Budenzével szöges ellentétben álló elmélet hirdetője lett.

Számos elődjéhez hasonlóan természetesen Varga Géza (2006) is utal arra, hogy „a finnugrizmus esetében a tudományos tisztánlátást elsősorban azok a tudományon kívüli szempontok akadályozzák, amelyek már a születésekor is meghatározták e tudományterület elveit és gyakorlatát” (Varga 2006: 9). Az olyan kitételek, mint „...a világsi fegyverletétel után trónra emelt finnugrista tételek...” (uo. 7), vagy „a megszállók (értsd: a szovjet csapatok) kivonulásával a finnugrizmus végső »érve« is elenyészett” (uo. 8.), arra mutatnak, hogy a szerző a finnugor nyelvrokonság elméletét egyrészt osztrák, másrészt szovjet találmánynak tartja. Vélekedését meg sem próbálja bizonyítékokkal igazolni, hiszen ilyenek nem léteznek. Nyilvánvaló, hogy az osztrák kormány számára Világos után is teljesen közömbös volt, hogy az általuk barbároknak tartott magyarok melyik barbár néppel rokonítják magukat: a lappokkal vagy a törökökkel. A finnugor nyelvtudomány minőségi fejlődése már a kiegyezés utánra esik, amikor Magyarország önálló kultúr- és tudo-

mánypolitikát folytatott. A szovjet hatóságok pedig mindent elkövettek, hogy a „baráti” Magyarország kutatói ne juthassanak el a Szovjetunióban élő rokon népekhez. És egy-két ritka kivételtől eltekintve nem is jutottak el, legfeljebb Leningrádban tanulmányozhatták az ott tanuló finnugor származású diákok nyelvét. Hiszen a szovjet hatóságok nyíltan ki nem mondott, de nyilvánvaló célja volt a különböző nemzetiségek beolvasztása, ezt pedig csak akadályozta volna a kis finnugor nyelvek presztízsét növelő tudományos kutatás.

A figyelmes olvasó számára Varga Géza könyvéből is kiderül, hogy sok esetben éppen az „alternatív” elméleteknek van tudományon kívüli motivációja. Melyik kis nép számára ne lenne vonzó egy olyan elmélet, amelyik azt állítja, hogy a magyar a világ legrégebbi nyelve, amely az összes többire jelentős hatást gyakorolt. Higgyünk hát abban, hogy az ókor legvitézebb népeinek, a hunoknak és a szkítáknak leszármazottai vagyunk. Mit számít, hogy egyik nép nyelvéről sem tudunk semmit, mint azt Varga is elismeri: „Erről a szkíta nyelvről keveset tudunk s ez a kevés is sokféle következtetésre adott eddig lehetőséget. Jobbára elgörögösített személy- és istennevek, népnevek, folyó- és városnevek maradtak ránk, amelyek – nem tartozván az alapszókincshez – nem sokat segítenek a nyelvrokonság tisztázásakor” (Varga 2006: 136–137). Ez persze nem baj, hiszen „Aczél (szkíta szavak híján) görög–magyar szópárhuzamok segítségével lokalizálja a magyarok szkíta-kori őshazáját” (uo. 138). Abban is biztosak lehetünk, hogy a tragikus sorsú erdélyi Szabédi Lászlót – legalább tudat alatt – az is befolyásolta az ősmagyar–őslatin rokonság elméletének kidolgozásában, hogy ezáltal növelje a magyar nyelv presztízsét és elősegítse az erdélyi magyarok és a románok közeledését.

Gyakran hivatkoznak az alternatív elméletek hívei a génkutatás eredményeire. A génkutatás természetesen nem bizonyította be, hogy nem vagyunk finnugor nép. Azért nem, mert a génkutatás eredményei csak azt mutatják meg, hogy egy-egy népességben bizonyos gének milyen arányban vannak meg. Ezek az eredmények különbözőképpen interpretálhatók. Azt azonban még senki sem tudta megmondani, hogy pontosan melyek lennének a „finnugor gének”, és hogy ezeknek milyen arányban kellene meglenniük a magyarok között, hogy genetikailag finnugoroknak tarthassuk magunkat.

De ez nem is fontos, mert nyilvánvaló, hogy a nemzeti identitás szempontjából az anyanyelv a legfontosabb tényező, sokkal fontosabb a biológiai leszármazásnál. Akinek magyar az anyanyelve és magyarnak tartja magát, az magyar, bár német a családneve és tudja, hogy a nagyapja még svábul beszélt. A magyar nép identitását is a magyar nyelv őrizte meg az elmúlt évez-

redékben, függetlenül attól, hogy milyen más népekkel kerültünk biológiai kapcsolatba.

Egyébként a finnugor nyelvészek nem is beszélnek genetikai rokonságról, hanem nyelvrokonságról. A magyar nyelv finnugor rokonságát pedig még senki sem tudta megcáfolni, pontosabban szólva senki sem tudott még a finnugor rokonságnál valószínűbb elméletet kidolgozni. Pedig próbálkozás volt és van elég. Ezeket – az alternatívok állításával ellentétben – senki sem akarja, de nem is tudná megakadályozni. Az alternatív nyelvrokonítási elméletek követőinek van folyóiratuk, vannak kiadványaik és nézeteik, amelyek pl. a magyar rádióban is sokkal gyakrabban elhangzanak, mint a finnugristákéi.

Az is gyakran felhozott érv a finnugor nyelvrokonság ellen, hogy pl. a magyarban nagyon kevés a finnugor eredetű szó. Ez az érv első látásra valószínűnek tűnik, hiszen a magyarban kb. 700 ősi (finnugor) eredetű szó van és ez a szám elenyésző a Magyar Értelmező Kéziszótár 70 ezer címszavához képest. A kép megváltozik, ha figyelembe vesszük, hogy az ősi szavaknak tucatjával, egyes esetekben százával vannak származékai a mai magyar nyelvben. Így pl. a finnugor eredetű *ad* igének mintegy 150 származéka van (az összetett szavakkal és az igekötős igékkel együtt). A mai magyar nyelv tőszavainak kb. 10–15 %-a finnugor eredetű. Ez az arány talán meg mindig alacsonynak tűnik. Teljesen más képet kapunk, ha a szavak használati gyakoriságát vizsgáljuk. Saját vizsgálataim (Csúcs 2001: 81) azt mutatják, hogy a száz leggyakrabban használt magyar szó közül 87 ősi eredetű, vagy ősi eredetű tőből alkotott szó. Érdekes véletlen, hogy a finnben ugyanilyen arány mutatkozik. Ezek a számok egyértelműen bizonyítják, hogy gyakran használt szavaink nagy többsége finnugor eredetű. Most folyik az a kutatás, amelynek során finnugor szakos hallgatóimmal az ezer leggyakoribb magyar és finn szó eredetét vizsgáljuk. Magam is kíváncsian várom ennek eredményét.

Az a kérdés sem ritka, hogy ha a magyar és a finn rokon nyelvek, akkor miért nem értjük meg egymást. Az erre adott válaszban utalni kell arra, hogy az élő, természetes nyelvek lassan, de folyamatosan változnak, és a változás iránya általában széttartó. Vagyis minél hosszabb idő telt el az eredetileg egységes etnikai csoportok szétválása óta, annál távolabb kerültek egymástól a rokon nyelvek, tehát annál nehezebb a kölcsönös megértés. Ez olyan tény, amelyet más, a finnugornál jobban ismert és dokumentált nyelvcsaládok fejlődése is alátámaszt.

Varga Géza könyvében (Varga 2006: 59) merül fel a szabályos hangváltások kérdése. Ezeket Varga Géza az újgrammatikus hagyományt követve több helyen hangtörvényeknek nevezi. Már régóta tisztában vagyunk vele, hogy helyesebb inkább a hangfejlődési tendencia elnevezést használni. A

hangváltozások ugyanis minden érintett szóban és minden egyes beszélő nyelvében külön-külön és hosszabb idő alatt zajlanak le. Ezért nem várható, hogy kivétel nélküliek legyenek. Sőt, inkább az lenne a meglepő, ha kivétel nélküliek lennének. Így tehát nem törvények, hanem tendenciák. Varga Géza többször is (pl. 59. oldal) hivatkozik A. Marcantonio véleményére, aki szerint „a szabálytalan hangváltozások száma valóban sokkal nagyobb, mint a szabályosaké”. Ez a megállapítás a finnugor nyelvekre egyszerűen nem igaz. Sajnos terjedelmi okokból érveimet itt nem tudom kifejteni, de a kérdés iránt érdeklődőknek ajánlom figyelmébe a „Statistik der uralischen Lautensprechungen” (Csúcs–Honti–Salánki–Varga 1991) c. kötetet, ahol pontos számadatok találhatók erről.

Szeretnék továbbá utalni arra, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézetének Finnugor Osztályán nemzetközi együttműködés eredményeként elkészült a számítógépes Uráli Etimológiai Adatbázis, amely tartalmazza az uráli (vagyis finnugor) nyelvek eredetüket tekintve összetartozó szavait. Ennek segítségével pontos statisztikákat készíthetünk a rokon nyelvekben mutatkozó szabályos és szabálytalan hangmegfelelésekről. Ezeket nyomtatásban, illetve az Interneten publikálni fogjuk, és így mindenki számára nyilvánvaló lesz, hogy az általunk felállított hangmegfelelésekre a szabályosság jellemző, bár – mint arra már utaltam – kivétel nélküliséget nem várhatunk.

Ilyen és hasonló elméleti és módszertani kérdések fognak szerepelni annak a könyvnek a bevezetésében is, amely közérthető és minél teljesebb formában tartalmazza majd a finnugor nyelvrokonság bizonyítékait. A tervezett mű (ideiglenes címe: *A finnugor nyelvrokonság*) felépítése: 1. Elméleti és módszertani bevezető. (Mit jelent a nyelvrokonság és hogyan bizonyítható? A történeti-összehasonlító nyelvtudomány módszerei. A nyelvhasználati és nyelvrokonsággal kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémák.) 2. Alak- és mondattani bizonyítékok (névszó- és igeragozás, szóképzés, szófajok, szórend, egyeztetés, vonzatok stb.). 3. Szókészlet. Ez utóbbi lesz a legerjedelmesebb fejezet. Tartalmazni fogja a magyar nyelv ősi (uráli, finnugor, ugor) eredetű tőszavait, rokon nyelvi megfelelőikkel, a szavakban mutatkozó hangmegfelelések táblázatos bemutatását, az ősi szavak származékait, mai használatát és gyakoriságát, a belőlük levonható kultúr- és őstörténeti következtetéseket. 4. Következtetés: a finnugor nyelvrokonság konzisztens elmélet, amely összeegyeztethető a magyarság őstörténetéről rendelkezésünkre álló, többékevésbé biztosnak tekinthető adatokkal. Ebben a fejezetben lenne szó röviden az alternatív elméletekről és a finnugor nyelvészet fejlődéséről is.

Az elméleti bevezetőben követett és erősen leegyszerűsített gondolatmenet abból indul ki, hogy a különböző nyelvek összehasonlítása során tapasztalt azonosságok vagy hasonlóságok négyféle okkal magyarázhatók: véletlen, tipológiai egyezés, külső hatás (kölcsonzés) és nyelvrokonság. A véletlen szerepét ugyan soha nem lehet teljesen kizárni, de a vele való operálás tudományos magyarázatnak semmiképpen sem tartható, ezért csak végső esetben, minden más lehetőség kizárása után lehet egy egyezést véletlennel magyarázni. Tipológiai egyezéssel elsősorban strukturális tulajdonságok (pl. magánhangzó-harmónia, szórend, egyeztetés stb.) magyarázhatók. A kölcsonzés a szókészletnek a történelmi, kulturális és életmódbeli változásokkal kapcsolatos részére jellemző. Alaktani elemek (pl. képzők) ritkán kölcsonzódnak, strukturális hasonlóságok esetében pedig sokszor nem lehet eldönteni, hogy azok belső tipológiai változás vagy külső hatás vagy mindkettő eredményei-e. Az eddig mondottak alapján az alapszókincsben és az alaktani rendszerben mutatkozó tömeges, illetve rendszerszerű egyezések, vagy hasonlóságok magyarázhatók nyelvrokonsággal és egyúttal ezek tekinthetők a nyelvrokonság legmeggyőzőbb bizonyítékainak. Kivételek, természetesen mindig vannak.

Az alaktani egyezések tárgyalásakor arra kell törekedni, hogy maximálisan érvényesüljön a rendszerszerű szemlélet. Vagyis azt mutassuk meg, hogy nem egy-egy képző, jel vagy rag egyezéséről van szó, hanem arról, hogy pl. a névszó- vagy az igeragozás egész mai rendszere mutat szerkezeti és materiális egyezéseket vagy hasonlóságokat, és ezek visszavezethetők az alapnyelvig. Ezért az eddigi hazai gyakorlattal szakítva (l. pl. Hajdú 1973, Berceki 1998) az alapnyelv rekonstrukciója és a tulajdonképpen nyelv hasonlítás ugyanabba a fejezetbe kerülne, tehát együtt tárgyalnánk, pl. az alapnyelvi birtokos személyragozást és a mai nyelvek birtokos személyragjait. A szóképzés esetében csak a legfontosabb típusok és a leggyakoribb képzők kerülnének bemutatásra. Bár, mint arra már utaltam, a mondattani egyezések elsősorban tipológiai jellegűek, mégis hasznosnak látszik a legfontosabb szintaktikai vonások bemutatása, már csak azért is, hogy legalább vázlatos képet adjunk az alapnyelv szintaxisáról.

Az uráli (finnugor) nyelvek etimológiailag közös szókincsének legteljesebb és legkorszerűbb tára az Urali Etimológia Szótár (UEW), illetve az ennek alapján készült Urali Etimológiai Adatbázis (UEDb). Ezek azonban a nagyközönség számára ilyen vagy olyan okból nem hozzáférhetők. A Zaicz Gábor által szerkesztett Etimológiai Szótár (Tinta Könyvkiadó, Budapest 2006), amelynek közérthető és szakszerű magyarázatai sokat segíthetnek a téves elméletek elleni harcban, kifejezetten a nagyközönség számára készült,

azonban értelemszerűen csak azokat a finnugor etimológiákat tartalmazza és azokat a betűrendnek megfelelően szétszórva, amelyeknek van magyar tagja.

Én azon gondolkodom, hogy táblázatban adnám meg a biztos uráli, finnugor és ugor etimológiákat, a két előbbi esetében azokat is, amelyeknek nincs magyar tagja. Ez a forma természetesen óhatatlanul jelentős egyszerűsítésekkel járna, amelyek azonban nem mennének a tudományosság rovására. Ugyanakkor a helytakarékos táblázatos forma növelné az anyag áttekinthetőségét, és ennek következtében meggyőző erejét is.

A táblázat tartalmazná a rekonstruált alapalakot, az alapjelentést magyarul, valamint minden rokon nyelvből egy megfelelőt. A táblázat elkészítéséhez jelentősen át kell dolgozni az UEW, illetve az UEDb anyagát. Az alapjelentést le kell fordítani magyarra, egyszerűsíteni kell a hangjelölést, és ki kell választani a közlésre kerülő rokon nyelvi szavakat. (Az UEW, mint ismeretes, a magyar, a finn és az észti kivételével, nyelvjárási szavakat közöl a rokon nyelvekből, általában kettőt-hármat nyelvenként. Ezzel kapcsolatban azt is fontolgatom, hogy négy, viszonylag fejlett irodalmi nyelvvel rendelkező nyelvből – mordvin, mari, udmurt, komi – is irodalmi nyelvi adatokat közölnénk, persze latin betűs írásmóddal.)

További problémát jelenthetnek az UEW-ben található alternatív alapalakok. Amennyire lehet, csökkenteni kellene ezek számát, bár teljes felszámolásuk reménytelennek tűnik. Véleményem szerint az UEW eléggé magasra tette a mércét a biztos és bizonytalan etimológiák közti határvonal meghúzásakor. Ez ugyan a tudományos megbízhatóság szempontjából feltétlenül indokolt, mégis lehetnek olyan esetek, amikor megfontolandónak látszik egy-egy etimológia átminősítése bizonytalanból biztossá.

Mint az eddigiekből kitűnik, a könyvnek nem lesz külön hangtani, hangtörténeti fejezete. A toldalékok hangalakjával értelemszerűen az alaktani fejezetben foglalkozunk, a szavakban mutatkozó hangmegfeleléseket és a belőlük rekonstruálható alapnyelvi hangokat pedig a szókészleti fejezetben táblázatosan foglalnánk össze, megadva egyúttal a szabályos és szabálytalan hangmegfelelések statisztikáját is.

„A finnugor nyelvrokonság” magyar és történelem szakosok egyetemi tankönyveként is használható lenne. Persze még optimális esetben sem várhatjuk tőle a finnugor elmélet áttörését a közvéleményben, de legalább senki sem mondhatná ránk, hogy meg sem próbáltuk közelebb vinni a tudományt a nagyközönséghez.

Mutatvány az uráli etimológiák táblázatos bemutatásából

Alapalak	<i>kala</i>	<i>ala</i>	<i>mene-</i>	<i>ńele-</i>
Jelentés	hal	alsó rész, alja	megy	nyel
Finn	<i>kala</i>	<i>ala</i>	<i>mene-</i>	<i>ńiele-</i>
Észt	<i>kala</i>	<i>ala</i>	<i>mine-</i>	<i>neela-</i>
Számi	<i>guolle</i>	<i>vuolle</i>	<i>manna-</i>	<i>ńjiella-</i>
Mordvin	<i>kal</i>	<i>al</i>	–	<i>ńil'e-</i>
Mari	<i>kol</i>	<i>ül</i>	<i>mije-</i>	<i>nela-</i>
Udmurt	–	<i>ul</i>	<i>mįni-</i>	<i>ńil-</i>
Komi	–	<i>ul</i>	<i>mun-</i>	<i>ńil-</i>
Hanti	<i>kul</i>	<i>il</i>	<i>měn-</i>	<i>ńel-</i>
Manysi	<i>kol</i>	<i>jalk</i>	<i>min-</i>	<i>ńält-</i>
Magyar	<i>hal</i>	<i>al</i>	<i>men-</i>	<i>nyel-</i>
Nyenyec	<i>χāl'e</i>	<i>ńil?</i>	<i>mįń-</i>	<i>ńālā-</i>
Enyec	<i>kađe</i>	<i>iđo</i>	–	<i>noddo-</i>
Nganaszán	<i>kole</i>	<i>ńilea</i>	<i>mende-</i>	<i>naltami?e-</i>
Szelkup	<i>kəl</i>	<i>il</i>	<i>menda-</i>	–

Irodalom

- Bereczki Gábor 1998: A magyar nyelv finnugor alapjai. Universitas Kiadó, Budapest.
- Csúcs Sándor 2001: Kontrasztív lexikológia: szógyakoróság a magyarban és a finnben. In: Folia Uralica Debreceniensia 8: 73-82.
- Csúcs Sándor 2004: Levél a Magyar Nemzet szerkesztőségéhez. In: Finnugor Világ 9/1: 26–29.
- Csúcs Sándor 2006: Varga Géza, A finnugor elmélet alkonya. (Ismertetés.) In: Finnugor Világ 11/2: 35–38.
- Csúcs Sándor–Honti László–Salánki Zsuzsa–Varga Judit 1991: Statistik der uralischen Lautentsprechungen. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Hajdú Péter 1973: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László 2004: Mítoszok a magyar nyelv eredete körül. In: NyK 101: 137–151.
- UEW = Rédei Károly (szerk.), Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1991.
- Rédei Károly 1998: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Balassi Kiadó, Budapest.
- Varga Géza 2006: A finnugor elmélet alkonya. Farkas Lőrinc Imre Kiadó.
- Végh Alpár Sándor 2004: Keletre magyar, avagy hogyan nyerjük vissza illúzióinkat. In: Magyar Nemzet, 2004. február 14.

Nyelv- és néprokossági dilettáns nézetek párhuzamai Törökországban és Magyarországon

İsmail DOĞAN

Mindenekelőtt bocsánatkéréssel kezdeném a mondanivalóimat, mivel nem vagyok sem nyelvész, sem antropológus, ennek ellenére szeretnék hozzászólni a nyelv- és néprokossági dilettantizmus vitáihoz. Ennek két oka van: az egyik az, hogy mint tanársegéd magyar irodalomtörténetet és kultúrát tanítok az Ankarai Egyetem Hungarológiai Tanszékén, és sokszor nekem is küzdenem kell a török hallgatóság körében is már régóta elterjedt tévhitekkel szemben. Minden elsőéves hallgatónak az az általános tévhite, hogy a magyarok török származásúak, és ugyanabba az úgynevezett „urál-altaji nyelvcsalád”-ba tartozik mind a két nyelv. A másik ok viszont az, hogy minden írni-olvasni tudó embernek küzdenie kell ilyesfajta téveszmék ellen, mert bár békés időkben ezek lehetnek ártalmatlanok, de olyan korszakokban, mint például a két világháború közötti évek, emberellenes politikákat is szolgálhattak. Ilyen téveszméken alapult például a rasszizmus, az arjanizmus és a náciizmus. Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy még a közelmúltban is apartheid politika uralkodott Dél-Afrikában, és Svédországban még 1975-ig hatályban voltak eugenikai törvények, és addigra már 60.000 embert sterilizáltak; ezeknek többsége finnugornak tartott lapp volt (Porter 1999). De a veszély nem múlt el, ma is számos nemzetközi konfliktus egyben magán viseli a rasszista alapú gondolkodás jegyét is: így van ez például a magyar–szlovák, magyar–román és a török–görög, török–német ellentétek esetében. Például az utóbbi években zajlott kutatások szerint Németországban az antiszemitizmust nagymértékben felváltotta a törökök elleni rasszizmus, és olyan sztereotípiák, amelyek annak idején a zsidók ellen irányultak, most a törököket illetik (Wodak 1999: 192–193).

A világon talán nincsen még két olyan nép, amelyet ennyire érdekelt volna a saját származása, és amely ilyen sok téveszmét és mítoszt gyártott volna a saját múltjáról, nyelvéről és gyökereiről, mint a török és a magyar. Mint minden országban, úgy Törökországban is meglehetősen régi múltja van a

nyelvek és népek iránti érdeklődésnek, és ez az érdeklődés a kezdetekben természetesen vallási ihletésű volt. Az a felfogás, hogy „nyelvében él a nemzet”, a premodern korokban talán nem annyira érdekelte az embereket. Azokban a korokban inkább a vallás adta az embereknek az élet alapvető kérdéseire a megnyugtató válaszokat, és az emberi élet minden mozzanatát a vallás szabta meg. Ebbe beletartozott az emberi nyelvek és nemzetek kialakulásának, keletkezésének magyarázata is. Jó példa erre Anonymusnak a magyar nemzet keletkezéséről szóló fejtegetései, miszerint „Szkítia első királya Jáfet fia Magóg volt, népét Magóg királyról nevezték magyarnak” (AKS: 10). Bár a török népeknek az iszlám vallás felvétele előtt is voltak a saját keletkezésükről szóló pogány mondái, az új vallás alapvetően megváltoztatta a régi felfogásokat. Az új vallás hatása kitűnően tükröződik Mahmud Kaşgari XI. századi híres szótárának a török nép keletkezéséről szóló fejezetén. A szerző szerint „a törökök származásukra nézve húsz nemzetségből állnak. Mind-egyiknek az eredete Noé fiának, Jáfetnek a fiáig, Türkig vezethető vissza” (DLT: 22). A török nép keletkezésének teológiai magyarázata tovább folytatódtott az anatóliai törökség szerzőinél, így például Mehmed Neşrinek a XV. század utolsó évtizedében szerzett könyvében a következőket olvassuk: „És ezek [ti. a törökök] között vannak olyanok, akik semmilyen vallást nem ismernek. És némelyikük viszont Yehudot utánozza [ti. a zsidó vallásúak]. Hakannak hívják az uralkodójukat. Selyem ruhákat vesznek föl és aranyozott koronát tesznek a fejükre. Ezek meglehetősen bátrak és valamennyien Noé fiának, Jáfetnek a fia Bulcas kánnak ivadékai. És Bulcasnak két fia volt: az egyik török, a másik viszont mongol” (KCn: 9).

Ahogy Szerb Antal (1986: 51–52) is találóan megállapítja, „a magyar kultúra születése egybeesik a kereszténység felvételével... A magyar irodalom nem az ős nyelvből, ős heroizmusból, ős spontaneitásból ered, mint a germán népeké, hanem a civilizáció legkésőbbi, féltve őrzött, büszkeséges hajtása... Az ember test szerint magyar, de lélek szerint keresztény, és a lélek magasan a test fölött trónol.” Szerb Antal érvelései többé-kevésbé érvényesek a török népre vonatkozóan is, de természetesen vannak eltérő társadalmi sajátosságok is, amelyek meghatározták az anatóliai törökség jövőbeli képét: mindezekelőtt az iszlám vallás nem ismerte el a klérust, illetve nem volt egyházi szervezet; ennek következtében nem volt egyházellenesség, amely viszont nagy szerepet játszott az európai nemzetállamok keletkezésében. A török ember számára a vallási-felekezeti identitás sokkal fontosabb volt, mint a nemzeti identitás; ez még mindig érvényes az anatóliai törökség széles körében, de az értelmiségi körökben már nem annyira.

A francia forradalom véget vetett a vallásközpontú világszisztemnek és paradigmaváltás következett be, bár természetesen nem előzmények nélkül: a humanizmus, a reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás eszméi alapvetően megváltoztatták az európai társadalmak arculatát. Az emberek évszázadokon keresztül meg voltak elégedve vallási identitásukkal, most viszont hívőkből polgárok lettek. A vallási eszmevilág helyébe a nemzet mitizálása lépett. Az állami határok elválasztották az embereket egymástól. A német romantizmus nagy szerepet játszott ebben a folyamatban. Kutatók, politikusok, írók tömegei a herderi eszmevilágból ihletet merítve elkezdtek keresni saját nemzetük értékeit és gyökereit a történelemben, népdalokban, nyelvben, sírokban, sőt később még a génekben is. Érdekes módon Herdernek a mai napig kettős hatása volt és van a magyar nemzetépítő folyamatra: az első természetesen a népi hagyományok ébresztése, a másik viszont az úgynevezett „herderi jóslat”.

A XVIII. századtól kezdve egyre gyorsuló történeti nyelvtudomány legfőbb kutatási területe az európai nyelveket beszélő népek és nyelveik eredete volt. Az a híres előadás, amelyet Sir William Jones 1786-ban Indiában tartott az európai nyelvek és a szanszkrit közötti rokonsági kapcsolatokról, nagy érdeklődést keltett az akkori európai közvélemény körében. Bár azelőtt is voltak olyan nyelvészek, akik az európai nyelvek rokonságát igyekeztek bizonyítani, Sir Jones megmutatta azt, hogy ez a rokonság sokkal szélesebb földrajzi területen bebizonyítható.

A XIX. században az immár valamennyi európai országban sokkal gyorsabb ütemben terjedő nacionalista áramlatok – különösen a szociáldarwinizmus hatása alatt – egyre több teóriát szültek, amelyek rasszista elemeket is tükröztek. Az árja népek és árja nyelvek elmélete a legelterjedtebbike az ilyenfajta elméleteknek, amely tág teret nyitott a nacionalista törekvéseknek, és súlyos konfliktusokat okozott a nemzetek között. Ez az elmélet, amely az indoeurópai népek és nyelvek felsőbbbőségét hirdette, hierarchiát is feltételezett a világ többi nyelve és az indoeurópai nyelvek között. Így is lehet értelmezni például a dáko-román elméletet és Palacky nézeteit a magyarokról.

Az árja elmélet, amely a XIX. és a XX. század első felében egyre népszerűbb eszközzé vált az európai nacionalizmusok arzenáljában, meglehetősen negatív hatást gyakorolt a nem indoeurópai nyelveket beszélő nemzetekre. Érdekes, hogy a XIX. század egyik leghíresebb török nyelvésze, Şemseddin Sami 1886-ban megjelent *Lisan* (Nyelv) című könyvében hajlamos volt azt a téves nyelvészeti elméletet elfogadni és bebizonyítotttnak látni, amely szerint a nyelvek állítólagos ranglépcsőjén a legfelsőbb helyen vannak a flektáló nyelvek és utána következnek az agglutináló és az izoláló nyelvek. Az az ál-

lítás is meglepő, amelyet a lengyel származású Mustafa Celaleddin Paşa 1869-ben megjelent könyvében feltételez, hogy a törökök a „Turo-Árja” rasszba tartoznak (Timur 1984: 15). Leon Poliakov, a híres francia tudós alaposan feldolgozta az úgynevezett „árja mítosz” összetevőit, és többek között – mint például a zsidóellenesség gyökerei – arra a következtetésre jutott, hogy a XIX. században még a franciák is kételkedtek abban, hogy tulajdonképpen kelta vagy talán frank származásúak-e (Mallory 1996: 266–272; Poliakov 1974). Véleményem szerint inkább a nem indoeurópai nyelveket beszélő népek műveltségi köreiben születtek azok a dilettáns nézetek, amelyek különösen a nemzetépítés korszakában – és érdekes módon ma is – Törökországban és Magyarországon az árja népek felsőbbségét hirdető elméletek ellenhatásként alakultak ki, és ezenkívül kölcsönös hatással is voltak egymásra; erre jó példa a turanizmus, amely érdekes módon „a finneknél és az észteknél csekély visszhangra talált” (Kincses Nagy 1991: 48).

Magyarországon mindig is napirendben volt a nyelvészeti dilettantizmus kérdése: Zsirai Miklós nevezetes cikke óta több jeles tudós nyilvánított véleményt erről a problémakörrel, mint például Róna-Tas András, Rédei Károly, Pusztay János, Honti László stb. Ezért itt fölöslegesnek tartom még egyszer hivatkozni a magyarországi dilettantizmus példáira; sokkal fontosabb az a kérdés, hogy miért pont Magyarországon és Törökországban születnek ilyen téveszmék. De azért mindenképpen meg kell említeni a törökországi nyelvészeti dilettantizmus nevezetesebb példáit. Ahogy már fentebb is említettem, az Oszmán Birodalom utolsó évtizedeiben kezdett a török intelligencia a saját történelme és nyelve iránt érdeklődni, és azonnal el is kezdett téveszméket gyártani. Különösen Leon Cahun és Vámbéry Ármin nézetei voltak közismertek török értelmiségi körökben, de az egymást követő háborúk, a történelemtudomány és a nyelvészet elmaradottsága és az Európa-szerte egyre terjedő faji nézetek védekező helyzetbe szorították a török értelmiségieket.

A Török Köztársaság kikiáltása után Atatürk ösztönzésére megalakult a Török Történelemtudományi Intézet (1931) és a Török Nyelvtudományi Intézet (1932) azzal a reménnyel, hogy tudományos módszerekkel kidolgozza a török nép és nyelv múltját. Ezenkívül 1936-ban megalakult az új köztársaság első felsőoktatási intézménye: a Nyelvi és Történelmi-Földrajzi Kar (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi), amely később az Ankarai Egyetemen belül folytatta a működését. Magának a karnak a megalakulásához is különös történet fűződik. A kar létrejötté erősen összefügg a török nemzetállam kialakulása, illetve kialakítása folyamatával és Kemal Atatürk nevével. Atatürk a török felszabadulási háború kivívása és a köztársaság kikiáltása után nem nagyon törődött az ország politikai és gazdasági ügyeivel, hanem inkább kulturális és

oktatásügyi problémákkal foglalkozott és köztársasági elnöki rezidenciáján majdnem minden este vendégül látta a kor híres tudósait és íróit. A beszélgetések legfontosabb témái általában a török történelem, nyelv és kultúra problémái voltak. A karon belül a Hungarológiai Tanszéken kívül olyan tanszékeket is létrehozta, mint például a sumerológia, a hettitológia és a sinológia. Ő hívta meg Rásonyi Lászlót Törökországba, hogy létrehozza a Hungarológiai Tanszéket, azzal a szándékkal, hogy az általa oktatott hallgatók majd mint kutatók a magyar–török közös múltat kutassák (ld. bővebben Kakuk 1990). Rásonyi László „Törökség a történelemben” címmel könyvet is írt a török népek történetéről. A könyv annak idején nagy sikert aratott és hamar népszerű olvasmánnyá vált. Viszonylag alacsony tudományos színvonala ellenére ma is gyakran kiadják, és a törökországi történelemtudományi tanszékeken kötelező tankönyvként olvassa a hallgatóság. Bár Rásonyi is elfogadja a magyar nyelv finnugor nyelvcsaládba tartozását, de érdekes és figyelemre méltó módon azt állítja, hogy „a magyarok anyai ágon finnugor és apai ágon törökök” (Rásonyi 1993: 118).

A harmincas évek sokat vitatott és a dilettantizmus szempontjából egyben a legérdekesebb kérdése viszont az úgynevezett „török történelmi tézis” (Türk Tarih Tezi) volt, amely Atatürk haláláig a fent említett intézetek hivatalos elmélete lett a török nép és nyelv eredetéről. Az elmélet lényege az, hogy a török nép a legősibb nép a világon, a világ összes civilizációját a törökök hozták létre, a török nép nem a sárga fajba, hanem a fehér fajba tartozik, és beleértve az indoeurópaiakat is, az összes árja nép őse a török. Egy másik elmélet szerint viszont, amelyet „nap-nyelv teória”-nak (Güneş Dil Teorisi) hívtak és elvászthatatlan párja volt annak a történelmi tézisnek, hogy a török nyelv a világ legősibb nyelve (ld. bővebben Çağaptay 2003; Özyetgin 2006; Aydingün 2004; Aytürk 2004). Mind a két elméletet már azokban az években is súlyosan és sokan kritizálták, mint például Fuat Köprülü és Zeki Velidi Togan, és Atatürk halála után mint dilettáns nézetet elvetették. A teória egyik művelője, İbrahim Necmi Dilmen előadásokat is tartott az Ankarai Egyetemen a teóriáról, de Atatürk halála után abbahagyta, és a hallgatóság „Miért?” kérdésére az volt a válasza, hogy „semmi értelme a teóriának, miután már a nap is meghalt” (Lewis 2004: 96). Bármennyire is szokatlan és dilettáns volt mindkét elmélet, az volt a tulajdonképpeni politikai alapja, hogy válaszul szolgáljon a XX. század első felében Európa-szerte terjedő törökellenességre és rasszizmusra. Ezenkívül volt még egy praktikus haszna is: ti. a 20-as években kezdődött a török nyelvújítás, és a török neológusok odáig vitték a dolgot, hogy minden idegen szót száműzni akartak a török szókincséből anélkül, hogy helyére török megfelelőt gyártottak volna. Természetesen a

„nap-nyelv teória” gátat vetett a neológusok szélsőséges törekvéseinek, mivel a teória szerint minden szó, amely a török szókincsben szerepel, végeredményben török eredetű volt.

De az alapprobléma az, hogy mind a két elmélet tág teret nyitott a nyelvészeti dilettantizmus művelőinek, és ez a folyamat a mai napig tart. Törökországban is majdnem minden nyelvvel rokonították a török nyelvet, mint Magyarországon a magyart. Például Tahsin Mayatepek, a Török Köztársaság mexikói követségének az ügyvivője a harmincas években lefordította az amerikai J. Churcwardnak a Mu szigetről szóló, négykötetes könyvét törökre, előbb, mint Csicsáky Jenő magyarra. Ezenkívül írásokat is közölt arról, hogy az aztékok és maják török származásúak; az úriember vezetékneve is a majákra utal. A Mu szigetről szóló irodalom és a fordítások megtalálhatók a nyelvtudományi intézet weboldalán (tdk.gov.tr). Az utóbbi években sem szorult vissza a dilettantizmus: Oktay Sinanoğlu neves amerikai török fizikus, miután nyugdíjba ment Amerikában, hazatért Törökországba, hamar elkezdett nyelvészkedni, könyveket írt a török nyelvről, nyelvrokonságról, és magas létszámú hívőközönsége is van. Az egyik utolsó írásában azt állítja, hogy a török és a japán rokon nyelv, és a japán is tagja az ő szakkifejezésével a „Türk/Ural-Altay”-i nyelvcsaládnak (Sinanoğlu 2006). A sumer–török rokonság egyik művelője, Muazzez İlmiye Çığ többek között azt is állította, hogy a nagy vízözön tulajdonképpen Közép-Ázsiában zajlott le, és a sumerok hozták magukkal a vízözönről szóló legendákat a Közel-Keletre, és természetesen törökül beszéltek (Çığ 2006). A 2005. esztendőben Ekrem Memiş professzor „az első anatóliai nemzeti hősnek, Hektornak” dedikált könyvében azt bizonygatja, hogy a trójaiak tulajdonképpen török származásúak (Memiş 2005).

Végezetül a következő pontokban összegezném a magyar és a török nyelvészeti dilettantizmussal kapcsolatos okfejtéseimet:

1. Arany János a „naiv eposzunk” című kis írásában a következő észrevételeket teszi: „Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdelem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk?” (Arany 1988: 75). Arany János szívesen látta a hunokat a magyarok őseként, kitűnő eposzokat is írt a hunokról, mégsem vádolhatja senki sem Aranyt dilettantizmussal; viszont a fent említett sóhajban van valami érdekes *kisebbségi érzés*, valami *hiányérzet* azokkal a nemzetekkel szemben, akiknek őseposzuk van, akik nagy múlttal és nagy civilizációval rendelkeznek. Tulajdonképpen ez az egyik kezdeményezője és ihletője a magyar és a török nyelvészeti dilettantizmusnak.

2. Az *árja mítosz* is meglehetősen negatív hatást gyakorolt a török meg a magyar értelmiségi körökre, és ennek következtében kezdtek keresni előkelőbb rokonokat. Ahogy Szűcs Jenő is találóan hangsúlyozza, „a magyarság finnugor eredete a reformkori halvány derengés után csak a XIX. század utolsó harmadában kezdett megvilágosodni, valóságos csapásként a sok évszázados hun-beidegződésre” (Szűcs 1985: 34), és ezzel a magyar intelligencia elvesztette mítoszteremtő képességét.

3. *Megkésett nacionalizmus*. Mind a két ország csak az első világháború után tudta saját nemzetállamát létrehozni. Magyarország szempontjából még érdekesebb az a folyamat, amely a rendszerváltás után következett be; mint ha minden újra kezdődött volna ott, ahol félbeszakadt, természetesen beleértve a dilettantizmust is. A rendszerváltás előtt szinte csak a szórványmagyság értelmiségi köreiben műveltek dilettáns eszméket. A rendszerváltás után újra szembesülnie kellett a magyar intelligenciának a saját múltjával; érdekes szövegeket foglal magában ebből a szempontból előbb a Tiszatájban közölt és később könyv alakban is megjelent „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” című szöveggyűjtemény. Még érdekesebb visszhangot keltett viszont a Végh Alpár Sándor által 2004-ben a Magyar Nemzetben közölt, „Keletre magyar” című cikksorozat.

4. *Az aranykor elvesztése*. A magyarok szempontjából természetesen a Mohács előtti Magyarország, törökök szempontjából viszont az Oszmán Birodalom összeomlása.

5. Az országhatárok vagy az elképzelt *határok legitimizálása*. Mind a két ország hatalmas területeket veszített el az első világháború után, és ez egyben a Nyugattal való szembefordulást eredményezte.

Irodalom

- AKS = Anonymus, A magyarok cselekedetei. Kézai Simon, A magyarok cselekedetei. Ford. Veszprémy László–Bollók János. Millenniumi magyar történelem. Források. Budapest 2004.
- Arany János 1988: Naiv eposzunk (1860). In: Tanulmányok és kritikák. Szerk. S. Varga Pál. Debrecen.
- Aydingün, Ayşegül–İsmail Aydingün 2004: The Role of Language in the Formation of Turkish National Identity and Turkishness. In: Nationalism and Ethnic Politics 10: 415–432.

- Aytürk, İlker 2004: Turkish Linguists against the West: the Origins of Linguistic Nationalism in Atatürk's Turkey. In: *Middle Eastern Studies* 40/6: 1–25.
- Çağaptay, Soner 2003: Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite. In: *Milliyetçilik* (ed. Tanıl Bora). İletişim, İstanbul. 245–262.
- Çığ, Muazzez İlmiye 2006: Tufan Olayı Orta Asya'da Olmuştu. In: *Bilim ve Ütopya* 142: 55–62.
- DLT = Kâşgarlı Mahmûd. *Divânü Lugâti't-Türk*. Kabalcı, İstanbul 2005.
- Honti László 2006: A magyar nyelv őstörténetének kutatása és a vele kapcsolatos felelősség. In: *Magyar Nyelvőr* 130/1: 1–8.
- Kakuk Zsuzsa 1990: Az ankarai egyetem hungarológiai intézete. In: *Keletkutatás, Tavasz*, 116–126.
- KCn = Mehmed Neşri. *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- Kincses Nagy Éva 1991: A turáni gondolat. In: *Őstörténet és nemzettudat*. Szerk. Kincses Nagy Éva. Szeged.
- Lewis, Geoffrey 2004: *Trajik Başarı*. Türk Dil Reformu. Gelenek, İstanbul.
- Mallory, J. P. 1996: *In Search of the Indo-Europeans*. Thames and Hudson, London.
- Memiş, Ekrem 2005: *Troya ve Troyalılar*. Troyalılar Türk müdür? Çizgi, Konya.
- Özyetgin, Melek 2006: Atatürk ve Güneş Dil Teorisi. In: *Türk Dili* 655: 105–114.
- Poliakov, Leon 1974: *The Aryan Myth*. London.
- Porter, Dorothy 1999: Eugenics and the Sterilization Debate in Sweden and Britain. In: *Scandinavian Journal of History* 24: 145–162.
- Rásonyi László 1993: *Tarihte Türklük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Rédei Károly 2003: *Őstörténetünk kérdései*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Róna-Tas, András 1978: *A nyelvrokonság*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Şemseddin Sâmî 1997: *Lisân*. Gündoğan, Ankara.
- Sinanoğlu, Oktay 2006: Japonca'nın Türk/Ural-Altay Dilleri Öbeğinden Olduğu Nasıl İspatlanmıştı? In: *Bilim ve Ütopya* 142: 13–17.
- Szerb Antal 1986: *Magyar irodalomtörténet*. 8. kiadás. Magvető, Budapest.
- Szűcs Jenő 1985: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. In: *Valóság* 3: 31–49.
- Timur, Taner 1984: *Batı İdeolojisi, Irkçılık ve Ulusal Kimlik Sorunumuz*. In: *Yapıt* 5: 7–30.
- Wodak, R.–Reisigl, M. 1999: *Discourse and Racism: European Perspectives*. In: *Annual Review of Anthropology* 28: 175–199.

Anyanyelvünk őstörténete – nemzeti tudatunk

HONTI László

A véleménynyilvánítási szabadság helyreállításával olyan tömegű butaságot árasztanak nyomtatott formában és az elektronikus médiumokon keresztül, hogy a tanult ember szinte alig hisz a szemének és a fülének. Nemcsak a „mondanivaló” tartalma meghökkentő, nagyon gyakran a stílus is olyan, hogy civilizált ember számára elfogadhatatlan. Azt hiszem időnként, hogy némely politikusok, valamint a zagyvaságok kiötlői és terjesztői egymástól tanulják, mi is a *comme il faut*... Témaválasztásomat éppen az indokolja, hogy az utóbbi években gomba módra elszaporodtak a magyar nyelv eredetével és múltjával kapcsolatos téveszméket árasztó kiadványok és műsorok. Még ennél is szomorúbb, hogy bizonyos hatóságok és hivatalok is vagy csak egyes tisztségviselőik nyíltan vagy a háttérbe húzódva igyekeznek közpénzen támogatást nyújtani nekik. Gyenge vigaszul szolgálhat, hogy más tudományágakról is meglepő biztonsággal nyilatkoznak olyan személyek, akik kifejezni is alig tudják magukat és a helyesírás alapvető szabályait sem sikertelenül elsajátítaniuk.

A magyar nyelv finnugor háttére elleni ágálás már a XIX. században kezdetét vette, majd a XX. század első felében jelentek meg az igazán agresszív képviselői. Termékeiket Zsirai Miklós (1943/1986) eufemisztikusan csak „őstörténeti csodabogarak”-nak nevezte. Az elmúlt évtizedekben itthon leginkább Hajdú Péter vállalta magára, hogy olykor kommentálta a sok sületlenséget a gyanútlan nagyközönség figyelmét felhívandó arra, mi a valódi és mi a hamisítvány. Az utóbbi években azonban az én generációm tagjainak jutott osztályrészül ez az egyre kellemetlenebb feladat. Egyre kellemetlenebb, hiszen ma már tudománnyal is foglalkozók vetemednek arra, hogy olyan tudományterületekről nyilvánítsanak véleményt, amelyek történetéről, kutatási módszereiről fogalmuk sincs. A magyar nyelv történeti-összehasonlító vizsgálatába régészek, mikrobiológusok, graffitielemezők kívánnak beleszólni, s bizony a kritikusaik kínos helyzetben érzik magukat, mert némelyikük saját tudományterületén az MTA tagja, doktora vagy valamely egyetemünk okta-

tója, esetleg professzora. Dilettáns megnyilatkozásaik természetesen felvillanyozzák a félánalfabéta „nyelvészeket”, hogy immár az MTA és az egyetemek is mást vallanak a magyar nyelvről, mint az ún. hivatalos nyelvtudomány zsidó-, német- és oroszberenc képviselői.

Azt hiszem, a dilettantizmussal való kacérkodás már a legmagasabb, azaz államirányítási szinten is folyik, hiszen a közelmúltban két olyan magyar származású külföldinek adtak magas állami kitüntetést a magyar nemzeti kulturális örökség ápolásáért, akik a magyar nyelv eredetével kapcsolatban bohózatba illő „teóriákat” dolgoztak ki, és azokat a hazai médiumok szorgalmas közreműködésével is terjesztik; egyikük még magyar egyházat is alapított... A nyelvészeti képtelenségek tarka halmaza részben olyanoktól származik, akik a tudományos gondolkodásnak még a közelébe sem jutottak el. Akik ilyesmivel háznak akár e butaságok szellemi atyjaként, akár azok lelkes terjesztőjeként, voltaképpen gagyiznak, szellemi gagyizást folytatnak, még ha más területen esetleg elfogadható vagy éppen kiemelkedő teljesítményt nyújtanak is.

Már többször nyilvánítottam véleményt a képtelenségekről szóban és írásban, leginkább felkérésre. Most önként teszem ugyanezt, remélve, hogy e kongresszus résztvevőinek figyelmét felhívhatom arra, hogy mind az oktatásban, mind az ismeretterjesztésben igyekezzenek gátat vetni a sarlatánok propagálta „teóriák” terjedésének. Ezt azért is tartom fontosnak, mert az utóbbi évek liberális oktatáspolitikájának eredményeként sikerül megvalósítani azt, amire még a Kádár-rendszer sem volt képes: lezüllesztik a képzést minden szinten. Az új rendszerben három évi egyetemi semmittevés és az abc hozzávetőleges ismerete is elegendő lesz valamiféle diploma megszerzésére, igaz viszont, hogy a tényleges szakismeretek hiányában legfeljebb a munkanélküli segély igénylésére teszi alkalmassá tulajdonosát.

A következőkben szemezgetni fogok a bohózatba illő hazai és külföldi tévtanokból. Most is ragaszkodom ahhoz, hogy neveket nem említek, hiszen nem a személyek érdekesek, hanem elmeszüleményeik, na és persze azt is górcső alá kellene venni, mi váltja ki egyeseknél e mentális aberrációt – de ez már a pszichiátria és a szociológia illetékességi körébe tartozna.

Anyanyelvünk rokonságának, forrásának keresése évszázadokkal ezelőtt kezdődött. A feltevések között voltak később helyesnek bizonyult sejtések, de sokkal több az olyan hipotézis, amely a „szent” nyelvek közül a héberrel való rokonság gondolatát igyekezett a kor írni-olvasni tudó társadalmának tudatába plántálni. Ez utóbbiak rendszerint a XVI. századtól tevékenykedett nyelvtanírók közül kerültek ki, mint pl. Sylvester János, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György. A XVII. századtól egy másik irányzat is je-

lentkezik, ennek képviselői keleti nyelvrokonokat véltek felfedezni a hunok, a szkíták (vö. *szittyá*), az avarok és a török népek nyelvében, de már a finn és a magyar közti rokonság is felvetődött, igaz, eléggé tétován (Hegedűs 1966: 108, 110–113).

A rokonság keresésének igényét nyilvánvalóan az váltotta ki az egymást követő nemzedékekben, hogy felismerték nyelvünknek a környezetében való elszigeteltségét, társtalanságát. Keserűen eszméltek rá: „egyedül vagyunk a szláv és a germán tengerben”. A bús honfiak ezért keresték távoli tájakon beszélt idiómákban, többnyire erősnek és gazdagnak hitt vagy romantikus színben feltűnt népek nyelvében anyanyelvük testvéreit. A XIX–XX. században átszakadt a gát: találtak is félszáznál is jóval többet, amelyek közül csak néhányat említek meg: kínai, japán, sumer, dravida, etruszk, törökségi és indián nyelvek. A finnugor rokonságot nem látva eléggé előkelőnek, az álmodozók minden kontinensen véltek nyelvrokonokat találni, és egyre erősebben gyalázkodó hangnemben igyekeztek elnémítani a „felfedezéseiket” bíráló szakembereket. Ez a „nemes” hagyomány a XX. század második felében érte el tetőfokát, de az új évszázad/évezred elején sem apadt el ereje...

A nyelvtudományi szempontból képzetlen, de idegen nyelveket akár igen alacsony szinten is ismerő emberek hamar észreveszik, hogy a germán nyelvek (pl. a német és az angol), a szláv nyelvek (pl. az orosz és a lengyel), az újlatin nyelvek (pl. az olasz és a francia) számos ősi (nem csak újabb kori idegen eredetű) szavának hangalakja és jelentése vagy (majdnem) teljesen azonos, vagy legalábbis nagyfokú hasonlóságot mutat. Éppen ezért a semmiféle tudományos tevékenységet nem folytató dilettánsok is elsősorban a szókinccs elemeire vetik rá magukat, amikor a magyar és az azzal összekapcsolni, rokonítani kívánt nyelv vagy nyelvek szókinccséből szemezgetve állítanak egymás mellé szavakat, és ujjongva teszik közzé „felfedezéseiket”. *Horribile dictu*, egyikük egy folyóiratban azt a véleményét is közreadta, hogy tudományos szempontból semmi kivetnivaló nincs abban sem, ha valaki pl. a hieroglifákkal írt óegyiptomi szövegeket a „magyar nyelv segítségével” olvassa! Egy önmagát „hivatásos igazságkereső”-nek minősítő személy, aki igyekezett nagyobb nyilvánosság elé vinni e fura tanoknak legalább egy részét, az egyik szerzőt így jellemezte: „ugyan nem hivatásos nyelvész, de széleskörű nyelvtudása felhatalmazza megfelelő következtetések levonására”; ilyen okoskodás szerint persze bármelyik állattartó magyar parasztember is elvárhatja, hogy zoológusnak tartsuk...

A „legmesszebbre” azok jutottak, akik szerint a világ nyelvei a magyarból származnak, s voltaképpen minden nyelvben magyar nyelvi elemek fedezhetők fel. Egy, a politikában az elmúlt években ismertté vált, jogász végzettsé-

gű honfitársunk az Interneten is közzétett írásában leszögezte, hogy a finnugristák hazudnak. Azt azonban még neki is sikerült felfedeznie, hogy a jobb ügyhöz méltó buzgalommal nyelvészkedők elmeszüleményei rendkívül tarka egyveleget képeznek, ezért úgy vélte: „tudásuk ... pontosítandó, gyarapítandó, összehangolandó”; ezt azonban éppen olyan reménytelen lenne elvárni, mint megkísérelni egy csapat verebet rávenni egy bizonyos dallam teljesen szinkron elcsiripelésére.

A régészek közt is találhatók olyanok, akik legalább a nyelvtudomány területén szeretnék babérkoszorút kapni, ha saját szakmájukban esélytelenek is erre. Egyikük pl. a krónikák és a régészeti magyarázatok közé ágyazva az iráni nyelvű szkitákat a magyarok rokonaiként állítja be, *asszony* szavunkat egy és ugyanazon írásában nagy bravúrral egyszer sumer, másszor iráni eredetűnek állítja. Egy másik régész, akinek neve a magyarság régészeti anyagának vizsgálatában tudtommal jól cseng, egy emigráns, ún. „őstörténész” nyomán figyelt fel arra, hogy „a magyarnak olyan hangjai vannak, amelyek ismeretlenek a finnugor nyelvekben”; hát ez igaz, de az is, hogy a többi finnugor nyelv is számos olyan „hangot” ismer, amelyeket sem a magyar, sem a legtöbb rokon nyelv sem ismer, de ennek a nyelvrokonság megítélése szempontjából nincs semmi jelentősége (erre vö. pl. a német, az angol, a lengyel, az orosz, az olasz és a francia hangállomány különbségeit, ám ezek mégis mind rokonok egymással...). Egy harmadik régész azt is tudni véli, hogy „a honfoglaló magyarok... köztörök nyelvet beszéltek... a honfoglaló magyarok nyelvét a baskírok nyelvével kell rokonnak tartanunk”, de ugyanazon munkájában azt is leszögezte, hogy a magyar nyelv csak azokkal a nyelvekkel rokonítható, amelyeket finnugor és szamojéd nyelvként ismerünk; e kijelentés ismeretében okkal fogalmazódhat meg a kérdés: ennek értelmében vajon a többi finnugor nyelv és a szamojéd nyelvek is törökségi nyelvek lennének?! Meghökkenítő, hogy ugyanennek a szerzőnek – aki, mint az imént hangsúlyoztam, régész! – tudomása van finnugor kori katonai akciókról, a had és az uraság intézményéről, a szervezett körülmények közötti többlettermelésen alapuló adóztatásról, továbbá jelentős ugor kori kertinövény- és gyümölcsstermesztésről is.

Egy „kolléga”, aki rendszeresen a mai magyar nyelvhasználattal foglalkozik, történeti-földrajzi újdonsággal is képes előrukkolni, ti. az ő ismeretanyagában Magyarország Pannóniával azonos; elsősorban persze nyelvészeti felfedezéseivel lepi meg az olvasót, pl. azzal, hogy indokolt lenne a magyar nyelv finnugorságát felülvizsgálni, és ő a magyar–török nyelvi párhuzamokra, az állítólagos ősi magyar–japán szavak százaira hivatkozva, a primitív csodabogár-tenyésztők nyilatkozatai alapján a magyar nyelvet „sokgyökerű-

nek” minősíti; egy külföldi elvbarátjával, aki hasonló kvalitású szakember a történeti-összehasonlító nyelvtudományban, egy, az Interneten közzétett opusban javasolta a finnugor elmélettel szemben „alternatív elméletek” kidolgozását a magyar nyelv eredetére nézve. Még megjegyzem, hogy ezen „kolléga” oly mértékben számít felkészültnek a történeti-összehasonlító nyelvtudomány, ezen belül is az uralisztika terén, hogy Fejes László kénytelen volt közhírré tenni ismereteivel kapcsolatban a következőt: „Persze az sem mérvadó adat, ha neves kiadónál, »tévéből ismert nyelvész« szerkesztésében olyan kidolgozott érettségi tételek jelennek meg, melyben a mordvin és a cseremiszi permi nyelvként van felsorolva” (Fejes 2003: 26, 1. jegyzet; a „remekmű” címe, amelyről szó van: „Érettségi témakörök, tételek. Nyolcadik kiadás. Corvina, Budapest. 2000”, s ennek 215. oldalán olvasható ez a tudatlanságot hivatalosan is terjeszteni kívánó közlés), holott azok természetesen volgai finnugor nyelvek.

A bevezetőben azt említettem, hogy sovány vigaszunk lehet, hogy más tudományágakban is kompetensnek vélik magukat egyes dilettánsok. A sovány vigasz folytatásaként hivatkozhatom arra is, hogy a másik két finnugor nyelvű országban, tehát Finn- és Észtországban is működnek a dilettánsok, sőt ott is vannak ún. nyelvészek, akik felcsaptak közéjük. Egy finnországi nyelvész idézek (saját fordításomban), aki egyébként a Helsinki Egyetem oktatója (gondolom, nem az egyetem legnagyobb dicsőségére): „A finnek eredetével kapcsolatos spekulációkban bekövetkezett elmozdulás jó példa arra, miképpen lehet (re)interpretálni a történelmet. Abban az időszakban, amíg a Szovjetunió még nagyon erős volt, a finn külpolitikának számolnia kellett ezzel a realitással; pl. az iskolákban azt tanították a finnek Finnországba való településéről, hogy a finnek és más finnugor népek Oroszországon keresztül keletről jöttek, majd Finnországban, Észtországban és Magyarországon telepedtek le. A »család« többi része Oroszországban maradt. Most, amikor Finnország csatlakozott az EU-hoz és a Szovjetunió már nem létezik, a történelem mást tanít nekünk. A finnek nemcsak keletről, hanem nyugatról is érkeztek, és immáron véglegesen a nyugati kultúra részesei.” Egyes finnek és észtek tehát a mai balti-finn népek őseinek jó tízezer évvel ezelőtti baltikumi és finnországi megjelenésével számolnak, s ez óhatatlanul a mulatságos módon gerjesztett dáko-román mítoszt juttathatja eszünkbe, vagyis állítólagos elsőbbségükkel kívánják igazolni a jelenleg általuk birtokolt területekhez fűződő felségjogokat.

Az olvasottabb dilettánsok egyike-másika szívesen hivatkozik azokra az újabb humángenetikai vizsgálatokra, amelyek Luigi Luca Cavalli-Sforza amerikai olasz kutatónak és munkatársainak a nevéhez fűződnek (pl. Cavalli-

Sforza 1990: 51, 52, még vö. Cavalli-Sforza et al. 2000: 192, 290, 291, 713, 714), és nagy népszerűségnek örvendenek a nyelvészkedő dilettánsok körében. Ezen genetikusok eljárása, az általuk emlegetett etnikumokról, a rokon nyelvek közti rokonsági fokokról kialakított igen hézagos informáltsága kétségeket ébreszthet a finnugor népeket és nyelveket valamelyest is ismerő olvasóban, hiszen pl. a cseremiszeket az Urál középső részének északi felére helyezik (Cavalli-Sforza et al. 2000: 428), holott a Volga vidékén laknak, a magyarok legközelebbi nyelvrokonaiként a finneket ismerik (Guglielmo et al. 1990: 65), azok pedig valójában a Szibéria nyugati részében élő vogulok és osztjások.

Meg kell említenem Cavalli-Sforza elképzelései kapcsán, hogy Magyarországon is született a genetikára hivatkozó, hasonlóan merész és „nagyívű” ötlet. Eszerint „Az ugorok történetével a magyarság őstörténete mintegy 40 ezer év távlatáig vezethető vissza”. A hazai nézet szerzője az ugonon nem a tudományban meggyökeresedett fogalmat érti, hanem az uráli népességnek valamilyen arktikus vadászokból álló csoportját, amelynek képviselői a ténylegesen ugor népként ismert magyarokon, vogulokon és osztjásokon kívül szerinte a lengyelek, az ukránok és a horvátok lennének, ill. főleg az Egyesült Államok nyugati partvidékén honos penuti nyelvcsaládba tartozó indiánok is. Ennek a science fiction értékű elképzelésnek expressis verbis megfogalmazott „nyelvészeti” következtetése pedig így hangzik: „Az amerikai ugorok elméletét nyelvészeti kutatás is alátámaszthatja. Az indián nyelvek rendszerében a »penuti« nyelveket az ugor nyelvekkel rokonították. Amerikai tudósok feltételezik, hogy az obi-ugorok egy része Amerikába érkezett, ott szétszóródott (a penut indiánok 3 ezer éve élnek Kalifornia területén).” E korszakos felfedezés részletesebben is megismerhető „A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete” beszédes című könyvben. Nos, a nyelvészetben jártas, a nyelvi tényeket ismerő és respektáló, képzett szakember soha nem állította, a történeti-összehasonlító nyelvtudomány művelői soha nem vallották, hogy Amerika őslakói közt ugorokat kellene keresnünk és találnunk, ill. ők nem próbálnak pl. kozmogóniai, paleobotanikai, mikrobiológiai vagy endokrinológiai elméleteket kovácsolni – legalábbis én ilyenekről nem tudok.

Reijo Norio finn genetikus hozzászolt az amerikaiak vizsgálati eredményeihez és az azokból levont következtetéseikhez. Szerinte az ilyen vizsgálatok nem különösebben alkalmasak az európai népek közti rokonság kimutatására (Norio 1998: 26–27, 2000: 137). A közelmúltban egy magyar genetikus is szolt a genetikai „csodafegyver” szerepéről, igaz, más vonatkozásban: „eröltetett és sokszor hamis az az összefüggés, amelyet elsősorban Luigi

Luca Cavalli-Sforza állít, hogy a nyelvi és a genetikai evolúció egymással átfedően történt” (Raskó 2006: 408).

A finnugor országokon kívül főleg Olaszországban virul legújabbban a történeti-összehasonlító nyelvészeti sarlatánság. A kezembe került egy olasz egyetemi hungarológiai kiadványban közzétett cikk (csak ennek a körülménynek az ismeretében merem azt hinni, hogy szerzője nyelvészként kívánt megnyilatkozni), amelyben az MTA Nyelvtudományi Intézetében mintegy két évtizednyi munkával készült *Uralisches etymologisches Wörterbuch* anyaga alapján arra a meghökkentő következtetésre jutott, hogy a finnugor alapnyelv voltaképpen török alapú pidzsin volt, amely nagyobb részt a görög, kisebb részt a latin befolyására jött létre a Fekete-tengertől északra a Kr. u. III. században. E két nyelvből szerinte kb. száz szó került át ebbe az állítólagos pidzsinbe, köztük számos olyan, amelyek előzményei – a tudományos kutatások fényében – minden kétséget kizáróan az uráli vagy a finnugor alapnyelvből öröklődtek a mai magyarba, finnbe stb., pl. m. *hal* ~ fi. *kala*, m. *fiú* ~ fi. *poika*, m. *néz* ~ fi. *näke-*, m. *lesz* ~ fi. *lie-*, m. *van*, *volt* ~ fi. *ole-*. Ezen olasz véleménynyilvánító egy honfitársa neves angol kiadónál megjelentetett könyvében az állítja, hogy az uráli nyelvcsalád legfeljebb mítosz, de amint a műből kiderül, az irodalomjegyzékébe felvett szakmunkákat vagy nem olvasta el, vagy nem értette meg, ugyanis olyasmiket olvasott ki azokból, amik nincsenek, nem is lehetnek bennük. Meglepő módon pár hónappal ezelőtt magyar fordításban is megjelent e mű, igaz, nem „javított”, hanem „rontott” kiadásban, a könyv magyar nyelve ugyanis meglehetősen primitív, különösen az angol nyelvű terminológia megmagyarítása. E könyv szerzőjéről és könyve tartalmáról már az is mond valamit, hogy egy olyan külföldi ajánlja a magyar olvasó figyelmébe, aki hasonló szakismeretről tanúskodó módon már szintén több alkalommal nyilatkozott a magyar nyelv eredetéről, és aki az általa felhasznált szakirodalommal sem tudott bánni, azt állította ugyanis, hogy a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának munkatársai szándékosan kihagyták a török eredetű *kor* szavunkat... Legfrissebb ilyen élményem forrása egy nehezen meghatározható profilú olasz kolléga ugyancsak feltűnően primitív magyarsággal lefordított könyve, aki azzal a „felfedezéssel” aratott nagy feltűnést a hazai médiumokban és nagy sikert a magyar nyelvészeti csodabogár-tenyésztők körében, hogy az etruszk voltaképpen a magyar nyelv ősi formája.

Az itt emlegetett csodabogár-tenyésztők, voltaképpen szellemi gagyizók, akik – tudományos szempontból feltétlenül – legfeljebb a félművelt társasághoz tartoznak, rendszerint agresszív módon előadott és feltűnést keltő megnyilatkozásaikkal gyaníthatólag szeretnének valamit kompenzálni, ez a vala-

mi pedig talán a sikerélmény hiánya lehet voltaképpen szakmai munkájukban. Ha valaki alaposabban kíván tájékozódni a dilettánsok tevékenységéről, annak figyelmébe ajánlom Rédei Károly könyvét (Rédei 2003).

A szovjet birodalom összeomlása után a véleménynyilvánítási szabadsággal a szabadosság, a felelőtlenség, a szenzációhajhászás is beköszöntött. Ennek következtében a nyelvészet terén mindhárom államalkotó finnugor nép hazájában felerősödtek az önmagasztaló dilettánsok hangjai. Annak is megvan az oka, hogy miért éppen ezekben az országokban hágott magasra ez a hangulat. Mindhárom nép szenvedett a kommunizmustól, az észtek és a magyarok a közvetlen orosz megszállástól, a finnek pedig a kínos orosz gyámkodástól. Ettől megszabadulva kompenzációképpen is igyekeznek egyesek nemzetük felsőbbrendűségét propagálni. A mi esetünkben nyilván annak is döntő szerepe van a délibábos rokonságkeresésben, hogy Trianonban példátlanul porig alázták a magyarságot, és némelyek előkelőbb rokonok keresgélésében próbálnak vigaszt találni.

A magyar nyelv finnugor eredete ellen ágálók rendszeresen a magyar nép honfoglalás előtti történelmére hivatkozva próbálják kikezdeni a tudomány megállapításait; pl. a „törökhitű” dilettánsok azt a nyelvészetileg is kétségtelen tényre igyekeznek eszmefuttatásaik középpontjába állítani, hogy az ősmagyaroknak igen intenzív kapcsolataik voltak török nyelvű népekkel. A józan emberek számára azonban világos, hogy akár a rég-, akár a közelmúltban nyelvileg és kulturálisan a magyarságba asszimilálódott török, német, szláv stb. nyelvű csoportok nem teszik szükségessé, hogy a sajátunkként kezeljük ezen etnikumok történelmét, a magunkénak is valljuk ezek nemzettudatát stb., miként pl. az újlatin nyelvet beszélő franciák sem a kelta vagy a germán nyelvű népekkel érznek közösséget, hanem saját nyelvük eredete a tudatformáló tényező.

Irodalom

- Cavalli-Sforza, Luigi Luca 1999: Geni, popolazioni e lingue. In: Longobardi, Giuseppe (ed.), *Le lingue del mondo. Le Scienze quaderni dall'edizione italiana di Scientific American* 108: 46–52.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca–Menozzi, Paolo–Piazza, Alberto 2000: *Storia e geografia dei geni umani*. Adelphi Edizioni, Milano. (Az eredeti változat: *The History and Geography of Human Genes*. Princeton University Press, Princeton 1994.)
- Fejes László 2003: Még egyszer finnugor rokonságtudatunkról. *Finnugor Világ* 8/4: 25–29.
- Guglielmo, C. R.–Piazza, A.–Menozzi, P.–Cavalli-Sforza, L. L. 1990: Uralic Genes in Europe. In: *American Journal of Physical Anthropology* 83: 57–68.
- Hegedűs József 1966: A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében. *Nyelvtudományi Értekezések* 56. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Norio, Reijo 1998: Was kann die Genforschung über die Finnen aussagen? In: *Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen, Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek* 30. Deutsche Bibliothek, Helsinki. 23–30.
- Norio, Reijo 2000: *Suomi-neidon geenit. Tautiperinnön takana juurillemme johtamassa*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Raskó István 2006: Genetika – a 20. századi „csodafegyver” szerepe. *Magyar Tudomány* 167: 402–410.
- Rédei Károly (Hrsg.) 1988, 1991: *Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III*. Akadémiai Kiadó–Otto Harrassowitz, Budapest–Wiesbaden.
- Rédei Károly 2003: *Őstörténetünk kérdései*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 18. Balassi Kiadó, Budapest.
- Zsirai Miklós 1943/1986: Őstörténeti csodabogarak. In: Ligeti Lajos (szerk.), *A magyarság őstörténete*. Magyarságtudományi Intézet–Franklin/Akadémiai Kiadó, Budapest. 266–289.

A finnugor rokonság visszhangja a magyar sajtóban (2000–2006)

TAKÁCS Judit

1. Vizsgálatomban arra a két kérdésre kerestem a választ, hogy a közvéleményt leginkább befolyásoló két magyar napilap, a Magyar Nemzet és a Népszabadság hogyan közelíti meg a magyar nyelv és nép rokonságának témáját, elismeri-e a finnugor rokonságelméletet, illetve a két újságban megjelenő cikkekből milyen kép rajzolódik ki a közvéleményben nyelvrokonainkról.

Úgy gondolom, szükséges az első kérdést is feltennünk, hiszen az augusztusban Debrecenben megrendezett VI. Hungarológiai Kongresszus *A magyar nyelv eredete* című szekciójában számos hozzászólás is bizonyította, hogy még az e témáról az átlagosnál több ismerettel rendelkező emberek körében sem egyértelmű nyelvünk eredetének megítélése. A közvélemény formálásában viszont nagy szerepet játszik a média, hiszen bár az egyén nyelvtörténetéről, nyelvünk eredetéről való alapismeretei elsősorban általános és középiskolai tanulmányaiból kellene, hogy származzanak, számos korábbi vizsgálat (pl. Maticsák–Dusnoki 2003) bizonyította már meggyőzően, hogy ezek az iskolában elsajátított ismeretek hamar feledésbe merülnek, s igen gyakori, hogy az emberek ezután elsősorban a médiából tájékozódnak.

A sajtónak köztudottan nagy a szerepe a közvélemény kialakításában. Választásom azért esett épp a Magyar Nemzetre (MN) és a Népszabadságra (Nsz.), mert ezek a legismertebb és legolvasottabb napilapok Magyarországon, így finnugrisztikai témájú vagy nyelvrokonainkról szóló cikkeiknek hatása is sokkal nagyobb a helyi vagy kisebb példányszámú lapokénál. Mivel arra voltam kíváncsi, hogy az átlagemberhez milyen hírek, vélemények jutnak el ezekről a témákról, mindkét lapnak csak a nyomtatott változatát vizsgáltam a 2000. január 1. és 2006. augusztus 31. közötti időszakból; az online cikkektől eltekintettem, mert véleményem szerint ezek még mindig nem jutnak el széles rétegekhez.

2. A Magyar Nemzetben ebben az időszakban 70, a Népszabadságban 26 cikk jelent meg, vagyis nagyjából háromhetente olvashatunk a két újság valamelyikében a finnugor rokonsággal, nyelvünk korai történetével vagy nyelv-rokonainkkal kapcsolatos írást. Azt gondolhatnánk, hogy ezek alapján lehetőség van a folyamatos tájékozódásra, azonban ha megnézzük a cikkek rendszerességét, más lesz a kép: a nagyobb hatású politikai vagy kulturális események (például a 2004-es tallinni Finnugor Világkongresszus vagy a 2005-ös joskar-olai X. Nemzetközi Finnugor Kongresszus) időszakában az írások száma sokszorososan meghaladta a más időszakban megjelentekét.

Hogyan jelenik meg a sajtóban a magyar nyelv rokonságának kérdése? A két újságban 11 finnugor nyelvrokonságot támogató, alátámasztó és 8 ez ellen írott cikket találunk. Az „antifinnugrista” cikkek némelyike kifejezetten támadó hangú. A napilapok nem a szakmai viták fórumai, inkább az ismeretterjesztés terén töltenek be (és szükséges is, hogy betöltsenek) fontos szerepet, épp ezért figyelemre méltó, hogy a szerzők közismert és széles körben elfogadott tényként ismertetik érvekkel kellően alá nem támasztott elképzeléseiket, pl. „Úgy érzem, a finnugor teória kezd elveszíteni a súlyát, s az altaji újra megerősödni látszik. Az akadémikusok körében, majd szélesebb körben is változni fog a jelenlegi nézőpont elméletben és később a gyakorlatban is.” (*Hayrullah Yigitbasi a közös nyelvről és Attila unokáiról*. MN, 2006. július 22.) „Hiába járta be a magyar nyelvért sánta lábbal, dervisnek öltözve Közép-Ázsiát a nagyszerű zsidóember (ti. Körösi Csoma Sándor), hiába tanult meg két tucat nyelvet, hiába hajolt meg tudása előtt még az angol király is, vesztett. S miért? Mert a német (ti. Budenz) agresszíven vitázott, és bécsi egyetértéssel finnugor tanszéket alapított az egyetemen. Attól fogva hivatalos volt minden mondata.” (*Keletre magyar, avagy hogyan nyerjük vissza illúzióinkat*. MN, 2004. február 14.)

A cikkek egyik csoportja alapján úgy tűnik, sokan a nyelvrokonság kérdését nem nyelvészeti, hanem ideológiai megközelítést igénylő problémának tekintik. Fodor István *A „rokonítás” hátulütője* (Nsz., 2004. szeptember 10.) című írásában szól arról, hogy a magyar társadalomban jelentős polarizáltság figyelhető meg a nyelvrokonítással kapcsolatban: „Ellentét, megosztás tehát nem a magyar nyelvészek, hanem a magyarság kérdései, őstörténete iránt érdeklődő, de nyelvészetileg képzetlen értelmiségiek és a nyelvtudósok között van. A műkedvelők – nem ismervén a nyelvek fejlődésének törvényszerűségeit, rendszerszerű változásait – csupán hasonló jelentésű szavak hangjainak összecsengéséből állítják fel következtetéseiket. A »rokonítási« kísérletek főként a sumerral, a Mezopotámiában a Kr. e. III. évezred végén kihalt egyik legrégebb kultúrnyelvvél vetik össze nyelvünket. A sumeristák írásait olykor

ellenőrzés nélkül átveszik ismeretterjesztő folyóiratok is. A kettős nézetkülönbség látszata innen adódik.”

Hasonlóan nyilatkozott Engel Pál is (*Úrigyerekek tévúton*. Nsz., 2001. május 12.), aki a finnugor elmélettel való szembenállás okait a rendszerváltásig vezeti vissza: „Aztán jött a kommunizmus, meg a pártállam korszaka. A szélsőjobb oldali szennyirodalom, beleértve a »szumirológusok« zagyvaságait, csak az emigrációban tenyészhetett, idehaza csak néhány becsempészett példány keringett. Amikor tehát eljött a szabadság pillanata, ez a művelt középosztály utódait szellemileg teljesen felkészületlenül érte. Megszokták, hogy ne higgyenek a »kommunistáknak« és tankönyveiknek, de arról fogalmuk sem volt (nem is igen lehetett), hogy mit kellene hinnük helyette. Így történhetett, hogy mohón kezdték falni mindazt a szemetet, ami egyszerre megint kapható lett, de amit apáik még kihajítottak.”

A csaknem száz vizsgált írásból megállapítható, hogy erősen él a köztudatban a törökségi népekkel való rokonság hagyományának elképzelése, pl. „A finnugor elmélet a magyar állam hivatalos tana, már beépült a gondolkodásba nagyjából 150 éve, pedig az altaji eredetnek kétezer évnél is régebbi hagyománya van.” (*Hayrullah Yigitbasi a közös nyelvről és Attila unokáiról*. MN, 2006. július 22.)

Milyen érveket hoznak fel a szerzők a finnugor rokonság ellen? Érzelmi és politikai indokokat sokszor emlegetnek, nyelvészeti eszközökkel megragadható jelenségeket (nyelvszerkezeti vagy egyéb klasszikus nyelvészeti bizonyítékokat) azonban ritkábban. Gyakran utalnak Budenz és Hunfalvy nem magyar származására, pl. „1858-at írunk, ez a Bach-korszak, az országot elborítja a »csend és hó és halál«. Nem különös, hogy Budenznek épp ekkor támad kedve Magyarországra jönni, hogy tisztázza a mi nyelvi viszonyainkat? S nem üt szöveget senkinek a fejébe, hogy alig két év múlva már a Magyar Tudományos Akadémián találjuk? Ekkor, 1860-ban dördül el Széchenyi pisztolya Döblingben, ekkor ítélik 15 év börtönre felségsértésért Táncsics Mihályt – Budenz és Hunsdorfer-Hunfalvy pedig osztrák hátszéllel nyelvi viszonyokat »tisztáz«.” (*Keletre magyar, avagy hogyan nyerjük vissza illúzióinkat?* MN, 2004. február 14.)

Ritkán érvként hozzák fel a magyar és a török nyelv hangzásának hasonlóságát, a két nyelvtani rendszer hasonló elemeit, de megfogható példák nélkül, pl.: „...láttam, hogy ugyanaz a nyelvi logika, a nyelvtan, mint a törökben, az volt az érzésem, mintha a török nyelv egyik nyelvjárása lenne a magyar”, és „A finnugor elmélettel kapcsolatban nekem az a véleményem, hogy előbb kitalálták, s csak azután dolgozta ki néhány ember néhány száz szóra alapozva a teljes teóriát. Állítom, hogy háromezer török szó biztosan van a magyar

nyelvben, a nyelvtani rendszere pedig szinte ugyanaz, mint a töröké.” (*Hayrullah Yigitbasi a közös nyelvről és Attila unokáiról*. MN, 2006. július 22.). Érdeemes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy ehhez képest a nyelvünk finnugor eredetét vallók szinte kizárólag nyelvtipológia, hangtani, vagy más, a nyelv szerkezetét érintő bizonyítékokat állítanak szembe a genetikai és antropológiai „érvekkel”, pl. Rédei Károly is hosszasan ír a magyar nyelvnek a többi finnugor nyelvéhez hasonló nyelvi rendszeréről – úgy említve ezeket, mint bármely két nyelv rokonságának legdöntőbb bizonyítékait (*A kétszer kettő igazsága*. MN, 2004. május 8.)

Érvként hozzák fel a finnugor eredetet ellenzők azt is, hogy génállományunk alapján már bebizonyították, hogy népünk nem finnugor eredetű: „Tudjuk, bizonyította a génkutatás: nem vagyunk finnugor nép. Változott valami? Semmi. S miért? Mert érdekeket sért. Tanszékeket. Egzisztenciákat. Tanulmányutakat.” (*A sánta dervis*. MN, 2004. február 21.)

A finnugor népek antropológiai és kulturális különbségeit a vizsgált két lap hasábjain is sokan hangsúlyozták (*Nép és nyelv*. Nsz., 2004. február 28.; *Elvek és indulatok a tudományban*. MN, 2004. március 27.; *A „rokonítás” hátulütője*. Nsz., 2004. szeptember 10.; *Nilusi eszkimók*. MN, 2004. november 13.), kiemelve minden esetben azt, hogy ezek a különbségek nem zárják ki a nyelvek rokonságát, hiszen „...a finnugor nyelvészek nem is beszélnek genetikai rokonságról, hanem nyelvrokonságról. A magyar nyelv finnugor rokonságát pedig még senki sem tudta megcáfolni, pontosabban szólva: senki sem tudott még a finnugor rokonságnál valószínűbb elméletet kidolgozni. Pedig próbálkozás volt és van elég. Ezeket (...) senki sem akarja, de nem is tudná megakadályozni.” (*A finnugor nyelvrokonság nem manipuláció*. MN, 2004. április 3.)

A nyelveredetről szóló vitákkal kapcsolatban, úgy tűnik, megkerülhetetlen a leírt szó felelősségére utalni. A nyomtatott sajtóban megjelenő vagy a rádióban, televízióban elhangzó vélemények, adatok mindig sokkal nyomatékosabbnak tűnnek, mint az egyéb fórumokon elhangzó szavak. Sokkal jobban kellene ezért ügyelni arra, hogy a médiában mi jelenik meg erről a kérdésről, hiszen bármilyen légből kapott, megalapozatlan is egy-egy „elmélet”, ha megjelenhet, már nyomatékosabbá, fontosabbá is válik. A közvélemény ebből csak annyit lát, hogy egymással szemben áll egy finnugrista és egy nem finnugrista (pl. sumér vagy török eredetűt valló) elképzelés, a kettő súlya kiegyenlíti egymást, és az, hogy szakmailag mennyire megalapozott az elmélet, az érvrendszere mennyire elfogadható, szinte mellékesnek tűnik. Tegyük hozzá Fejes Lászlóval egyetértve (2000), hogy két szó hangalaki hasonlóságát, vagy egy török és egy ősmagyar viselet hasonló vonásait bárki észreve-

szi, de az iskolában tanult szabályos hangmegfeleléseket valószínűleg csak kevesen tudják felidézni, a finnugrisztika érvrendszere pedig részben épp ilyen, laikusok számára nem könnyen érthető bizonyítékokra épül.

Mit lehet tenni? Csupán két dolgot emelek most ki: egyrészt az iskolai oktatás hiányosságait, másrészt az ismeretterjesztés fontosságát.

A középiskolában a nyelvtörténeti ismeretanyag részeként tanítanak finnugrisztikát a 12. osztályban. A nyelvtörténeti rész tíz héten keresztül egy-egy órát jelent, de a magyar nyelv eredetére csupán egy, vagy maximum két óra jut. Ennek az oktatási egységnek a célja a Nemzeti Alaptanterv ide vonatkozó része szerint „A nyelv történeti szemléletének kialakítása. A magyar nyelv fejlődésének, változásainak bemutatása. Napjaink nyelvi változásainak megfigyelése, értékelése.” A továbbhaladás feltétele pedig az, hogy ebben a maximum 12 órában „A tanuló ismerje meg a magyar nyelv eredetét, a magyar nyelv történetének főbb korszakait, ismerjen néhány fontosabb nyelvemléket. Legyen kellő tájékozottsága a magyar nyelv típusáról, helyéről a világ nyelvei között. Legyen képes feltárni a hangállomány, a szókincs és szójelentés és a nyelvtani rendszer változásait.” Belátható, hogy a 12. osztály egyébként is zsúfolt tanmenetébe illesztett egy-két finnugrisztikai tárgyú órának meglesz a következménye: csupán a legtájékozottabbak, az igazán érdeklődők fogják felkapni a fejüket rokon nyelvi szó vagy szabályos hangfejlődési tendencia emlegetése kapcsán. Természetesen nem kis finnugristákat kell a középiskolában képezni, de ez lenne az az időszak, amikor olyan ismereteket kell(ene) kapniuk a diákoknak, melyek megfelelő bázist nyújthatnának az esetleges további ismeretszerzés számára, és lehetővé tennék a médiában felmerülő nyelvtörténeti témák objektív minősítését. Egyébként saját tapasztalataim alapján úgy látom, hogy mire a középiskolában sor kerül a magyar nyelv eredetének oktatására, valójában már nem is az új ismeretanyag átadása a tanár feladata, hanem a már meglévő, nagyon gyakran téves, innen-onnan összeszedett ismereteket kellene a helyére rakni, rendszerezni, és leküzdeni a finnugor eredettel kapcsolatban a diákokban addigra már kialakult és megizmosodott ellenérzéseket... Megjegyzendő azonban az is, hogy nem csupán a magyar iskolarendszerben keveslik a tanárok a nyelvrokonsággal kapcsolatos órák számát: ugyanerre az eredményre jutott az észt oktatási rendszert vizsgálva a tanárokkal készített interjúk tanúságai szerint Tóth Viktória (2006) is.

A közvélemény formálásában az oktatáson kívül fontos szerepet tölthetnének be az ismeretterjesztő folyóiratok, kiadványok, sorozatok. Mivel az oktatás általában – mint láttuk – nem nyújt kellő alapokat a finnugristák bizonyítékainak értelmezéséhez, nagy szükség lenne az ennek figyelembevételével készített, a közvélemény ismereteihez igazított népszerűsítő könyvek

kiadására. Bár tudjuk, hogy ma is vannak ilyenek, a vizsgált újságcikkek alapján úgy tűnik, ezek nem érik el céljukat. Épp ezért üdvözlendő Csúcs Sándor hungarológiai kongresszuson ismertetett terve, mely szerint a finnugor rokonságról készül kifejezetten ismeretterjesztő jellegű könyvet írni.

3. Vizsgáljuk most meg azt, hogy milyen kép alakul ki a két újság alapján a finnugor népekről az erről a kérdésből csupán a sajtóból tájékozódó magyar közvéleményben!

A finnek az aktuális hírekben elsősorban mint EU-s tagország és politikai partner jelennek meg, bár nem egy helyütt kiemelik nyelvrokonságunkat is. Sólyom László köztársasági elnök látogatása kapcsán olvashatunk Finnországról, mely várja az EU-s munkavállalókat, Turku városának történelméről, egyeteméről (*Kis család, amely három köztársaságból áll.* Nsz., 2006. március 23.; *A finnek várják az új tagok munkavállalóit.* Nsz., 2006. március 30.; *Sajtójában él a finn nemzet.* MN, 2006. március 31.), a pozitív példaként elének állított finn kisebbségpolitikáról (*Autonómialecke Finnországtól.* MN, 2006. március 23.), és arról, hogy hazánk Finnország és Észtország mellé akar állni a finnugor összefogás érdekében (*Rokonok az Unióban.* Nsz., 2004. augusztus 16.). Rokon népünk kultúrájáról színes képet kaphatunk az elmúlt hat év sajtójából, hiszen olvashatunk például a Kalevala történetéről (*Vejnemöjnen, a múltteremtő.* MN, 2003. március 1.), klasszikus és könnyűzenei eseményekről (*Szabadtéri balettgála finn vendégművészekkel.* MN, 2000. július 14.; *Világok hangja a szigeten,* MN, 2000. július 7.), és néha még a finnel kapcsolatos nyelvészeti ismeretterjesztés is megjelenik (*Räikkönen kiejtése.* MN, 2006. április 1.). A finn hagyományok közül megismerkedhettünk az elmúlt években a juhannusszal (*Szent Iván tejszínes epret hoz.* Nsz., 2005. június 6.): „Svédország és Finnország legnépszerűbb fesztiválja a június végi napforduló, a nyárközép (midsommar) ünnepe.... A finnek Szent János után, Juhannusnak keresztelték a jeles napot, amelyet mi Szent Iván-éjként emlegetünk”, és mert december hatodika környékén általában fellángol a „vita” a Mikulás lakhelyével kapcsolatban, ilyenkor található erről szóló cikkeket is az újságokban (*Santapark és hóhotel vár a téli Finnországban.* Nsz., 2005. december 5.).

Az észtek (külcsön véve a Magyar Nemzet egyik alcímét) balti tigrisként jelennek meg a magyar közvélemény előtt: a Magyar Nemzet több méltató írást közöl (*Az információs csoda.* 2005. december 10.; *Nyelvi fürdetés.* 2005. december 17.; *Hogy lesznek az uniós utolsókból elsők?* 2005. november 5.; *Észt ének.* 2004. január 3.). Az itt megjelent írások gyakran hangsúlyozzák az észtekkel való rokonságunkat, pl. „az észti földön kétezer éven át

vadászgattak nomád unokatestvéreink, majd germánok, skandinávok, végül szlávok tartották megszállás alatt hét hosszú évszázadon át” (*Észt ének*. MN, 2004. január 3.), „Úgy jöttem, s úgy fogadtak, ahogy az rokonok között szokás – nyilatkozta tegnap Tallinban Sólyom László köztársasági elnök, miután tárgyalt észt kollégájával, Arnold Rüütellel. A finnugor rokonság témája folyamatosan rányomta bélyegét a négynapos észt–finn vizit első napjára.” (*Finnugorok az új Európában*. Nsz., 2006. március 28.)

A vizsgált újságok a többi finnugor nyelv közül természetesen a kongresszusnak helyet adó marikkal foglalkoztak legrészletesebben (már a Joskar-Olában tartott kongresszus előtt is): *Segélykiáltás a mari nép védelmében* (MN, 2005. február 26.), *Marik és magyarok* (MN, 2005. június 9.), *Finnugorok X. kongresszusa* (MN, 2005. augusztus 16.), *Cáfolják a marik elnyomatását* (MN, 2005. augusztus 17.), *Segítség Mariföldnek* (MN, 2005. augusztus 19.), *Jogaiért küzd a mari kisebbség* (MN, 2005. október 6.), *Alumínium esküvőre* (MN, 2006. április 22.). Főleg ez utóbbi írásban találunk igen részletes, pontos, már-már tankönyvbe illő leírást általában is a finnugor népekről, melyben áttekintik a finnugor népek történetét, szétválását, létszámukat, és utalnak a kutatás nehézségeire is (külön kiemelve a kis lélekszámú, kihalással fenyegetett népeket). Ebben a riportban a marikról is részletesen írnak (lakóhelyükről, az anyanyelvi beszélők létszámáról, nyelvpolitikai helyzetükről, autonómiájukról). Ezekből az írásokból egy elnyomott, jogaiért küzdő, az oroszok elnyomása alatt élő nép képe bontakozik ki.

Születtek írások az obi-ugor népek genocídiumáról, melynek során a szovjet időkben a hanti és manysi lakosság mintegy tíz százalékát irtották ki („*Vagy én, vagy a szarvasok*”; *Obi-ugor holokauszt*. MN, 2006. január 21.), és arról is, hogy a terrorizmus nyomán megszigorított ellenőrzések elérték a hantikát és manysikat is (*Eldobott malica. Expedíció szibériai rokonaink földjén*. MN, 2004. június 1.). E két népet legközelebbi nyelvrokonainkként emlegetik, egy-egy írásban ugyan csak áttételesen említve őket (*Rézvárosok, félemberek, Abu-Hámid al-Garnáti bolyongásai a Sötétség Tengeréig*. MN, 2004. április 17.): „Azonnal kiderült, hogy ez a titokzatos mór (ti. Abu-Hámid al-Garnáti) a középkor egyik legjelentősebb világutazója volt, aki nemcsak Észak-Afrikában, a Közel- és Közép-Keleten járt, de bebarangolta a XII. századi Magyarországot és Bizáncot éppúgy, mint a Volga meg az Oka forrásvidékét, ahol többek között finnugor rokonaink éltek s élnek részben mind a mai napig”, de pl. Schmidt Éváról, az obi-ugorok közt élt néprajzkutatóról hosszú cikkben emlékeznek meg (*Medvetánc*. MN, 2005. szeptember 10.). Érdeklődésre tarthat számot az is, ha expedíciót indítanak Szibériába, melynek során osztják gyerekeknek segítenek megismerni saját népük ha-

gyományait, szokásait és anyanyelvüket (*Magyar kutatók Szibériában*. MN, 2005. július 13.).

A többi kis finnugor nyelv közül a nyelvhalállal való fenyegetettség kapcsán egy-egy cikkben megemlítik a vótokat (*Vótok és lettek*. MN, 2003. május 10.), a világ keletkezésével kapcsolatos elképzelések miatt az izsórokat (*Sárgája a Nap, fehérje a Hold*. MN, 2000. április 22.: „Finn nyelvrokonaink eposzában a bűvárkacsa tojásának kettévált héjából támad az ég és a Föld, sárgájából a Nap, fehérjéből a Hold. A szintén finnugor izsórok történetében pedig egy fecske széttört tojásaiból lesznek az égitestek”), a finnugorok szétvándorlása kapcsán pedig még a közvélemény által alig ismert merják, murok és karélok is megjelennek (*Korok – istenek, Táltos és garabonciás*. MN, 2001. február 3.).

A kiadványokban szó esik hungarológiával kapcsolatos hírekről is, ha van finnugrisztikai vonatkozásuk: olvashatunk pl. a 2005-ös szombathelyi nyári egyetemről, mert az újságok tanúsága szerint ezen tizenkét fő vett részt a Komi Köztársaságból, a Mordvin Köztársaságból, az Udmurt Köztársaságból, a Mari Köztársaságból és a Hanti–Manysi Autonóm Körzetből is (*Hungarológia Nyári Egyetem*. MN, 2005. július 20.). A figyelmes olvasó megtudhatja a sajtóból azt is, hogy Oroszország a kisebbségek autonómiatörekvéseitől fél (*Finnugor államtól tart az orosz hatalom?* MN, 2005. augusztus 3.).

Jól meghatározható az írásoknak egy olyan nagyobb csoportja, amely a finnugor népekkel kulturális, ismeretterjesztő vagy tudománytörténeti szempontból foglalkozik. Közülük sok 2004-es finnugrisztikai eseményeket elevenít fel, pl. az *Egy osztályban csupán nyolc diák* a III. Finnugor Történetsszinkongresszus kapcsán a kis finnugor nyelveket fenyegető nyelvhalálról szól (Nsz., 2004. január 2.), a *Földanya és Kányádi* a 2004-es év három fontos finnugor vonatkozású eseményéről számol be (Nsz., 2004. október 13.), de ezenkívül található az olvasók cikket a hetvenéves Domokos Péterről is (Nsz., 2006. január 16). Persze szinte mellékesen is juthatunk érdekes információkhoz egy-egy írásból, pl. *A Zala mentén...* című cikkben (Nsz., 2002. április 12.) arról írnak, hogy a Göcseji Falumúzeum egyben Finnugor Néprajzi Parkként is funkcionál, mert benne a hantik, a manysik, a marik és a finnek életmódja és lakóépületei is megelevenednek.

Figyelmet érdemel az is, hogy a magyar közvélemény csaknem napról-napra nyomon követhette a Magyar Nemzet írásai segítségével 2001 augusztusában a jyvaskyläi Hungarológiai Kongresszus eseményeit, és sok írás tájékoztatott ezen a fórumon a finnek és az észtek Európai Unióba való belépéséről, illetve a finnugor nyelvű uniós tagállamok összefogásáról is.

4. Az elmúlt hat év csaknem száz cikkét áttanulmányozva megállapítható, hogy a magyar nyelv története és eredete korántsem egységesen kerül bemutatásra a sajtóban: a hivatalosnak tekintett finnugor elmélettel szemben ott állnak más felfogások is, más-más érvrendszerrel és más-más követői csoporttal, amelyek között nemcsak átfedés, de szinte kommunikáció sincs. A közvéleményhez eljutó hírek rokon népeinkről (a finnek és észtek kivételével) európai szemmel nézve nem túlságosan vonzó képet festenek: bár érdekes, különleges kultúrájukat sokszor kiemelik, misztikus, „keleti csodabogarakként” mutatják be őket. Egyszerű életkörülményeikkel, életmódjukkal mintegy szembeállítva írnak kifinomult tárgyi kultúrájukról, népművészetükről.

Úgy gondolom azonban, hogy a közvéleményben nem attól alakul ki pozitív, elfogadó attitűd pl. a hantikról, hogy egy újabb medveéneket közlünk tőlük, vagy elemezzük nehéz sorsukat. Természetesen ismeretterjesztésként ez sem felesleges, de míg a magyarok nagy többsége által rokonként is elfogadható észtekről és finnekről azt látjuk, uniós tagállamok, politikai partnereink, velük való kapcsolatunk nagy presztízsértékű, azaz jó velük rokonságban lenni, addig a manysik, marik, lappok stb. „szegény rokonként” jelennek meg a médiában, és persze nem meglepő, hogy emiatt hasonló lesz a kép a közvéleményben is. Azt nézzük meg csupán, hogy a manysikról és hantikról mit tud meg a médiából az átlagember! Sátrakban lakó, régi puskákkal vadászgató, bőrtet csereberélő, népdalokat éneklő szibériai népként jelennek meg, akik nem hasonlítanak hozzánk, nem értjük a beszédüket, ráadásul kevesen vannak és még mindig az oroszok fennhatósága alatt élnek. Hát csoda, hogy nem érdemes velük rokonságban lenni?!

Legfontosabb feladatunk jelenleg tehát az, hogy ne a nyelvrokonságunkkal kapcsolatos hírek, médiaszereplések számát növeljük, hanem az azok által közvetített üzenetek jellegét változtassuk meg: mutassuk be, hogy rokon népeink is fejlődőképeseek, törekvők, érdekes, vonzó a kultúrájuk (és nem csak néphagyományaik), azaz olyan emberek, akikkel jó egy (nyelv)családban lenni...

Irodalom

- Fejes László 2000: Ágyúval verébre. In: Finnugor Világ V/4: 30–33.
 Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely 2003: Finnugor rokonságtudatunkról. In: Finnugor Világ VIII/3: 19–21.
 Tóth Viktória 2006: Az észtek viszonyulása a finnugor nyelvrokonsághoz. In: FUD 13: 179–190.

Az észtek viszonyulása a finnugor nyelvrokonsághoz

TÓTH Viktória

A cikk alapjául szolgáló kutatást 2006 nyarán végeztem Észtországban, célja az észtek finnugor nyelvrokonsághoz való viszonyulásának felderítése volt. A témát három részterület vizsgálatával térképeztem fel, amelyek a kutatás eszközeinek megnevezésével a következők voltak: 1) az átlagésztek tudásszintje és véleménye a finnugor nyelvrokonságról – kérdőívek segítségével; 2) a finnugor nyelvrokonság és az oktatás viszonya – a) az észti nemzeti tanterv nyelvrokonságra vonatkozó részlete alapján; b) általános és középiskolai tanárok segítségével; c) az utóbbi tizenöt évben megjelent általános és középiskolai anyanyelvi tankönyvek vizsgálatán keresztül; 3) a sajtóban megjelenő cikkek alapján kimutatható érdeklődés és viszonyulás – a *Postimees* és az *Eesti Päevaleht* c. lapokban megjelent cikkek vizsgálatával.

1. Az átlagésztek nyelvrokonsággal kapcsolatos tudásszintje és a témáról alkotott véleménye

A felméréshez készített kérdőív elkészítésekor a Maticsák Sándor és Dusanoki Gergely által 2003 őszén végzett kutatáshoz készített kérdőívből merítettem ötletet. Kérdőívem kitöltésének három feltétele volt: 1) a kérdőív kitöltője legalább középiskolás korú; 2) a kérdőív kitöltője nem tud magyarul; 3) soha nem foglalkozott nyelvtudománnyal. A kérdőívet harminchat, 16 és 55 év közötti személy töltötte ki Észtország egész területéről, túlnyomórészt (22 fő) a 20 és 30 közötti korosztály képviselői. Mivel a felmérésben 10 egyetemista vett részt, és 22 felsőfokú végzettséggel rendelkező, a kérdőív elemzése alapján kapott eredmények nagyrészt ennek a csoportnak a tudásszintjét és viszonyulását tükrözik.

A nyolc kérdésből álló kérdőív két nagyobb részre oszlott: *I. Az észtek, valamint a finnugor nyelvek és népek; II. Az észtek és a magyarok.* A részletes elemzés során kapott adatokat a következőkben foglalom össze.

Az I. rész első kérdésére (*Az Ön véleménye szerint melyek az észttel rokon nyelvek?*) az alternatívaként megadott nyelvek (finn, hanti, karjalai, komi, latin, lett, lív, magyar, mari, német, orosz, svéd, udmurt, ukrán) közül huszonegyen választották ki tökéletesen a rokon nyelveket, tízen ismertek fel hét finnugor nyelvet, s további két válaszadó adott hat jó választ. A tévedések nagyrészt abból eredtek, hogy egy-egy finnugor nyelvet nem ismertek fel a válaszadók: a komit (6 esetben), az udmurtot és karjalait (5-5), a hantit (4), a lívet (2) és a mari nyelvet egy esetben nem jelölték be.

A kérdőív második kérdésére (*Hová tartozik az észtt nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor nyelveként?*) a 36 megkérdezett közül 32 jelölte meg helyesen a balti-finn nyelveket, hárman tévesen írták be az ugor nyelveket, egy megkérdezett pedig nem adott választ. A helyes választ adók magas aránya nyilvánvalóan az ország földrajzi elhelyezkedésével és a finn nyelvvel való egyértelmű rokonságnak köszönhető. A harmadik kérdés szorosán kapcsolódott a másodikhoz: *Mely nyelvek tartoznak az alábbiak közül az észtt nyelvvel együtt ugyanazon alcsoportba?* Az ebben az esetben is felkínált nyelvek közül (erza, finn, magyar, manysi, moksa, számi, vepsze, vót) nyolcan választották ki tökéletesen a közeli rokonokat; további nyolc válaszadó jelölte meg szintén a három balti-finn nyelvet, hozzátettek azonban más nyelveket is: a számit (6 esetben), az erzát (3 esetben), a moksát és a magyart (2-2 esetben) és a manysit (1 esetben).

A negyedik (*Milyen finnugor népeket tárgyalnak az észtt médiában rendszeresen/gyakran?*) és az ötödik kérdés már nem a megkérdezettek tudásának felmérésére irányult, hanem inkább arra, hogy mennyire követik figyelemmel a finnugorsággal kapcsolatos médiainformációkat, illetve hogy honnan származnak a megkérdezettek finnugor rokonságával kapcsolatos ismeretei? Magától értetődik, hogy az észtt média a finnekkel foglalkozik leggyakrabban, huszonhatan jelölték be őket. Őket követték a növekvő orosz elnyomás miatt az észttországi hírekben gyakran felbukkanó marik (23), harmadik helyen szerepelnek a magyarok (9), 5-5 válaszadó jelölte be a líveket és a komikat. Érdekes módon ketten a Dél-Észttország területén élő szetukat jelölték meg, illetve egy válasz érkezett a szintén dél-észttországi vőruui nyelvet/nyelvjárást beszélőkre is.

Az ötödik kérdés esetében (*Honnan származnak az észtt nyelv finnugor rokonságával kapcsolatos ismeretei?*) a lehetséges információforrások közül a média mellett (20 jelölés) kiemelkedett a középiskola (19) és az általános iskola (18), az egyetem (10), illetve más finnugor népek képviselőinek, ismerősöknek, barátoknak (15) a szerepe. Nyolcan jelölték meg a témával kapcsolatos könyveket, heten a filmeket, hatan a finnugor rokonsággal kapcsolatos

kulturális eseményeket. Az, hogy az oktatási intézmények az első helyeken szerepelnek, jelzi az oktatás meghatározó szerepét a nyelvrokonsághoz való viszonyulás későbbi alakulásában is.

A magyar nyelvvel kapcsolatos II. rész két, az észti és a magyar szókincsének rokonításával kapcsolatos feladatot tartalmazott. Az első feladat tíz magyar szó párosítására irányult a felkínált észti megfelelők kiválasztásával. 16 válaszadó találta meg az összes megfelelőt. Szavakra lebontva a legtöbben (31) a *ti* észti megfelelőjét ismerték fel, második helyen (30) a *kéz* szó állt, a *mos* és a *meny* szót egyaránt 28-28-an találták el, a *víz* szót 27 válaszadó ismerte fel, a *tud* és a *szem* szót 26-26. A *négy* szó megfelelőjét 24-en találták meg, a *hal* szó megfelelőjét pedig 22-en. Természetesen a *fa* szó megfelelőjének megtalálása járt a legkevesebb sikerrel, csak 17 válaszadó találta meg. A „gyakorlatot” tehát jó eredménnyel oldották meg a válaszadók. Ehhez a kérdéshez kapcsolódott még egy rövid kérdés, a *Kéz kezét mos* mondat észti megfelelőjének megfejtése, amely 24 válaszadónak sikerült. – A magyarokkal kapcsolatos második kérdés az első nehezített változata volt: hat magyar szó (*mi, szarv, száz, vaj, vér, visz*) jelentésének megadására kértem fel a megkérdezetteket az észti lehetőségek felkínálása nélkül. Egyetlen válaszadó adott tökéletes választ, a nagy többség 2-3 szót ismert fel. Az íráskép nagy hasonlósága miatt természetesen a *szarv* szót ismerték fel legtöbben, 29-en. A *vér* főnevünkre 24 válaszadó adta meg a helyes észti megfelelőt. A *mi* névmás megfelelőjének érdekes módon 11 válaszadó adta meg a *meie* személyes névmást, egy válaszadó sem említette a *mis* kérdő névmást. Húszan viszont tévesen tippeltek ennél a szónál a *mina* személyes névmásra.

A kérdőív utolsó kérdésével arra kértem a válaszadókat, hogy annak ellenére, hogy nem tudnak magyarul, próbáljanak érvelni az észti és a magyar nyelv rokonsága mellett, illetve ellen. A kérdésre nyolcan semmilyen választ nem adtak. A nyelv alapvető ismeretlensége ellenére azonban, felületes ismeretek alapján lényegesen több érv érkezett a rokonság mellett, mint ellen. A nyelvrokonság mellett szóló érvekként a válaszadók elsősorban a következőket emelték ki: „rég, közös szókincs, sok toldalék, a nyelv hasonló szerkezete”; „hasonló szavak és nyelvtan”; „hasonló intonáció és hangzás”. A nyelvrokonság ellen szóló érvek gyakran ugyanannak a jelenségnek a tagadásai voltak, amelyeket mások a nyelvrokonság mellett hoztak fel. Így a következő válaszokkal találkoztam: „viszonylag kevés közös szó van; lehet, hogy egyszerű egybeesésről van szó”; „másképp hangzik a nyelv, eltérőek a betűk és a hangok”; „a nyelvek nem hangzanak hasonlóan, és a nem hozzáértők számára nem érthetők”; „csekély a nyelvek hasonlósága, a magyarok teljesen más-

képp néznek ki, nagyon különböző a népművészetük, népzenejük és néptáncaik”; „azok a szavak is, amelyek közös tövel rendelkeznek, annyira különbözőek, hogy nehéz meggyőzni a magyarokat, hogy mégis egyformák.” Érdekes párhuzam a Magyarországon felmerülő „alternatív” elméletekkel az egyik válaszó véleménye: „Azt hiszem, hogy a népek sokkal később találkoztak, és jobban hatottak egymásra, mint ahogy eddig gondolták. Nem zárnam ki például az észt és a török nyelv hasonlóságát sem.” Ilyen típusú megnyilvánulással csak egy kérdőívben találkoztam.

A témával kapcsolatos ismereteket kvantitatívan értékelhető kérdésekre a válaszó nagy számban adott helyes válaszokat. A kérdőív első részének első kérdése esetében 58% adott tökéletes választ, a második kérdésre 89%, a harmadikra 22%. A magyar nyelvvel kapcsolatos ismeretek első kérdésére 44% válaszolt tökéletesen, a magyar nyelvű mondatot 67% „fordította” helyesen. Az egyéb kérdésekre adott válaszokból természetesen nem a szakavatottság, de mindenesetre az érdeklődés és a tájékozottság viszonylag magas foka mérhető le.

2. A finnugor nyelvrokonság az oktatásban

2.1. Az észt nemzeti tanterv és a finnugor nyelvrokonság témájának elhelyezkedése az anyanyelvoktatásban

A jelenleg érvényben lévő, észt tannyelvű gimnáziumok számára készített nemzeti tanterv anyanyelvre vonatkozó fejezete a hat kötelező kurzus részeként *Az észt nyelv szerkezete* c. kurzus(ok)on belül tárgyalja a finnugor nyelvrokonság témáját. Ebből az iskola döntése alapján egy vagy két kurzus teljesítése kötelező. Egy kurzus 35 tanórát ölel fel. *Az észt nyelv szerkezete* c. kurzus esetében ez a 35 óra hat nagyobb fejezetre oszlik, amelyből az utolsó, *A világ nyelvi sokszínűsége* c. fejezet foglalkozik a finnugor nyelvrokonsággal. A fejezet a következő hat alfejezetre oszlik: *A nyelvcsaládok általános tárgyalása; Az észt nyelv mint finnugor nyelv; A finnugor és az indoeurópai nyelvek, valamint e nyelvek szerkezetbeli különbségei; A nyelvek hasonlóságainak és különbségeinek okai; Az észt nyelv fejlődése és az észt írott nyelv kialakulása; Nyelvjárások* (Eesti keele õppekava).

A gyakorlatban ez azt jelentheti, hogy a finnugor nyelvrokonsággal foglalkozó órák száma olyan iskolákban, amelyek a fent említettek közül csak egy kurzust tesznek kötelezővé, arányosan két tanóra lehet, az olyan iskolákban pedig, ahol két kurzuson keresztül foglalkoznak a tárggyal, négy tanóra. A megkérdezett tanárok elmondása alapján természetesen a témával való fog-

lalkozás részletessége Észországban is nagymértékben múlik a tanáron és az iskola által használt tankönyveken.

Mindennek az a kiindulópontja és egyben eredménye is, hogy a nemzeti tanterv a *Tanulmányi eredmények* c. részben azt várja el a tanulótól, hogy az „ismerje a finnugor és az indoeurópai nyelvcsalád fontosabb nyelveit” (Eesti keele õppekava). 2007 szeptemberétõl új tanterv lép életbe, amelynek készítése jelenleg is folyik, ez azonban a finnugor nyelvrokonság tárgyalása szempontjából nem fog különbözni a jelenleg érvényben lévõtõl.

2.2. Az észti nyelvtanárok viszonyulása a finnugor nyelvrokonsághoz

Két gimnáziumi, egy általános iskolai és egy, mindkét szinten tanító tanárnak tettem fel a témával kapcsolatosan kérdéseket. Az általános iskolában a finnugor nyelvrokonságról és népekrõl tartott órák a 6. osztály elején kezdõdnek, számuk átlagosan nyolc. A gimnáziumi, középiskolai szinten a 10. osztály elején tanítják a témát, az általam megkérdezett tanárok 6-10 órát jelöltek meg, amely azonban a tantervben említett *A világ nyelvi sokszínûsége* c. fejezet összes témáját átfogja, nemcsak a finnugor rokonságot. A fent említett óraszámot a tanárok többnyire elégnék tartják, és általában túlteljesítik a tantervben megjelölt óraszámot. Mivel azonban az anyanyelvi órák számát egyébként nagyon szûkösnek találják, fõként az észti nyelvre helyezik a hangsúlyt a finnugor nyelvek tanítása során is, közben utalva a nyelvtani struktúrák hasonlóságaira más finnugor nyelvekkel. Van, aki a balti-finn népekrõl és nyelvekrõl, azon belül is a finnekrõl beszél legtöbbit a diákoknak, mivel „velük legalább van valamilyen kapcsolat”. Van, aki az osztály elõzetes ismeretei alapján minden évben másként közelíti meg a témát, és más népen van a hangsúly, de olyan is akadt, aki egyetemi tanulmányaira hivatkozva a magyar nyelvrõl beszél részletesebben az órákon. A téma megközelítése meglehetősen szubjektív.

Általános iskolában a diákok számára szinte csak a finn nyelv rokonsága ismert. A téma középiskolai tárgyalása elõtt a gyerekek ismeretei meglehetősen felületesek, természetesen – általában személyes kapcsolatok útján – a finnekrõl tudnak a legtöbbit, a magyarokkal való rokonság újdonságként hat számukra. Arra a kérdésre, hogy mennyire ismert az észti nyelv rokonsága a diákok körében a lív, a számí, a finn, az udmurt és a magyar nyelvvel, azt válaszolták a tanárok, hogy az udmurttal és a számmal való rokonság többnyire ismeretlen.

A finnugor nyelvrokonság tanítását elsõsorban érzelmi okokból tartják lényegesnek. A rokon népek és nyelvek ismerete a tanárok szerint erõsíti az anyanyelv magas szintû tudásának szükségességét és fontosságát. Hangsú-

lyozzák, hogy az észti kis népként nem áll egyedül, hanem egy nagy nyelvcsalád tagja: „Egy egymilliós nép nyíltan vagy titkoltan saját jelentéktelenségének szindrómájától fél. Ez talán stressz. Erről olyan nyíltan kell beszélni, ahogyan csak lehet. A rokon népek fontosak nekünk, mivel az ő problémáikat ismerve képesek vagyunk a sajátjainkat tágabban és világosabban értelmezni, és talán a stressztől megszabadulni. Egyébként soha nem leszünk lelkeileg szabadok.” Kiemelték az Oroszország területén élő népek segítésének fontosságát is.

Az általam megkérdezett pedagógusok jól ismerik a finnugor népekkel és nyelvekkel foglalkozó háttérrel és a témával kapcsolatosan elérhető anyagokat, több fontos intézményt, kutatót és eseményt jelöltek meg ebben a témában. A finnugor rokonság tanításához gyakran használják kiegészítő anyagként a Kalevalát, az *Akadeemia*, *Õpetajate leht*, *Keel ja Kirjandus* folyóiratok cikkeit, Paul Ariste könyveit, különböző finnugor nyelveken készült hangfelvételeket, a www.suri.ee, illetve a www.ugri.net internetes oldalakat, etnográfiai műveket és Lennart Meri filmjeit (*A vízimadarak népe*, *A Tejút szelei* – Magyarországon *A Tejút fiai* címen vetítették).

Arra a kérdésre, hogy Észtsországban eleget foglalkoznak-e a rokon népekkel, nagyon eltérő válaszok születtek. Az egyik pedagógus szerint kellene valamilyen „eszme”, ami alapján érdemes lenne többet foglalkozni a témával, egy másik szerint viszont: „Túl keveset! Az olyan ember, akinek nem szakterülete a téma, szinte nem is találkozik ezzel a kérdéssel. A Szovjetunió idején az összetartozás érzése sokkal aktuálisabb volt, gyakran és élesen beszéltek róla, jártunk egymásnál vendégségben. Most egy átlagos ember a rokon népek életéről és helyzetéről, nem beszélve a nyelvről, nagyon keveset tud. Nagyon ritkán emlékeztetik az észteket a rokon népeinkre, csak akkor például, ha valamilyen szinten tüntetni akarnak Oroszországnak a kis népek fölött gyakorolt önkénye ellen. A Szovjetunió idején a kis népek önmeghatározása és öntudata miatt nagyon lényeges volt az összetartás, az egymásra támaszkodás, egymás támogatása a szabadságért való harcokban. A jelenlegi (látszólagos) függetlenség idején mintha minden probléma magától megoldódott volna. Pedig tulajdonképpen úgy néz ki, hogy éppen fordítva történt.”

2.3. Általános és középiskolai tankönyvek (1991–2006)

A tankönyvek részletesebb bemutatása előtt meg kell említenem, hogy az észti nyelvtankönyvek a magyarországi tankönyvírási gyakorlattól részben eltérően általában külön-külön dolgozzák fel a nyelvi rendszer szintjeit, ezért egyes tankönyvekben a témájukból adódóan hiába is keresünk a finnugor nyelvrokonsággal kapcsolatos fejezetet. Így a tanulók egy-egy évben akár

több nyelvtankönyvből is tanulhatnak a témának megfelelően, amit a gyakorlatban az tesz lehetővé, hogy az iskola könyvtárából kölcsönzik a tankönyvet. A tanulók tankönyvellátásával kapcsolatos hagyományból pedig az következik, hogy az iskola anyagi helyzetétől és az anyanyelvtanárok hozzáállásától nagyban függ az, hogy kerül-e olyan tankönyv a tanuló kezébe, amelyben részletesebb leírást talál a finnugor népekről.

Munkám során az utóbbi 15 évben megjelent és jelenleg használatban lévő négy általános iskolai és hat gimnáziumi tankönyvet tanulmányoztam. A finnugor népekkel kapcsolatos témák elsősorban természetesen az anyanyelv tanításának keretein belül találnak helyet, különösen az általános iskolás szinten azonban az irodalomtankönyvek is foglalkoznak a témával, különböző finnugor népek irodalmából, népmesei anyagából hozva példákat. Ezért mind az általános iskolai, mind a középiskolai irodalmi tankönyvekből is hoztam egy-egy példát a finnugor nyelvrokonság tárgyalására.

A tankönyvek vizsgálata során figyelmet fordítottam arra, hogy milyen témakörön belül foglalkozik az író a nyelvrokonsággal, milyen terjedelemben, és milyen fogalmak köré csoportosítja a témát.

Időrendi sorrendben haladva a következő általános iskolai tankönyveket tanulmányoztam:

1) Sepp–Völli: *Az észti nyelv könyve a 9. osztály számára*. A tankönyv az 1988-as kiadás utánnomása, amely azonban még a 8. osztálynak tanította a finnugorsággal kapcsolatos tananyagot, amelyet ma a 6. osztályban tanítanak. *Az észti nyelv származása* c. fejezet még így kezdődik: „A Szovjetunióban sok nép él, akik körülbelül 130 nyelvet beszélnek. A Balti-tenger térségében beszélt rokon nyelveket balti-finn nyelveknek nevezik” (Sepp–Völli 1991: 11–12). A tankönyv egy oldalban foglalja össze a nyelvrokonság témáját, a következő fogalmak köré csoportosítva: uráli nyelvcsalád, finnugor alapnyelv, balti-finn nyelvek, példák a finn és az észti nyelv a tankönyvíró által kiemelt zavaró és vicces hasonlóságára, családfa.

2) Hennoste 1993: *Irodalmi olvasókönyv a 9. osztály számára*. A tankönyv egyetlen bekezdésben, a *Kik vagyunk, honnan jövünk* c. első fejezetben foglalkozik a nyelvrokonság témájával.

3) Hiisjärvi 1999: *Anyanyelvi tankönyv a 6. osztály számára*. A tankönyv két oldalban csak Väinämöinen születését hozza a Kalevalából.

4) A legújabb, ugyanakkor meglepő módon a legátfogóbb és az általános iskolások számára véleményem szerint a finnugor népekről a legkönnyebben megragadható képet adó tankönyv Maansoo–Vardja–Vardja 1999-ben megjelent *Nyelvbarát. Anyanyelvi tankönyv a 6. osztály számára* c. munkája. A könyv külön fejezetben, színvonalas illusztrációkkal ellátva tárgyalja a rokon

népeket és nyelveket. A fejezet címe *Finnugor lélek és nyelv (Soome-ugri meel ja keel)*, ezen belül megtaláljuk a „Közelebbi és távolabbi” c. általános bevezető fejezetet a nyelvrokonság lényegéről a következőkhöz hasonlóan meggyőző részekkel: „Ahogyan az emberek is lehetnek rokonok, ismerősök vagy idegenek, ugyanúgy lehetnek a népek is egymás rokonai. Nekünk, észteknek is vannak közelebbi és távolabbi rokonaink, egyéb ismerőseink, akikkel sok közös vonásunk van. Ezeket a rokonokat és ismerősöket érdemes ismerni és megismerni, mert sok segítséget kaphatunk tőlük, és mi magunk is segíthetjük őket. Megtörténhet például, hogy valami fontosat elfelejtünk. Ebben az esetben a legjobb az, ha megkérdezzük a rokonoktól – ők talán még emlékeznek. Mert valamikor, a régi időkben, minden rokon együtt élt” (Maansoo–Vardja–Vardja 1999: 10). A négyoldalas bevezető szöveg után egy, a finnugor rokonokról szóló verset találhatunk *Törzsi történet (Hõimulugu)* címmel, majd a következő két oldal térképen mutatja be a finnugor népek lakóhelyét, körülvéve a népekre jellemző tárgyak, népviseletek illusztrációival. Ezt követik lív és finn népmesék, illetve prózára átültetett részletek a Kalevalából. Ezután tárgyalják a magyarokat, a régi népi életmódot és a népviseleteket, majd hosszú részlet következik Molnár Ferenc *Pál utcai fiúk* c. regényéből, amely kötelező irodalom az észt általános iskolákban, egyben az egyik legnépszerűbb magyar regény. Az ily módon majdnem 30 oldalt számláló fejezetet két Petőfi-költemény zárja.

A gimnáziumi és középiskolai tankönyvek a következők voltak, szintén időrendi sorrendben:

1) Hint–Maansoo 1992: *Az észt nyelv tankönyve a 10. osztály számára (reál- és általános tagozat)*. A tankönyv a *Nyelv változik* c. fejezetben kezd el a finnugor nyelvekből hozott példákkal bevezetni a finnugor nyelvek témájába, amelyet a következő, a finnugor családfával együtt szűk kétoldalas *Finnugor nyelvcsalád* c. fejezetben folytat. Megemlíti az uráli nyelvcsaládot, a finnugor őshazát, a finnugor népek vándorlását, a magyarok honfoglalását. Részletesebben beszél a balti-finn népekről, lakóhelyükről és számukról. A többi finnugor nyelvről való tudnivalókat rövidebben foglalja össze. A tankönyv belső borítóján a különböző nyelvcsaládok képviselőinek lakóhelyét láthatjuk, a finnugor népek lakóhelyét részletesen jelölve népenként.

2) Hint 1995: *Az észt nyelv tankönyve a 10. osztály számára*. A tankönyv finnugor nyelvekről és népekről szóló fejezete tulajdonképpen az írótól három évvel korábban megjelent, az 1995-essel azonos című tankönyv fejezetének kissé bővített és átdolgozott változata.

3) Ehala 1997: *Az észti nyelv szerkezete. Gimnáziumi tankönyv*. A kifejezetten a tanterv által egy-két kurzus elvégzése során megkövetelt, az észti nyelv szerkezetével foglalkozó tankönyv adja magától értetődően a legrészletesebb (23 oldal), és a tanterv pontjait leghűségesebben követő képet a finnugor (észti) nyelvrokonságról. *A nyelvcsaládok* c. nagy fejezet két nagyobb részre tagolódik, az első a világ nyelveiről, a nyelvcsaládokról és az észtről mint finnugor nyelvről szól. Részletesen tárgyalja a finnugor nyelvcsaládot a családfával, különös tekintettel a balti-finn nyelvekre. Ennek a résznek a végén tárgyalja a szerző az indoeurópai nyelveket is. A második nagyobb fejezet a finnugor és az indoeurópai nyelvek főbb különbségeivel foglalkozik. A középiskolások számára érthető módon, szemléletesen tárgyalja a szerkezetbeli különbségeket, a hangtani rendszer, a szókincs, valamint az alaktani és mondattani rendszer különbségeit.

4) Kraut–Liivaste–Tarvo 1998: *Észt nyelvhelyesség. Gimnáziumi nyelvhelyességi tankönyv*. Gyakran használt kézikönyv az észti nyelv oktatásában, de címéből adódóan csak a következő témaköröket öleli fel: helyesírás, alaktani nehézségek, mondattan, szókincs és stílus. Mivel sok középiskolában veszik ezt tankönyvet alapul a három gimnáziumi év nyelvtanításánál, előfordulhat, hogy ennek a tankönyvnek a kizárólagos használata esetén a finnugor nyelveket és népeket nem tárgyalják ezekben az iskolákban.

5) Rebane 2003: *Észt irodalom a szakközépiskoláknak*. Csupán a tankönyv elején található bevezetésben (*Kik vagyunk*) van néhány alapinformáció az észti nyelv finnugor voltáról.

6) Ehala 2006: *Az észti írott nyelv*. A manapság sok iskolában használt tankönyvben semmilyen információ nincs a finnugor nyelvrokonságról.

Összefoglalóan azt lehet elmondani a tankönyvekről, hogy meglehetősen változó mélységben, sokszor nagyon felületesen foglalkoznak a finnugorság témájával, ugyanakkor a rossz példák mellett mind az általános iskolai, mind a középiskolai tankönyvek között találhatunk egy-egy meglepően alapos tankönyvet is a téma tanításának szempontjából.

3. A finnugor népekkel kapcsolatos cikkek száma és jellege az észti sajtó két fontos orgánumban, a *Postimees* és az *Eesti Päevaleht* c. napilapokban a 2005. január 1. és 2006. augusztus 24. között megjelent cikkek alapján

A *Postimees* (a továbbiakban PM) c. lapban az említett időszakban 106 finnugor témájú cikk jelent meg, az *Eesti Päevaleht*-ben (EP) ezzel szemben meglepő módon csak négy, és ezek is többnyire a *Postimees* által már tárgyalt témát ismétlik. A magyar és a finn témájú cikkeket a fenti szám nem

tartalmazza, ezeket nem is vizsgáltam, mivel a magyar témájú cikkekkel a hungarológiai kongresszuson Anu Nurk foglalkozott, a finn témájú cikkek pedig magas számuk miatt külön tanulmányt érdemelnének.

A jellemző témakörök a következők voltak:

1) A marik helyzete. Huszonkét cikk jelent meg ebben az időszakban a marikat sújtó orosz elnyomásról, pl. *Mariföldön ismét megtámadtak egy mari aktivistát* (PM 2005. 08. 29.); *A mari nyelvet az a veszély fenyegeti, hogy a következő emberöltővel eltűnik* (PM 2005. 07. 04.).

2) Oroszország viszonyulása a finnugor népekhez. Ez egyébként is gyakran tárgyalt téma, a következő cikkek címe is ezt tanúsítja: *Oroszországban mélyül a látogatókkal kapcsolatos paranoia* (PM 2005. 08. 17.); *Orosz mítoszok a finnugor összeesküvésről* (PM 2005. 06. 16.).

3) Ehhez kapcsolódóan sok olyan cikk is van, amely Észtország szerepével, helyzetével foglalkozik: *Esszé: Lenni vagy nem lenni?* (PM 2006. 01. 07.); *A külügyi bizottság szigorú oroszpolitikát ajánl* (PM 2005. 05. 27.); *A marikat támogató nyilatkozatot 11000-en írták alá* (PM 2006. 04. 26.).

4) A magyarországi helyzettel ellentétben sokat és rendszeresen írnak az olyan jelentős észt személyiségekről (Paul Arise, Lennart Meri, Arvo Valton, Eduard Vääri), akik sokat tettek vagy tesznek a finnugor népekért és megismerésükért Észtországban.

5) A kulturális témájú cikkek száma is magas, pl.: *Egy ember, aki egyesíti a mari, az észt és a finn irodalmat* (PM 2005. 10. 21.); *A nyenyec, az udmurt és a komi klasszikusok észt nyelven* (PM 2005. 11. 04.).

6) A finnugorsággal kapcsolatos számos rendezvényről is rendszeresen beszámol a sajtó: *Szívünk, nyelvünk és a finnugorság* (PM 2006. 06. 09.); *A Fenno-Ugria a szabadtéri múzeumban ünnepli születésnapját* (PM 2006. 05. 31.).

7) Elenyésző számban, de időről-időre mégis megjelenik az észt sajtóban is egy-egy olyan cikk, amely az észt nyelvet nem(csak) a finnugor nyelvek rokonaként mutatja be: *Egy kínai tudós a kínai és az észt nyelvet hasonlítja össze* (PM 2005. 10. 24.); *Egy kínai tudós hisz az észt és a kínai közös őshazában* (PM 2006. 01. 23.).

A vizsgált időszakban megjelent cikkek száma alapján azt lehet mondani, hogy legalább egy olyan cikk jelenik meg hetente a napilapokban, ami valamilyen módon a finnugor népekkel foglalkozik, a tárgyalt témakörök pedig széles skálán mozognak.

A fenti témakörök tárgyalása sokszínű, de talán nem elég mély képet adott a finnugor népekhez való viszonyulásról Észtországban. További lehetőséget jelentene a kutatás folytatására a kérdőíves megkérdezés kiterjesztése más, alacsonyabb iskolai végzettségű társadalmi csoportokra is, a tanárok szélesebb rétegére, illetve a finnugor népekkel, nyelvekkel kapcsolatos intézményrendszer és háttér feltárása Észtországban, és mindennek a magyarországi helyzettel való összehasonlítása.

Irodalom

- Alatalu, Riin 2005: Venemaal süveneb paranoia külaliste suhtes. Postimees, <http://www.postimees.ee/170805/esileht/valisuudised/174393.php>
- Eesti keele õppekava. Eesti õppekeeleaga gümnaasiumile. <http://www.tkug.tartu.ee/dok/eestikeel.pdf>
- Ehala, Martin 1997: Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile. Künnamees, Tallinn.
- Ehala, Martin 2006: Eesti kirjakeel. Künnamees, Tallinn.
- Hennoste, Märt 1993: Kirjanduse lugemik 9. klassile. Koolibri, Tallinn.
- Hiisjärvi, Piret 1999: Emakeele õpik 6. klassile. Avita, Tallinn.
- Hint, Mati 1995: Eesti keele õpik X. klassile. Koolibri, Tallinn.
- Hint, Mati–Maansoo, Viivi 1992: Eesti keele õpik X klassile (reaal- ja üldharu). Koolibri, Tallinn.
- Kraut, Einar–Liivaste, Ene–Tarvo, Aili 1998: Eesti õigekeel, Gümnaasiumi õigekeelsusõpik. Koolibri, Tallinn.
- Läänemets, Mart 2005: Hiina teadlane võrdleb hiina ja eesti keelt. Postimees, http://www.postimees.ee/251005/tartu_postimees/uudised/180920.php
- Lucas, Edward 2005: Mari keel ähvardab kaduda järgmise inimpõlvega. Postimees, <http://www.postimees.ee/050705/esileht/valisuudised/170411.php>
- Maansoo, Viivi–Vardja, Kaider–Vardja, Merike 1999: Keelesõber, VI klassi emakeeleõpik. Koolibri, Tallinn.
- Mäekivi, Mirjam 2006: Avaldusele maride toetuseks anti 11 000 allkirja. Postimees, <http://www.postimees.ee/270406/esileht/siseuudised/199427.php?r>
- Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely 2003: Finnugor rokonságtudatunkról. Finnugor Világ VIII/3: 19–21.
- Päärt, Villu 2006: Hiina teadlane usub eestlase ja hiinlase ühisesse algkodusse. <http://www.postimees.ee/240106/esileht/siseuudised/189616.php>

- PM Online 2005: Marimaal rünnati taas soome-ugri aktivisti. Postimees, <http://www.postimees.ee/310805/esileht/valisuudised/175486.php>
- PM Online 2005: Väliskomisjon soovib karmi Vene-poliitikat. Postimees, <http://www.postimees.ee/280505/esileht/siseuudised/167163.php>
- Prozes, Jaak 2005: Vene müüdid soome-ugri vandenõust. Postimees, <http://www.postimees.ee/170605/esileht/valisuudised/169049.php>
- Rand, Jaak 2005: Neenetsi, udmurdi ja komi eestikeelne klassika. Postimees, <http://www.postimees.ee/051105/esileht/kultuur/182103.php>
- Rebane, Mihkel 2003: Eesti kirjandus kutseõppeasutustele. Kirjastus Ilo, Tallinn.
- Rüütel, Ingrid 2006: Essee: Olla või mitte olla. Postimees, <http://www.postimees.ee/090106/esileht/arvamus/188080.php>
- Sepp, Ene-Võlli, Kai 1991: Eesti keele õpik IX klassile. Valgus, Tallinn.
- Tooming, Rando 2006: Fenno-Ugria tähistab sünnipäeva vabaõhumuuseumis. Postimees, <http://www.postimees.ee/010606/esileht/siseuudised/203881.php>
- Viitol, Livia 2005: Mees, kes ühendab Mari, Eesti ja Soome kirjanduse. Postimees, <http://www.postimees.ee/221005/esileht/kultuur/180743.php>
- Viitol, Livia 2006: Meän syän, meä keel ja fenno-ugria. Postimees, <http://www.postimees.ee/100606/esileht/kultuur/204978.php>

Hozzászólás a japán–magyar rokonítási kísérletekhez

ZAICZ Gábor

A vitaindító előadásban az olvasható, hogy „a japán iskolai tananyagban a magyart nyelvrokonnak tartják”. Ezzel szemben a nyelvészek nagy többségének véleménye szerint a japán legalábbis vitatott származású ragozó nyelv. Más szóval: nem találtak olyan nyelvet, mellyel a japán eredetét összehasonlító módszerrel kutathatjuk.

A japán nyelvet G. J. Ramstedt nyomán R. A. Miller, Sz. Sztarosztyn és mások a koreaiakkal együtt az altaji nyelvek közé sorolták. Ma ezt a besorolási kísérletet tartják a legsikeresebbnek (Bartos 1999: 622), noha számos neves turkológus és mongolista tagadja „magának az altaji nyelvcsaládnak mint közös töről szétágazott (genetikus) egységnek a lehetőségét is” (Kara 1999: 60), köztük Németh Gyula és Gerard Clauson – többé-kevésbé Ligeti Lajos is –, vagy a maiak közül Gerhard Doerfer, illetve Denis Sinor. Mindenesetre igen csekély a japán–koreai nyelvrokonságra utaló rokonszavak száma, bár nyelvtanilag a két nyelv között rengeteg hasonlóság található.

A japán más vélemények szerint aligha volt mentes ausztronéz hatásoktól. Bartos Huba így fogalmaz: „vagy egy altaji–ausztronéz keveréknyelvről, vagy az altaji szupersztrátumot kiegészítő ausztronéz szubsztrátum jelenlétéről beszélhetünk” (Bartos 1999: 622). Ezek szerint a japán vagy közvetlenül ausztronéz eredetű, vagy pedig az ottani és a szárazföldi nyelv különböző nyelvekkel kevert (creole). A Japán-szigetek egyikén, Okinaván az ún. ryukyui [rjukjui] nyelvet beszélnek, mely a japánnak egy izoláltabban fejlődött dialektusa, tehát itt nincs szó nyelvrokonságról.

Bartos megemlíti még az ugyancsak feltételezett ainu rokonságát is, de hozzáteszi: emellett „csak elenyésző mennyiségű bizonyíték áll rendelkezésre”. Ez a bizonyító anyag azonban nem elégséges a rokonításra, „inkább csak a japán kultúrdominancia hatásáról lehet szó” (Bartos i.h.).

1998 április–májusában két hónapot töltöttem Japánban, és ekkor egy, az 1980-as években született újabb véleménnyel ismerkedtem meg (az adatokat

Kiyoko Eguchinak köszönhetem). Ez a nézet a japán nyelvtudós Ono Susumunak a véleménye, melyet a tudomány azóta sem értékelt. Eszerint a japán nyelvtörténet három korszakból áll:

(1) A Dzomon-korszakban (Kr. e. 8000-tól 500-ig) a japán az ausztronéz nyelvcsalád tagja. Ekkor a japán életmódra jellemző volt a vadászat és a gyűjtögetés, így például ebben az időszakban ismerkedtek meg az agyagedénnyel.

(2) A Jajoj-korszakban (Kr. e. 500-tól Kr. u. 300-ig) a japánra hatott a dél-indiai nyelv és műveltség is, vö. a szövést, a fémtömegcikket, mindenekelőtt pedig a rizst. A nyelvi hatás során felvetődik a betűk használata is. Dél-Indiában ekkor nem használtak még betűket, ezért a japán betűírás a következő korszakból eredeztethető.

(3) A Kofun-korszakban (Kr. u. 300-tól) erősödött a kínai politikai és műveltségi hatás, és ennek révén az írásjegyeket is a kínaiából vették át a japánok. Itt meg kell jegyezni, hogy a kínai írásjeleket hangértéküknek megfelelően – de eleinte jelentésükre való tekintet nélkül – használták a hasonló hangzású japán szótagok lejegyzésére. Az írásjelek japán neve *kandzsi*, melyeket a 9. században leegyszerűsítették, és ez az írás a *kana* nevet viseli.

A második nyelvtörténeti korszakban a Dél-Indiában beszélt tamil nyelv hatott Ono Susumu szerint a japánra. Ez a tamil nyelv a dravida nyelvcsalád déli ágába tartozik, és ma Dél-Indiában hivatalos nyelv, ún. dél-indiai közvetítő nyelv, az iskolai oktatás egyik nyelve. Kutatói szerint a tamil szókincsét ugyan szanszkrit nyelvi hatás érte, mégis a tamil az egyik legtisztább formában létező dravida nyelvnek tekinthető. Susumu az összehasonlítás során a következő szabályszerűségeket tapasztalta:

- (1) Mintegy ötszáz szómegfelelés van a tamil és a japán között.
- (2) A mondat szerkezete megegyezik a tamilban és a japánban.
- (3) Minden tamil fonémának van a japánban megfelelő párja.
- (4) A partikulák használata mindkét nyelvben megegyezik.
- (5) Ugyanaz a tamil és a japán versmérték.

Mint ahogy a kongresszuson Fábrián Orsolyától és Tóth Viktóriától is hallottuk, Finn- és Észtországból a finnugor nyelvrokonítás általánosan elfogadott tény. Ennek véleményem szerint elsősorban Sajnovics *Demonstratio*-jának finn hatása, illetőleg a finnek az észtre gyakorolt hatása az oka.

Nálunk 1870 táján Bálint Gábor egybevetett egy sor magyar szót és ezeknek uráli megfelelőit a japánnal. Úttörőnek is nevezhető vizsgálódását Pröhle Vilmos folytatta, aki a Keleti Szemle 17. kötetében *Studien zur Vergleichung des Japanischen mit den uralischen und altaischen Sprachen* című értekezésében egyfajta történeti nyelvészeti összehasonlításra vállalkozott. Ezt az irányt kiteljesítette harmadik hazánkfiá, Kazár Lajos, aki Ausztráliában kezdte japán tanulmányait, majd az Egyesült Államokban az Indiana Egyetemen, aztán pedig Németországban, a Hamburgi Egyetemen folytatta vizsgálatait. Ennek a tehát nyelvileg nem képzetlen embernek 1980-ban Hamburgban jelent meg egy könyve: *Japanese–Uralic language comparison: locating Japanese origins with the help of Samoyed, Finnish, Hungarian, etc. An attempt*. 1997-ben látott napvilágot Magyarországon – valószínűleg Pécsen, a Daruszeg Könyvek sorozatában – a hazatelepült, és néhány éve bekövetkezett haláláig Piliscsabán lakott Kazár Lajos japán, angol, német és magyar című 156 lapos könyve, melynek ezúttal csak a magyar címét idézem: *A japán és a magyar nyelv rokonok?*

E munkában számításaim szerint Kazár 270 japán, illetve ójapán alakot ad meg, és közli ezek uráli megfelelőit is. A 270 szócsalád mintegy a felének van magyar tagja is, tehát ezeket az UEW-vel egybe lehet vetni. A nyelvészetileg képzett Kazárnak azonban a nyelvhasonlításához nem volt sok érzéke. Etimológiáinak túlnyomó többségét nyilván korábbi szerzőktől – kritikátlanul – vette át. Az előbb említett japán munkatárs, Kiyoko Eguchi segítségével megállapítható, hogy a japán betűjeleknek egy része – összesen legalább 12 etimológiában – nem úgy olvasható, mint ahogy a mű szerzője feltételezi, aki a betűjeleknek közli latin betűs olvasatát. Így az *amo* 'anya' helyett *haha* (< *fafa* < *papa*) (1), a *hi.yo.ko* 'fióka' helyett *hina* (18), a *ho.su* 'szárít' helyett *kavakasu-*, *kavaku-* (22), az *i.ter.u-* 'megfagy' helyett inkább *icuku-* (27), a *kug.u.ru-* 'átmegy, eltűnik' helyett *moguru-* (49), a *kun.e.ru-* 'meghajlik, elgömbül' helyett *magaru-*, *mageru-* (50–51), a *maz.u* 'elsőként' helyett *saki* (56), a *mon.o* 'szellem' helyett *oni* (61), a *nab.ar.u-* 'elbújik' helyett *kakasu-*, *kakureru-* (65), az *ō.u-* 'takar, rejt' helyett *komuru-*, *kakuru-* (83), a *wor.i* 'domb' helyett *mine* (140), a *yu.u* 'rost, fonál' helyett pedig *vata* (147) a helyes mai olvasat. Vannak még egyéb problémák is, így például egy-két szó hangalakja kérdéses, a mainak megadott japán alak imitt-amott feltehetőleg régi nyelvi, illetőleg négy-öt betűjelet a listából a japán kolléganő nem ismer. Véleményem szerint egy magyar vagy finnugor szakos egyetemista – megfelelő tanári segédlettel – végigvizsgálhatja ezeket a szófejtéseket egy szemináriumi dolgozat, esetleg egy szakdolgozat (vagy annak egy része) keretében.

A japán iskoláskönyvekben semmi sem olvasható a japán nyelv rokonságáról, a kérdésről nem esik szó az iskolában. A japán emberek hol a koreai-val való nyelvrokonságról vallanak, hol pedig az altaji (sőt az urál-altaji) nyelvekkel való rokonságról. Persze az emberek többsége semmit sem tud. Érzésem szerint pedig minket, magyarokat azért tartanak rokonnak, mert Ázsiából származunk.

Irodalom

Bartos Huba 1999: Japán. In: A világ nyelvei. Főszerk. Fodor István. Akadémiai Kiadó, Budapest. 622–630.

Kara György 1999: Altaji nyelvek. In: A világ nyelvei. Főszerk. Fodor István. Akadémiai Kiadó, Budapest. 60–62.

**Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии**

**Pusztay János: Nyelvével hal a nemzet.
Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban**
Teleki László Alapítvány (A Magyarságkutatás könyvtára XXVIII).
Budapest 2006. 317 l. ISBN 963 7081 10 0

Az alapítvány *A Magyarságkutatás könyvtára* című sorozatában hungarológiai és finnugrisztikai kötetek is napvilágot látnak. Az utóbbiak közé tartozik *A finnugorok világa* (XIX. kötet, 1996) és ennek javított változata, a *Nyelvrokonaink* (XXV. kötet, 2000).

Pusztay Jánost régóta foglalkoztatja a rokon kisebbségi népek helyzete: a Berzsenyi Dániel Főiskola uralisztikai tanszékének több kiadványában – például a *Specimina Sibirica Supplementumaiban* – az 1990-es évek elejétől kezdve sorra jelenti meg általa szerkesztett, illetőleg írt dolgozatait. A címben jelzett mű tizenegy pontban vizsgálja meg a karjalai és a finn, a vepsze, mordvin, cseremis, votják, zürjén, osztják, vogul és a jurák nyelvrokonok mai politikai, demográfiai helyzetét, anyanyelvük gyakorlásának feltételeit és a jövő kilátásait.

E népek közül most egyet, a mordvint kiválasztva mutatom be a szerző gondolatmenetét, melyet az említett népek és nyelvek tekintetében fejezetenként végigjár. Itt jegyzem meg, hogy a szerző egy mordvin nyelv mellett tör lándzsát (vö. pl. 199, ill. 202 jegyzet).

1. A népesség elhelyezkedése. A mordvinok utolsó öt századának történelme következtében a legszélszórtabban élő Volga-vidéki nép lett (36). A mordvinok aránya a Mordvin Köztársaság területén hozzávetőlegesen azonos volt 2003-ban, mint 1989-ben: a mintegy 61%-nyi orosz és 5%-nyi tatár mellett a lakosság 32,5%-a minősíthető mordvinnak (ezeknek erza és moksa részadatai hiányoznak, de a források ezt nem is tartalmazzák). A nyelvvesztés szempontjából jelentős, hogy míg 1959-ben 6%, 1970-ben 17%, 1989-ben pedig már 38% a városban élők aránya (11).

2. A demográfiai helyzet. A mordvin lakosság az utóbbi évtizedekben soha nem látott ütemben csökken: 1926-ban a mordvinok létszáma 1,34 millió, 1939-ben 1,456 millió, 1970-ben 1,263 millió, 1987-ben 1,024 millió, 2002-ben pedig 843 ezer (50–51, vö. 45–46!). Mordvinföldön hasonlóképpen kisebb az oroszok lélekszáma is, és csak a tatár kisebbség lélekszáma stabilizálódik. A mordvin kutatók úgy vélik, hogy a mordvin népességcsökkenés oka a globális eloroszosodás, a vegyes házasságban született gyermekek erőteljes orosz identitása és – Moksin szerint – az egységes mordvinság kialakítása ellen ható erza–moksa elkülönülési igény is (50–51). Itt persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a magukat mordvinnak vallók hány százaléka beszéli is a nyelvet. Nyelvek kihalásával kapcsolatban vessük egybe a vogulok és osztjákok létszámát (46) az egy évszázaddal korábbival (Zsirai 1994²: 163–164, 187–188), és a helyzet ilyen szempontból nem tűnik annyira kilátástalannak.

3. Az ökológiai helyzet hatása. A mordvin fiatalokra jellemző az általános betegséghajlam növekedése. A mordvinok öngyilkossági rátája előbb-utóbb eléri az oroszot: 1991-ben 18,8 (az oroszoknál 40) esett százezer lakosra, 1997-ben 31,5 (az oroszoknál 36,8), 1998-ban pedig 34,7 (nincs orosz adat). A kilencvenes évek végén az öngyilkosság terén a város–falu aránya: 60 : 40, e tekintetben a férfiak–nők aránya 81,8 : 18,2 (55–56).

4. Az anyanyelv. A mordvinok körében az anyanyelvválasztás így alakult: 1939-ben a köztársaságban 98,96%, a diaszpórában 84,7%; 1989-ben viszont Mordvinföldön már csak 88,5%-uk választja a mordvint, a diaszpórában pedig 59,8%-uk. Az ezredfordulón mordvinul beszél falun a mordvinok 91,6%-a, a városokban összesen mindössze 21% (80). A 2002. évi népszámlálási adatok alapján a magukat mordvinnak vallók 72,8%-a, 614 ezer beszél erzául, illetve moksául (93).

5. A nyelvi jogok. A mordvin kollégák szerint az 1998-ban született nyelvtörvény (vö. 101 jegyzet) inkább a finnugor kutatók kiadói terve, mint kormányprogram. Ilyen törvény nem érvényesül a társadalmi életben. Az államhatalom nem mordvinul fordul a lakossághoz, alig vannak e nyelv két változatán utcanevék, feliratok, áruvédjegyek, pecsétek. Igen ritka a mordvin rádió- és tévéműsor, és az anyanyelvi tudományos tanácskozások szinte a kivételt erősítik. Vannak bizonyos törekvések, hogy a jövőben a szakmai írások nyelvéné a mordvin is váljon (102–104). A szerző saját tapasztalata alapján összefoglalja, hogy a Mordvin Köztársaságban nem érvényesül egy sor jog: a kisebbségi névhasználat, a vallásgyakorlat nyelvének megválasztása, okmányok szerkesztése, továbbá például jogi eljárások lefolytatásának lehetősége a kisebbségi nyelven és így tovább (116). „A társadalomban alacsony

szinten van a mordvin nyelvek iránti igény” (117). Ez tény, magam is ezt vettem észre.

6. Az iskola. A köztársaság iskoláiban a mordvin – a legújabb statisztika szerint – csökkenő tendenciát mutat, a mordvin iskolákat és a tanulók számát illetően is. Sajnos éppen Szaranszkban igen nehéz helyzetben van a mordvin nyelvvaltozatok helyzete. Ugyanakkor megjegyezhető, hogy a mordvin tanítása – ha alacsony számban is – orosz diákoknak is folyik (125). A nemzeti tankönyvkiadásnak az utóbbi években szép eredményeit ismertük meg, például 2004-ben 19 mordvin nyelvű (11 erza és 8 moksa) könyv és 20 tankönyv jelent meg (132–136).

7. A kultúra. Három színház van a mordvin fővárosban. Jelentős az 1990-ben alakult Torama nevű folklóregyüttes (154). A XX–XXI. századi mordvinföldi könyvkiadás újabb adatait olvashatjuk, melynek mennyiségi mutatói 2000-től örvendetesen növekednek (157–159). A Mordvin Köztársaságban jelenleg nyolc sajtóterméket adnak ki összesen közel 19 ezer példányban. Azaz az erza és a moksa nyelvű folyóiratok száma egy főre számítva: 2,5 (ugyanakkor ez a cseremiszeknél legalább 20, a votjákoknál 18). A periodikákról részletesebben szól a szerző. Említhette volna cikkemet is, melyben részletesen bemutatom az orosz és erza, moksa nyelvű Mastoravát (vö. FUD 7: 120–125). A járási lapok orosz nyelvűek, de vannak mordvin mellékleteik. A rádióban naponta 15–15 perc az erza és a moksa híradó. Misanyint idézi Pusztay, aki egy Mordovi[j]ja nevű tévécsatornán sugározna nagy műsoridőben erza és moksa adásokat. Valamikor én is egy ilyen csatornára gondoltam, mely az egységes mordvin nyelven szólt volna. A sajtó és a rádió, televízió csak Mordvinföld lakói számára elérhető. A mordvinok többsége, a diaszpórában élő hányaduk számára mindezek hozzáférhetetlenek (165–168). – Itt és más fejezetekben is a mordvin írott és elektronikus sajtótermékek neve cirillből van átírva, ennél fogva nem pontos (vö. 37 jegyzet).

8. A diaszpóra. A mordvinok összlétszáma 843 350 volt 2002-ben. Közülük manapság a mordvinoknak kétharmada, pontosan 66,3%-a szórványközségekben, a köztársaság határain kívül él. Táblázat mutatja be (181), hogy a környező megyékben, köztársaságokban és Moszkvában mennyi a mordvinok lélekszáma. Meglepő, hogy a statisztikákban az erza és moksa megoszlásra nincsenek tekintettel; tudomásunk szerint a mordvin tömbből eltelepültek túlnyomó többsége erza, és Ukrajnában is vannak szórványaik. Ezt követően a diaszpórában folyó mordvinoktatásról hallunk egy-két érdekes, például baskíriai adatot (182–184, vö. 179).

9. A nyelvi tervezés. A köztársaság lakóinak mintegy kétharmada orosz, és köztük a kevésbé képzett sovíniszták (195 jegyzet). Az egységes mordvin

nyelv érdekében többen tettünk lépéseket. E kísérleteket idézi a szerző, illetve az ezzel kapcsolatos külföldi – jómagam számos írása mellett –, illetve az orosz nyelvű szakirodalmat is idézi. V. K. Abramov megírja, hogy az 1920-ban elhunyt Alekszej Sahmatov orosz nyelvész a mordvin latin betűs írása mellett foglalt állást (228), az 1930-as években a moksa Petyerburgszkij és az erza Rjabov pedig a két nyelvváltozat egyesítéséért harcolt. Aztán ők is, azok is, akik a latin betűs írás használatát szorgalmazták, egyszerűen „burzsoá nacionalisták” és üldözöttek lettek. Az irodalmár Andrej Brizszinszkij két éve, a negyedik kongresszuson így nyilatkozott: „egyik mordvin közösség sem fog lemondani az anyanyelvéről, s nem fogja választani a mordvin eszperantót” (201). Ezzel szemben a nyelvész Nyikolaj Butilov az egységes nyelvben látja a mordvin nép megmentésének egyetlen módját. Az egységes mordvin nyelv megteremtésére kész programot dolgozott ki. Nyelvi reformot és a mordvinok nemzeti öntudatának megerősítését tartja szükségesnek, s emellett a teljes körű anyanyelvi képzést az óvodától az egyetemig (202–203). A mordvin és az orosz szavak aránya mellett (210) véleményem szerint jellemző az erza és a moksa aránya is erza, illetőleg moksa szövegben (vö. FUD 3: 116). Pusztay ezután megvizsgálja a mordvin nyelvű terminológia kérdéseit, és a nyelvtudomány, az orvostudomány szókincse mellett például a társadalmi-politikai terminológia vizsgálatára is kitér (224–233).

10. A jövő feltételei. Moszin foglalta össze a mordvinok feladatait, ajánlásait a kormányzat számára (246; vö. 253–254). Nehézséget jelent azonban, hogy „a mordvinokra a renyhesség, valamint a nyelv és a kultúra iránti közöny jellemző” (249). Az iskolázottsági szintet emelni kellene: a mordvin felsőfokú végzettségűek száma egy jó évtized alatt csökkent, ezek száma pedig a köztársasági átlagnál alacsonyabb. Százezer főre egyébként 188 mordvin és 190 orosz fő esik (260), az uráli rokon népekkel összehasonlítva (268) egyébként a mordvin a legjobb átlag. Az iskolázatlanok száma a köztársasági átlagnál magasabb (262–263). A falusi és a városi mordvin lakosság aránya a következő képet mutatja (272): 302 ezer : 63 ezer (1970), illetőleg 159 ezer : 125 ezer (2002). A városokba település pedig együtt jár a mordvin változatok oroszra cserélésével (vö. 275). Mordvinföldön különben a mordvinoknak 80%-a jól tud oroszul, míg az itteni oroszoknak 1989-ben 4,2%-a tudott erzául és 3%-a moksául (255).

11. Nemzetközi együttműködéssel megvalósítható nemzeti program a felső- és közoktatás, a kutatás és a kultúra terén, és közös tervezet az oroszországi finnugor népek megsegítésére (279). „Mindehhez természetesen pénz kell, ám még inkább a megfelelő politikai akarat, s leginkább az érintett népek pozitív hozzáállása” – ezzel zárja Pusztay a fejezetet (283). *Zárszó he-*

lyett címmel végül egy hatsoros összegezésben a szerző leszögezi: „A *lenni* vagy *nem lenni* kérdésre nem adható egységes válasz.” (285).

A műben számos érdekesség található, főleg táblázataiban, statisztikai adataiban. Így például, hogy hat uráli nép lélekszáma pozitív mutatókat hordoz (45; de vö. 93–94). Az öngyilkossági ráta vizsgálata is szolgáltat tanulságot (56, 58). A komi-permják helyzet bemutatása történetileg igen fontos (17–20). A karjalai és a vepsze nyelvű oktatás leírása is hiányzik a magyar nyelvű szakirodalomból (128–132). Nagyon szemléletes az oroszországi finnugorok sajtótermékeinek összeállítása (161–178). *A korenyizácija* című alfejezet – az orosz szó jelentésének megfelelően – a helyi apparátus feltöltését ismerteti nemzetiségi káderekkel az 1920–30-as években (38–41).

A kötethez mintegy 400 művet tartalmazó – elsősorban orosz nyelvű – szakirodalom társul (287–311). Figyelemre méltó, hogy a szerző több mint egy tucat oroszországi kéziratból is idéz.

Pusztay Jánosnak – a mordvin nyelvi problematikán végigvezetett – könyve elsősorban az orosz nyelvű szakirodalom remek magyarítása, ami manapság az egyetemi hallgatóknak és bizonyos kutatóknak jelent jelentős segítséget. Emellett a kérdéskör kritikus végigtekintése egy szakember szemével. Nem tagadva, hogy az oroszországi finnugor népeknek volna mire büszkéknek lenniük (250).

ZAICZ GÁBOR

Minna Jaakola: Suomen genetiivi

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 995.

Helsinki 2004. 292 l.

ISSN 0355 1768, ISBN 951 746 639 0

A bőséges finn névszói esetrendszernek ún. grammatikai esetei (nominativus, genitivus-accusativus, partitivus) mind formailag, mind funkcionálisan nehezen foghatók fel. Az „alanyeset, tárgyeset, birtokos eset, részelő eset” megnevezés igen nagyvonalú megoldás. A magyarban az alanyeset (*gyerek, gyerekek*) és a tárgyeset (*gyereket, gyerekeket*) teljesen világosan elkülönül, mert a ragból elég jól lehet következtetni a szóalak funkciójára. A finnek számára azonban az „alany” és „tárgy” fogalma igen nehezen fogható föl, hiszen pl. a nominativusnak, accusativus-genitivusnak és partitivusnak nevezett forma egyaránt lehet alanya és tárgya a mondatnak. A finn beszélő termé-

szetesen hibátlanul tudja használni az esetragokat, a problémával majd akkor szembesül, amikor olyan idegen nyelveket tanul, amelyekben egyáltalán nincsenek ekkora átfedések, nincs „káosz” az esetrendszerben.

Hogy megértsük a problémát, csak jelzem, hogy a magyarban pedig nincs „igazi” genitívus, hiszen a birtokos jelzöt vagy nominativusszal vagy pedig dativusszal fejezzük ki. Ezért fontos és tanulságos Minna Jaakola monográfiája, amely a finn névszórágózás egyik markáns, fontos toldaléka, a finn genitívus szintaktikai és szemantikai heterogenitásának elemzését tűzte ki célul. A vizsgálat célja tehát annak a kérdésnek a megértése, hogy miért olyan sokrétű és rugalmas a genitívus jelentésmezeje, és hogy hol húzódnak ennek a képlékenységnek a határai. Hogyan kapcsolódnak össze a jelentések és a szintaktikailag nagyon különböző struktúrák. A szerző vázolja a genitívusi kategória határait, valamint az ezen belül húzódó tagolódást, a különböző prototípusok kölcsönös viszonyát.

A bevezető rész (*Johdanto*, 13–33) a genitívus szintaktikai funkciójának négy fő területét rendezi, vázolja a kognitív grammatikai módszer lényegét, valamint a genitívus kialakulásának és kutatásának történetét. A praktikus felosztás révén a szerző négy fő típust különít el, s ezeket a jellemző szintaktikai funkciójuk és a szószerkezet alaptagja (*edussana* ’meghatározó tag’) alapján egy-egy betűszimbólummal jelöli:

a) N-genitívus: *Pekan auto, afasian eri muodot* (a tulajdonképpeni birtoklás, a birtokos és birtokszó egyaránt főnév);

b) P-genitívus: *pöydän alla, puiden takana, sodan vuoksi* (viszonyszavakkal, névutókkal, posztpozíciókkal kapcsolatban);

c) A-genitívus: *kivenkova, vaalean sininen, kauhean hienosti* (melléknevekkel és határozószavakkal, tehát adjectivum és adverbium előtti helyzetben);

d) V-genitívus: *sateen sattuesssa, minun tietääkseni; lasten täytyy mennä, kaikkien olisi parempi lähteä* (igeneves szerkezetekben, a nominalizáció alanyaként).

A finn nyelvtanok újabban nem számolnak külön accusativusszal, mert ennek toldaléka azonos a genitívuséval. A szerző megemlíti, hogy lehetne „O-genitívus”-ról beszélni, de ezzel nem számol, minthogy a tárgy (objectum) kérdései nem tartoznak a monográfia tárgyához.

A vizsgált korpusz (tudományos próza, szépirodalom, beszélgetések) kb. tízezer mondatot tartalmazott, ezekben kb. hatezer genitívus fordult elő. Leggyakoribb a várákosoknak megfelelően az N-, ezt követi a P-, a V-, majd az A-genitívus.

A genitivus használatát (*Genetiivi käytössä*, 34–70) a kognitív módszerrel definiálja, miszerint a genitivus valamilyen referenciapont (viitepiste, kiintopiste) és az ezzel meghatározható változó entitás, trajektor (muuttuja) viszonyát jelzi. E fix pont körül helyezkedik el az a tér (hallinta-alue, vaikutuspiiri), ahol a meghatározandó entitás van.

Ezt a történeti és módszertani bevezetőt követik a genitivus prototípusainak esetei: N-genetiivi (71–171), P-genetiivi (172–199), A-genetiivi (200–228), V-genetiivi (229–275). – Az egész vizsgálat annak a számbavételén alapul, milyen jelentéstartalommal bír a referenciapont és milyennel a trajektor (pl. élő személy, rész-egész, hely, idő, nominalizáció). Fontos elemzési és csoportosítási szempontnak számítanak a szerkezeti tagok szófaji és szemantikai különbségei. A V-genitivus voltaképpen az igék különböző nominális formáinak alanya. Tanulságosak azok a fejtegetések, amelyek egy-egy fejezet végén az illető típus viszonyát tisztázzák a korábban tárgyaltakhoz. A sokoldalú korpusz alapján a szerző igen finom distinkciókat tud tenni.

Az összefoglalásban (*Lopuksi*, 276–280) a szerző a genitivus prototípusainak kölcsönös viszonyát, kognitív vezérlésű jelentéshálózatát írja le és szemléletes rajzzal ábrázolja. A rajzok végig kísérik a tárgyalás menetét, remekül ábrázolva az emberi észlelés lélektani összetevőit.

A monográfiát az ábrák, források és a felhasznált szakirodalom jegyzéke zárja (281–292).

Minna Jaakola munkáját nagy érdeklődéssel olvastam. Ilyen rövid recenzió keretében lehetetlen akár csak nagy vonalakban is ismertetni az argumentációt, pláne esetleg részletkérdésekben bizonyos megállapításaival vitatkozni. Magam nem anyanyelvi beszélőként mindenestre sokat tanultam belőle, hiszen a szerző rengeteg olyan részletre irányította figyelmemet, amelynek révén közelebb jutottam a finn beszélő gondolatvilágához, észlelési mechanizmusához. Biztosan sohasem fognak olyan elméletet létrehozni, amellyel egy-egy nyelv összes jelenségét maradéktalanul le lehet írni. A kognitív nyelvészeti megközelítés a különböző nyelvleírások közül a legközelebb áll a szívemhez. Egy biztos, hogy az esetragok szemantikájának és a mögöttük levő szemléletnek a leírásához a legjobbnak bizonyul. Ezen véleményem alátámasztására mindenkinek – a finn anyanyelvűeknek, a finnt mint második vagy idegen nyelvként tanulónak – fenntartás nélkül tudom ajánlani.

KERESZTES LÁSZLÓ

Vesa Jarva–Timo Nurmi: Oikeeta suomee – suomen puhekielen sanakirja
Gummerus Kustannus, Jyväskylä 2006. 512 s.
ISBN 951 206 606 8

Kirjan otsikko vihjaa, että yksikieliset suomen kielen sanakirjat ovat pitkään keskittyneet kielenhuoltoon ja ”oikean” suomen kielen sanavarantojen kuvaamiseen ja laiminlyöneet *oikeasti käytetyn* suomen kielen kuvauksen. Esimerkiksi *Nykysuomen sanakirja* tai *Perussanakirja* onkin perinteisesti nähty muun muuassa kielipakinoissa suomen kielen standardin kiistattomana auktoriteetina (ks. Anne Mäntynen: *Miten kielestä kirjoitetaan*. SKS, 2003). Perinteinen yksikielinen sanakirja kertoo mitä sanoja suomen kieleen kuuluu, miten niitä tulisi kieliopillisesti käyttää, missä merkityksessä ja mikä sanojen tyylisarvo on.

Oikeeta suomee sanakirjassa esitellään sanoja, jotka eivät tekijöiden mukaan kuulu standardikielimuotoon, jota suomen tapauksessa usein kutsutaan kirjakieleksi. Puhtaan kirjakielen käyttöala on suomessa arkikieleen verrattuna hyvin kapea, Jarva ja Nurmi mainitsevat esipuheessaan esimerkkinä viranomaistekstit. Siihenkin voisi huomauttaa, että useimmiten valtion virastojen kotisivuilta löytyy myös sanastoja, jotka selittävät kyseisten viranomaisten kielenkäyttöä. Arkikielen käyttöala ulottuu myös teksteihin. Esimerkiksi samankin sanomalehden sivuilla voi olla toisaalta hyvin standardikielisiä palstoja ja toisaalta arkikielisiä osioita. Vaikkapa Helsingin Sanomien *Nyt*-liitteen lukeminen vaatii perustiedot Helsingin puhekielestä ja nykyslangista.

Sanakirja ei kuitenkaan ole radikaali puheenvuoro arkikielen arvostuksen kohottamiseksi. Kielenhuoltajien lailla Jarva ja Nurmi pitävät esipuheessaan puhekieltä ”huolittelemattomana” ja ”villinä” kielimuotona. Toisinaan sanoja myös luonnehditaan ”täytesanoiksi” tai ”merkityksettömiksi lisäsanoiksi”. Vaihtoehtoinen, rohkeampi näkökulma olisi keskusteluntutkijoiden kanta, jonka mukaan puhekieli on aina säännönmukaista eikä yksikään puheen yksityiskohta ole sattumanvarainen tai merkityksetön. Varsinkin partikkelien käyttöä ja merkityksiä eritellessä keskusteluntutkijoiden näkökulma on osoittautunut hedelmälliseksi. Osittain toki tämän alan tuloksia sisältyy sanartikkeleihin, esimerkiksi huomio, että ”yksikään dialogipartikkeli ei merkitse kahdentuneena samaa kuin yksin” (toim. Auli Hakulinen jne.: *Iso suomen kielioppi*. SKS, 2004: 774). Sanakirjasta löytyvät merkitykset näinollen ilmauksille *jaa jaa*, *joo joo* ja *no no*.

Kohdeyleisökseen Jarva ja Nurmi asettavat sekä suomen oppijat, että ensikieliset käyttäjät. Äidinkieliselle yleisölle kirjan on tarkoitus opastaa tunnistamaan arkikielen ja standardin erot. Osa arkikielisistä muodoista on niin

ensisijaisia, että standardimuotoja on mielekästä katsella sanakirjasta, esim. *henkari – vaateripustin, hanska – käsine, lenkkarit – lenkkitosut*. Näissä tapauksissa puhekielinen muoto on yleiskieltä, standardimuoto ”viralliskieltä”.

Suomen kielen oppijoita kirja palvelee mainiosti tarjoamalla peruspaketin opetuksen usein laiminlyömistä, mutta Suomessa frekventeistä ilmauksista. Toisaalta heille tämä toimii hakemistona sanoista ja merkityksistä, joita ei ainakaan kaksikielisistä sanakirjoista löydy. Sanakirjan avulla koeryhmämme sai hyvin selvää Rosa Liksoin huumepiirien elämää kuvaavasta novellista.

Minkälaisia sanoja sanakirjassa sitten on? Arkikieliseksi luennehditut sanat voidaan jakaa erilaisiin alaryhmiin kuten erilaiset slangit, lastenkieli, vierasperäiset sanat, tabusanat jne. Yleistä sanoille kuitenkin on, että suurin osa suomalaisista ainakin ymmärtää ne. Tässä valossa on hieman ristiriitaista kutsua osaa sanoista esimerkiksi slangisanoiksi. Voidaan kuitenkin ajatella, että on olemassa yleisslangi, jota kaikki Suomessa ymmärtävät, mutta jonka kielenkäyttäjät kokevat slangiksi joka ei kuulu yleiskieleen tai standardiin.

Jotkut kirjan sanaryhmistä muodostavat rajatapauksen standardin ja puhekielen välillä ja siten ne olisi voinut yhtä hyvin jättää kirjan ulkopuolellekin. Tällaisia ovat kuvainnolliset ilmaisut, kuten *perässähiihtäjä* tai *aikalisä*, jotka löytyvät perinteisistäkin sanakirjoista. Lyhyen internetselailun perusteella niiden käyttöympäristö on usein poliittinen lehtiartikkeli. Oman kielitajuni pohjalta *perässähiihtäjä* sanaa en käyttäisi esimerkiksi taloyhtiön talkoissa, joten sen olisi voinut jättää pois puhekielen kuvauksesta. Toinen rajatapaus ovat vanhat murteiset tai kansanomaiset ilmaukset, kuten *porkka*. Niiden kuuluminen nykypuhekieleeseen on kyseenalaista.

Sanojen valinta on pääosin onnistunut hyvin. Ne ovat tarpeeksi yleisiä, mutta kuitenkin perinteisten yksikielisten sanakirjojen marginaaleihin sijoitettavia. Tällaisia ovat esimerkiksi yleisessä käytössä olevat sotilasslangin *aamu, soppakanuuna* ja *monni*. Lasten kieltä sanakirjasta löytyy myös runsaasti (*heppa, pipi, simmu* jne). Tabusanastoa on myös paljon, onhan slangissa tyypillisesti niihin kertynyt paljon synonyymejä. Esimerkiksi miehen penikselle löytyvät seuraavat ilmaukset: *heppi, jorma, jortikka, jortti, kalu, kanki, kikkeli, kikki, kulli, kyrpä, mela, molo, mulkku, muna(t), pili, pippeli, vehje, värkki*. Toinen slangin ja puhekielen synonyymikertymä on päihteiden nimitykset. Huumeiden nimityksiä ovat mm. *dulla, hamppu, happo, kama, koka, mömmö, nappi, nisti, pilvi, polle, spiidi* jne.

Erityisesti kielenoppijaa varten lienee mukaan otettu numeroiden puhekieliset muodot (*yks, kaks, kol...*). Kielenoppijalle myös aukaistaan muutamia tyypillisiä tapauksia siitä miten peräkkäiset sanat lausutaan yhteen (*mullon, tosson* jne). Ehkäpä kielenoppijaa varten olisi voinut vielä ottaa mukaan kut-

sumanimet (*Eki, Ellu* jne.), joita ei toistaiseksi löydy mistään sanakirjasta. Lisäksi artikkeleissa, joissa standardisanat saavat erityismerkityksen olisi ehkä voinut jotenkin viitata myös standardimerkitykseen.

Kirjassa on runsaasti lause-esimerkkejä. Esimerkkien lähteitä ei ole mainittu, joten ne lienevät Jarvan ja Nurmen itse keksimiä tai keräämiä. Ison suomen kieliopin tavoin olisi kuitenkin ollut mahdollista etsiä esimerkit erilaisista aineistopankeista ja mainita lähde. Lause-esimerkit ovat toki varsin ronskeja, kuten esimerkiksi *vonkua/vongata* sanan yhteydessä: *Aina noi kersat on rahaa vonkumassa! Pilluako siinä vonkaat, vai?* Keksittyjen esimerkkien vaarana on kuitenkin karikatyrisyys.

Nurmi ja Jarva ovat valmistaneet tiiviin yhteenvedon puhekielen sanavarroista. Kirja on juuri sopivasti sen mittainen, että sen voi helposti lukea läpi ja nauttia elävästä *oikeesta suomesta*. Voin suositella kirjaa lämpimästi kaikille suomen puhekielestä kiinnostuneille.

PETTERI LAIHONEN

Mari Siirainen: Kuka pelkää, ketä pelottaa?
Nykysuomen tunneverbien kieloppia ja semantiikkaa
 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001. 217 l.
 ISBN 951 746 315 4

Mari Siirainen a Helsinki Egyetem finn nyelvészeti tanszékének lektora. A kiadvány a szerző doktori disszertációja, melynek előzménye a szakdolgozata volt. Ez utóbbi a finn igék egy sajátos típusával a *tunnekausatiivival* foglalkozott. A disszertáció a finn nyelv érzést kifejező igéinek (tunneverbit) grammatikai és szemantikai vizsgálatára vállalkozott. Már az első oldalakat olvasva is érződik, hogy a szerző ismeri a témához elengedhetetlen kognitív nyelvészeti, pszichológiai-antropológiai alapfogalmakat, részben ezekre építi a dolgozatát.

A tartalomjegyzéket követően a könyvet Siirainen négy fejezetre tagolta. A bevezetés (*Johdanto*, 13–34) első felében sorra veszi a téma lehetséges megközelítéseit. Ezután kijelöli a kutatás célját: hogyan beszélünk az érzésekről, azaz milyen nyelvi kifejezései vannak a finn nyelvben az érzéseknek; ezen belül is az érzést kifejező igéket vizsgálja. Ezt követően az olvasó rövid áttekintést kap arról, mit tekintünk érzésnek, mennyiben függ ez egy adott nép kultúrájától, és milyen összefüggésben van ez a nyelvi kifejezésmóddal.

A bevezetés másik felében a szerző felvázolja a kutatás módszereit, kezdve azzal, hogy felsorolja a vizsgálandó igéket. Saját intuíciója alapján érzést kifejező igéket gyűjtött a *Nykysuomen sanakirjából*, a kapott korpuszt összevetette a *Suomen kielen perussanakirjában* találhatóakkal, és kizárta azokat, amelyeket ez utóbbi nem tartalmazott. Így 198, érzést, érzelmet kifejező igét kapott. Végül értelmez két szemantikai szerepet (*kokija* ~ *experiencer*, *ärsyke* ~ *stimulus*), melyeket elkülönít az igék argumentumainak mondattani funkciótól (alany, tárgy).

Az átfogó bevezető után az érzést kifejező igék vizsgálatát a szerző két részre osztotta: az első részben az igék mondattani, morfológiai és szemantikai tulajdonságait veszi sorra (2. fejezet); a második részben néhány igepárt vizsgál meg szövegkörnyezetben (3. fejezet).

A 2. fejezetben (*Tunneverbit leksikossa*, 35–94) a szerző a 198 ige alapos vizsgálatára vállalkozik. Először (2.1) csoportosítja az igéket szintaktikai-szemantikai szempontból (*inkoatiiviset*, *statiiviset*, *toiminnalliset*, *kausatiiviset*). Ezt követően (2.2) az érzést kifejező igék képzését ismerteti. Elsőként azokat a képzőket sorolja fel, melyek részt vesznek ezeknek az igéknek a létrehozásában. Ehhez Leena Kytömäki 1977-es munkáját vette alapul. (Siironen ekkor még nem használhatta fel az azóta megjelent *Iso suomen kielioppi* vonatkozó fejezeteit.) Az érzést kifejező igék legfontosabb képzője a -TTA és a -(I)STU valamint ezek variánsai (-TA, -UTTA, -UTU). Ezt követően képzési szabályokat, képzéssorozatokot állapít meg, majd ezek segítségével az igéket párokba rendezi és táblázatokban szemlélteti. Végül azokra az igékre is kitér, melyekre nem érvényes egyik képzési szabály sem, és szól arról is, hogy milyen képzéssorrendek nem valósulhatnak meg. Az érzést kifejező igék morfológiai vizsgálatánál (2.3) Siironen elsősorban a -TTA képzővel létrehozott igéket vizsgálja. Végül (2.4) a vizsgált igékből és érzésekből szemantikai csoportokat alkot (elkülönít pozitív és negatív érzéseket) és újabb 13 táblázatba rendezi őket.

A disszertáció 3. fejezete (*Tunneverbit käytössä*, 95–197) néhány ige előfordulását, használatát vizsgálja, elsősorban tehát pragmatikai céllal. A vizsgálatához anyagot finn heti-, illetve napilapokból, valamint szépirodalmi alkotásokból is gyűjtött. A fejezet kétharmada (3.1–3.3) mindössze két igeire összpontosít: *pelätä*, *pelottaa*. A szerző felvázolja az igék argumentumszerkezetét a gyűjtött szövegekben. Rávilágít arra, hogy más-más bővítményeket kaphat ugyanaz az ige egy újság szövegében és egy szépirodalmi szövegben.

Az igék előfordulásait, argumentumait szemantikai szempontból is áttekinti, felhasználva a bevezetőben ismertetett szemantikai kategóriákat (*kokija*, *ärsyke*); végül szövegtani vizsgálatot is végez (3.3). A kutatás utolsó feje-

zetében (3.4) azokat a szerkezeteket tekinti át, melyekben az érzést kifejező ige argumentumaként nem NP szerepel, hanem például szó szerkezet, mondat, tárgyi mellékmondat, referatív szerkezet.

A szerző az értekezés tanulságait rövid befejezésben (*Lopuksi*, 198–201) foglalja össze, melyben kitekintést tesz további lehetséges vizsgálatokra. A kiadványt az irodalomjegyzék (201–211) valamint két táblázat (212–217) zárja.

BALOGH ANITA

Mare Kitsnik–Leelo Kingisepp: Naljaga pooleks

(Új kezdő észti nyelvkönyvcsomag)

OÜ Iduleht, FIE Mare Kitsnik, Tallinn 2006. 184 l.

ISBN 994 913 457 9 (tankönyv), ISBN 994 913 458 7 (CD-lemez)

Magyarországon utoljára 1995-ben jelent meg észti nyelvkönyv, azóta nagyot változott a világunk. Így az Anu Kippasto–Nagy Judit-féle észti nyelvkönyv (új kiadás 2002) szövegei mára már elavultak és az észti nyelv tanítási módszerei is változtak egy kicsit. Ezért a Magyarországon dolgozó észti lektoroknak mindig újabb és újabb anyagok után kell nézniük, és egy új nyelvkönyv megjelenése mindig egy új reményt is jelent – talán ez lesz a nyelv minden aspektusát tökéletesen ötvöző könyv?

Az új tankönyv szerzői – Mare Kitsnik és Leelo Kingisepp – a nyelvkönyvírásban nem kezdők. A szerzőpáros 2002-ben *Avatud uksed* (Nyitott ajtók) címmel haladó szintű tankönyvcsomagot állított össze. Mindkét szerző a kommunikatív nyelvtanítás módszereinek a híve, és az adott tancsomag is ennek megfelelően készült el.

Mare Kitsnik a tallinni egyetem nyelvésze, aki a megfelelő módszereket kutatja az észti mint idegen nyelvet tanulók számára, főleg a szókinccsel és a nyelvtannal foglalkozik. Leelo Kingisepp finn, angol és észti tanárként tevékenykedett, sokáig az Integrációs Alapítványnál dolgozott, ahol a mai kommunikációs nyelvtanítás módszerei alapján készült észti nyelvkönyvek tucatjainak születésénél jelen volt.

A *Naljaga pooleks* (Félig viccelve) a mai nyelvtanítási módszereken alapuló kezdő tancsomag, amely önállóan és csoportokban tanulóknak egyaránt megfelelő. A CD-lemezen elhangzó párbeszédék az Észti Rádió 4. csatornájának segítségével születtek. A párbeszédék mellé a szerzők szöveghallgatási

és társalgási feladatokat csatoltak. A nyelvtani témákat Mare Kitsnik választotta, ő a nyelvtani és szókincsfeladatok szerzője is. Leelo Kingisepp a témák végén található szövegeket választotta ki, és ő állította össze a szövegértési feladatokat és a szerepjátékokat is.

A szerzők a szövegeket több évszázadból és internetes oldalról szedték össze, napi- és hetilapok (pl. Postimees, Eesti Päevaleht, Eesti Ekspress stb.) és internetes oldalak (pl. Delfi, Miksike) szövegei is bekerültek a könyvbe. Az új könyvet olyan kezdő tanulóknak szánták, akik egy kicsit már tanultak évtől és így bizonyos alapszókincssel és nyelvtani alapokkal már rendelkeznek. A tanszékünkön tanuló finn és finnugor szakos hallgatóknak ez a könyv igazán csak akkor válik megfelelővé, amikor a kötelező két szemeszteren már túl vannak. A könyv olyan módszereken alapul, ami szerint a nyelvtanulás különböző készségekből áll össze – szöveghallgatás, beszélés, olvasás és írás. A szerzők szerint szintén nagyon fontos, hogy a sikeres nyelvtanulás érdekében sokat kell a természetes nyelvhasználatot hallani és meg kell próbálni gondolatainkat az adott nyelven kifejezni. Kitsnik és Kingisepp meg vannak győződve arról, hogy a nyelvtan elsajátítása akkor a legsikeresebb, ha a tanuló maga tudja a szabályokat levonni, és képes a már elsajátítottakat különböző helyzetekben használni.

A tancsomag tíz különböző témából áll össze, amelyekben a mindennapi élethelyzetekben előforduló kifejezéseket és nyelvtani szerkezeteket mutatják be. Mint a könyv címéből is kiderül, a témákat viccesen próbálják tálni, hogy az egyébként néha unalmas nyelvtanulásba egy kis változatosságot csempésszenek. Minden témának a fő része egy-egy beszélt nyelvi humoros párbeszéd, ami a CD-lemezen is hallható. A párbeszéd szövegei, a nehezebb kifejezések orosz és angol megfelelői a könyv végén találhatóak. A könyv elején viszont kibontott témajegyzék van, ami segít abban eligazodni, hogy melyik témához milyen nyelvtani jelenségek tartoznak. Minden témában kb. 30 feladat van, ami a szerzők szerint nagyjából 12 órára elegendő. A feladatok különbözőek: szöveghallgatás, önálló gondolkodásra készítő nyelvtani magyarázat, sok szókincsfejlesztési, szóbeli készségeket fejlesztő feladat, párokban való tanulás, szerepkártyák stb. Itt látom a könyvnek az egyik szépséghibáját – 12 óráig ugyanazzal a témával foglalkozni talán egy kicsit unalmas lehet a diák számára. Ha egy intenzív nyelvtanfolyamról lenne szó, akkor talán jó egy-két napig csak és kizárólag egy témán belül mozogni, de pl. finn és finnugor szakos hallgatóink esetében elképzelhetetlennek tartom, hogy heti két órában egy-másfél hónapig ugyanazzal a témával foglalkozzunk.

A nyelvtani magyarázatok az adott témához megfelelően vannak kiválasztva és általában nem szabályok, hanem feladatok formában jelennek meg, így a tanulónak magának kell – persze, a tanár segítségével – a nyelvben előforduló szabályosságokat felfedezni és rendszerezni. Ez szerintem inkább az észtl nyelvű környezetben vagy az észtl anyanyelvű emberek mellett élők számára működhet jól, akik nap mint nap hallják környezetükben a nyelvet és ezáltal sokkal nagyobb nyelvi háttérrel rendelkeznek. A külföldön észtl tanulók olyan keveset hallanak a nyelvből, hogy ez a tér, amin belül ők maguk tudnának szabályokat alkalmazni, nagyon szűk, így nekik inkább a rendszeres nyelvtani szabályok bemutatása és ezek gyakorlása ajánlatos.

A szöveghallgatási feladatok során a szerzők a tanárokat arra ösztönzik, hogy inkább többször és kis részletekben hallgattassák meg a diákokkal az adott párbeszédet, semmint hogy rögtön az elején a könyvben található szöveget nézessék meg velük. Ha az adott párbeszédben előforduló nehezebb szavakat és kifejezéseket a szöveghallgatás előtt megmagyarázzuk, és gyakoroljuk, sokkal könnyebb a szövegértés. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a kutatások szerint a nyelvelsajátításban az egységet nem egyes szavak, hanem inkább a kifejezések jelentik, így az utóbbiaknak a tanulása igen fontos.

Ami a párbeszédet illeti, nem egyszerű olyan szövegeket írni, amelyek természetesek és életszerűek is. Mindannyian biztosan hallottunk már olyan tankönyvi párbeszédet, amelyek a mindennapi élettől, beszélt nyelvtől elég messze állnak és a szereplők úgy adják elő, mintha hároméves gyerekeknek és nem a felnőtt nyelvtanulóknak szólnának. Ezért is használ az utóbbi időkben sok tankönyvíró tv- és rádióműsorokban elhangzott, félig spontán szövegeket, amelyek általában sajnos nem társalgási jellegűek, de nem annyira merevek és erőltettek, mint a kitalált és színészek által előadott párbeszéd.

A *Naljaga pooleks* szerzői két híres észtl színészt választottak ki a párbeszéd előadására: Maria Klenskaja és Lembit Ulfsak mindketten 50 év fölöttiek és nagy tapasztalattal rendelkeznek. A CD-n nekik sok szerepet kell hitelesen eljátszani: a saját korabeli szomszédoktól és orvosoktól kezdve egyetemistákon át egészen kisgyerekekig, ami azt jelenti, hogy mindig a megfelelő hangnemet és beszédtempót kell választaniuk. Ez nagyjából sikerül is nekik, néha azonban furcsán hangzik, ha az idősebb színész gyerekhangon beszél vagy a fiatalok nyelvére jellemző kifejezést vagy szerkezetet használ, de ezt a természetes beszédtempó és az eléggé jól sikerült kifejezések sora feledteti. Az, hogy mennyire viccesek az adott párbeszéd, mindenkinnek magának kell eldöntenie.

Ahogy a fentiekből kiderül, a tankönyv főleg a szöveghallgatási és szóbeli készségekre koncentrál, a nyelvtan szisztematikus tanítása és az írásbeli fel-

adatok nem játszanak túl nagy szerepet. Ami egyben azt is jelenti, hogy az egyetemi (finn és finnugor szakosoknak szóló) észtv nyelvtanításra a könyv sajnos nem tökéletes. A rendelkezésünkre álló nyelvtanközpontú könyvek mellé viszont kitűnő kiegészítő anyagként használható ez a tananyag. Főleg a CD-n található korszerű párbeszédok és szöveghallgatási feladatok azok, amelyekből nagy hiány van! A témák végén található nehezebb szövegek és a szövegértési feladatok szintén életszerűek és idiomatikusok, így megfelelőek az önálló munkára is.

KIRLI AUSMEES

Publications of the Giellagas Institute 1–5.
(Az Oului Egyetem Lapp Intézetének kiadványai)

Az oului Giellagas-instituhtta 2001-ben lett önálló intézmény, amikor a lapp tanszék kivált az addig SUOSALO néven működő finn és lapp nyelvi, valamint logopédiai intézetből. Feladata, hogy biztosítsa, szervezze és fejlessze a lapp nyelv és kultúra felsőfokú oktatását és kutatását; ebben a feladatkörében egyedülálló központ Finnországban. A Giellagas dolgozói között olyan, a lappológiában jól ismert neveket találhatunk, mint Pekka Sammallahti – aki jelenleg részlegesen nyugdíjazott professzorként az év felét Ouluban, míg a másik felét a Teno melletti Vetsikkóban kutatómunkával tölti –, vagy az intézet jelenlegi vezetője, a lappok kultúrájával foglalkozó Veli-Pekka Lehtola. Hosszú, eredményes évek után idén nyáron vonult nyugdíjba Tuomas Magga, az intézmény korábbi vezetője. Az idősebb generáció mellett az intézet életében fontos helyet töltenek be a fiatalok, jelentős részt vállalva az oktatás, a kutatás és az adminisztráció feladataiból. Közülük – a teljesség igénye nélkül – Ante Aikio, Marjatta Jomppanen, Outi Länsman és Jussi Ylikoski nevét lehet megemlíteni.

A lapp nyelv és kultúra oktatásán kívül az erre irányuló kutatás és annak megszervezése tartozik a Giellagas legfőbb tevékenységei közé. Az intézet 2002-ben elindult kiadványsorozata is e célokat támogatja. Megjelent kötetei közül van, amelyik a kutatómunkát segíti, és van, amelyik a lapp nyelvtanulást. Az elmúlt négy év folyamán a sorozat öt kiadványa látott napvilágot, melyeket – mivel témájukban és felépítésükben egymástól jelentősen eltérnek – az alábbiakban külön-külön mutatok be.

*

Pekka Sammallahti: North Saami Resource Dictionary

Publications of the Giellagas Institute, Vol. 1. Oulu 2002. 398 l.

ISSN 1458 6282, ISBN 951 426 614 5

A sorozat első kötetét a FUD 12. kötetében (2005: 151–153) már ismertette Lars-Gunnar Larsson, ezért itt csak igen röviden ejtek róla szót. A könyv tulajdonképpen három, különféle szempont alapján rendezett szótár, melynek szóanyagát Konrad Nielsen *Lappisk Ordbok – Lapp Dictionary* című nagyszótárának első három és az ötödik kötete adja. A kapott szószedetek pusztán a címszavakat tartalmazzák (hiszen a jelentések benne vannak az eredeti műben,) ám mégis rendkívül hasznos segítséget nyújtanak az északi lapp nyelv kutatóinak. Az első részben az egybeszerkesztett szóanyagot találjuk hagyományosan betűrendbe rendezve (apró, de praktikus eltérés a Nielsennél keveredő *a – ā – â* betűjelek sorba állítása). A második rész *a tergo* szómutató, míg a harmadik a lapp szavak morfológiai szempontból legfontosabb része, a mássalhangzó-központ szerint van rendszerezve. A könyv ezáltal a négy kötetnyi szóanyagban való gyors, több irányú keresés elengedhetetlen forrásművévé válik.

Javrij jieŋah parguu. Anárašgiel lohkosat

Doaimm. Pekka Sammallahti. Publications of the Giellagas Institute, Vol. 2.

Oulu 2004. 152 l. ISSN 1458 6282, ISBN 951 427 326 5

A *Tavak jege roppan* című inari lapp nyelvű olvasókönyv az oului lapp intézet második kiadványa. A Pekka Sammallahti által szerkesztett kötet célja, hogy segédkezet nyújtson az inariul tanulni akaróknak. A könyv két fő részből áll, elsőként tizenhárom szerzőtől 52 rövidebb írást találunk különféle témában és stílusban a rövid inari lapp bibliográfiától Issá nagybácsi medvevadászatáig. Ezek a mai egyszerűsített inari helyesírással vannak lejegyezve, ezért könnyen olvashatóak.

A nyelvvel ismerkedők számára az igazi segítséget a második egység adja, amelyben az első részből kiválogatott tíz oldalnyi szöveg található. Ez egy fokkal informatívabb, de még mindig jól olvasható helyesírással van írva, amely jelzi az egyes hangok egyébként nem jelölt hosszúságát. Pl. a *luuḥâđ* 'olvas, számol' esetében a *h* alatti pont a mássalhangzó félhosszú voltát jelzi; a nyomdatechnikailag is egyszerű ' jelzéssel a magán- és mássalhangzó-központ hosszúságáról kapunk képet. A szövegek megértésében pedig az a kb. 5000 szavas szótárrész van segítségünkre, amely tartalmazza a szemelvénysszövegek teljes szóanyagát. E szószedet egyetlen – a nem lappok számára – kissé problémás tulajdonsága, hogy a jelentések északi lappul vannak megadva.

Sámiid rievttit gillii ja historjái. Saamelaisten oikeudet kieleen ja historiaan. Doaimm./toim. Tuomas Magga, Veli-Pekka Lehtola.
Publications of the Giellagas Institute, Vol. 3. Oulu 2004. 78 l.
ISSN 1458 6282, ISBN 951 427 616 7

Ez a kis kötet, mely a harmadik az oului sorozatban, a 2002-ben és 2003-ban a Lapp Nemzet napján a Giellagas Intézet által szervezett szemináriumokon elhangzott előadásokat adja közre. A könyv, mint címe is mutatja két-nyelvű: három lapp és négy finn cikkből áll (aszerint, hogy az eredeti előadásokat milyen nyelven tartották). Témája a lapp mint őslakos nép jogainak kérdése. Ezen belül a nyelvi jogokkal négy írás foglalkozik: Tom Moring: *Kiehelliset vähemmistöt ja yhteiskunnan tuki – esimerkkinä Suomen viestintäpolitiikka* (Nyelvi kisebbségek és a társadalmi támogatottság – a finn média-politika példája alapján); Ellen Näkkäljärvi: *Sámegillii guoski láhkaásaheami ođasmahttin Suomas* (A lapp nyelvet érintő finn törvényrendeletek megújításáról); Ole Henrik Magga: *Leatgo Norgga giellalagat ja hálddahusvuogit duohta dorvun sámegillii?* (Igazán a lapp nyelv biztonságát szolgálják a norvég nyelvtörvények és kormányzati tevékenység?); Leif Rantala: *Ruošša sámegielaideid dálá dilli* (Az oroszországi lapp nyelvek mai helyzete). A további három cikk témája a lapp kultúra és történelem kérdésköre (Kaisa Korpi-jaakko-Labba, Veli-Pekka Lehtola), valamint az asszimiláció kulturális okai (Aslak Aikio).

Sámegiela seassamin. Pro gradu -dutkanušaid artihkkalat

Doiamm. Seija Risten Somby. Publications of the Giellagas Institute, Vol. 4.
Oulu 2004. 141 l. ISSN 1458 6282, ISBN 951 427 411 3

A kiadványok negyedik, *A lapp nyelvet vizsgálgatva* című darabja az intézet hallgatóinak diplomamunkáiból mutat be hatot. A tanulmányok közül öt foglalkozik nyelvészeti témával. Ezen belül kettő dolgoz fel hangtani kérdést. Az egyik Marko Marjomaa: *Guovdageainnu suopmana diftonggat. Álgo- ja loahppadettolaš diftonggaid eksperimentálafohehtalaš dutkanuš c.* munkája, azaz a kautokeinói nyelvjárás diftongusai, az elő- és véghangsúlyos diftongusok kísérleti fonetikai elemzése az északi lapp irodalmi nyelv alapjául szolgáló dialektus kettőshangzóinak kvantitatív és kvalitatív jellemzését nyújtja. A másik Anna-Liisa Väyrynen és Maarit Välitalo közös írása (*Guovdageainnu sámegiela ja Soadegili suomagiela vokálat. Vuosttaš stávvala monoftonggaid kvalitatiiva veardádallan*) a kautokeinói lapp és a sodankyläi finn nyelv első szótagi monoftongusait veti össze minőségi szempontból.

Szintaktikai kérdéssel foglalkozik Marjatta Jomppanen *Subjeavtta sadji dav-visámegiela muitalancealkagis* (Az alany helyzete az északi lapp kijelentő mondatban) című tanulmánya. A hozzá tartozó, de valamilyen okból a könyv utolsó lapján helyet kapott függelék részletes képet ad az alanyi mondatrész elhelyezkedéséről az összesen 824 vizsgált mondat elemzése alapján. Outi Kilpimaa tanulmánya (*Signalerego nomengihpu dat-determinánta referentta definihttavuođa?*) azt a kérdést vizsgálja, hogy a *dat* determináns jelölése annak a névszói csoportnak a határozottságát, melyre utal. A kötetben egy névtani témájú dolgozatot is találunk Taarna Valtonen tollából: *Ohcejoga Dálvadasa duottarguovllu báikenamat. Sámeigiela báikenammavuogádaga semiotihkalaš guorahallan* című munkája az utsjoki Dálvadas tarhegy és környékének helyneveit szemiotikai alapon próbálja rendszerezni, ezáltal modellt alkotva a lapp helynevek általános csoportosításához. Végül a kötetben helyet kapott egy nem nyelvészeti témájú cikk is, amely a lapp nők identitásának kérdésével foglalkozik (Maarit Magga).

Ja de Giellagas rátkkii sierra. Sámeigiella ja sámiid kultuvra 35 jagi Oulu universitehtas. 35 years of teaching Saami language and culture at the University of Oulu. Doiamm./Ed. Outi Länsman.

Publications of the Giellagas Institute, Vol. 5. Oulu 2005. 137 l.

ISSN 1458 6282, ISBN 951 427 697 3

A sorozat ötödik kiadványa az oului lapp oktatás 35 évét tekinti át. Tuomas Magga, aki a kötet megjelenésekor még az intézet vezetője volt, beszámol a jelenlegi tevékenységekről, feladatokról, lehetőségekről. Az Oului Egyetem lappológiai szempontból különlegesen fontos helyzetéről számol be Veli-Pekka Lehtola az egyik cikkében, míg a másokban a lapp kultúratudományok oktatásáról ejt szót. A *Suohpan* 'lasszó' nevű Finnországi Lapp Diákok szervezetének munkáját mutatja be Anni-Siiri Länsman, majd Ellen Näkkäljärvi emlékszik vissza a lapp tanszéken diákként töltött éveire. Ezt Pekka Sammallahti *Gielladutkan ja giellaoahpahus* című tanulmánya követi, mely röviden összefoglalja a lapp nyelv kutatástörténetét az első lappokról szóló információktól a közeli jövő feladataiig. Tudományszervezési kérdéseket tárgyal Seija Risten Somby, Anna Morottaja, Marjatta Jomppanen és Taarna Valtonen. A könyv végén a tanszéken készült doktori és licenciátusi disszertációk és szakdolgozatok bibliográfiája található.

DUSNOKI GERGELY

Pekka Sammallahti–Klaus Peter Nickel:
Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch
 Davvi Girji, Karasjok 2006. 804 l.
 ISBN 827 374 431 0

Az eredetileg kis terjedelműnek szánt új lapp–német szótár több mint 35 600 szócikket tartalmaz. Egy ilyen nagyságú mű sokoldalú tudást és átfogó nyelvismeretet követel, a megírása kitartással és erős akarattal jár. Erről maga a két szerző is ír a szótár előszavában, ahol kifejezi a reményét is, hogy a jelen munka fordítóknak, diákoknak, szépirodalmi művek olvasóinak, nyelvtanulóknak és nyelvészeknek hasznos lesz. Hidat építeni a német és a lapp nyelv között több szempontból is nehéz feladatnak bizonyul. Az anyaggyűjtésen túl az eddig megjelent hasonló jellegű munkák csekély mennyisége is hozzájárul a szótár összeállításának nehézségeihez. A többnyelvű lapp szótárírásnak nincs nagy hagyománya, a ma is jelentős munkák között Nielsen nagy lapp–angol–norvég szótára említendő, valamint a Pekka Sammallahti által 1989-ben megjelentetett lapp–finn szótár. Az utóbbival való összevetés azért lenne érdekes, mert a szerzők biztosan kiindulópontnak is használták a lapp–német szótár írásakor.

Sammallahti lapp–finn és Sammallahti–Nickel lapp–német szótára hasonló nagyságú, a szócikkek kisebb-nagyobb eltéréssel, lényegileg megegyeznek. Mind a két szótár a jelenlegi norvég-lapp helyesírási szabályokat követi, ezeknek a rövid magyarázata megelőzi mind a két szótár törzstartalmát, azt pedig nyelvtani összefoglalás követi. A két munka közötti szerkezeti hasonlóságok ellenére több különbség is kimutatható. Az egyik alapvető eltérés a használóközönség különbözősége. A német nyelv és annak ismerete Európaszerte egyértelműen sokkal általánosabb, Lappföldön viszont a finn az elterjedtebb és ismertebb a két nyelv között, a lapp–finn szótárnak tehát valószínűleg gyakoribb a használata Lappföldön, arra nagyobb igény van. Ez a tény fényt deríthet a szócikkek közötti szerkezeti különbségekre. A lapp–finn szótár szócikkeiben a lapp szót a szófaji besorolása követi, valamint a finn megfelelőjének alapalakja. A lapp–német szócikkekben ezek mellett az információk mellett a német szó grammatikai tulajdonságai (pl. a névszók neme és többes számú alakja, az igék vonzatai) is meg vannak adva, a szótár tehát a szavak pragmatikai használatát mind a két nyelvben szolgálja. Ha például összehasonlítjuk a *gilvu* szócikket a két szótárban, világosan feltűnik, hogy a lapp–német szótár adatai sokkal részletesebbek, és jobban kapcsolódnak a pragmatikai használatához. A szó jelentései ('verseny, versenyzés; viadal; konkurencia') mellett a gyakori vagy megszilárdult szókapcsolatokban való

szereplésére is találunk példákat, pl. *gilvvu* 'versenyt' *viehkut* 'fut' / *vuodjit* 'hajt' / *rēhkenastit* 'lesiklik': 'versenyez; sich messen', *vuoigatmeahttun gilvvu* 'nem tiszta konkurencia; der unlautere Wettbewerb'. A lapp–német szótár közelebb kerülését a pragmatikához a szerzők is remélik, egyrészt azért, mert ez az igazán jó szótár egyik fő tulajdonsága, másrészt pedig azért, mert saját bevallásuk szerint a szótárban új szó kifejezésekre is tesznek javaslatokat, amelyek hitelességét a jövő és a nyelvhasználat fogja bebizonyítani, ilyen pl. *bienaheapme* 'általános, nem részletes', *bienalaš* 'részletesen'.

Az új lapp–német szótár elősegíti a német anyanyelvűek lapp nyelvtanulását és segédeszköze lesz a lapp anyanyelvűek német nyelvtanulásának.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

О. Е. Поляков–J. Rueter: Мокшень и эрзянь кяльхень фкакс- и аф фкаксшисна. Синь валлувксна. / Эрзянь ди мокшонь кельтнень вейкекс- ды аволь вейкекчист. Сынст валлувост. / Сопоставительная грамматика мокшанского и эрзянского языков. Лексический состав. Красный Октябрь типографиясь, Саранск 2004. 264 л. ISBN 5 7493 0772 9

Értékes gyűjteménnyel gazdagította a mordvin nyelv kutatását a Мордовский Государственный Университет támogatásával megjelent kétnyelvű nyelvtankönyv. A szerzők az erzát és moksát önálló nyelvként kezelik, azonosságait és különbségeiket erza és moksa nyelven mutatják be. A szabályokba foglalt nyelvtant egy erza–moksa–orosz egybevető szótár követi.

A kötet első része a moksául írt nyelvtörténet (7–13), amelyet egy, az erzát és a moksát összehasonlító elemzés követ (13–40). Mivel az egyes fejezetek tartalmukban nem térnek el, így recenzióban az áttekinthetőség és egyszerűség kedvéért csak az erza anyagot mutatom be (41–71). A szerzők a következő fontosabb kérdésekkel foglalkoznak: az erza és a moksa helye az uráli nyelvek között; hol éltek az erzák és a moksák elődei; volt-e közös ősnyelve az erzáknak és a moksáknak. A kötet alkotói úgy vélik, hogy ezt a közös szókinccs, a hangrendszer, a morfológia és a szintaxis bizonyítja. Említést tesznek a közös nyelv felbomlásáról, amely felfogásuk szerint két önálló nyelv kialakulásához vezetett. Minduntalan felmerül bennem a dilemma, hogy ha az erzák és moksák önmagukat konzekvensen elkülönítik, miért van szükség mégis az egységük hangsúlyo-

zására (pl. a *мокиэрзя* népnév használatával)? Sajnos, erre ebben a kötetben nem kapunk választ (a kérdés bővebb szakirodalmához vö. például Zaicz Gábor cikkét a FUD 3. számában).

Az előszóban (*Икельце валось*) az erzák és moksák jelenlegi élőhelyeiről, írásos emlékeikről, a kutatástörténetről, az areális hatásokról, a közoktatás helyzetéről és művészetükről kapunk képet.

Az *Эрзянь ды мокионь кельтне уралонь племань лия кельтнень ютксо* (Az erza és moksa nyelv az uráli nyelvek között) c. fejezetben a mordvin nyelv történetét írják meg az urálitól a Volga–Oka–Szura–Moksa folyók közötti térségben beszélt nyelv VII. századi állapotáig. Az uráli rokonságot közismert etimológiákkal támasztják alá. A szerzők óvatosan feltételezik egy közös mordvin–cseremisiz alapszókincs meglétét, de az általuk bemutatott etimológiák ezt nem támasztják alá. Az egykori együttélés koráról (*Косо эрсесть эрзятнень ды мокиотнень покитяст?* – Hol éltek az erza és moksa elődök?) és a hajdani areális kapcsolatokról (*Покитянок шабраст* – Elődeink szomszédai) szóló fejezetben szintén megemlítik a szóeredettan bizonyítékait, de nem foglalnak úgy állást a volgai egység kérdésében, ahogy megtette ezt Bereczki Gábor, Danilo Gheno, Keresztes László vagy Zaicz Gábor. A csekély cseremisiz hatás mellett a szerzők áttekintik a mordvin nyelvet ért idegen hatásokat, az I. évezredi iránitól a volgai-bolgáron, a csuvason és a tatáron át a mai orosz kontaktusokig. A mordvin nyelvi egység felbomlásának okát éppen a volgai-bolgár és az orosz népek és nyelvek harcával magyarázzák. A szerzők konklúziója szerint létezett olyan mordvin nép, amelynek egységes kultúrája és nyelve volt, de tagjai más-más hatalmi erők oldalán állva más-más területre szóródtak szét a X–XII. század folyamán. Ez a térbeli távolság később nyelvi változásokat eredményezett. Közismert, hogy az orosz nyelv hatása – különösen a XV–XVI. századtól kezdve – a legerősebb és leghosszantartóbb. Ennek sokkal több, sokkal fontosabb nyelvi eredményei is voltak (a szókincs, a névrendszer eloroszosodása), mint a kötetben említett mondatszerkezeti változások vagy éppen a kötőszavak használatára gyakorolt orosz hatás.

Az erza és moksa azonosságait és különbségeit (*Эрзянь ды мокионь кельтнень вейкекс- ды аволь вейкексчист*) bemutató fejezetben (47–70) elsőként a betűhasználatra térnek ki a szerzők (sajnos nem derül ki egyértelműen a betűk hangértéke, pedig a jelölési problémák főként a moksa redukált hangok és a palatalizáció okán állandóan előkerülnek). Ezt követően a hangtörvényeket (hangrend, illeszkedés és a sandhi jelenség) írják le.

A fonetikai, fonológiai részt a morfológia követi, amelyben a két nyelv ragozási paradigmái kapnak helyet. Az erza és moksa alakokat a következőképpen állítják párhuzamba: az indeterminatív és determinatív névszói esetragok, majd a

birtokos személyragok felsorolása után az igei szuffixumokat rendszerezik. A felsorolást az igemódokkal zárják. A tipográfiának is köszönhetően szembetűnő a határozott ragozás hiányos paradigmarendszere első és második személyben mind az erza, mind a moksa leírásakor. Az alaktani rendszerezés után szófajtani ismeretekkel bővül a kötet. – Jó lett volna, ha a könyvben helyett kapott volna egy, a szóképzést és a szintaktikai jelenségeket tárgyaló alfejezet is.

A legnagyobb egység, a mű második része, a szótár (71–260). Felépítése a következő: az első oszlopban az erza szavak találhatóak, ennek a második oszlopban a moksa párhuzamok (illetve jelentései) szerepelnek, a harmadikban pedig az orosz megfelelőik (ennek analógiájára készült a moksa–erza–orosz rész). A szósorok elrendezésére sem szófaji, sem fogalmi csoportok nem adnak magyarázatot. Maguk a szótárszerkesztők is csak az alfabetikus sorrendről írnak, valamint arról, hogy irodalmi és nyelvjárási szavakat is felvettek, ezekről azonban semmiféle jelölés nem tájékoztat. A három, egymás melletti szóoszlop etimológiai kutatásokra nem alkalmas.

Ha alaposabban megnézzük a szólistát, akkor kiderül, hogy az erza és moksa szavak kb. 80%-a azonos. A rokon tövek segítségével szembeállíthatók a nyelvtani fejezetekben leírt jellegzetes hang- és alaktani eltérések. Ha teljes statisztikát készítenénk, szembeütné az orosz jövevényszavak történeti, területi vagy szókincsbeli rétegződése is (ezek fogalmi köreit a 44. oldalon egyébként olvashatjuk).

A kötet – apróbb hiányosságai ellenére is – értékes kezdeményezés: a jövőben a mordvin nyelv egységéről folytatott viták hasznos kézikönyve lehet.

FODOR GYÖRGY

Aleksandr Feoktistov–Sirikka Saarinen: Mokšamordvan murteet

MSFOu 249. The Finno-Ugrian Society, Helsinki 2005. 435 l.

ISSN 0355 0230, ISBN 952 515 086 0

Az erza prozódiairól és erza szóhangsúlyról szóló értekezések után (MSFOu 245; 246) időszerű volt egy újabb moksa gyűjteményes kötet kiadása. A könyvet a moksa nyelvjárások kutatásának mérföldköveként üdvözölhetjük: átfogó, egységes monográfia kíván lenni, amire ebben a témakörben eddig nem volt példa. Miért gyűjteményes? Mert az időközben elhalálozott, kiváló moksa nyelvész, A. P. Feoktistov [a továbbiakban Feoktyisztov] (1928–2004)

által összeállított dialektológiai munkáról van szó. A kötet Eeva Herrala (az 1998-as moksa-mordvin–finn szótár társszerzője Feoktyisztovval együtt) szerkesztésében és Sirkka Saarinen (Turku) gondozásában jelent meg. A szövegrendezés nehézségeiben N. Kabajeva (nyelvjárásleírás-kommentár), Ny. Agafonova (adat-meghatározás) és V. Scsankina (fordítási javaslatok) segítettek.

A turkui és a szaranszki egyetem együttműködése az 1990-es évek eleje óta tart. Célul a Volga-menti area nyelveinek feltérképezését (nyelvjáráskutatás, szótárkészítés) tűzték ki. Ennek egyik eredménye ez a kötet, amely gyakorlatilag a Feoktyisztov-életmű lezárásának tekinthető, hiszen a tudósok szándékában állt egy monográfia megírása a moksa-mordvin nyelvjárásokról. A könyv nemcsak tudományos, hanem pedagógia értékeket is képvisel, hiszen Feoktyisztov a szövegeket elemzésre szánta, s a hallgatók munkáját segítő jegyzetekkel látta el, Saarinen pedig finnre fordította azokat (átírásai követik a nemzetközi finnugor átírást).

A kötet első részében a szerzők a mordvin tudománytörténet és nyelvjáráskutatás (9–60) eredményeit tekintik át.

Elsőként a kötetszerkesztés általános elveinek (9–12) megfogalmazására került sor. A szerzők a jelenkori finnugrisztika egyik legfontosabb feladatának tartják az areális nyelvészeti kutatások kiteljesítését, a dialektológiai vizsgálatokat, a nyelvjárási atlaszok összeállítását, az izoglosszák feltérképezését. A mordvin nyelv kapcsán ilyen jellegű kutatásokkal az 1920-as évektől, Bubrih munkásságától számolhatunk. Az első mordvin kezdeményezés pedig éppen Feoktyisztov korábbi munkatársainak köszönhetően (társszerzők: Objedkin és Csudajeva), 1960-ban látott napvilágot *Вопросник для собирания сведений по диалектам мордовских (мокшанского и эрзянского) языков* címmel.

A nyelvjáráskutatás elősegítette más nyelvészeti ágak fejlődését is. Lehetőség kínálkozott fonetikai, fonológiai, morfológiai és szintaktikai vizsgálatok elvégzésére. A nyelvi változások feltérképezése, a nyelvjárások osztályozása komoly terepmunkát igényelt. A helyszíni gyűjtések anyagot adtak az archeológus, az etnográfus, a folklorista kezébe is. A nyelvi atlasz elkészítéséhez több tudományterület képviselőit kellett bevonni.

A kutatók előtt alapvetően két cél lebegett: a diakrón hatások leírása (mennyire őrizték meg az egyes nyelvjárások az ősmordvin elemeket az iráni, török és szláv nyelvi hatások ideje alatt és ellenére) és a szinkrón jelenségek bemutatása (mely nyelvek indukálják a változást; hogyan hatnak egymásra a mordvin nyelvjárások és a nem finnugor nyelvek/nyelvjárások a

Volga-menti nyelvi areában). Kulcsfogalmak: konvergencia, divergencia, kolonizáció, migráció, expanzió.

A nyelvjárások harca az irodalmi nyelv szerepköréért az 1930-as évektől mutatható ki. Az egységes erza és moksa irodalmi nyelvekből később egy közös mordvin irodalmi nyelvet kívántak létrehozni (a vita ma sem zárult le megnyugtatóan).

A *Johdanto* alfejezetei között a mordvin nyelvjáráskutatás történetéről (12–46) olvashatunk Jordanestól napjainkig. A tudománytörténeti érdekességek (mesterek és tanítványok, tudósnaplók részletei, kamcsatkai expedíciók) mellett szó esik a terepmunka nehézségeiről is: a gyűjtések módjai és körülményei; a mordvin anyagok fellelhetősége; az adatok állapota; a fonetikus átírás problémái; a merják, a muromák és a karatájok nyomai; a településnevek változásai. A kutatástörténet során megfigyelhető, ahogy a nagy expedíciók után a cári birodalom „fehér foltokkal tűzdelt térképe” megtelik színnel, az izoglosszák körvonalazódnak (pontos határai még ma sem, hiszen ezek mindig mozognak). A filológiai pontos anyagmeghatározás segít eligazodni az XVI–XIX. század és a szovjet éra kutatástörténetében. A *Mordvan murrealueen ja niiden puhujien historia* fejezet egyfajta „kismonográfia”: mintaszerűen foglalja össze a mordvin nyelvjárásokat területi és történeti szempontokból.

A nyelvjárás szövegek (46–378) a következő műfaji megoszlást mutatják: elbeszélések, dalok, legendák, mesék, versek (általában énekelhetők). Ezek a szövegek javarészt személyekről, családról, a cárról vagy a falu életét meghatározó eseményekről szólnak. A gyűjtés helye pontosan meg van adva, a szövegek nyelvjárás csoportokba vannak sorolva, így könnyen azonosíthatók a térképen (58–59. oldal) a nyelvészetileg elemezhető hang-, alak-, szó- és mondattani változások és a gyűjtés útvonala is. A *Mokšan murteiden jaottelu* fejezet hang- és alaktani kritériumai segítenek az eligazodásban.

Sirkka Saarinen több ízben hangsúlyozta, hogy a nyelvjárások éles elkülönítése nem konzekvens tudós magatartás, hanem mesterkélt és felelőtlen vonalrajzolás. Ezt a térképen góccokkal, foltokkal, elmosódott vonalakkal lenne érdemes jelezni.

A gyűjtött adatok rendszerezése mintaszerű tudós magatartásról tanúskodik (378–381). Ahol szükséges, megadják a település nevének finnugor átíratát is, pl:

gyűjtés helye	ideje	adatközlő neve	szül. éve
с. Левжа (<i>levža, levži</i>) Рузаевского района	1971	И. Ф. Чумакова	1910

66 gyűjtőpontot sorolnak fel, melyek közül a legkorábban 1956 áprilisában, a legkésőbbin pedig 2003 márciusában jártak (az adatközlők legidősebbike 1901-ben született, míg a legfiatalabb alany 1973-as volt). Feoktysztov tehát mintegy 50 év munkáját foglalta össze. Több ízben gyűjtött (1950-es évek vége, 1960-as évek vége, 1970-es évek eleje és a 2000-es évek eleje), adatait folyamatosan publikálta (haláláig aktív kutató volt). Körültekintően rendszerezett, figyelembe vette a nem, a kor és a lakhely befolyásoló hatásait, tehát úgymond szociolingvisztikai kutatásokat is folytatott. (Bár adatközlőinek túlnyomó többsége nő és 60 év feletti, ennek oka pusztán szociológiai, ez nem befolyásolja az eredmény tudományos értékét).

A kötet utolsó ötödében kap helyet egy szakirodalmi bibliográfia (381–387), amely mind a nyelvtörténeti, mind a szinkrón kutatásokat folytató szakembereknek figyelmébe ajánlandó. A 117 tagú jegyzékben a legfontosabb történeti és gyűjteményes munkák és a leghasznosabb szakfolyóiratok találhatóak meg.

A *Mordvalaisten lukumäärä ja asuma-alueet* c. rész (387–435) adatgazdag statisztikai összegzés (mordvinok lakta közigazgatási egységek; 1989-es és 2002-es népszámlálási adatok).

Némi összegzést magam is végeztem: 1989-ben a Mordvin Köztársaságban 313 420 mordvin élt, míg azon kívül, 27 területi egységben (край, область, округ, республика) 666 293 (összesen tehát: 979 713). 2002-ben számuk a köztársaságban 283 861-re (–10%), a többi (itt már) 48 kerületben pedig 546 978-ra csökkent (–18%); összlétszámuk 830 839-re esett vissza (–16%). A migráció és az elvándorlás mértéke veszélyes méreteket öltött.

A kötet hasznos része a mordvin települések névjegyzéke (*Venäjän federaation lääneissä, tasavalloissa ja alueilla*), itt 22 nagyobb közigazgatási egység 1222 településnevét találhatjuk meg, a járások feltüntetésével.

Összességében elmondható, hogy mind a tudós (legyen nyelvész, folklorista, vagy akár irodalomtörténész), mind a mordvinok iránt érdeklődő hallgatók, vagy akár a nem szakmabeliek számára is tanulságos lehet a kötet tanulmányozása. Egyrészt az igényes szerkesztése, adatolása végett, de legfőképpen az olvasható, művészi igénnyel finnre is lefordított szövegek miatt ajánlom tanulmányozásra.

FODOR GYÖRGY

**Н. В. Казаева: Апеллятивная лексика
в топонимии Республики Мордовия**
Типография Красный Октябрь, Саранск 2005.
ISBN 5 7493 0900 2

Nyina Kazajeva, a fiatalabb mordvin névtanos nemzedék legkiemelkedőbb kutatója ismét új könyvvel jelentkezett (előző kötetét, az erza földrajzi nevek lexikai-szemantikai jellemzését ugyanennek a folyóiratnak a 9. számában, 2002-ben méltattam). Legújabb opusza a Mordvin Köztársaság köznévi eredetű helyneveinek alapos, több szempontú feldolgozása.

A mű két fő részre oszlik. Az első egységben a szerző az általa feldolgozott jelentős helynévanyag szemantikai elemzését adja közre. A bevezető, elméleti alapvetésben (6–10) örömmel olvastam, hogy Kazajeva a korábbi, hagyományos mordvin helynévtan keretein túlmutató szempontrendszer alkalmaz: megkülönbözteti a) az önálló neveket (amikor a köznévi minden formai átalakulás nélkül válik helynévvé, pl. *lej* 'folyó' > *Lej* víznév); b) az orosz terminológiában determinánsnak nevezett elemeket (*Ínelej* < *íne* 'nagy'); és c) a jelzői szerepben álló elemeket (*Lejlatko* víznév < *lej* + *latko* 'vízmosás').

A szerző az alábbi szemantikai csoportokat különíti el: 1) víznevek, 2) térszíni formák, 3) növényzet, 4) állatvilág, 5) településfajták, 6) gazdasági élet, 7) szellemi szféra, szociális és etnikai viszonyok, 8) térbeli viszonyok, 9) metaforikus nevek. Az egyes csoportokon belül a földrajzi köznevek mindhárom fentebb jelzett pozícióban előfordulhatnak.

1) A szerző 32 vízrajzi köznevet gyűjtött össze (10–17). Ezek egy része mordvin (pl. *erke*¹ 'tó', *lej* 'folyó', *lejpra* 'forrás', *lišma* 'forrás', *šolt* 'mesterséges tó', *ved* 'víz'), más része azonban olyan orosz eredetű szó, amely mára már a mordvin névrendszer részévé vált (pl. *bolota* 'mocsár', *istok* 'forrás', *kluč* 'forrás', *ožora* 'tó', *prud* 'mesterséges tó', *rodnik* 'forrás'). Kazajevának abban igaza van, hogy a *Kalma kuža aloň bolotas* (szó szerint 'temető + tisztás + alatti + mocsár'), *Pandoňpraň klučka* ('hegytető + forrás') típusú nevek már valóban a mordvin névkincs tagjának számítanak, azt azonban csak helyi, mélyreható szociolingvisztikai vizsgálatokkal lehetne meghatározni, hogy az *Istok*, *Ožerki*, *Ušt-Rahmanovka* típusú nevek orosz vagy mordvin névnek számítanak-e.

A szerző a finnugor eredetű szavak eredetét is feltünteti (a SKES helyett/mellett mindenütt lehetett volna az UEW-t használni forrásként; fontos pozi-

¹ Az áttekinthetőség kedvéért csak az erza adatokat közlöm. Minden nevet – akár mordvin, akár orosz eredetűről van szó – latin betűs átírásban adok közre.

tívum, hogy a szerző több, nem orosz nyelvű forrást is felhasznál). Több mint vitatott a *sar, sara, sura, zara* 'folyóág, mellékfolyó' szavak finnugor etimológiája (egyáltalán: megléte), nem lehet összefüggésbe hozni a fi. *haara* '(folyó)ág', karj. *soara* 'elágazás', ill. md. *šuro* 'szarv' lexémákkal.

2) Térszínformák, 21 elem (17–22). Kazajeva itt két alcsoportot különít el, a pozitív (kiemelkedés) és negatív (mélyedés) szemléletű megnevezéseket, pl. *pando* 'hegy, domb', *pandopr'a* 'hegytető', *lašmo* 'mélyedés'; itt is bőven vannak orosz eredetű elemek: *bugor, gora; dol, jama, kanava* stb. Vitathatónak érzem a *latko* 'szakadék, árok, gödör' és *lašmo* 'mélyedés' idesorolását, ez a köznév ugyanis inkább víznevek megnevezésére szolgál, hasonlóan az orosz eredetű *ovrag*-hoz. Vitatottnak tartom a *mar* 'domb, kiemelkedés', *tav* 'kő, szikla, kiemelkedés' és főleg az *ur* 'hegy' etimológiáját – a mari párhuzamok (*Urgakš, Uržumka*) nem adnak megnyugtató megoldást.

3) Élővilágra utaló nevek, 72 elem (22–36). Ez a legnagyobb s egyben legszerteágazóbb csoport, ide tartoznak az erdő és részeinek megnevezései (*vir* 'erdő', *kužo* 'erdei tisztás', *pora* 'liget', *pulo* 'liget'), a fanevek (*kal* 'fűzfá', *ki'ej* 'nyírfá', *kuz* 'lucfenyő', *l'epe* 'éger', *piče* 'erdei fenyő', *poj* 'nyárfá'), a fűfélék, gombák, bogyók (*gor'ipov* 'boglárka', *kirmalav* 'bojtorján', *nud'ej* 'nád', *pango* 'gomba'), a kultúrnövények nevei (*kaňst* 'kender', *kapsta* 'káposzta') stb., természetesen itt is bőséges orosz eredetű szókinccsel.

4) Hasonlóan tarka az állatvilágra utaló nevek csoportja is (36–44, 63 elem): vad- és háziállatok (*alaša* 'ló', *numolo* 'nyúl', *ovto* 'medve', *vaz* 'borjú', *ve'giz* 'farkas'), madarak (*kargo* 'daru', *pišmar* 'seregély', *varaka* 'varjú'), egyéb állatok (*štuka* 'csuka', *šeške* 'szúnyog', *vatrakš* 'béka') stb.

5) Településfajták, 23 elem (44–49), pl. *vel'e* 'falú', *oš* 'város'. Nem véletlen, hogy éppen ebben a csoportban óriási az orosz elemek fölénye: a XV–XVI. századtól tartó folyamatos betelepülés a névrendszerben is éreztette hatását (*gorod, hutor, počinka, pošolka, sloboda, šelišča, višelka* stb.). A mordvin névrendszer legalapvetőbb eleme, a *vel'e* etimológiája nem pontos (ennek toponománságára minősítéséről később szólok).

6) A gazdasági életre utaló megnevezések, 92 elem (49–67). Kazajeva itt négy alcsoportot különít el: falusi élet, földművelés (*pakša* 'mező', *pire* 'kert', *saňd'avks* 'irtás'), épített környezet (*ambar* 'hombár', *ved'gev* 'vízimalom'), közlekedéssel kapcsolatos szavak (*ki* 'út', *sed* 'híd'); a negyedik kategória, az ember gazdasági tevékenységével kapcsolatos szavak (*čovar* 'homok', *d'ogot* 'kátrány', *kev* 'kő', *levš* 'háncs', *muško* 'kender', *šovoň* 'agyag', *torf* 'tőzeg' stb.) eléggé heterogén halmazt alkotnak, ezen lehetett volna egy kicsit finomítani. Összességében a 92 lexéma túl sok ahhoz, hogy homogén csoportot alkossanak. Itt is nagyon sok orosz elemmel találkozhatunk.

7) Szellemi szféra, szociális és etnikai viszonyok, 54 elem (67–75). Alcsoportjai: vallási élet (*k'rost* 'kereszt', *oznoma* 'ima'); társadalmi-szociális helyzet, foglalkozás (ez is túl tág kategória, hiszen ide tartozik az *ava* 'anya', *t'ejt'er* 'lány'; *inazor* 'cár', *saldat* 'katona', *učitel'* 'tanító' egyaránt); és etnikai hovatarozás (*veške* 'csuvas', *latiž* 'lett', *mokša*, *ruz* 'orosz' stb.).

8) Térbeli viszonyok, 19 elem (76–81): *al* 'alsó része vminek', *centra* 'közép', *jonks* 'oldal', *malaso* 'közel' stb.

9) Metaforikus elnevezések, 48 elem (81–89). Ez talán a „legizgalmasabb” kategória, olyan nevek tartoznak ide, mint pl. *Pesok kel'* 'homok + nyelv', *Peke* 'has', *Pokš sel'me* 'nagy + szem'; *Keče lišma* 'merőkanál + forrás', *Pačalgo erke* 'serpenyő + tó', *Tarvaz lejb'ra* 'sarló + forrás' (de a *Tarvaz-Molot* 'sarló-kalapács' inkább a 7. csoportba tartozik). Úgy vélem, a *potmo* 'vminek a belseje, belső része' talán nem ide, hanem a településfajtákhoz sorolható (hiszen a jelentése 'távoli, erdei településsé' változott).

Számításaim szerint Kazajeva 424 földrajzi köznevet (vagy köznévként viselkedő elemet) kategorizál, jól adatolt, bőséges példaanyaggal felszerelve. Kategóriái alapvetően jóknak tűnnek, bár egy-két helyen lehetne finomítani az alcsoportokon, a besorolási elveken. Egy komolyabb észrevételem van: noha a könyv elején elkülöníti az egyelemű neveket, a determinásokat (alaptagokat) és a bővítményeket, az egyes címszavakhoz besorolt helyneveket mégsem e szerint, hanem „ömlesztve” adja közre, pedig egyáltalán nem mindegy, hogy pl. a *lej* 'folyó', *vele* 'falu', *čovar* 'homok', *kilej* 'nyírfa', *ovto* 'medve' stb. alaptagként vagy bővítményként szerepel (ráadásul ez a felosztás további névrendszertani következtetések levonására adhatna lehetőséget, s ennek alapján le lehetne írni a mordvin és orosz eredetű elemek „viselkedését” is).

2. A könyv második része a szerkezeti elemzés (89–120). A szerző – a hagyományos mordvin névtani iskolát követve – három csoportba sorolja a toponimákat: szintaktikai, lexikai és morfológiai úton létrejött nevekről beszél. Az első csoport, azaz az összetett nevek halmaza a legelterjedtebb mordvin névalkotási modell. Kazajeva az előtagok szófaja alapján megkülönböztet főnévi (*Tumo latko* 'tölgy + vízmosás'), melléknévi (*Ravža vir'* 'fekete + erdő'), számnévi (*Šišem lišmap'ra* 'hét + forrás') és határozói (*Vasolo vir'* 'távol + erdő') szerkezeteket. A kéttagú neveken kívül az egyes csoportokban három- és négykomponensű neveket is adatol, sőt egy ízben ötrészeset is közöl (*Siré velen' gubor aldoñ erkoñe* 'öreg + falu-Gen + halom + alól + tavacska').

A lexikai típus tulajdonképpen az egyelemű nevek halmaza (magyar terminológiával: névként szereplő sajátosságjelölő szó), pl. *Latko* helynév < *latko* 'vízmosás', *Kal'* hn. < *kal'* 'fűzfa', *Kuž* hn. < *kužo* 'erdei tisztás' stb.

A morfológiai úton keletkezett nevek csoportjába a szuffixációval létrejött toponimák tartoznak. A helynévképző szuffixumok – orosz terminológiával: toponimák – a mordvin helynévkincs fontos csoportját alkotják. A szerző itt négy toponimáról – *bije/bijo/buje*, *e'le/a'le/a'li/ä'le/le*, *l'ej/l'äj/laj/nej/la*, *kužo/kuža/kuž/guž/guža/gužo/kuši/guši* – szól részletesen. A toponimák kérdésére részletesebben ki kell térnem, mert úgy gondolom, hogy itt alapvető szemléletbeli (és terminológiai) különbségről van szó. A mordvin helynevek legjelentősebb csoportját – a magyar névtani iskola szemléletmódját alkalmazva – a grammatikai szerkesztéssel létrejött nevek alkotják. Ebbe a csoportba tehát olyan kételemű nevek sorolhatók, amelyeknek utótagja valamilyen földrajzi köznévi; Mordvinföld településnevei között a *vel'e* 'falú' és a *bijo* 'nemzetség, törzs, ill. annak szállásterülete' alaptagok fordulnak elő nagy számban, a víznevek között pedig a *l'ej* 'folyó' utótag a leggyakoribb. Mindezek mellett persze léteznek morfológiai úton alakult nevek is, de ide én csak az eredetileg is képzőként funkcionáló elemeket sorolom: *-ka*, *-ov/-jev(o)*, *-in(o)*. (Az orosz grammatikai nemekhez való igazodás során a mordvin nevek is gyakran vettek fel valamilyen szuffixumot, de erre most nem térek ki.) A kérdést nagyon leegyszerűsítve: a grammatikai szerkesztésmód elsősorban a mordvin, míg a morfológiai út az orosz eredetű nevek sajátossága.

Mindebből meglátásom szerint az következik, hogy a könyvben felsorolt négy toponimák nem szuffixum, hanem a szintagmatikus úton létrejött összetételek alaptagjai. A különböző alakváltozatok (*e'le*, *laj*, *nej*, *guši* stb.) szintén nem toponimák, ezek csak az adott alaptagok bizonyos hangtani helyzetben létrejött variációi.

Kazajeva a fejezet második részében az egyéb szuffixumokat tárgyalja, itt a valódi (helynév)képzők (*-ka*, *-ovka*) mellett feltünteti a pogány kori mordvin személynévképzőket (pl. *-d'ej*, *-man*, *-mas*, *-nza*; ezek a személynévek minden változtatás nélkül váltak helynévvé, pl. *Tongaj*, *Akšov*, *Väžd'ej*) és néhány, jelenleg képzővé agglutinálódó lexémát is (*alks*, *lango*, *nal*, *pra*).

A kötetet összefoglalás (121–126, szépen rendezett rövidítésjegyzék (128–133), bőséges irodalomjegyzék (134–139) és a mordvin földrajzi köznévek jegyzéke (140–151) zárja.

Kazajeva munkája nagyszabású vállalkozás, a Mordvin Köztársaság köznévi eredetű helyneveinek monografikus feldolgozása. A szerző rendkívül nagy névanyagot dolgozott fel, a szemantikai csoportosítás megalapozott, logikus, részletgazdag. A szerkezeti elemzéshez talán más szempontrendszert is lehetett volna alkalmazni, de ez mit sem von le a mű egészének értékéből. A monográfia a mordvin névtani kutatások megkerülhetetlen alapműve lesz.

MATICSÁK SÁNDOR

**Mészáros Edit: Erza-mordvin–magyar hangosszótár
(szövegekkel és ragozási táblázatokkal)**

CD-ROM. Szeged 2005.

Mészáros Edit új lexikográfiai munkával jelentkezett: nemrég látott napvilágot ötletes kezdeményezése, az *Erza-mordvin–magyar hangosszótár (Eržan vajgeľev valks)*, melynek munkálataiban Nyina Kazajeva mordvin nyelvész működött közre (a programozásért Prim András felelt, lektorként Felföldi Ágnes segítette a szerző munkáját).

A tanítás és a kutatómunka során egyaránt nagyon hasznos CD szóanyaga Mészáros Edit (és a nemrégiben elhunyt Raisza Sirmankina) korábbi munkáin alapul (vö. Mészáros–Sirmankina: *Erza-mordvin–magyar szótár*. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Szombathely, 2003).

Az igényes kivitelű CD nyitólapja világos szerkezetű (mindig örömmel tölt el, ha egy oktatóanyag nem ugrál, nem lő, nem akarja a Holdra juttani a tanulót stb.). A nyugodt menüsor hat pontot kínál fel, ezek: 1) Tudnivalók; 2) Erza-mordvin–magyar hangosszótár; 3) Magyar–erza-mordvin szójegyzék; 4) Mesék, versek; 5) Ragozási táblázatok; 6) Névjegy. Haladjunk sorban!

1. Tudnivalók. Nevéhez méltó információkat nyerhetünk itt: tartalomjegyzék; tudnivalók a hangosszótár használatához (a szótári rész cirill betűs, az alakváltozatok segítenek eligazodni a régi és új helyesírás rejtelmében; s itt szól a szerző a szótári alakok felszereltségéről is); rövidítések, jelek magyarul, erzául; helyet kap itt a cirill ábécé is; s végül útmutatót kapunk a CD használatához (apróbb kritika: nekem hiányzik a „visszanyíl”, helyette mindig a tartalomra kell rákattintani).

2. Erza-mordvin–magyar hangosszótár, a CD „főanyaga”. A szótári kép három hasábra van osztva, ez először kis gondot okoz, de – miután beletanul a felhasználó – nagyon könnyen tud ugrálni a hasábok között, s nagyon sok hasznos „összeköttetést” talál. (Éppen ez adja egy elektronikus szótár létjogosultságát, hiszen a hagyományos lapozgatással nem tudunk olyan rejtett összefüggésekre, olyan szócsoportokra rábukkanni, amelyek a jól megszerkesztett linkek segítségével pillanatok alatt elérhetővé válnak.) Az első hasábban az erza-mordvin szavak (ábécérendes) listáját olvashatjuk. Kettős kattintással meg is hallgathatjuk a szavakat, Kazajeva előadásában. A jobb oldali hasábban a szótár szócikkét kapjuk meg, linkekkel bőségesen felszerelve. A középső hasáb a szótárban való keresést segíti: a szócikkekben „megbúvó” hasznos információkat (szókapcsolatokat, kifejezéseket) lehet itt előcsalogatni.

3. Magyar–erza-mordvin szójegyzék. Ez a szótár magyar anyagát tartalmazza (a szerző ezért nem is szótárnak, hanem csak szójegyzéknek nevezi), ez egyfajta „fordított szótár” tehát. Felépítése hasonlít az erza–magyar szótárához.

4. Mesék, versek. A CD-n négy népmese (*Кезэрень ёвкске; Ёжов Муколь; Ловняське; Диль-диль, атине*) és öt vers (Arapovtól három, Nagykin-től két költemény) kapott helyet, ezeket szintén Kazajeva előadásában hallhatjuk. Tudom, a külső szemlélőnek semmi sem drága, de nagyon hasznos lenne, ha a CD következő kiadásaiban ez a menüpont több más művel bővülne, a tanításban ezt az anyagot sikerrel tudnánk használni!

5. Ragozási táblázatok. A hasznos táblázatok az ige- és a névszóragozást mutatják be (az indet. ind. praesentstől a det. desiderativuson át a birtokos személyragokig) egyszerű, világos szerkezetű formában.

6. A névjegy a szerzők, közreműködők adatait tartalmazza.

A szótár újszerű, úttörő vállalkozás. Jó lenne, ha a közeljövőben több – hasonlóan gondosan elkészített, hasonlóan világos szerkezetű, hasonlóan könnyen kezelhető – hangosszótár készülne a többi kisebb finugor nyelvből is.

MATICSÁK SÁNDOR

Од вейсэньлув (Újszövetség erzául)

Библиянь Ютавтомань Институтось, Хельсинки–Саранск 2006.

ISBN 952 563 400 0

2006 elején jelent meg az erza Újszövetség-fordítás a helsinki Bibliafordító Intézet kiadásában, de szaranszki nyomtatásban. Amint az Intézet áprilisi, tagoknak szóló leveléből kiderül (Raamatunkäännösinstituutti, Helsinki, Ystävyyskirje, huhtikuu), az Újszövetség erza fordítását február 21-e óta, a szaranszki kiadás tiszteletére rendezett ünneptől kezdve hivatalosan is használják a Mordvinföldön és a köztársaság határain kívül élő mordvinok.

Az új erza fordítás térképekkel és magyarázatokkal együtt 580 oldal terjedelmű. Az első hat oldalon bevezetőket, köszönetnyilvánításokat találunk (a fordítók: N. Sz. Aduskina, G. I. Batkov, G. I. Gorbunov, G. Sz. Gjevjatkin, D. Ty. Nagykin és T. Sz. Bargova), ezt a tartalomjegyzék, majd maga az Újszövetség követi (az 538. oldalig).

A könyv elején Varszonofij szaranszki és mordvinföldi érsek ajánlását olvashatjuk erzául. Ezután a Bibliafordító Intézet üdvözlő szavai következnek, szintén erzául. Ez a köszöntő rész egyben egy általános és nagyon vázlatos

ismertetést tartalmaz a Bibliáról, annak két fő részéről, majd az Újszövetség bemutatása következik. Néhány szóban megemlíti a fordítás körülményeit is. A harmadik köszöntő szöveg az erza nyelvű bibliafordítás történetéről szól röviden (szintén erzául).

A kis nyelvekre történő bibliafordításoknak nagy jelentőségük van az egyes népek irodalmi nyelvének fejlődésében. Sok esetben pedig ez a nyelv megújításának és megtartásának egyetlen lehetősége. Így van ez az erzánál is, ahol a XVIII. században indultak meg a fordítások, ezek nagyrészt vallásos szövegek – kezdetben imák, katekizmusok – voltak. Az első erza nyelvű Újszövetség-fordítás 1821-ben jelent meg az orosz bibliaszövetség (Российское Библейское Общество) kiadásában. 1822-ben látott napvilágot Máté evangéliuma a Pravoszláv Misszionáriustársaság (Православное Миссионерское Общество) kiadásában. A XIX. sz. 20-as éveiben megjelent mind a négy evangélium ugyanennek a társaságnak a gondozásában. Ez meglehetősen nagy lépés volt az erza irodalmi nyelv alakulásában. Azt is tudjuk viszont, hogy ezekben a fordításokban még nagy számban szerepeltek az oroszból átvett szavak, főleg az egyházi szakszókincs területén, de nem sokat bajlódtak a Mordvinföldön nem őshonos állatok, növények mordvinosításával sem.

A következő fordítási hullámban, a XIX. sz. második felétől több fordítás is született az Újszövetség egyes részeiből, teljes fordításra azonban nem volt lehetőség: 1865-ben jelent meg a Máté evangéliuma Londonban, majd 1882-ben a Pravoszláv Misszionáriustársaság kiadásában. Ezt Lukács evangéliumának fordítása követte 1889-ben, 1890-ben és 1897-ben. 1910-ben látott napvilágot a négy evangélium a Kazanyi Bibliatársaság fordításában, amelyben nagy szerepe volt Jurtovnak és Jevszevjevnek is.

A fordítómunka, főleg külföldi segédlettel a XX. század 70-es éveiben folytatódott, a Bibliafordító Intézet támogatásával. 1973-ban újra kiadták a négy evangélium 1910-es fordítását, majd megkezdődött az Újszövetség egyes részeinek ismételt lefordítása. A Szovjetunió felbomlása után felgyorsultak a munkálatok, egymás után jelentek meg az újabb fordítások erzául: János evangéliuma (1990), Márk evangéliuma (1995), Lukács evangéliuma és az Apostolok Cselekedetei (1996), Máté evangéliuma (1998). Gyerekek számára két kötet is napvilágot látott: Jézus élete (1991) és Bibliai olvasmányok (1993) címmel.

Ezek a munkák már nemcsak arra irányultak, hogy lefordítsák a szövegeket az adott célnyelvre, hanem arra is, hogy az adott nyelven új, modern, a mai életnek is megfelelő szókincset, ill. terminológiát hozzanak létre, majd honosítsanak meg. Ebből a szempontból az új fordítások kulcsfontosságúak, hiszen remélhetőleg motiváló erejűek lesznek a vallásos nyelvhasználók körében.

A jelen Újszövetség-fordítás is több kisebb lépésben készült, főleg az 1990-es években, az egész munka azonban csak 2006-ban került kiadásra. Az egyes korábbi kiadások és e között lényeges eltérés nincs, azonban néhány helyen korrigálták a szöveget, és javították az esetleges szóhasználatbeli pontatlanságokat.

A kötet végén (540–541. oldalon) mellékleteket találunk. Elsőként a bibliai nevek jegyzékét erzául, mellette az orosz megfelelőikkel. Ezután 14 oldal terjedelemben (542–555) bibliai szavak magyarázata következik; ez egyfajta értelmező szótárként funkcionál. Ebben a részben előfordulnak helynevek (*Вавилон* 'Babilon', *Греция* 'Görögország'), személynevek (*Ева* 'Éva', *Каин* 'Káin'), pénznemek (*динарь* 'dínár'), elvont fogalmak, személyek (*идема* 'üdvözülés', *рай* 'mennyország', *мессия* 'messiás'), ételek nevei (*манна* 'manna'), növények (*ољумарь* 'olajbogyó', *винаумарь* 'szőlő'), tisztségek (*пон* 'pap', *фараон* 'fáraó'). A listán előfordulnak idegen szavak, orosz szóátvételek és saját belső keletkezéssel létrejött szavak is.

Az 558.-tól az 563. oldalig tartó részben az új szavakat találjuk szótárszerűen felsorolva. Először az erza szavak ábécérendben, mellettük orosz megfelelőik. Néhány szó mellett rövid erza nyelvű magyarázat is van. A szójegyzék 198 szót tartalmaz. Az új terminológia meghonosításának jó példája ez az értelmező szótár és szójegyzék. Ebből jól látható, milyen új fogalmak bevezetésével próbálkoztak a fordítók. Álljon itt néhány példa arra, milyen szavakat cseréltek ki következetesen belső keletkezésű szóra:

- ор. *благолать* > md. *чансть* 'áldás';
- ор. *вечный* > md. *пингеде пингень* 'örök';
- ор. *жертва* > md. *анокс* 'áldozat';
- ор. *истина, правда, праведность* > md. *видечи* 'igazság, egyenesség';
- ор. *милосердный* > md. *седеймариця* 'kegyelmes, irgalmas';
- ор. *помогать, помиловать* > md. *чангодемс* 'segíteni, megkegyelmezni';
- ор. *праздник* > md. *покичи* 'ünnep' szó szerint 'nagy nap';
- ор. *солдат* > md. *ушман* 'katona';
- ор. *страдать* > md. *пиштемс* 'szenvedni';
- ор. *хотя* > md. *куш* 'bár' (kötőszó).

A példákból is jól látszik, hogy minden szófajt érintettek az újítások, a módszerek azonban különbözőek voltak. Létrehozhattak új szavakat képző segítségével (*анокс*), szóösszetétellel (*седеймариця*), tőismétléssel (*пингеде пингень*) és más módon is. A szavak jelentésük szempontjából is fontosak, hiszen megtalálhatók az újítások között a mindennapi szókincs részei is, emellett absztrakt jelentésű szavak és szakszavak is.

FÁBIÁN ORSOLYA

Перевод Библии
в литературах народов России, стран СНГ и Балтии
Материали конференции Москва, 2–3 декабря 1999 г.
Институт перевода Библии, Москва 2003.
ISBN 5 939 430 449, ISBN 918 912 288 7

2003-ban jelent meg az a tanulmánykötet, amely az 1999. december 2–3-án Moszkvában megrendezett, bibliafordítással foglalkozó konferencia anyagát tartalmazza.

A kötet előszavát Marianne Beerle-Moor, a Moszkvai Bibliafordító Intézet vezetője írta, mint ahogy a kötetet is ő szerkesztette egybe. Az előszóból megtudjuk, hogy ez már a második nemzetközi konferencia, amelyet a moszkvai intézet szervez. A konferencia Jézus születésének kétezredik évfordulója előtt is tiszteleg. Az első konferencia megrendezése óta eltelt öt évben számos új fordítás született a Baltikumban és a FÁK területén élő népek nyelvére. Az Intézet 53 különböző nyelven 91 fordítást jelentetett meg, emellett több fordítózsemináriumot, kurzusokat is szerveztek a biblia egyes részeinek exegetikájáról, terminológiai és egyéb kérdéseiről. A fordítási munkálatok alatt fontos egyházi fogalmak újragondolása is folyt, ami a nyelvészeti problémák új szempontú vizsgálatát is eredményezte. Ezeknek a problémáknak egy részéről szólt az a negyven előadás, amely a konferencián elhangzott, s ebben a kötetben helyet kapott. A problémák nemcsak azokat a nyelveket érintették, amelyek régi irodalmi-fordítási hagyományokkal rendelkeznek, hanem szóltak olyan kérdésekről is, amelyek a kevés írott hagyománnyal vagy hagyománnyal egyáltalán nem rendelkező nyelvekre vonatkoznak.

A plenáris ülés első előadását *Boriszlav Arapovics* tartotta az oroszországi, balti és a mostani FÁK területén készült bibliafordítások történetéről. Mivel ez egy hatalmas földrajzi terület, melyen sok, saját kultúrával, történelemmel és nyelvvel rendelkező nép él, nem lehet beszélni egységes bibliafordításról.

A következőkben Arapovics előadását foglalom össze. Az első fordítások délen jelentek meg az V. században, örmény majd grúz nyelven. Évszázadokkal később jelent meg két kisebb fordítás, az egyik az Ószövetség fordítása a karaimok által használt törökségi nyelvre, a másik pedig az orosz nemzetiségű Permi Szent István komi bibliafordítása a XIV. századból, melynek csak részletei maradtak fenn.

A következő hullám a reformációval nyugatról érkezett. Azok a nyelvek, amelyekről itt szó esik, akkor nem tartoztak az Orosz Birodalom fennhatósá-

ga alá, de a régió részét alkották. Így jelentek meg sorra református fordítások a következő nemzeti nyelveken: orosz 1507–1525; finn ÚSz. 1548, Biblia 1642; lett ÚSz. 1685, Biblia 1689; litván ÚSz. 1701, Biblia 1735; észt ÚSz. 1686, Biblia 1739. A Szkorin által fordított orosz biblia a harmadik volt a szláv fordítások közül. Előtte csehül (ÚSz. 1475, Biblia 1488) és egyházi szláv nyelven (Zsoltár 1491) jelent meg fordítás.

Az orosz nyelvű fordítások közül az első a szláv Bibliát magában foglaló kódex volt 1499-ből. A fordítást Gennagyij novgorodi érsek vezette. A munka nem jelent meg, azonban alapjául szolgált egy későbbi, 1581-es fordításnak. Az első bibliai részletek oroszul csak később kezdtek megjelenni: 1680-ban Polockij és 1683-ban Fariszovij zsoltárfordításai. Az első teljes bibliafordítást Ernst Glück német anyanyelvű lutheránus lelkész készítette az akkori Oroszország határain kívül – ezt 1689-ben Rigában nyomtatták ki.

Az oroszországi bibliafordítás aranykora a XIX. század, mivel ekkor sorra alakultak a bibliafordító társaságok. Az Orosz Bibliaszövetség I. Sándor cár engedélyével jött létre 1813-ban Szentpétervárott. Rövid idő alatt (1813–24) huszonhat különböző, az akkori Oroszország területén élő nép nyelvére készült a Biblia valamely könyvének fordítása, s 1821-ben először jelent meg az Újszövetség orosz nyelven. Ugyanekkor adták ki az Újszövetséget kazah (1820), hegyi mari (1821–24) és erza-mordvin (1821–24) nyelven is.

E rövid aktív periódus után harminc évig nem esett szó bibliafordításokról. Ettől függetlenül azonban ketten is voltak, akik folytatták a munkálatoikat: G. P. Pavszkij és Makarij archimandrita is – egy időben, de külön – dolgozott az Ószövetség orosz fordításán. Pavszkij húsz évig dolgozott a fordításon, amelyet 1838–41 között diákjai adtak ki elég kis példányszámban, azonban a cenzúra közbelépése miatt csak később jelenhetett meg (részletekben egy egyházi folyóirat közlésében 1862–63-ban). Makarij archimandrita is több mint tíz évig fordított. Az ő munkája is csak halála után jelenhetett meg egy egyházi folyóiratban 1860–68 között.

A világ többi részén ez idő alatt is aktív munka folyt. Ez azt jelentette, hogy az oroszországi bibliafordítás jócskán lemaradt más országokhoz képest. Amikor azonban 1856-ban a Szent Szinódus határoz a Biblia oroszra fordításáról, intenzív időszak kezdődik. Ennek eredményeképpen 1875–76-ban megjelenik az első teljes orosz Biblia, majd 1910-ig az Oroszország területén élő népek nyelvének 30 százalékán is megjelenik a Biblia valamely könyve. A fordításokat általában Kazanyban vagy Szentpéterváron adták ki.

Az ezt megelőző időszak hallgatása azonban aktivizálta a külföldi bibliafordító társaságokat, melyek segítségével az inaktív periódusban is születhettek újabb fordítások. Ekkor jelent meg Újszövetség nogaj, kazah, burját, s a

Pravoszláv Misszionárius Társaság segítségével azerbajdzsáni, örmény, kalmük, litván, lett, manysi, mari, moksa-mordvin és egyéb nyelveken is.

Az oroszországi és kelet-európai bibliafordítás történetének talán legfurcsább esete, hogy az egyik legnagyobb szláv népcsoport tagjai, az ukránok csak 1880-ban vehették kézbe az első ukrán nyelvű Újszövetség fordítást, és csak 1903-ban készült el az első teljes Biblia.

Az ezt követő szovjet periódus Oroszország területén kevés fordítást hozott. Új fordítások főleg Franciaországban, Angliában és Izraelben születtek. 1970-ben Londonban adták ki az Újszövetség 1951–64 között Párizsban készített fordítását, s 1975–78 között Jeruzsálemben megjelentek az Ószövetség egyes részei is. Ukrán és belorusz fordítások is csak külföldön születhettek.

A peresztrojka idején minden bibliafordításra vonatkozó tilalmat feloldottak, ennek eredményeképpen több tucat új fordítás készült. A hazai fordítások mellett külföldi intézetek is munkához láttak: az amerikai Living Bible Institution 1991-ben kiadott egy újszövetségi elbeszéléskötetet, egy másik szervezet pedig 1989-ben megjelentette az Újszövetség újabb fordítását, majd 1993-ban a teljes Bibliát orosz nyelven.

Ami a nem orosz nyelvű fordításokat illeti, ez a munka hatvanéves kihagyás után a stockholmi székhelyű Bibliafordító Intézet 1973-as megalapítása után folytatódott. A peresztrojkáig az intézet külföldön – többnyire Németországban és Izraelben – foglalkoztatott fordítókat, azonban 1990-ben létrejött egy megállapodás a Bibliafordító Intézet és a Szovjet Tudományos Akadémia Irodalmi és Nyelvi Részlegének együttműködéséről, ezért ezután a munka lassanként áttevődött a mai FÁK területére. 1999-ig a Bibliafordító Intézet több mint ötven nyelven adott ki fordításokat. A Bibliafordító Intézet központja Stockholm, a munka a moszkvai intézet irányításával zajlik, a helsinki intézet pedig a finnugor nyelvű fordításokat koordinálja.

Az oroszországi bibliafordítások története után álljanak itt a kötet szerzői és a plenáris előadásokon elhangzó előadások címe (ford. tőlem), a konferencián való fellépésük sorrendjében:

Az előszót írták: *M. Beerle-Moor*, *B. Arapovics*, *E. P. Cselisev*. Az első plenáris ülés előadói: *B. Arapovics*: Bibliafordítás Oroszországban, a FÁK országaiban és a Baltikumban; *E. M. Verescagin*: A pravoszláv egyház szláv bibliájának nyelve; *G. G. Gamzamov*: A dagesztáni bibliafordítás néhány aspektusa. A második plenáris ülés előadói: *A. A. Alekszejev*: Az Ószövetség orosz színódus általi fordítása a Maszoréta szöveg és a Septuaginta tükrében; *V. Aljulisz*: A litván bibliafordítás hagyományai és a felekezetek közötti nemzetközi együttműködés; *O. A. Belobrova*: XVI–XVII. századi il-

lusztrált bibliák a középkori orosz könyvtárakban; *A. Sz. Gyesznyickij*: A bibliafordítás mint szépirodalmi fordítás; *K. B. Jensen*: A 143. zsoltár parafrázisai; *E. Koljada*: Bibliai témák megjelenése a XVII–XX. századi orosz zene-kultúrában; *A. Mielikäinen*: A biblia nyelve és a finn irodalmi nyelv; *B. A. Tyihomirov*: Makarij archimandrita fordítása a XIX. század második felének orosz Ószövetség-fordításai között; *M. A. Fedotova*: Kornelius és Lapidus bibliai könyvekhez fűzött megjegyzései és Dimitrij pap korai imái; *M. S. Halilov*: A Lukács evangéliuma fordításának tapasztalatairól.

A „Bibliafordítás finnugor nyelvekre” szekció előadói: *M. G. Atamanov*: Orosz átvételek az udmurt nyelvű Márk evangéliumfordításban; *A. Grejdan*: A fordítás lexikai tisztasága, mint a fordítás minőségének és értékének egy lehetséges kritériuma; *I. G. Ivanov*: Bibliafordítások és a mari irodalmi nyelv fejlődése; *Je. A. Igusev*: Bibliai reáliák fordítása komi nyelvre; *A. Ny. Kelina és O. Je. Poljakov*: A Szentírás moksára való fordításának problémái és megoldásuk útja; *A. Kuosmanen*: Kötőszóhasználat mint az interferencia megjelenése a bibliafordításokban; *G. A. Nyekraszova*: Nyelvtani esethasználat a komi nyelvű evangéliumfordításokban; *A. Ny. Uvarov*: A bibliafordítások szerepe a forradalom előtti udmurt irodalomban; *Je. A. Cipanov*: Az orosz kiinduló szöveg időhatározói összetett mondatainak funkcionális analógiája a Máté evangéliuma komi fordításaiban.

A kötet tematikája nagyon változatos, egyformán érdekes lehet mindazoknak, akik a nyelvészet valamely ágával foglalkoznak és értenek oroszul, mivel a kötetben csak orosz nyelvű publikációk találhatók.

FÁBIÁN ORSOLYA

Sipos Mária (szerk.): Jelentések Szibériából

Schmidt Éva Könyvtár 1.

MTA Nyelvtudományi Intézet – Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 2005. 171 l.

ISBN 963 907 436 5

A címben szereplő kiadvány a Schmidt Éva Könyvtár című sorozat első köteteként jelent meg. A könyv összeállítás Schmidt Éva tudományos kutató és tanár, néprajztudós és kiváló finnugor nyelvész jelentéseiből és beszámolóiból, amelyek a belojarszkiji években születtek. Az anyagot Sipos Mária szerkesztette egybe és adta ki.

A néhány oldalas előszóban (7–12) a szerkesztő maga is megfogalmazza, hogy a mű a 20. század magyar tudományának egyik legegységesebb, ám alig ismert alakjának gondolatrendszerébe, világképébe, értékrendjébe és minden-

napjaiba enged betekintést, miközben a jelentések, beszámolók a kultúrák találkozásának tipikus vagy sajtószerű eseteit mondják el. Olyan világot tárnak fel, amelyről Európában csak keveseknek lehet fogalma. Nem színes néprajzi érdekességekről szólnak, hanem olyan fogalmakról, mint identitás, tradíció, kultúra, megmaradás, szakralitás, felelősség, rivalizálás.

Az obi-ugor nyelvek mára a legveszélyeztetettebb nyelvek közé sorolhatók, a vogul és az osztják népet a környező lakosságba való beolvadás fenyegeti, a nyelv- és kultúravesztés utolsó fázisában vannak. A szerkesztő véleménye szerint ebben a helyzetben magától értetődő feladat a nyelvészeti, népköltészeti, néprajzi értékek gyűjtése és megmentése. Schmidt Éva is éppen ezt tette. 1991-től haláláig, 2002-ig dolgozott a nyugat-szibériai Belojarszkijban. Küldetésének célja az volt, hogy az osztjákoknál létrejöjjön egy nemzeti folklórarchívum. Munkájával segítette elindítani az asszimiláció ellen ható, reményt adó folyamatokat a kulturális és tudományos életben. Arra törekedett, hogy az összegyűjtött anyagot visszajuttassa azokhoz az osztjásokhoz, akiknek kulcsszerepe lehet a hagyományos értékek újrafelfedezésében és megőrzésében. Az előszó végén a szerkesztő kifejezi köszönetét mindazoknak a tudósoknak, munkatársaknak, akik munkájukkal hozzájárultak ennek a könyvnek a megszületéséhez.

Ezt követően Schmidt Évának a szibériai kiküldetése előtti öt évről szóló munkabeszámolóját olvashatjuk (*Egyéni munkabeszámoló 1986–1990*, 13–16). Ebből a részből kiderül, hogy milyen témák kutatására vállalkozik, hol gyűjt anyagot, valamint külföldi kiküldetéseiről és kutatói, oktatói tevékenységéről szerezhetünk tudomást.

A következő fejezetben Schmidt Éva a folklórarchívum alapításának előzményeit taglalja (17–40). Az archívum alapítását megelőző időkről szóló részekben alcímek segítik a könnyebb eligazodást. Ezekben arról tudósít, hogy a hagyományok megőrzése érdekében nemzetközi kulturális cserekapcsolatok kiépítését kezdeményezték. 1990-ben meghívták Budapestre a különböző falvak képviselőiből összeállított, népművész és énekes előadókából álló hagyományörző csoportot. Viszonzásul a magyar expedíciók fogadására, kulturális együttműködésre, továbbá egy magyar kezdeményezésű helyszíni folklórkutató központ megalapítására nyílt alkalom. Az etnikus tudat és a hagyományok felélesztésére szolgáló ünnepeket szerveztek Hanti-Manszijszkban. Itt olvashatjuk a medveünnep részletes leírását, illetve megismerkedhetünk azal az osztjásoknak szóló ajándékénekekkel, amelyet a lejegyzett osztják dallamokért cserébe írt Schmidt Éva és munkatársa. Juilszk és az itt élő lakosság bemutatása is ebben a részben történik meg.

A belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum alapítása (41–52) című fejezetből megtudjuk, hogy az intézmény – melynek Schmidt Éva volt a vezetője – célja az osztják szellemi kultúra dokumentálása-kutatása, továbbhagyományozásának segítése, valamint osztják folkloristák gyors kiképzése. A szerző itt számba veszi az intézmény kialakult profilját, a kiemelt kutatási témákat (szellemi néprajz, folklór, nyelv), valamint az addigi munkásságát, és az 1991. évi gyűjtések eredményeit. Az 1990 őszen alakult Obi-Ugor Kutató Team munkásságáról is e cím alatt ad hírt. A csoport által végzett két expedíció eredményeiről is beszámol.

Ezt követi Schmidt Évának, osztjákok körében végzett 1992-es kutatásairól szóló tudósítása (*Az Obi-Ugor Kutató Team 1992. évi tevékenysége*, 53–57). A munkacsoport vezetője kitér a különböző osztják csoportoknak az életmódhoz és tájegységekhez köthető karakterére: két néprajzi csoport egy-egy nagycsaládjának életmódját, szokás- és hiedelemvilágát, folklóráját tanulmányozták.

A könyvben található jelentések – amelyek az archívumnak mindig az előző évi munkáját írják le –, valamint a Schmidt Éva előző évi teljesítményét ismertető beszámolók kronológiai sorrendben követik egymást.

A Munkabeszámoló az 1992. évről (58–60), illetőleg a *Munkabeszámoló az 1993. évről* (61–62) című részekben Schmidt Éva a vezetése alatt álló belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívumban végzett munkásságának főként azon eredményeiről tájékoztat, amelyek anyagának magnó-, illetve videomásolata megőrzésre hazánkba került.

A Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1994. évi munkájáról című fejezet (63–77) bevezetője – miként a többi jelentés eleje is – a társadalmi-szociális helyzetről nyújt rövid áttekintést. A szerző leírja az archívum működési struktúráját és intézményi kapcsolatait. Több jelentésében említést tesz az archívum munkatársairól, a reetnizáló folyamatokban húzóerőt jelentő nagy egyéniségekről.

Ezek után az éves beszámolók következnek (*Munkabeszámoló az 1994-es évről*, 78–80; *Munkabeszámoló az 1995-ös évről*, 99–101; *Munkabeszámoló az 1996-os évről*, 102–104; *Munkabeszámoló az 1998-as évről*, 128–130; *Munkabeszámoló az 1999-es évről*, 148–151; *Munkabeszámoló a 2000-es évről*, 152–158; *Munkabeszámoló a 2001-es évről*, 159–166), majd a jelentések kapnak helyet a kötetben (*Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1995. évi munkájáról*, 81–93 [Valószínűleg ez utóbbi kiegészítésének szánta a szerző az obi-ugor szellemiségről szóló mellékletet 94–98], *Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchívum 1997. évi munkájáról*, 105–115; *Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklórarchi-*

vum 1998. évi munkájáról, 116–127; Jelentés a belojarszkiji Északi-osztják Folklorarchívum 1999. évi munkájáról, 131–144).

A könyvet Schmidt Éva 2002. évi munkaterve zárja, amelyben szibériai munkaszerződésének meghosszabbítását is kérte. Erre azonban sajnos nem kerülhetett sor, hiszen a kiváló finnugor nyelvész 2002-ben elhunyt.

Összességében ez a mű alapvető segítséget nyújthat a finnugristáknak, az obi-ugor népekkel foglalkozni kívánó szakembereknek. A leírások a jövő néprajzos és nyelvész gyűjtőinek egyaránt nélkülözhetetlen módszertani ismereteket kínálnak. Ezen túlmenően hatalmas mennyiségű információ és helyzetelemzés is olvasható a beszámolókból. A munka legfőbb érdeme, hogy több éves gyűjtőmunka folyamatát dokumentálta és a nehezen hozzáférhető anyagot egybegyűjtve publikálta. Az összeállítást részletes, hiteles krónikaként olvashatják az obi-ugor népek közelmúltjai iránt érdeklődők.

A borító Schmidt Éva kézzel rajzolt térképének felhasználásával készült.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta.

SÁROSI ANDREA

Татьяна Дмитриева: Топонимия бассейна реки Казым

Издательство Уральского университета, Екатеринбург 2005. 580 l.

Tatjana Dmitrijeva: *A Kazim folyó medencéjének helynevei* című munkájának megjelenése után már csak ilyen könyvet érdemes írni ebben a témában. Aki esetleg azt gondolta volna idáig, hogy a helynevek kutatása nem központi része a nyelvészeti kutatásoknak, csak unalmas nyelvészeti rutinmunka, akkor itt az ideje, hogy megváltoztassa véleményét a könyv tartalmának megismerése után.

Ez az ismertetés rendhagyó módon kezdődik, mert először a könyv végén lévő függelék tartalmát mutatja be, de a tudományos munka úgyis itt kezdődik, csak a megírásnak van más elfogadott formája. A függelékekből látszik, hogy az északi-hantik lakta folyómellék helyneveit feldolgozó hatalmas munkának van egy filológiai része és van egy terepmunka része. A filológiai részéhez az eddigi szakirodalom hiánytalan áttekintése tartozik, ezen túlmenően a szerzőnő feldolgozta a kazimi vonatkozású, Oroszországban és külföldön megjelent térképeket, amelyek nemcsak XVI–XX. századi adatokat tartalmaznak, hanem a legújabb, különböző léptékű mezőgazdasági és földrajzi térképeket is. Igazi filológiai, levéltári bújárási lehetett a tyumenyi

terület tobolszki és hanti-manszijszki archívumainak átvizsgálása; értékes adatokat tartalmaznak a jekatyerinburgi egyetem régészeti expedícióinak jelentései is.

Az igazán megbízható ismereteket azonban terepmunkái során szerezte. 1981 és 2001 között szinte minden nyári szabadságát a Kazim mellett töltötte munkával, felkereste az összes lakott települést, a mellékfolyók mentét is, hogy mindennek utána járjon. Aki végzett már terepmunkát Szibériában, az tudja, hogy teljes embert kíván; fizikailag is megpróbáltatásokkal jár, de a folyamatos szellemi munka ugyanilyen kimerítő lehet, oda kell figyelni minden jelentéktelennek tűnő információra 24 órás munkaidőben. Cserébe viszont megkapja azt, amit a szobatudós nem tudhat, otthon mozog a tájban, tudja, melyik vadászösvény, folyó hová vezet, személyes ismerősei lesznek az ott élő emberek, a táj és a nyelvet beszélő ember elválaszthatatlan kapcsolatba kerülnek a kutatásban is. Erről szól a könyv legterjedelmesebb, 4. fejezete. A 3. függelékében 57 kazimi konzultáns (nála informáns) nevét sorolja fel, de a többi északi-hanti településről is összesen 84 helyi lakostól gyűjtött helyneveket. Ennyi adat alapján igazán meg lehetett rajzolni a Kazim-medence szent helyeinek térképét (1. függelék, 531. o., 93 hely négy szempontból osztályozva!), igazi szenzációt tartogatva a néprajztudósoknak.

A bevezető első fejezetben a szerző általános áttekintést ad a Kazim folyó medencéjének földrajzáról, történelméről, a népesség számának alakulásáról, a vidék helyneveinek kutatástörténetéről, a nyelvi adatok leírásáról és átírásáról. Kiváló nyelvészeti felkészültségről árulkodik az utóbbi rész, tudjuk, nem is olyan egyszerű az északi-hanti nyelvjárás fonetikai-fonológiai lejegyzéseit elkészíteni, a DEWOS mellett Schmidt Éva egyszerűsített átírását fogadja el. A finnugor mellékjeles leírás a számítógépes szövegszerkesztés korában sem egyszerű, ezt a feladatát ügyesen oldotta meg, mellékjelesen, dőlt betűvel és vastagítva szerepelnek az adatok, mintegy ikonikusan is jelezve fontosságukat. Szép, de fáradtságos munka lehetett a mellékjeles betűket becsalogatni a fontkészletből.

A második fejezetben a szerző 2357 kazimi hanti helynév szerkezetét elemzi alaktani szempontból, az egytagútól a hattagú földrajzi nevekig. A legtöbb a háromtagú helynevekből van (1044 – 44,3%): pl. 'kis folyó falu', 'kis mocsaras folyó', ezeket követik a kéttagú (793 – 33,6%): 'kis folyó', 'szigetes tó' és a négytagú szerkezetek (404 – 17,1%): 'nyenyec út kis folyó'. A Kazim folyó nevének etimológiájára, amely a 26 egytagú helynév egyike, elfogadja Matvejev javaslatát: a nyenyec eredetű 'száraz, kiszáradó, aszó' szóval függhet össze. A könyvének végén külön hosszan elemzi ezt a fontos folyónevet, a hangsúly azonban megmarad a lehetőségén. Ugyanilyen gon-

dos és mérlegelő elemzés olvasható a szófaji szempontok figyelembe vételével is.

A továbbiakban az összetett helynevek második tagjának, a determinánsnak a jelentését és működését elemzi. Ez a szempont a könyv egyik újdonsága, a jelentéstani komponens következetes vizsgálatával bemutatja a kazimi hanti helynévadás jellemzőit. A determinánsok lehetnek természeti tárgyak és kulturális tárgyak. A természeti tárgyak közé a víznevek: 'folyó, patak, mellékfolyó, átfolyás, öböl, folyómeder, víz', az élővizek, a különböző mellékfolyók elnevezései, a tónevek és a száraz medrek nevei, az öblök fajtái, a mocsár és partnevek, a vízparti erdőnevek tartoznak, valamint a térbeli viszonyt kifejező szavak: 'torkolat, tő, fő', átkelők nevei. A kulturális tárgyak a 'város, falu, ház', 'lábasház, madárháló', 'út, irtás' jelentésű szavakat tartalmazó helynevek.

A negyedik fejezetben a helynevek jelzői részét vizsgálja, ahogyan a természet és az ember harmonikus kapcsolata megjelenik a Kazim folyó hanti helyneveinek tükrében. A könyv legérdekesebb és egyben legizgalmasabb része ez a terjedelmének majdnem felét (260 oldal) kitevő elemzés. Itt láthatjuk leginkább az anyanyelvét beszélő ember és a táj kapcsolatát, vagy a szegedi nyelvészeti iskola terminusával kifejezve: nép és nyelv egységét. A terület fizikai-földrajzi és ökológiai jellemzőivel kapcsolatos helynevekről van szó az első alfejezetben, a másodikban pedig az emberi tevékenységgel összefüggő nevekről. Ennél a fejezetnél kicsit megcsúszik a számozás, az alfejezet alfejezetei nagybetűkké alakulnak, kicsit nehézkessé téve a témák felismerését. A tájat a 'folyó, élővíz, mellékfolyó, mocsár, magas part, alacsony part, szoros' szavakkal, a térbeli viszonyokat az 'északi, alsó – déli, felső; jobb, bal, fő, tő' jelentésű szerkezetekkel adják vissza, de fontos a táj mérete is: 'kis, nagy, magas, alacsony, rövid, hosszú, kerek', valamint a különböző metaforikus nevek, továbbá a szín, a mélység, zártság, érték stb. A táj növényei és állatai alapján is keletkeztek helynevek: 'erdő, fa, bokor, moha, fű, gomba'; 'hal, madár, vadállat: jávorszarvas, medve, prémes állat'. A hanti anyagi és szellemi kultúra bontakozik ki a következő alfejezet helynévanyagán keresztül: keresztnemek, családnevek, a halászat, a vadászat, a réntartás eszközei, a közlekedés, az építmények, a tárgyak nevei, településfajták. A hanti mitológia több elemére ráismerhetünk a helynévanyagon keresztül: a szent helyek, a felsőbbrendű istenek, a bálványszellemek, az erdei szellemek, a misz-nő, a por-nő és a rejtélyes syoper-nő (> Szibéria) folklórhősökkel kapcsolatban is vannak helynevek, amiként a szent fákkal is. A szerző, ahol csak anyaga volt, és szerencsére bőven volt, mindenhol bemutatja a helyi hagyó-

mányokat a konzultánsok elmondása alapján, vázol egy képet a kazimi mendence mitologikus teréről, amely további elemzés és vita tárgya lehet.

Az utolsó fejezetben a Kazim völgyének nyelvi kontaktusait tekinti át, kezdve más északi-hanti csoportokkal, majd az erdei-nyenyec eredetű helyneveket elemzi, beleértve a párhuzamos fordításokat is. Jelentősek a komi eredetű helynevek önmagukban is és azzal együtt is, hogy a komi – közvetítő nyelv lévén – átadta a helyneveket a betelepülő orosz lakosságnak. Noha a területnek soha nem volt manysi lakossága, mégis több helynévről kiderül, hogy ilyen eredetű (’vogul folyó, vogul tó’), az obi manysi családok nyomai is megtalálhatók ezen a területen. A csak egy helynéven keresztül kimutatható tatár kapcsolat mellett fontosabb a kazimi hanti–orosz kontaktus és ennek nyelvészeti elemzése, a ’tea, kalács, halliszt, dohány, temető, lábasház, közösség’ jelentésű orosz szavak beépülése a helynevekbe. Természetesen maradnak nem világos etimológiájú helynevek is, ezekre is figyelemre méltó, de óvatos javaslatokat olvashatunk.

Dmitrijeva a könyv zárszavában röviden, kilenc pontban, tézisszerűen összefoglalja munkájának legfontosabb eredményeit, ennek lényege a terület helynévanyagának komplex, történeti vizsgálata, fontos, hogy az eltűnőben lévő helynévanyagot a tudomány számára megmentse. A szerzőnő szerényen így látja munkájának jelentőségét, mi még azonban bátran hozzá tehetjük, hogy tartalmában, de inkább szemléletében kiváló könyvvel gazdagodott az uráli névtan.

A jekatyerinburgi bölcsészkar orosz és általános nyelvészeti tanszékének munkatársai élen jártak és ezzel a könyvvel, nyugodtan mondhatjuk, élen is járnak a gyűjtésben és a feldolgozásban. Reméljük, hogy az uráli helynévkutatás nagy öregje, Alekszandr Matvejev, aki évtizedekig volt a tanszék vezetője, számos Észak-Urál expedíció szervezője (a kazimi expedíciói előtt Tatjana Dmitrijeva háromszor járt az ivgyeli manysiknál, a manysi helynevekből a legteljesebb gyűjteménye neki van), a terület helynévanyagának szótárszerű feldolgozója most már tudományos tanácsadóként mihamarabb befejezi könyvét a manysi helynevekről. A tanszéki belső szobájában a falig érő szekrényrendszerben igazi kincsek találhatók a manysik lakóhelyére vonatkozóan, amit idehaza csak nagy nehézséggel tudunk elérni, vagy egyáltalán tudomásunk sem lehet róla, az ott mind megvan. Továbbá azt is reméljük, hogy mire ez az ismertetés megjelenik, addigra már Tatjana Dmitrijeva sikeresen megvédte kandidátusi disszertációját könyvét az izsevszki egyetemen. Sok ilyen munka kellene minden folyóvölgyről, minden településről, hegységről, ahol csak az uráli népek laktak és laktak.

B. SZÉKELY GÁBOR

H. Varga Márta: A magyar fosztó- és tagadóképző

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 51.

Tinta Könyvkiadó, Budapest 2006. 180 l.

ISSN 1419 6603, ISBN 963 709 452 0

A bevezető szerint (7–10) a szerző a 'hiány' kifejezésformáinak összefoglalását és elemzését tűzi ki célul. A kutatás középpontjában a fosztóképző (*-tlAn*) áll, amely mellett az egyéb, hasonló jelentésű, nem derivatív lehetőségeket (*-mentes*, *-szegény*, *nélküli* stb.) is tárgyalja. Korpusz: a leíró és nyelvtörténeti szótárak, nyelvkönyvek és nyelvtanok kb. 700 származékszavas anyaga (153–156. oldal).

A birtoklás, ill. a hiány kifejezése több síkon értelmezhető, tehát: *vagyonos* vagy *nincstelen* (szemantikai szint) → *bajuszos* vagy *bajusztalan* (morfológiai szint) → *van* vagy *nincs valamije* (szintaktikai szint). Az értekezés több, apró fejezetből áll, de négy fő kérdés köré rendeződik.

1. A nyelvtörténeti kitekintésben (11–17) a képző eredetéről szóló elképzelések összefoglalását kapjuk a legfontosabb szakirodalom (főként Csepregi 2001) alapján. Véleményem szerint érdemes lenne megvizsgálni és a finn-oligai megfelelők alapján újra gondolni a képző *-tt* elemének hátterét (vö. Korhonen 1981, Keresztes 1987). A valamivel való ellátottságot kifejező *-pA* (+ előjelű) az alap, továbbá az erre épülő *-tA* (– előjellel) alkotott továbbragozás az egész szerkezetet (–) előjelűvé változtatja. Minthogy a dolgozatnak nem e kérdés feldolgozása volt a fő célja, nem is foglalkozom tovább ezzel, csak jelzem, hogy talán még van tennivaló a finn-oligai képző etimológiája terén.

A szerző ezután alaktani kérdésekkel, a toldalékváltozatokkal és kialakulásukkal foglalkozik (18–27), majd a derivátumok szófajtságával, a kettős (melléknév és határozószó) és hármas (+ főnév) szófajtságát taglalja (28–36).

A fosztó- és tagadóképzős derivátumok a mondatban (36–39) leginkább határozói funkcióban fordultak elő, hiszen raghalmozással keletkeztek, jelzőként sokáig a *való*, *levő* szavakkal kapcsolva szerepeltek, majd e szavak elhagyásával váltak melléknévi jelzővé.

2. A fosztó- és tagadóképző magas produktivitású formáns (40–49). A szerző a derivátumokat alapszófajuk szerint vizsgálja. A névszói, ezen belül a főnévi alapú *-tlAn* képzős derivátumok és szinonimáik (50–72) vizsgálatát végzi, sorra veszi transzformációs megfeleléseiket: *ablaktalan* (nincs ablaka), *barátságtalan* (nem barátságos), *felhőtlen* (nincs rajta felhő), *sóatlan* (nincs benne só), teljesen más, pejoratív jelentése lett a *formátlan* származék-nak. Áttekinti a szinonimák ↔ antonimák kérdését. – A hiány kifejezései sokfélék: körülírás, antonímia, névutó (*nélkül*), összetétel (*-mentes*), aláren-

delő összetétel (*veszett, fogyott, szegény*). Itt alkalmazza a szerző a kognitív prototípuselméletet (59–60). A lehetőségek konfrontálása következik; szemléletes ábra utal az összefüggésekre (67–68, 70, 72). Érdekes az abszolút és relatív hiánnyal kapcsolatos fejtegetése. A denominális *-tlan* képzős melléknevek szemantikai ellentétpárjai (73–80): a változatok jelentésárnyalatai a szövegekörnyezet, stílushasználat következményei. Ugyanaz a toldalék ellentétes módon hiányt és ellátottságot is kifejezhet (80). A nem főnévi alapú denominális *-tlan* képzős derivátumok (81–90): melléknévi és igenévi alaptagú származékok. Érdekesekek a polarizációs kifejezések elemzése; a csak tagadó mondatban használatos kifejezésekről van szó (*nincs egy árva lélek, nem volt ott egy árva lélek sem – *van egy árva lélek; *csak egy árva lélek volt ott*). Itt tárgyalja a *nincstelen, egyetlen, iktelen* származékokat.

Az igei alapú, deverbális származékok következnek (91–106): a tagadó képző igen produktív szófajváltó szerepéről van szó akkor, amikor a fosztóképző igetőhöz járul. Ezek – egyes nyelvtanokban – a tranzitív igék tagadó igeneveként vannak regisztrálva. Különösen a haplológias és a ható igei alaptagú alakok elemzése figyelemre méltó. A *-tlan ↔ -hAtatlan* párokban az aktív-passzív képzés lehetősége rejlik.

3. A fosztó- és tagadóképző stilisztikuma (107–116) című alfejezet önmagáért beszél.

4. A fosztó- és tagadóképző idegen nyelvi funkcionális megfelelői (117–128) című fejezet a finnugor és indoeurópai (angol, német, olasz, orosz) nyelvi megfelelőket veszi számba (táblázat foglalja össze az egyes típusok előfordulását); az elemzésből fontos megállapítás származik, az ugyanis, hogy az átfedések ellenére az egyes típusok gyakorisága között jelentős eltérések vannak a különböző nyelvekben (127).

A szerző magyar lektori tevékenységének tanulságaként a szóképzés (s főként a *-tlan* képző) taníthatóságával foglalkozik a magyar mint idegen nyelv oktatásában (129–137). Megállapítható, hogy a tanítás különböző fázisai összefüggenek a gyakoriság kérdéseivel.

A monográfiát rövid összefoglalás (138–139), majd irodalomjegyzék és az idézett nyelvemlékek rövidítései (140–156) zárják. A monografikusan tárgyalt jelenség igen szemléletes, tanulságos és érdekes összefoglalása a tagadóképzős derivátumok összefoglaló táblázatsora (157–180).

A tagadás mint a modalitás egy kérdésköre több oldalról és többféle módszerrel közelíthető meg. A vizsgálat elméleti alapjának „a ’hiány’ kifejezésére szolgáló különböző realizációk jelentésének meghatározásához a kognitív szemantikának a prototípus fogalmára felépített kategorizációs módszere” szolgál (8). Jelen dolgozat főként a hagyományosan fosztóképzőnek (cariti-

vum) alapos vizsgálatára épül. Összefoglalja a jelenség formai és szintaktikai oldalait, és beleilleszti a tagadás sokrétű kifejezésrendszerébe. Emellett gondot fordít a változatok stilisztikai elemzésére. Néhány idegen nyelv megfelelő kifejezőmódjára történő kitekintés a kérdéskört kontrasztív keretbe illeszti, amelynek révén körvonalazódnak a jelenségnek a nyelvtanításban alkalmazható aspektusai is. A vizsgált anyag táblázatokba foglalása kitűnően szemlélteti a származékok funkcióit, és jó alapot szolgáltat a jelenség több oldalú megközelítésének áttekintéséhez is.

Széles elméleti szakirodalom felhasználásával nagy szinkrón korpuszon dolgozik, de egyúttal tekintettel van diakrón szempontokra, valamint a rokon nyelvek kifejezőmódjaira is.

Apró kritikai megjegyzés: noha kiindulópontként a 'hiány' kifejezéseit veszi, nehezen található meg a *-hiány*, *-hiányos* (*vashiány/-os*) és *-hij*, *-hijas* származékok (*foghij/-as*). Ez is megért volna egy kis kitekintést... Az *-(s)* képző 'valamivel való ellátottság'-ot jelent, ám ez esetben (*-hiányos*, *-hijas*) szinte mulatságos módon együttesen az ellenkezőjét: a *vashiányos* 'vashiánya van', tkp. 'nincs elég vasa (a szervezetében)'.

Az aprólékos, de logikus fejezetszámozás kissé fölöslegesen széttöri az egyébként igen alapos és megbízható elemzést. A mű végén a szerző igen tömören, jól foglalja össze dolgozatának eredményeit, amelyek között a származékok szemantikai elemzését tartja – joggal – a legfontosabbnak. Érdekes kísérletnek tartja a *-tlan* képzővel történő toldalékolás feltételeinek kiderítését. E kérdést további vizsgálatokra tartja érdemesnek. Véleményem szerint nem is a passzíválás lehetőségeiről van szó. A hagyományosan passzívumnak nevezett jelenség ugyanis idegen a magyartól. A magyar *-hat* képzős alakoknak a funkciója inkább az ágens háttérbe szorítása, defokuszálása.

Ismeretésemből kitűnik, hogy H. Varga Márta képzőmonográfiáját sokoldalú, lényeglátó összefoglalásnak tartom, amely új megvilágításba helyezi a kérdést és a nyelvtanulók számára is hasznos útmutatással szolgál, egykori nyelvtanítónak és magyar lektornak is sok hasznos szemponttal gazdagodtam. Hajdani kedves tanárom, A. Kövesi Magda, aki a képzők egyik legavatottabb kutatója volt, óráin mindig azt mondta, hogy ez a kérdés „hétfejű sárkány”. Bizton állíthatom, hogy a szerzőnek jó néhány fejet sikerült levágnia. Az eredetileg hét fejű fejes sárkány most így feje(i) híján, hiányában, nélkül, fejtelenül fogja visszaverni a későbbi kutatónemzedékek remélhetőleg nem fejetlen támadásait? A dolgozatot ezek után joggal ajánlhatom követendő példának képzőkkel foglalkozó nyelvész kutatóknak, nyelvtanulóknak és nyelvtanároknak egyaránt.

KERESZTES LÁSZLÓ

In memoriam

Raisza Sirmankina (1939–2006)

Raisza Szemjonovna Sirmankina a Mordvin Köztársaság kocskurovói járásának Vifeń Tavla (másképp: Viř Alo Tavla, Pakša Tavla is; oroszul Podlesznaja Tavla) nevű, erza-mordvinok által lakott falujában született 1939. június 12-én. Előbb az icsalki tanítóképzőt végezte el, majd 1957-től öt éven át a szaranszki egyetem történettudományi és filológiai karán mordvin nyelv és irodalom, valamint orosz nyelv és irodalom szakos hallgató volt. 1962-ben a főváros nyelvi, irodalmi és gazdasági tudományos kutatóintézetében tudományos segédmunkatárs lett, majd 1970-ben ugyanitt főmunkatárs. 1977-ben a Jevszevjev Tanárképző Főiskola mordvin tanszékének vezető tanára. 1980-ban docensnek nevezik ki. 1995-től 1997-ig a Szegedi Tudományegyetem finnugor nyelvtudományi tanszékén volt mordvin lektor, 2000 tavaszán pedig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem finnugor tanszékén oktatott három hónapig. 2000 őszétől a mordvin köztársaság oktatási intézete filológiai karának docense lett, 2002. január 1-jétől pedig e kar megbízott vezetője. Nyugdíjba vonulása után folytatta tudományos tevékenységét. Az idei évben betegsége súlyosbodott, és 2006. október 11-én elhunyt.

A mordvin frazeológiáról készítette kandidátusi értekezését. E munkának továbbfejlesztett változata a mordvin frazeológiai szótár [*Фразеологический словарь мордовских (мокша и эрзя) языков*. Саранск 1973]. A kifejezőkészletre vonatkozó kutatása élete végéig megmaradt. Az 1990-es években, az első orosz elnök korszakában, azaz a kisebbségi nyelvek szárnyalása idején anyanyelvén írta meg erza frazeológiai szótárát, mordvinul említve a mű alcímében az „állandósult szókapcsolatok” terminust [*Фразологиянь валкс (Кемекставозь меревксэнь)*. Саранск 1998]. Harmadik, a mi számunkra is jelentős műve szegedi éveivel kapcsolódik: ekkor jött létre Mészáros Edit irányításával és társszerzőségében az *Erza-mordvin–magyar szótár* (Studia uralo-altaica 8. Supplementum, Szeged 1999).

Anyanyelvének kiemelkedő személyisége, az erza-mordvinnak jeles tanára volt a főiskolán és az egyetemen, remek anyanyelvi útmutatók szerzője a főiskolásoknak és a középiskolásoknak. Például a VIII. osztályosok részére

írt tankönyvet (*Эрзянь кель для 8 класса*), az egyetemistáknak pedig mordvin–orosz kétnyelvű szótárt (*Эрзянь–рузонь валкс*) és mordvin helyesírási szótárt (*Орфографический словарь эрзянского языка*) készített, s egy mordvin nyelvtanban (*Грамматика мордовских языков*) ő írta a melléknevekről szóló részt.

1975-ben, Budapesten részt vett a finnugor kongresszuson, és az akkori idők szokásai szerint a vendéglátó nemzet fővárosi tagjai néhány résztvevőt vendégül láttak, és bemutatták nekik lakhelyüket. Mihozzánk négy mordvin érkezett, közöttük volt Raisza Sirmankina. Ekkor kezdődött barátságunk, mely három évtizedes levelezés mellett magában foglalt az egyetemünkre szóló hivatalos meghívást is. Véleményem szerint Sirmankina cikkeinek a száma megközelítheti a háromszázat. Háromnak a társszerzője lehettem, valamennyi a mordvin szakszókincs megújításának szükségességéről szól: *Die mordwinische sprachwissenschaftliche Terminologie. Beitrag zur Sprachrettung und -erneuerung*. CIFU 9. Pars 2. Tartu 2000. 283–284; *Основные образования мордовской лингвистической терминологии*. CIFU 9. Pars 6. Tartu 2001. 431–437; *Mordvin nyelvészeti terminusok*. FUD 9 [2002]: 131–144.

1998-ban került sor arra, hogy Sirmankina látogatását visszaadjam. A főiskolai tanszékét május 7-én kerestem fel. A tanszékvezető köszöntő szavai után „mokszerzául” válaszoltam. Május 18-án Raisza meghívott vendégségbe. Busszal vele és két barátnőjével hamar a Popova 55-höz értünk. „Terülj asztalkám” készült el pillanatok alatt a mini lakásban. Egy hétre rá, amikor elutaztam Szaranszkból, Raisza a mordvin hagyományok szerint ajándékkal búcsúzott tőlem.

Szülőfalujában, Vifeń Tavlában volt a temetése. Többek között egy busznyai gyászoló érkezett oda a mintegy 25 kilométerre elterülő Szaranszkból. A temetésen G. M. Loncsin rektor, D. V. Cigankin, a szaranszki egyetemi tanszék volt professzora, O. A. Kocsevatkina tanszéki munkatárs és az egyedül maradt barátnő, M. D. Imajkina mondott beszédet. Magam is jártam e faluban Cigankinnal és Nyina Kazajevával. A falu fatárgy-készítő iskolájáról híres, ahol a tanítómester, Ny. I. Masztyin szívesen bemutatta nekünk is az iskola műhelyét és múzeumát. Aztán a falu melletti dombot másztuk meg, a tanítóval együtt. Egy néhány kilométeres erdei út megtétele után egy nagyon barátságos tisztáson költöttük el hideg ebédünket. Visszafelé menet, rálátva a falura, láthattuk a temetőt is.

Ide temették a hazatért Raisza Sirmankinát. Raisza, nyugodj békében!

ZAICZ GÁBOR

Krónika

VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus

Az idén hatodik alkalommal rendezték meg a magyarságtudományok legjelentősebb nemzetközi találkozóját, a Hungarológiai Kongresszust, melynek – Budapest (1981), Bécs (1986), Szeged (1991), Róma (1996) és Jyväskylä (2001) után 2006-ban Debrecen városa adott otthont.

A 2006. augusztus 22–26. között lebonyolított rendezvényen 429 fő vett részt, a legtöbben – természetesen Magyarországot képviselték¹ (255). Viszonylag sok résztvevő érkezett a határon túli területekről (Románia 44, Szerbia 17, Szlovákia 7, Ukrajna 6, Szlovénia 2, Horvátország 1). Finnországból 19, Németországból 17 főt regisztrálhattunk; a hagyományosan erős hungarológiai háttérrel rendelkező országok közül az Egyesült Államokat 8, Lengyel- és Olaszországot 7–7 tudós képviselte. A többi résztvevő országok szerinti megoszlása: Hollandia 5, Ausztria, Bulgária, Észtország, Franciaország, Japán 4–4; Anglia, Csehország, Oroszország, Törökország 2–2; Dánia, Mexikó, Mongólia, Norvégia, Svájc, Svédország 1–1. Összesen tehát 28 ország képviselői voltak jelen.

A kongresszus témája „kultúra – nemzet – identitás” volt. A tudományos program felépítése hasonlított az öt évvel korábbi, jyväskyläi kongresszus szerkezetéhez: a munka gerincét a szimpóziumok alkották. Összesen 33 szimpóziumban folyt a tudományos munka (ezek részletes listáját ld. a www.hungkong.unideb.hu honlapon), emellett az előadók 11 szekcióban is felléphettek. A kongresszus nyitónapján hangzottak el a plenáris előadások (Barna Gábor: *A népi kultúra szerepe a nemzeti kultúra és a magyar identitás megteremtésében*; Kecskeméti Károly: *A magyar történelem megértésének kulcsszava: a pluralizmus*; Tõnu Seilenthal: *A finnugor nyelv mint a nemzeti identitás és kultúra alapja*; Bányai János: *Hagyomány és modernitás dialógusa a kisebbségi kulturális kánonban*; Görömbei András: *Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában*).

¹ A statisztikai adatok összeállítása során a résztvevők munkahelyét vettük figyelembe.

A kongresszus megnyitó ünnepségén részt vett Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke és Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. A Debreceni Egyetem és Debrecen városa jelentős segítséget nyújtott a kongresszus megszervezéséhez, az együttműködés egyik eredményeképp a nyitónap rendezvényeire a vadonatúj kultúrcentrumban, a Kölcsény Kongresszusi Központban került sor. A kongresszus vendége volt az előző kongresszust rendező intézménynek, a jyvaskylái egyetemnek a rektora, Aino Sallinen professzorasszony. Az általa „hozott” képzeletbeli váltóbotot a kongresszus végén Péntek János, a következő rendezvény házigazdája, a kolozsvári egyetem professzora vehette át.

A kongresszuson került sor a Nemzetközi Magyarásgtudományi Társaság tisztújító közgyűlésére: sokéves és eredményes munka után leköszönt Amedeo di Francesco elnök és Jankovics József főtítkárr, helyükre Tuomo Lahdelma és Monok István lépett.

*

Számunkra örvendetes dolog, hogy a kongresszus tudományos programja egyre sokszínűbb, egyre több tudományterület és interdiszciplináris stúdium képviselteti magát. A nyelvészek igen meggyőző arányban voltak jelen: a kongresszus programjában megadott 427 előadásból 143 volt lingvisztikai témájú (30%). A nyelvészeti szimpóziumok a következők voltak: *Anyanyelv-változatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés* (vezette: Csernicskó István és Kontra Miklós); *Névtörténet – magyarságtörténet* (Hoffmann István); *Területi és társadalmi nyelvvaltozatok a történetiség fényében* (Juhász Dezső); *A magyar nyelv eredete* (Keresztes László–Csúcs Sándor); *A határtalanítás programja és az újabb magyar nyelvi tervezés* (Kolláth Anna–Péntek János); *A magyar egyházi nyelvhasználat múltja és jelene* (A. Molnár Ferenc); *Az impresszionizmustól a posztmodernig* (Szikszainé Nagy Irma–Szabó Zoltán); *A magyar mint idegen nyelv* (Szücs Tibor). Emellett négy szekció foglalkozott nyelvészeti témákkal: *Kétnyelvűség-problémák*; *A szókinccs mint a magyarságtörténet forrása*; *A magyar nyelv a világban*; *Rendszernyelvészeti problémák*.

A magyarságtudományi kongresszusok résztvevői között korábban elenyésző számban találtunk finnugrista résztvevőket. Az idén a szimpóziumok egyike *A magyar nyelv eredete* címet viselte. A szervezők, Keresztes László és Csúcs Sándor arra kérték a résztvevőket, hogy a különböző szakterületek és nemzetek képviselői a szimpóziumon hozzászólásaikkal segítsenek lementszeni a magyar nyelv eredetének utóbbi időben is burjánzó vadhajlásait: hiedelmeket és téveszméket. (A vitaindítót és a hozzászólásokat ld. folyóiratunk jelen számában, 139–202.)

A szimpózium résztvevői az ehhez kapcsolódó hozzászólásaikban áttekintették a rokon népek viszonyulását, nyelvrokonság-tudatát: Fábíán Orsolya a finnek, Tóth Viktória pedig az észtek körében végzett felméréseket. – Különösen tanulságos volt İsmail Doğan ankarai résztvevő előadása a magyaréhoz hasonló törökországi téveszmékről és jelenségekről. Kiderült, hogy a tankönyvekben – indokolás és kérdőjel nélkül – az ún. uráli-altaji hipotézis alapján tartják a magyart (és ennek megfelelően a finnt is) a török nyelvek rokonának. Noha koreai résztvevőnk nem volt, nyilvánvaló, hogy hasonló okokra vezethető vissza az ottani tankönyvekben állítólag fellelhető koreai–magyar nyelvrokonság eszméje. Zaicz Gábor elmondta, hogy Japánba már nem terjedt át hivatalosan ez a bizonyítatlan hipotézis, és – minden híresztelés ellenére – a japán iskolai tankönyvekben nem szerepel a japán–magyar nyelvrokonság. Ezt az állítást a japán résztvevők (Waseda Mika, Eguchi Kiyoko, Okamoto Mari) is megerősítették. – Dusnoki Gergely az ún. „ősnyelvi próbálkozásokról” szolt a magyar és finn nyelv vonatkozásában. – Tanulságos lett volna meghallgatni a „hun kérdés”-ről szóló előadást, ám az előadó végül nem jelent meg. – G. Bogár Edit a kontrasztív nyelvészeti kutatások szükségességét hangsúlyozta az uráli nyelvcsaládról alkotott külső kép teljesebbé és pontosabbá tétele érdekében.

Egyetérthetünk egy korábbi véleménnyel: „A tudomány ott végződik, ahol a magyar nyelv finnugor eredetét elkezdik kétségbe vonni. Ami ezen túl van, az a szellemi és a politikai alvilág” (Engel Pál kijelentését idézi Nagy Károly *Őshazakeresőink nyomában* c. könyvében, 2003: 22). Ezzel cseng egybe Honti László megjegyzése, aki ismét a leghatározottabban foglalt állást a dilettáns nézetek képviselőivel szemben: „A nyelvészeti képtelenségek tarka halmaza részben olyanoktól származik, akik a tudományos gondolkodásnak még közelébe sem jutottak el.” Honti fontosnak tartja, hogy mind az oktatásban, mind az ismeretterjesztésben igyekezzünk gátat vetni a sarlatánok propagálta „teóriák” terjedésének. Így aztán volt olyan, aki sértődötten távozott a teremből, mások csak a „dilettáns” jelzön háborodtak fel. – Csúcs Sándor terminológiája, az „alternatív nyelvrokonítás” e tekintetben kompromisszumot jelent. A finnugor nyelvrokonság nem hit, nem szimpátia kérdése, és nem is politikai rendszer függvénye, hanem tudományosan bizonyított tény, amelyet bizonyítása után nem is kíséreltek meg tudományos ellenérvekkel cáfolni. Csúcs Sándor javasolta, hogy a szakemberek közös munkával állítsanak össze egy új, a nagyközönség számára is közérthető összefoglalást a magyar nyelv finnugor/uráli eredetének kérdéseiről.

KERESZTES LÁSZLÓ–MATICSAK SÁNDOR

Tanszéki beszámoló a 2005–2006. tanévről

A tanszék vezetését Maticsák Sándor docens végezte. A tanszék állományához tartozott Dusnoki Gergely és Takács Judit tanársegéd, Sanna Lähde finn lektor, Kirli Ausmees észt lektor és Christina Armutlieva finnugor lektor. A finn szakmódszertan oktatásáról és az iskolai gyakorlatról továbbra is Salamon Ágnes gondoskodott, a könyvtárosi teendőket Hoffmann Istvánné látta el. Tanszékünk PhD-hallgatója, Fábián Orsolya a jyvaskyläi egyetem magyar lektoraként dolgozott. A doktori iskola finnugor nyelvészeti alprogramjának nappali hallgatója Fodor György és Sárosi Andrea, levelező hallgatója Balogh Anita és Balogh Judit volt. Az alprogramot Keresztes László irányította.

2006 januárjában védte meg doktori disszertációját Takács Judit (*Keresztnevek jelentésváltozása – egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*), februárban pedig intézetünk levelező doktorandusza, Kissné Rusvai Julianna (*Pápay József osztják hagyatéka*) doktorált.

A tanév elején finn nyelv és irodalom szakra kilenc (angol–finn 4, német–finn 3, magyar–finn 1, lengyel–finn 1), finnugor szakra pedig négy (magyar–fgr 3, német–fgr 1) hallgatót vettünk fel. A tanév végén finn szakon hárman tettek államvizsgát (Bakodi Veronika magyar–finn, Kató Tímea magyar–finn, Miskolczi Noémi angol–finn, tanári képesítő vizsgával).

Ebben a tanévben – hasonlóan a korábbi évek gyakorlatához – több külföldi és hazai vendéget is fogadtunk. 2005 szeptemberében hivatalos látogatást tett tanszékünkön Ljudmila Verbickaja, a Szentpétervári Egyetem rektora, aki maga is nyelvész. 2006 májusában rendeztük meg az *Észt ábécéskönyvek története* c. kiállítást, melynek megnyitóján jelent volt Toivo Tasa, az Észt Köztársaság nagykövete és Anu Kippasto, az Észt Kulturális Intézet igazgatója is.

PhD-hallgatónk, Fodor György előadást tartott a 2005 októberében Budapesten rendezett *Obi-ugorok a XXI. században* c. konferencián (*A vogul időviszonyítás lehetőségei*) és az ugyanazon év novemberében Veszprémben tartott Fiala Kutatók konferenciáján (*A mordvin időhatározók*).

2006 májusban Groningenben rendezték a *Sprache und Identität in der finnougri-schen Welt* c. konferenciát, melyen Fodor György is tartott előadást (*About today's Mordovia and Mordovian Speech Help Program*).

2006 májusában a tartui egyetem rendezte az Erasmus–Socrates európai együttműködés soros konferenciáját (*The World Religions and Finno-Ugrian*

Ethnic Religions), melyen Kirli Ausmees és Fábán Orsolya vett részt előadással.

Dusnoki Gergely a Finn Ösztöndíjtanács fiatal kutatói ösztöndíjával négy hónapot töltött az Oului Egyetemen, ahol kutatómunkája mellett magyar nyelvtanfolyamot is tartott.

A 2006-os év kiemelkedő debreceni eseménye a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus volt. Tanszékünk aktívan kivette részét a lebonyolításból: Maticsák Sándor a szervezőbizottság társelnöke volt, Keresztes László szimpóziumot szervezett, Dusnoki Gergely és Fábán Orsolya kollégák pedig előadással léptek fel (a kongresszusról részletesebb beszámolót ld. jelen számunkban).

2005 őszén jelent meg a *Folia Uralica Debreceniensia* 12. száma.

MATICSÁK SÁNDOR

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Armutlieva, Christina: A tranzitivitás elméleti kérdései	3
G. Bogár Edit: Hangutánzás a lapp madárnevekben.....	15
Громова, Людмила: Тверские печатные памятники карельской письменности 19. столетия	29
Maticsák Sándor: Képző vagy utótag-e a mordvin <i>pel'</i> ?	41
Onyina, Szofja: A hantik identitásának kérdéséhez.....	55
Peneva, Dennica: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtekben és a lappban II. (Birtokos szerkezetek)	65
Rusvai Julianna: Pápay József kéziratos északi osztják nyelvtana.....	79
Sárosi Andrea: A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai	95
Sipos Mária: A hanti újságírás nyelve.....	103
Sipőcz Katalin: A testrésznevek szerepe az érzelmek nyelvi kifejezésében a mansiban.....	117
H. Varga Márta: Szinonímia és / vagy funkciómegoszlás a <i>-(V)s</i> és az <i>-(j)Ű</i> képzős melléknevek között. A birtokos melléknévi összetételek szemantikai vizsgálata	129
*	
A VI. Nemzetközi Hungarológiai kongresszus <i>A magyar nyelv eredete</i> című szimpóziumán elhangzott előadások:	
Keresztes László–Csúcs Sándor: A magyar nyelv eredete	139
Csúcs Sándor: Viszonyunk az alternatív nyelvrokonításhoz	149
Doğan, İsmail: Nyelv- és néprokonsági nézetek párhuzamai Törökországban és Magyarországon.....	159
Honti László: Anyanyelvünk őstörténete – nemzeti tudatunk.....	167
Takács Judit: A finnugor rokonság visszhangja a magyar sajtóban (2000–2006).....	177
Tóth Viktória: Az észtek viszonyulása a finnugor nyelvrokonításhoz.....	187
Zaicz Gábor: Hozzászólás a magyar–japán rokonítási kísérletekhez	199

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Pusztay János: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban (<i>Zaicz Gábor</i>)	203
Minna Jaakola: Suomen genetiivi (<i>Keresztes László</i>)	207
Vesa Jarva–Timo Nurmi: Oikeeta suomee – suomen puhekielen sanakirja (<i>Petteri Laihonon</i>).....	210
Mari Siirainen: Kuka pelkää, ketä pelottaa? Nykysuomen tunneverbien kielioppia ja semantiikkaa (<i>Balogh Anita</i>).....	212
Mare Kitsnik–Leelo Kingisepp: Naljaga pooleks (<i>Kirli Ausmees</i>)	214
Publications of the Giellagas Institute 1–5. (<i>Dusnoki Gergely</i>)	217
Pekka Sammallahti–Klaus Peter Nickel: Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch (<i>Christina Armutlieva</i>)	220
O. E. Поляков–J. Rueter: Сопоставительная грамматика мокшанского и эрзянского языков. Лексический состав (<i>Fodor György</i>)	222
Aleksandr Feoktistov–Sirkka Saarinen: Mokšamordvan murteet (<i>Fodor György</i>)	224
H. В. Казаева: Апеллятивная лексика в топонимии Республики Мордовия (<i>Maticsák Sándor</i>)	228
Mészáros Edit: Erza-mordvin–magyar hangosszótár (<i>Maticsák Sándor</i>)	232
Újszövetség erzául – Од вейсэньлув (<i>Fábián Orsolya</i>)	233
Marianne Beerle-Moor (szerk.): Перевод Библии в литературах народов России, стран СНГ и Балтии (<i>Fábián Orsolya</i>)	236
Sipos Mária (szerk.): Jelentések Szibériából (<i>Sárosi Andrea</i>)	239
Татьяна Дмитриева: Топонимия бассейна реки Казым (<i>B. Székely Gábor</i>)	242
H. Varga Márta: A magyar fosztó- és tagadóképző (<i>Keresztes László</i>)	246
In memoriam	
R. Sz. Sirmankina (1939–2006) (<i>Zaicz Gábor</i>)	249
Krónika	
Beszámoló a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusról (<i>Keresztes László–Maticsák Sándor</i>)	251
Tanszéki beszámoló a 2005–2006. tanévről (<i>Maticsák Sándor</i>)	254

E SZÁMUNK SZERZŐI

Armutlieva, Christina	Debreceni Egyetem
Ausmees, Kirli	Debreceni Egyetem
Balogh Anita	Debreceni Egyetem
G. Bogár Edit	Veszprémi Egyetem
Csúcs Sándor	MTA Nytud. Intézet / PPKE, Piliscsaba
Doğan, İsmail	Ankarai Egyetem
Dusnoki Gergely	Debreceni Egyetem
Fábián Orsolya	Jyväskyläi Egyetem / Debreceni Egyetem
Fodor György	Debreceni Egyetem
Громова, Людмила	Joensuu Egyetem / Tver
Honti László	Udinei Egyetem / MTA Nytud. Intézet
Keresztes László	Debreceni Egyetem
Laihonen, Petteri	Debreceni Egyetem
Maticsák Sándor	Debreceni Egyetem
Onyina, Szofja	ELTE Budapest
Peneva, Dennica	Debreceni Egyetem
Rusvai Julianna	Nyíregyházi Főiskola
Sárosi Andrea	Debreceni Egyetem
Sipos Mária	MTA Nyelvtudományi Intézet
Sipőcz Katalin	Szegedi Tudományegyetem
B. Székely Gábor	Pécsi Tudományegyetem
Takács Judit	Debreceni Egyetem
Tóth Viktória	Tartui Egyetem
H. Varga Márta	Károli Gáspár Református Egyetem
Zaicz Gábor	PPKE, Piliscsaba

PUBLICATIONES

(<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm>)

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.** (pp. 270) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.** (pp. 184) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2004. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.** (pp. 194) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2005. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely

* * *

- Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága. Szerkesztette Maticsák Sándor. A szócikket írta Kovács György, Sanna Lähde, Maticsák Sándor és Anna Tarvainen. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. 151 pp.
- Maticsák Sándor–Anna Tarvainen: Finn nyelv. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005³. 200 pp.

* * *

- Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen, 1990. 1A, 3A, 3B, 3C, 4, 5, 6.

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – Bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Fax: (36-52)-512 923 – E-mail: dusnokig@yahoo.com